

MANNEN
VAN
BETEKENIS

IN
ONZE DAGEN.
LEVENSSCHETSEN EN PORTRETTE

BIJEENGEBRACHT DOOR

N. C. BALSEM.

HAARLEM,
H. D. TJEENK WILLINK.
1878.

INHOUD.

LEÓN GAMBETTA, door N. C. Balsem	Blz. 1
PIUS IX, door Dr. S. Baart de la Faille	„ 45
VICTOR-IMMANUEL II, door N. C. Balsem.....	„ 83
KESHUB CHUNDER SEN, door Dr. M. A. N. Rovers.....	„ 123
PATER ANGELO SECCHI en URBAIN JEAN JOSEPH LEVERRIER	„ 157
HENRY MORELAND STANLEY, door Prof. C. M. Kan....	„ 183
NIKOLAAS PAULOWITSCH IGNATJEW, door N. C. Balsem...	„ 221
JOHN RUSSELL, door N. C. Balsem.....	„ 265
FERDINAND FREILIGRATH, door W. J. Manssen	„ 305
LEOPOLD VON RANKE, door B. ter Haar Bzn.....	„ 349

L. CAMLETTA.

LEON GAMBETTA.

Wij zijn te Parijs, en wel op den 4den September 1870, te ongeveer twee uren in den namiddag. Vóór het Palais Bourbon wemelt, schreeuwt en gesticuleert eene onafzienbare menigte als een bijenzwerm dooréén. Het volk verlangt de zitting van het Wetgevend Lichaam, die te 3 uren gehouden zal worden, bij te wonen. Het hek van het plein vóór het Palais Bourbon is wel gesloten, maar voor den aandrang van den steeds zwellenden menschenstroom is het spoedig bezweken, en in een oogwenk is het volk, van de Quai d'Orsay, den tempel der grootwaardigheidbekleeders binnengedrongen. Nationale garden vatten post voor de deur der vergaderzaal, en pogen aan de menigte den doortocht te beletten. Achter hen klimt graaf Palikao op een stoel, en al gelukt het hem voor een oogenblik de voortdringende menigte tot staan te brengen; — andere groepen, die op het plein gebleven waren, zijn in de gangen doorgedrongen en hebben langs een omweg de publieke tribune bereikt, waar zij plaats nemen naast hen die toegangskaarten ontvangen hadden en de hervatting der zitting afwachtten.

Parijs, het levendige, prikkelbare, praatzieke Parijs was op eene jammerlijke wijze uit zijne glorierijke zelfbegoocheling ont-

waakt. De illuminatie ter eere der roemrijke overwinning bij Saarbrücken was uitgebrand en gevolgd door de verpletterende nederlagen van Mac-Mahon, den onverwinnlijke. Men meende immers dat de hertog van Magenta zich met zijne altijd zegevierende adelaars slechts had te vertoonen, om de duitsche barbaren een rilling op het lijf te jagen en hen in pijlsnelle vlucht voor zich uit te drijven — natuurlijk: “à Berlin!” Vreemd! de Pruisen hadden de geweldige proclamatie van den hertog tamelijk koelbloedig aangehoord; in plaats van in allerijl het hazenpad te kiezen, meenden zij dat ze eerst hunne kansen bij Weissenburg en Wörth konden beproeven, en in plaats van zijne vroolijke militaire promenade naar Berlijn voort te zetten, achtte de overwinnaar van Malakoff en Magenta het raadzaam zijn paard de sporen te geven, om de flarden en lappen zijner gehavende adelaars vóór te gaan in eene roemrijke vlucht naar Chalons!

De minister Ollivier, die met grooten nadruk aan natie en parlement verzekerd had, dat Frankrijk met een gerust hart den oorlog te gemoet kon gaan, tuimelde natuurlijk van zijn zetel, toen de noodlottige tijding der nederlagen bij Weissenburg en Wörth eindelijk Parijs bereikte. Men moest nu aan een kundig generaal het bestuur toevertrouwen, en de graaf Palikao nam als minister-president de teugels van het bewind in handen. Had Ollivier de natie door valsche tijdingen misleid, Palikao sloeg een anderen weg in — hij zweeg. Slechts nu en dan fluisterde hij op geheimzinnige wijze een paar leden der kamer in het oor: “Als Parijs wist wat ik weet, dan zou men van avond illumineeren;” en indien de oppositie in het openbaar om licht vroeg over deze geheimzinnige confidenties, dan antwoordde hij met gedempte stem: “Ik kan niet langer en niet duidelijker spreken; ik heb al twintig jaar lang een kogel in de borst, en dit belet mij lange redevoeringen te houden.” Het Parijsche publiek was met deze ophelderingen volkomen tevreden, zeker van de overwinning, nu de

leiding der zaken toevertrouwd was aan een generaal, die al twintig jaar lang een kogel in de borst had!

Natuurlijk moest ten slotte de waarheid het weefsel van leugen en geheimzinnigheid verbreken, waarmee de regeering haar den toegang tot Parijs poogde te versperren, en toen de in de jaarboeken der krijgsgeschiedenis ongehoorde capitulatie van Sedan en de gevangenneming van 150,000 fransche soldaten, met den onverwinnelijken hertog van Magenta aan hun hoofd en den keizer in hun midden, den 3den September te Parijs bekend werd, stormde de menigte naar het Palais Bourbon, om het bedreigde vaderland te redden.

We wagen ons aan het vreeselijke gedrang, om onopgemerkt het onstuimige tooneel, dat hier opgevoerd zal worden, te bespieden.

In de vergaderzaal zijn alle banken, met uitzondering van die der stenografen, nog onbezet. Ongeveer te twee uren beklimt, op verzoek van verscheidene zijner mede-afgevaardigden, een jeugdig, forsich gebouwd volksvertegenwoordiger, wiens gelaat kennelijk de zuidelijke type verraadt, de tribune, om het woelige publiek op de galerijen toe te spreken.

Een afgevaardigde der linkerzijde. "Stilte! Laat Gambetta spreken."

Gambetta. "Mijne heeren, gij gevoelt allen, dat de eerste voorwaarde voor de vrijmaking des volks orde is, en ik weet dat gij allen bereid zijt die te eerbiedigen. Gij hebt op krachtige wijze uwe meening willen bekend maken; gij hebt een verlangen geuit, dat elken franschman op den bodem des harten ligt, dat op de lippen zweeft van uwe vertegenwoordigers en waarover zij thans beraadslagen zullen — de vervallenverklaring van het keizerrijk."

Talrijke stemmen op de publieke tribune. "Ja! ja!"

Vele stemmen. "Vervallenverklaring en de republiek!"

Andere stemmen. "Stilte! Stilte! Luistert."

Gambetta. "Wat ik van u verlang is, dat gij met mij het hooge

gewicht van den toestand beseft en dat gij de verwarring staakt door uwe kreten of toejuichingen teweeggebracht.

Stemmen. "Zeer goed! Ga voort! Ga voort!"

Een burger op de tribune. "Geen woorden! Feiten! Wij vragen de republiek!"

Langdurig geroep. "Ja! ja! Leve de republiek!"

Gambetta. "Mijne heeren, een weinig kalnte! Er moet orde zijn. Wij zijn de vertegenwoordigers van de volkssouvereiniteit. Ik verzoek u dit gezag, hetwelk wij van het volk ontvingen, te eerbiedigen."

Vervaarlijk gedruisch op de tribune. "De linkerzijde alleen, niet de rechter!"

Gambetta. "Luistert, mijne heeren; ik kan niet met elk van u afzonderlijk een gesprek hebben. Laat mij vrij mijne gedachten uitspreken. Die gedachte is deze: het is de plicht van hen, die op deze banken gezeten zijn, te erkennen dat het gezag, hetwelk aan het land al de rampen berokkend heeft, die wij betreuren, vervallen worde verklaard. ("Ja! Ja! — Bravo! Bravo!") Maar uw plicht is vooral, te zorgen dat deze verklaring, welke zoo straks zal worden uitgesproken, niet den schijn hebbe van een besluit, dat, door geweld gepleegd, zijn waar karakter zou verliezen. ("Zeer goed! Zeer goed!")

"Daarom zijn er twee dingen te doen. Vooreerst moeten de afgevaardigden hunne plaatsen hernemen op deze banken; ten tweede moet de zitting voortgezet worden onder de gewone omstandigheden, opdat, dank zij de vrijheid van discussie, het besluit, hetwelk vallen zal, geheel en al zoodanig zij, dat het geweten van elken Franschman er vrede mede kan hebben." ("Zeer goed! Zeer goed! — Bravo! Bravo!")

Een stem. "Geen discussie! Wij willen de vervallenverklaring. Wij eischen die." (Gedruisch.)

Gambetta. "Zoo gij mij wel begrepen hebt, en daaraan twijfel

ik niet. . . ("Ja! Ja!"), zult gij wel beseffen, dat wij ons geheel en al aan de zaak des volks moeten wijden, en dat het volk ons ook met kalmte moet steunen, want zonder dat is er geen vrijheid. Luistert! — Wij hebben twee zaken te doen: vooreerst de zitting te hervatten en de gewone orde van zaken te volgen, en in de tweede plaats aan het volk het schouwspel te geven eener waarachtige eenheid. Bedenkt dat de vreemdeling op onzen grond is. In naam van het vaderland en van de politieke vrijheid — twee zaken die ik nooit zal scheiden, — in naam van die twee groote belangen en als vertegenwoordiger van het fransche volk, dat zich binnen- en buitenslands weet te doen eerbiedigen, bezweer ik u, met kalmte den terugkeer der afgevaardigden op hunne banken bij te wonen." ("Ja! Ja! — Bravo!")

Zelfs de geweldige stem van Gambetta kan den storm niet bezweren. Het gedruisch en het leven op de galerijen wordt van oogenblik tot oogenblik grooter, naarmate de aandrang van het volk vermeerderd. Men hoort in de zaal het gedreun der geweerkolven op de groote deur van de *Salle des Pas Perdus*; het kraken van de paneelen en het rinkelen der glazen. De heer Cochery maakt van de gunstige gelegenheid gebruik, om van de binnenzijde der stukgeslagen deur, door een der openingen, het volk toe te spreken. Nieuwe groepen dringen in de voorste tribunes. Eene driekleurige vlag, met het opschrift: 73^e bataljon, 6^e kompagnie, 12^e arrondissement, wordt omhoog gestoken en gezwaaid door een groep die pas binnengekomen is. Verschillende afgevaardigden pogen het volk toe te spreken: "Burgers! kalmte!" — "De republiek! de republiek!" is het veelstemmig, oorverdoovend antwoord. "Burgers! ik vervul een plicht. . ." zegt de voorzitter. — "Geen redevowering! geen verraad! Weg met de meerderheid!" dreunt het van de galerij. — De voorzitter zet beurtelings zijn hoed op en af, en wederom op en af, ten teeken dat de zitting geopend en geschorst is.

Eindelijk gelukt het Gambetta, die joelende en opgewonden menigte te overschreeuwen: "Burgers, gij hebt begrepen, dat orde de grootste macht is. Het geldt den goeden naam van de stad Parijs. Men beraadslaagt en men zal den uitslag van de voorloopige beraadslaging aanstonds mededeelen. Het spreekt van zelf dat wij niet van hier zullen gaan zonder een bevestigend resultaat."

Terwijl Gambetta's woorden met een oorverdoovend "Bravo!" begroet werden, springt de deur recht tegenover het bureau van den voorzitter open. Een groot aantal nationale garden, met of zonder uniform, dringen de zaal binnen, omstuwde door eene gedruischmakende en opgewonden menigte, die alle banken bezet, zich in het amphitheater verdringt, zich samenpakt op de plaatsen der afgevaardigden, op de tribune en op de tafels der secretarissen, onder den kreet: "Leve de republiek!"

De voorzitter zet nu voor goed den hoed op 't hoofd en verlaat de zaal, voorafgegaan door graaf Palikao en de afgevaardigden. "Stilte! ontwijdt de zaal niet! Laat ons bedaard zijn, burgers!" gilt Gambetta. Maar de burgers zijn niet tot bedaren te brengen. "De republiek, de republiek! Leve de republiek!"

Eindelijk weet Gambetta, met de Kératry, zich door de joelende menigte heen te worstelen en de tribune te bereiken. Van de kortstondige stilte, die zijne verschijning op de tribune veroorzaakt, weet hij gebruik te maken.

Gambetta. "Burgers! ("Stilte! Stilte! Luistert!")

Aangezien het vaderland in gevaar is.

Aangezien de noodige tijd is gegeven aan de nationale vergadering om de regeering vervallen te verklaren.

Aangezien wij zijn en blijven het wettige gouvernement, gesproken uit het algemeen stemrecht.

Verklaren wij, dat Lodewijk Napoleon Bonaparte en zijne dynastie voor altijd hebben opgehouden over Frankrijk te regeeren."

"Tamboers, de roffel!" schreeuwt een nationale garde, en terwijl de tamboers in den corridor den roffel slaan, juicht, jubelt, schreeuwt en gilt de menigte met een onbeschrijfelijk gedruisch over de vervallenverklaring van Napoleon.

"Wilt gij den burgeroorlog, of wilt gij hem niet?" vraagt Jules Favre, die zich bij Gambetta gevoegd heeft.

"Neen, neen, niet den burgeroorlog, alleen den oorlog tegen Pruisen."

Favre. "Dan moet men aanstonds een gouvernement instellen."

Eenige stemmen. "Dan naar het raadhuis."

Favre. "Dat gouvernement zal het lot van Frankrijk in handen nemen. Het zal krachtig optreden tegen den vijand. Het zal met u zijn, en vooraf zweert elk van zijne leden, dat zij bereid zijn zich tot den laatsten te laten doodden."

Talrijke stemmen. "Wij ook! Wij ook! Wij zweren het allen. Leve de republiek!"

Gambetta. "Ja, leve de republiek!" Burgers, kondigen wij haar af van het raadhuis!"

Jules Favre en Gambetta verlaten nu de tribune en het Palais Bourbon met hunne opgewonden mede-citoyens in het te stichten rijk van Vrijheid, Gelijkheid en Broederschap, juichende en schreeuwende: "Leve de republiek! Naar het raadhuis! Naar het raadhuis!"

In het Hôtel de Ville gekomen, springt Gambetta op de tafel, verklaart de dynastie der Napoleons voor altijd vervallen van den troon van Frankrijk, en de republiek met een gouvernement der Nationale Verdediging voor gegrondvest.

Aldus eindigde de sombere geschiedenis van die achttienjaren-lange misdaad, die op 2 December 1851 begon met een moordtooneel binnen de straten van Parijs, en haar roemloos graf vond in het bloedbad van 2 September 1870 onder de muren van Sedan. Nog dienzelfden dag vluchtte keizerin Eugénie uit de Tuileriën, en nam de wijk naar Engeland. De derde dynastie die sinds 1830

over Frankrijk geregeerd had, stak met haar het kanaal over. De groote natie kon nu hare krachten gaan beproeven aan de negende staatsregeling en de zestiende constitutie sinds het jaar 1789.

Zoo weinig gestadigheid in het politieke leven van een volk is natuurlijk altijd een veeg teeken, dat de bezorgdheid van velen omtrent Frankrijk's toekomst rechtvaardigt en reden geeft om te twijfelen, voor 't minst slechts zeer kalme verwachtingen te koesteren omtrent de levensvatbaarheid der nieuwe, nog altijd voorloopige republiek, die bij besluit van Gambetta en krachtens het geschreeuw van 't soevereine volk op de puinhoopen van het keizerrijk verrees. Niemand leide uit deze woorden af, dat wij den handschoen zouden willen opnemen voor Lodewijk Napoleon. Twintig jaren lang is de man van 2 December de vloek van Frankrijk geweest, maar 't minst van allen heeft, dunkt mij, Frankrijk zelf recht om zich deswege te beklagen. Immers negentien dagen na den staatsgreep van December 1851, werd Louis Napoleon met zeven en een half millioen stemmen tot den uitverkorene der natie verheven. Na de moorddadige slachting der onschuldige, weerlooze burgers van Parijs kon omtrent het karakter en de bedoelingen van Louis Napoleon geen twijfel meer bestaan. Toch werd die gruweldaad niet slechts over het hoofd gezien, maar ten volle vergeven, en Parijs, zelfs het socialistisch Parijs, opende de armen voor den zegevierenden bravo, met eene toewijding, welke het nooit voor een onbevekten afgod betoond had. Twintig jaren lang kroop het voor de voeten en kuste het de handen van zijn tiran; 15 Mei 1870 hechtte het andermaal, met acht millioen stemmen, het zegel zijner goedkeuring aan het napoleontisch regeeringsbeleid; de misdadige oorlog, die Favre daarna als een persoonlijke daad van Napoleon en niet van het fransche volk wilde doen voorkomen, werd met daverende toejuiching door alle partijen, de linkerzijde niet uitgezonderd, begroet: de stem van Thiers was die eens roependen in de woestijn, en werd met een oorverdoo-

vend: *à bas le petit Prussien*, gesmoord, ofschoon *le petit Prussien* waarlijk niet uit liefde voor Pruisen, maar slechts uit vrees dat Frankrijk niet gereed was, zijne waarschuwende stem verhief. In één woord, de harmonie tusschen Frankrijk en Napoleon scheen inniger dan ooit, 't geen evenwel niet wegnam dat de *vox populi*, die 4 maanden te voren Bonaparte met acht millioen stemmen had ingehuurd, thans met algemeene stemmen zijne ontzetting eischte. Het dolzinnige "*à Berlin!*" was in een schandelijk *à Sedan* geëindigd. Reden genoeg om Napoleon vervallen te verklaren!

Is het met het oog op deze cijfers en feiten dan te verwonderen, dat de toorn van het fransche volk over het napoleontisch bewind, eerbiedwaardig in een Victor Hugo en Edgar Quinet, in veler oog misplaatst was in den mond van hetzelfde volk, dat weinige weken te voren den overwonneling van Sedan had toegejuicht, en dat veler vrees omtrent de toekomst van den republikein-schen regeeringsvorm in Frankrijk slechts weinig getemperd wordt door het schitterende resultaat der laatste volksstemming op 14 October 1877? Zelfs de kalme, uit de verte aanschouwd waardige houding van de republikeinen tegenover de geweldenarijen van den maarschalk-president legt aan velen de vraag op de lippen: is dat onverschilligheid of zelfbeheersching? Zijn dat ken-teekenen van uitputting en verval, of verblijdende bewijzen dat Frankrijk, *le bon enfant*, eindelijk het tijdperk van mannelijke be-zadigheid en kalme kracht is ingetreden? Dat voor 't minst de geschiedenis van het verleden veler scepticisme omtrent de levensvatbaarheid der republiek schijnt te rechtvaardigen, kan moeilijk worden betwist.

Iedere regeeringsvorm, zal hij op duurzaamheid aanspraak maken, moet met zekere natuurnoodwendigheid uit het volk zelf op-groeien en met het volk als het ware zijn saamgeweven. De tra-ditie, in ieder menschenleven eene onmiskerbare macht, is voor de continuïteit van het politieke leven der europeesche volken eene

onmisbare levensvoorwaarde. De geschiedenis heeft overvloediglijk geleerd, dat iedere duurzame hervorming van het volksleven niet met behulp van afgetrokken theorieën tot stand komt, maar slechts de vrucht is eener geleidelijke, organische ontwikkeling in de historische lijn, zich vastknoopende aan de traditioneele toestanden. Ongelukkigerwijs bestaat sinds de omwenteling op het einde der vorige eeuw in Frankrijk zulk eene traditie niet meer. Edm. Burke was ongetwijfeld eenzijdig, toen hij den spot dreef "met het kaf en de lompen, de armzalige, smerige lorren papier over de rechten van den mensch", die de omwenteling in hare banier schreef. Immers aan het jaar '89 dankt de boer zijn grond, het volk zijn *Code civil*, en Frankrijk zijn onmetelijken rijkdom, die zelfs door de periodieke revoluties, waardoor de fransche maatschappij omgewoeld is, niet te gronde gericht kon worden. Maar het is toch niet minder waar, dat diezelfde revolutie, door de republikeinen met buitensporige opgewondenheid als een soort van goddelijk tijdperk verheerlijkt, toen zij 't hoofd van Lodewijk XVI deed vallen onder de bijl der guillotine, tegelijkertijd den laatsten draad verbrak waarmee Frankrijk aan zijn verleden verbonden was. Van dat oogenblik af heeft het zijne krachten uitgeput in de moeilijke, volgens sommigen hopeloze poging om, met behulp der revolutionaire methode, op de puinhoopen van zijn verleden geheel op nieuw met het jaar één te beginnen en een ouden, monarchalen staat, die tot op den jongsten tijd toe voortdurend despotisch geregeerd werd — slechts nu en dan afgewisseld met zeer bloedige revolutionaire episoden, — in eene volmaakte republiek te herscheppen. De monarchie is eene onmogelijkheid geworden, en of de republiek de bezwaren, die hare duurzame vestiging in den weg staan, zal kunnen overwinnen, moet in elk geval de toekomst nog beslissen.

Nog gedurende een paar menschengeslachten dezelfde ongedurigheid, die nu reeds bijna eene eeuw lang Frankrijk's levenskracht uitput, en dit in menig opzicht groote en beminnelijke

volk zal, ondanks zijn eeuwige jeugd, wegzinken in den jammerlijken poel, waarin het spaansche schiereiland en de spaansche republieken in Amerika te gronde gaan. Gelukt het aan de nieuwe republiek gezag en vrijheid, orde en zelfbestuur hecht te grondvesten, dan vervult zij eene grootsche taak, die Frankrijk naast Thiers in de eerste plaats te danken heeft aan den merkwaardigen man, wiens leven wij thans met korte trekken schetsen zullen.

Leon Gambetta is van nature een geboren volkstribuun. De groote populariteit die hij bij de republikeinen geniet, en de macht die hij reeds op jeugdigen leeftijd op het volk uitoefende, zijn eenvoudig het natuurlijke gevolg eener zeldzame vereeniging van talenten. Redenaar van onweerstaanbare kracht, vurig patriot, scherpzinnig staatsman, is Gambetta onmiskenbaar een der merkwaardigste persoonlijkheden van het hedendaagsche Frankrijk. Met al de hartstochtelijke geestdrift zijner zuidelijke natuur heeft hij de vrijheid lief; de tirannie, in welke gedaante zij ook optrede, verafschuwt hij met een volkomen haat. Zijn geloof in Frankrijk is even onomstootelijk als zijn geloof in de republiek; zijn toorn over alle onrecht en oneerlijkheid even oprecht als zijn medelijden met de nooden en ellenden des volks en zijne begeerte om de sociale toestanden te verbeteren en Frankrijk groot, vrij, rijk en gelukkig te maken. Is hij eierzuchtig? Ongetwijfeld, maar zijne eierzucht, vrij van kleingeestige ijdelheid, wortelt in het besef dat hij iets kan en iets is, dat hij eene taak, eene roeping in de geschiedenis van zijn land te vervullen heeft. Het vaderland en de republiek gelden bij hem meer dan zijn persoonlijke belangen, en opmerkelijk en bewonderenswaardig tevens is de zelfbeheersching waarin hij zich in de laatste jaren geoefend heeft, en waarmee hij aan zijn onstuimig hart en vooruitstrevenden geest het zwijgen opgelegd en zichzelf en zijne partij geduld en bezadigdheid bevolen heeft. Toen hij tot lid der wetgevende macht verkozen werd, had

de oppositie behoefte aan een krachtiger woordvoerder dan zij bezat. Jules Favre, vurig republikein, miste voortvarendheid en klem; Eug. Pelletan stak geestdriftig, maar onpractisch genoeg, met zijn degen in de lucht; Jules Simon doceerde als een professor; Thiers als een diplomaat, — Gambetta worstelde als een athleet! Met al de onstuimigheid en edelmoedige geestdrift der jeugd — hij was nog geen 30 jaren oud — stormde hij ten aanval tegen den wankelenden troon van Napoleon. Telkens wanneer de discussies in de laatste jaren van het keizerrijk het kookpunt bereikten, moesten de kalmere leden der linkerzijde Gambetta bij zijn jas grijpen, om de geweldige losbarsting van zijn ziedenden toorn te voorkomen, en meer dan één politizeerend Parijzenaar, als hij een der rumoerige zittingen bijgewoond had, die in de parlementaire geschiedenis van Frankrijk schier wekelijks terugkeeren, schudde bedenkelijk het hoofd over de onparlementaire houding van den geduchten aanvoerder der linkerzijde. Kort van gestalte, breed gebouwd en tamelijk gezet, met het hoofd onmiddellijk op de zware schouders, waarvan de linker tamelijk ver uitsteekt, — met zwarten, grijsachtigen baard, lange donkergrijze haren, die met eene scheiding ter linkerzijde de ooren bedekken en tot op den kraag van zijn jas reiken, het linker oog zeer vooruitspringende van onder de zwarte wenkbrauw, de linkerarm steeds bewegingloos langs het lichaam latende hangen, terwijl al de kracht van zijn persoon als redenaar zich schijnt te concentreeren in zijne zeer zware, schorre stem en in zijn rechterarm, — is hij ver van te schitteren door uiterlijk schoon. Toch maakt hij een allesoverweldigenden indruk. Hij is de ware volkstribuun! Met den rechterarm vooruitgestrekt, met gesloten vuist, waaruit de wijsvinger dreigend uitsteekt, hangt hij voorovergebogen over de tribune, terwijl hij zijn slachtoffer op de ministeriële banken aanvalt; en naarmate zijn toorn en de climax in zijne rede stijgt, richt hij zich op, om ten slotte tegen de geheele rechterzijde los te barsten in een stortvloed van de geweldigste verwij-

tingen. Schijnbare afdwalingen in zijne redeneeringen zijn niets anders dan kunstig berekende hulpmiddelen, om door verrassende wendingen den indruk van zijn betoog te verhoogen. Nooit is hij om een woord verlegen, en als zijne stem als een stormwind door de vergaderzaal gaat, is hij nog het gelukkigst in zijne keus. Hij staat nooit stil. Zijne volzinnen zijn kort, en telkens na drie of vier woorden, gelijk staande met even zoovele dolksteken, neemt hij een oogenblik rust. Men zou zeggen een verscheurend dier, een beer, die in zijne kooi heen en weer loopt, die gromt en brult en de geheele zaal doet dreunen van zijne kreten. Meesterlijk weet hij op al de toetsen te slaan, die de volksverrukking of de volkswoede in beweging brengen. Geestdrift, toorn, spot, in een woord, iedere aandoening heeft hij in zijne macht; hij kan zoowel den storm bezweren als opwekken, maar welken toon hij ook aanslaat, altijd beoogt hij hetzelfde doel en is het hem niet in de eerste plaats te doen om mee te slepen, maar om de krachtige overtuiging die hem vervult, over te storten in de hoofden en harten zijner hoorders. In twee woorden kan hij somtijds een geheelen toestand schetsen, — men herinnert zich zijn dilemma: *se soumettre ou se démettre*; — van phraseologie en declamatie is hij, evenals ieder rechtgeaard Franschman, niet geheel afkeerig, maar meer dan bij een zijner medeleden, zijn in Gambetta's redevoeringen de volzinnen feiten, die hij groepeerd, in slagorde schaaft en in gesloten gelederen met geveld bajonet op den vijand doet losstormen.

Ziehier eene proeve. Ze is ontleend aan het pleidooi, waarmee Gambetta zijn maarschalksstaf veroverde, uit de onbekendheid der gehoorzaal naar het politieke leven overgebracht en terstond als volkstribuun in de eerste gelederen der democratie geplaatst werd. 't Gold een dagbladproces (17 November 1868). De ontwakende democratie had den 2den December uitgekozen, ten einde de nagedachtenis te vieren der slachtoffers, die bij Napoleon's coup d'état gevallen waren. De keizer zag in dit voorne-

men eene poging "om de gemoederen te verontrusten", en Delescluse, redacteur van het dagblad *le Reveil*, dat het eerst eene inteekening geopend had om een gedenkteeken te plaatsen op het graf van Baudin, werd voor de rechtbank gedaagd. Gambetta nam de verdediging van Delescluze op zich. Al de gloed, al de kracht, al de stoutmoedigheid waarover hij beschikken kon, al de lang verkropte toorn, ergernis, woede, die zijne ziel vervulde, slingerde hij als een allesverwoestenden orkaan naar den keizerlijken troon, en toen de voorzitter van de rechtbank te vergeefs dien steeds zwellenden en kokenden stroom van beschuldigingen poogde te stuiten, riep Gambetta uit:

"Écoutez! Voilà dix-sept ans que vous êtes les maîtres absolus, discrétionnaires de la France — c'est votre mot — nous ne rechercherons pas l'emploi que vous avez fait de ses trésors, de son sang, de son honneur, de sa gloire; — nous ne parlerons ni de son intégrité compromise, ni de ce que sont devenus les fruits de son industrie, sans compter, que personne n'ignore, les catastrophes financières qui, en ce moment même, sautent comme des mines sous nos pas, mais ce qui vous juge le mieux, parce que c'est l'attestation de vos propres rémords, c'est que vous n'avez jamais osé dire: Nous célébrerons, nous mettrons au rang des solemnités de la France le 2me Décembre comme un anniversaire national! Et cependant tous les régimes qui se sont succédés dans ce pays se sont honorés du jour qui les a vu naître: ils ont fêté le 14me Juillet, le 10me Août; les journées de Juillet 1830 ont été fêtées aussi, de même que le 24me Février. Il n'y a que deux anniversaires, le 18me Brumaire et le 2me Décembre, qui n'ont jamais été mis au rang des solemnités d'origine, parce que vous savez que si vous voulez les y mettre, la conscience universelle les repousserait. Et bien! cet anniversaire dont vous n'avez pas voulu, nous le revendiquons, nous le prenons pour nous; nous le fêterons toujours, incessamment, chaque année; ce sera l'anniversaire de nos morts, jusqu'au jour où le pays, redevenu le maître, vous imposera la grande expiation nationale au nom de la liberté, de l'égalité, de la fraternité."

Zulke volzinnen zijn natuurlijk vernietigend voor eene regeering.

De indruk van het pleidooi, door de dagbladen verduizendvoudigd en naar alle hoeken van Frankrijk overgebracht, werd nog verhoogd door zijne daarop volgende verdediging van de republikeinsche *Émancipation* te Toulouse en van de *Progrès du Nord*, waaraan Gambetta zijne populariteit te Rijssel verschuldigd is.

Bij de daarop volgende algemeene verkiezingen werd hij tot volksvertegenwoordiger gekozen te Parijs en te Marseille. De jonge advokaat van 30 jaar was in een oogwenk de held van den dag en het middelpunt der oppositie geworden.

Slechts een paar woorden over Gambetta's jeugd en jongelingsjaren. Leon Michel Gambetta werd den 30sten October 1838 te Cahors geboren. Zijn vader was van afkomst een Genuees, zijne moeder eene Française. Het vuur en de geestdrift van den Italiaan is in hun zoon vereenigd met de vlugheid en de gevatheid van den Franschman. Hij genoot het voorbereidende onderwijs op de scholen te Cahors, onderscheidde zich door zijne groote liefde en vaardigheid in het beoefenen der letterkunde, waarvan de klassieken, en in het bijzonder Tacitus en Demosthenes, hem 't meest boeiden. Neiging en talent bestemden hem reeds op jeugdigen leeftijd voor de balie, en met zooveel ernst en volharding legde hij zich op de studie der juridische en aanverwante wetenschappen toe, dat hij reeds in het jaar 1858 zijn eindexamen aflegde en op één-en-twintigjarigen leeftijd zich te Parijs in de rol der advokaten kon laten inschrijven. Natuurlijk was Gambetta van der jeugd af republikein. Door geen familie-tradities aan een der dynastieën, die over Frankrijk geregeerd hadden, verbonden, was de republiek het ideaal waaraan hij al de liefde van zijn jeugdigen, hoogstrevenden geest wijdde. De republikeinsche regeeringsvorm, in het rijk der abstracte logica zoo eenvoudig en waar, zoo volkomen beantwoordende aan de eischen der abstracte rede en van het abstracte recht, heeft gewoonlijk eene

ongemeene betoovering voor enthousiastische jonge menschen, die met edelmoedige onnadenkendheid hunne wieken uitslaan, om met één ruk de hoogste hoogten van het ideaal te bereiken, zonder zich te storen aan de eischen der werkelijkheid of te luisteren naar de lessen der geschiedenis, die hun meestal slechts gebrek-kig bekend zijn. Bovendien, wat zou een jeugdige, vurige, ontwik-kelde, rijkbegaafde persoonlijkheid als Gambetta, met zulk een edelmoedig vertrouwen op het genie van Frankrijk en zulk een vast geloof in de levensvatbaarheid zijner idealen, gepaard met een ongeduldigen drang naar daden en eene onweerstaanbare behoefte aan ruimte om zijne wieken uit te slaan, — wat zou Gambetta in het heden-daagsche Frankrijk anders kunnen zijn dan republikein? Het con-stitutioneële koningschap had aan de hooggespannen verwachting niet beantwoord, de oude dynastie der Bourbons was in onver-zoelijk strijd met de beginselen der groote omwenteling, en de sabelheerschappij van Napoleon mocht door haar wapenroem voor een tijd den geest van Frankrijk bedwelmd en den soldatentrots bevredigd hebben, zij kon uit den aard der zaak de liefde niet winnen van den republikein, die had leeren dwepen met “de eeuwige rechten van den mensch” en de onschendbare aan-spraken der moderne volken op vrijheid en zelfbestuur. Er bleef dus voor Frankrijk niets anders over dan de republiek met hare schitterende driekleurige vlag: *Liberté, Égalité, Fraternité*.

Eenige jaren gingen voorbij eer de aandacht van het publiek gevestigd werd op de zeldzame gaven van den jeugdigen advokaat. Als secretaris van den heer Cremieux, president van de Conférence Molé, trad hij voor 't eerst voor de balie op, in 1862, in een politiek proces, en verdedigde hij in het dusgenaamde rechtsgeding der vier en vijftig Greppo, Miot en anderen, die als leden van een geheim genootschap voor de rechtbank gedaagd waren. De ongemeene zeggingskracht van den toekomstigen volkstribuun werd door zijne ambtgenooten hoog gewaardeerd en ook in ruimer kring

opgemerkt, zóó zelfs dat Thiers niet aarzelde den veelbelovenden rechtsgeleerde een aanbevelingsbrief ter hand te stellen aan zijne vrienden in het buitenland, toen Gambetta, in 1868, door eene buitenlandsche reis zijne politieke opvoeding wilde voltooiën en de staatsinstellingen der verschillende volken wenschte te bestudeeren.

“De heer Gambetta,” met deze woorden introduceerde Thiers *le jeune membre très distingué du barreau de Paris* bij zijn oostenrijkschen vriend Kuranda, — “de heer Gambetta behoort in Frankrijk tot de democratische partij, waaruit gij terstond kunt opmaken dat zijne liberale denkbeelden, zooals wij zeggen, *zeer geavanceerd* zijn. Maar ik voor mij zou wel wenschen, dat vele conservatieven zulk een verstandigen, practischen, verlichten geest bezaten als de heer Gambetta. Het ware te wenschen, dat ieder zulke uitstekende talenten bezat.”

In Frankrijk teruggekeerd, werd Gambetta spoedig uit het paleis van justitie naar het Palais Bourbon overgebracht.

Hij nam de verdediging van het dagblad *le Reveil*, dat om de vroeger genoemde reden voor de rechtbank gedaagd was, op zich. De geweldige stortvloed van beschuldigingen waarmede hij den 2den December geeselde, werkte als een electricke schok op de sluimerende republikeinen. De herinnering aan dien somberen nacht vol misdaad en schande was door den verblindenden, bedriegelijken luister, waarin het keizerrijk zich gehuld had, bijna uit het geheugen gewischt, toen Gambetta's woord de bloedige bladzijde weer opsloeg en Frankrijk herinnerde, dat de machtige keizer der Franschen ten slotte toch niemand anders was dan de man van den 2den December. De *Reveil* werd wel is waar veroordeeld, maar Gambetta's wapenkreet deed de geesten ontwaken, en als een gevleugeld woord ging zijne ontboezeming van kring tot kring: “*Désormais nous aurons une fête civique à célébrer au nom de nos martyrs: ce sera le Deux Décembre!*”

Bij de algemeene verkiezingen van 1869 kandidaat gesteld voor

Parijs (Belleville) en Marseille, aarzelde hij niet de kandidatuur te aanvaarden, evenwel onder de uitdrukkelijke verklaring, dat hij zich plaatsen zou op het standpunt eener onverzoenlijke oppositie, *opposition irréconciliable*.

Met 21,734 stemmen wees Parijs hem reeds bij eene eerste stemming als volksvertegenwoordiger aan, terwijl hij bij de herstemming te Marseille tegenover Thiers en Ferd. de Lesseps met 12,865 stemmen de overwinning behaalde. Ten einde aan de Parijzenaars de gelegenheid te verschaffen om Henri Rochefort tot lid der Wetgevende Vergadering te benoemen, aanvaarde hij het mandaat dat Marseille hem opdroeg. Gambetta nam nu plaats op de banken der uiterste linkerzijde, en al noodzaakte hem de afmatende inspanning van den verkiezingsstrijd en een daarop gevolgde borstaandoening zich gedurende de eerste maanden aan het parlementaire strijdperk te onttrekken en te Nice verblijf te houden, — nauwelijks was hij in 't begin van 1870 in de kamer teruggekeerd, of aan het hoofd zijner "onverzoenlijken" stormde hij op het wankelende keizerrijk los.

Het gesternte van Napoleon begon allengs te verbleeken. De geheimzinnige sphinx, die het raadsel van vrede of oorlog in zijne hand hield en in wiens kabinet met ieder jaar het programma der europeesche gebeurtenissen vastgesteld en uitgewerkt werd, de machtige beheerscher aller Franschen, die in 1860 door geheel Europa als overwinnaar van Sebastopol, Magenta en Solferino bewonderd, althans gevreesd werd, had in het jaar 1870 zijn prestige binnen- en buitenslands in geen geringe mate verloren. Sinds in den jammerlijken oorlog met Mexico miljoenen verkwist, duizende menschenlevens verwoest en niets dan nederlagen geleden waren, had de soldatentrots der Franschen eene gevoelige beleediging en het vertrouwen op den scherpen staatsmansblik des keizers een bedenklijken schok ontvangen. Daarop was de Pruisisch-Oostenrijksche oorlog gevolgd, die aan Napoleon's overwicht in Europa zoo mogelijk

een nog geweldiger slag toebracht dan aan het huis der Habsburgers. Vast overtuigd dat het jeugdige pruisische leger niet bestand zou zijn tegen de in het vuur geharde oostenrijksche bajonetten, wier deugdelijkheid hij bij Solferino en Magenta had leeren kennen, twijfelde Napoleon geen oogenblik aan de overwinning der Habsburgers. Uitgaande van dit onomstootelijke geloof, had de dreamer van het kasteel Ham, *une incapacité méconnue* volgens Bismarck, alles reeds in gereedheid gebracht, om ter gelegener tijd, als de broederkrijg de beide volken van Duitschen bloede uitgeput zou hebben, tusschenbeide te komen en de kaart van Europa te herzien overeenkomstig de teekeningen die hij in de Tuileriën in gereedheid gebracht had. Zoo zou andermaal blijken dat Frankrijk het lot der wereld in handen had, en tevens de gekrenkte nationale ijdelheid van het volk eene bevredigende voldoening erlangen. En in plaats daarvan overwint Pruisen, sluit Bismarck buiten Napoleon om vrede met Oostenrijk, en ontwaakt de kaarten-teekenaar tot het teleurstellende besef, dat niet slechts de "natuurlijke grenzen", die hij voor zijne edelmoedige tusschenkomst zichzelf had toegedacht, aan zijne handen ontglippen, maar — wat nog bedenkelijker was — dat ook die Wacht am Rhein voortaan niet meer door tal van kleine, onder elkander verdeelde staatjes, maar door één grooten Noordduitschen-Bond, straks wellicht door een éénig Duitschland gehouden zal worden. "Het europeesch evenwicht is verbroken!" declameerde de onthutste Thiers, voor wien het europeesch evenwicht altijd eensluidend is geweest met Frankrijk's overwicht; — "wij kunnen geen enkele fout meer begaan!" liet hij er op volgen.

Tegelijkertijd begonnen in het binnenland de financiële mijnen allengs te springen. De ongehoorde en willekeurige geldverkwisting waarmede de heer Haussmann Parijs verfraaid en de socialistische werklieden in toom gehouden had, konden niet langer verborgen blijven. Thiers cijferde in het Wetgevend Lichaam de

ministers en zijne medeleden met onbetwistbare nauwkeurigheid voor, dat de heer Haussmann zonder eenige contrôle reeds ruim 1865 millioen aan de verbouwing van Parijs besteed, en dat de regeering in de laatste jaren minstens 465 millioen meer uitgegeven had dan waartoe zij bevoegd was; dat de rentelast reeds 21 millioen bedroeg en tengevolge der nieuwe leening tot 46 millioen stijgen zou. Dank zij de meerdere speelruimte die Napoleon, in zijne verlegenheid, door de wet op de drukpers en het recht van vereeniging aan het uiten der openbare meening verleend had, greep de oppositie deze feiten en cijfers gretig aan als stormram tegen het keizerrijk. "Contrôle, ministeriële verantwoordelijkheid, een werkzaam aandeel van het Wetgevend Lichaam aan het staatsbestuur, zuinigheid," was zelfs de leus der officiële kandidaten. De socialistische partijen staken bovendien in hunne clubs het hoofd weer op, en terwijl de één uitriep: "ik wil alles omverwerpen," en een ander schreeuwde: "ik ben een radicaal socialist," en een derde uitriep: "weg met de bourgeoisie, laat ons de kapitalisten uitroeien, die zich vetmesten, terwijl wij van honger sterven," hielden allerlei dag- en weekbladen van het gehalte van Rochefort's *Lanterne* de agitatie in leven, zoodat Napoleon, ten einde raad, aan Ollivier de ministeriële portefeuille opdroeg, opdat hij het absolutistische keizerrijk in een parlementairen staat herscheppen zou.

De ingevoerde hervormingen konden natuurlijk geen genade vinden in de oogen der "onverzoenlijken". Vervuld van een doodelijken haat jegens Napoleon, wilden zij de vrijheid, die hun stuksgewijze werd toegebrokeid, niet als een genadegift ontvangen uit de handen van een man, die het bloedbad van 2 December en de verbanning naar Cayenne, "de droge guillotine", op zijn schuldboek had. Aan onstuimige tooneelen ontbrak het bij de beraadslagingen over Ollivier's hervormingsplannen niet! Met ongewone heftigheid slingerde Gambetta den afvalligen repu-

blikein Ollivier, "die ter wille eener ministeriële portefeuille zijne politieke overtuiging verraden en verloochend had," de hartstochtelijkste beschuldigingen in het aangezicht. Met al de macht van zijn woord verzette hij zich daarna tegen de comédie van het plebiscit, en toen de volksstemming gehouden zou worden, vaardigde hij met veertien zijner mede-onverzoenlijken een manifest uit, waari¹⁴ hij de kiezers opwekte om door een ondubbelzinnig "Neen!" tegen het keizerrijk te protesteeren, terwijl hij in het parlement openlijk uitsprak, dat hij en zijne "onverzoenlijken" zich slechts met de republiek tevreden konden stellen.

"En dehors," zeide hij in de zitting van 5 April 1870, "de la réalisation de la liberté par la république, tout ne sera que convulsion, anarchie ou dictature. Il ne s'agira cependant pas de changer le mot. Non, non, je ne veux pas d'une république mensongère, je veux une république réelle!

"Il faudra que notre droit tout entier ait satisfaction. Et pourquoi? Parce que c'est le droit, et que selon la parole de Bossuet il n'y a pas de droit contre le droit.

"Si l'on veut être sincère et si l'on proclame la souveraineté nationale, on veut son application et il faut reconnaître que tout ce qui a aujourd'hui un caractère permanent et héréditaire dans le pouvoir est désormais caduc, et que l'exécutif monarchique, dynastique est condamné à être éliminé, expulsé. Vous n'êtes qu'un pont entre la république de 1848 et la république de l'avenir et nous passerons le pont."

Vijf maanden daarna had Gambetta "de brug gepasseerd", het keizerrijk vervallen verklaard en de republiek gegrondvest.

Wel was het een treurige erfenis, die der jeugdige republiek van het in puin gestorte keizerrijk ten deel viel. Mac-Mahon en zijne 150,000 geregelde troepen gevankelijk naar de Duitsche vestingen weggevoerd, Bazaine met het tweede Rijn-leger binnen de muren van Metz hopeloos ingesloten, het land door den vreemdeling bezet, Parijs bedreigd, straks geheel ingesloten! Gambetta

aarzelde in dien hachelijken toestand geen oogenblik de portefeuille van binnenlandsche zaken te aanvaarden, en toen Parijs van alle zijden omsingeld was en de regeeringsdelegatie te Tours, de heeren Cremieux, Glais-Bizoin en admiraal Fourichon, onderling verdeeld, den volksgeest niet wisten wakker te schudden en de strijdkrachten der provincie niet wisten te organiseeren, ontving Gambetta de opdracht, om zoo mogelijk het belegerde Parijs te verlaten en door zijn electriseerend woord, zijne ontombare energie en zijn geestdriftig geloof in de onverwinnelijke republiek het bedreigde vaderland te redden.

"Franschen!" heette hen in zijne proclamatie uit Tours, "het voornaamste van alles is, dat gij u thans met niets anders bezighoudt, dan met den oorlog, den oorlog tot het uiterste. — Al onze hulpmiddelen, die buitengewoon groot zijn, moeten wij in 't werk stellen en eindelijk den nationalen oorlog beginnen.

"Nee, het is niet mogelijk, dat de beschermengel van Frankrijk voor altijd het gelaat van ons zou hebben afgewend, dat de groote natie zich haar plaats in de rij der volken door een vijandelijken inval van 500,000 man zou laten ontnemen."

"Laat ons in massa opstaan en liever sterven dan de schande te dulden van een gedeelte van ons grondgebied te moeten afstaan!"

Zoo begon Gambetta den 7den October, in den luchtballon Armand-Barbès, zijn avontuurlijken tocht en opende hij daarmede eene bladzijde in de geschiedenis van zijn leven, die tevens wellicht een der merkwaardigste is uit de jaarboeken der krijgsgeschiedenis; waaraan de pruisische generaal v. d. Goltz, in eene uitvoerige studie, zijne bewondering gewijd heeft, en die aan den pruisischen kroonprins de verklaring ontlokte: "Deze jonge advocaat heeft is zes maanden, zonder generalen staf en zonder wapens, iets tot stand gebracht waarvoor onze minister van oorlog, met de uitstekende organisatie waarover hij beschikken kan, minstens een jaar noodig zou hebben." Toen Gambetta te Tours aankwam,

moest alles nog gedaan worden. De admiraal Fourichon had de portefeuille van oorlog nedergelegd en weigerde, ondanks de dringende bede van Gambetta, haar weer te aanvaarden. De advocaat die tot heden slechts voor de balie en op de tribune geschitterd had, was genoodzaakt zelf de leiding van den oorlog in de provinciën op zich te nemen. Hij wilde het geheele volk in een leger herscheppen, en alle elementen tot een strijd op leven en dood tegen Duitschland in beweging brengen.

Met eene ontembare geestkracht sloeg Gambetta de hand aan 't werk. Besluit volgde op besluit. Terwijl aan de organisatie alles ontbrak, zelfs bureau's voor het ministerie van oorlog en kaarten van het land, volgde, 5 dagen na zijne komst te Tours, reeds de samenstelling van een hulpleger, de besluiten over den staat van beleg, het wegvoeren der levensmiddelen, de organisatie van den volksoorlog, het vernielen der communicatie-middelen enz. Den 2den November werden al de weerbare mannen tusschen 21 en 40 jaar opgeroepen, 3 November ontvingen de departementen bevel, op iedere 100,000 zielen eene batterij met het benodigd personeel en materieel te leveren: de eerste batterij van elk departement 4 weken, de laatste uiterlijk twee maanden na de uitvaardiging van het bevel te leveren. Den 10den November werden de arbeiders-bataillons georganiseerd, den 11den alle mogelijke ingenieurs, opzichters, wegwerkers, architecten, spoorwegmaatschappijen, ondernemers van openbare werken met hun personeel en materieel, ten behoeve van de landsverdediging, ter beschikking gesteld van den minister van oorlog. En al deze besluiten bleven geen ijdele klanken, maar werden uitgevoerd. Zijne voortvarendheid en zijn vast geloof in de toekomstige zegepraal van het republikeinsche Frankrijk deed de zwakken opstaan en de sluimerenden opschrikken. Aan de twistende partijen legde hij het zwijgen op; de verschillende staatkundige stroomen bracht hij tot éénheid, en iedere poging om zijne vaderlandlievende plannen te belemmeren,

sloeg hij met machteloosheid. De prefecten, maires en gemeenteambtenaren, die aarzelden hem te gehoorzamen, werden afgezet, en wie zijne betrekking liefhad, moest zich onvoorwaardelijk aan zijne bevelen onderwerpen. Maar van den anderen kant nam hij ook de geheele verantwoordelijkheid van alles op zich, en sleepte hij door zijn muurvast vertrouwen de zwakken en wankelmoedigen mede. Het laatste besluit dat de dictator ten opzichte der legerorganisatie nam, was de wet van 20 November 1870 betreffende de oprichting van groote versterkte legerplaatsen. Elf van die kampen zouden terstond worden aangelegd, elk voor 60,000 man, met fortificatiën en al de voor het werven, organiseeren, bewapenen en oefenen der troepen noodige inrichtingen. Een dier versterkte legerplaatsen, te Conlie, viel later in handen van prins Friedrich Karl. Het was eene uitgestrekte stad van tenten en houten loodsen, omringd en beschut door aarden waljen, veel sterker en grooter dan de beroemde Duppler-schaans. Vier andere, te St. Omer, Cherbourg, La Rochelle en Pas des Lanciers, waren bestemd voor zoogenaamde strategische kampen en bevatten inrichtingen voor 250,000 man. Zij lagen aan de zee en konden gemakkelijk van het noodige voorzien en tot het bijeentrekken van troepen gebezigd worden. Zoo wilde Gambetta den vijand verpletteren door het ontzaglijk aantal strijders en den onuitputtelijken rijkdom van het oorlogsmaterieel, voor 't minst afmatten en uitputten, in de vaste en zeker niet ongegronde meening, dat het voor de Duitschers niet mogelijk zou zijn, ver van hun vaderland en van alle zijden door eene oproerige bevolking omringd, den oorlog zoolang voort te zetten als Frankrijk, dat, indien 't moest, des noods maanden en jaren lang, op leven en dood, krijg tegen de "duitsche barbaren" voeren zou. Overal tegenwoordig, op alles bedacht en alles regelende, schiep Gambetta binnen een tijdsverloop van 4 maanden 12 legercorpsen, bestaande uit 800,000 manschappen, die hij goed gewapend, goed gekleed

en goed gevoed tegen den vijand in het veld bracht, gesteund door 1400 kanonnen. Voor iederen dag zijner dictatuur leverde hij aan Frankrijk 5000 goed uitgeruste soldaten!

De jonge advocaat bleek inderdaad een zeldzaam organiseerend talent te bezitten. Wat hij te midden van bergen hooge bezwaren tot stand bracht, grenst schier aan het ongeloofelijke, en al heeft de uitkomst zijne hoop teleurgesteld, omdat hij de duitsche legers te gering en de *levée en masse* te hoog schatte, de vaderlandsliefde en de ontembare energie, die hij ontwikkelde, boezemen ongeveerinsde bewondering in, terwijl de verklaring van den pruisischen generaal v. d. Goltz, dat Favre's snoeverij, "geen steen van onze vestingen en geen voet van onzen grond," wellicht werkelijkheid zou zijn geworden, indien Bazaine nog 4 weken langer in Metz stand had kunnen houden," ons overtuigt dat Gambetta's *guerre à outrance!* iets meer was dan de waanzinnige ontboezeming van een ijlerden patriot.

"Ik ber overtuigd," verklaarde hij, bij de enquête van 7 September 1871, "dat deze krachtsinspanningen tot de zege zouden geleid hebben en dat aldus gered zou zijn, wat bovenal gered moest worden: de ongeschondenheid van ons grondgebied. In deze overtuiging sta ik niet alleen; er zijn lieden, die al deze dingen erkennen en schrijven — het zijn de Duitschers zelven. Duitschland was het meest beducht voor het bestendigen en voortzetten van den oorlog. Het zag zeer goed in, dat zijne krachten bijna uitgeput waren. Daarom was ik van meening, en geloof ik nog, dat men moest volhouden. Deze overtuiging heeft zich bij mij gevestigd met het oog op een land dat, geheel verrast, bij volkomen gebrek aan wapenen, in 4 maanden tijds een leger van 800,000 man op de been heeft kunnen brengen."

Heeft Gambetta zich overgegeven aan de illusie dat hij met zijne goed uitgeruste, maar ongeoeffende legers het hoofd zou kunnen bieden aan de zegevierende duitsche troepen, waartegen Ba-

zaine en Mac-Mahon met hunne in Italië en Algiers geharde soldaten niet bestand waren? Misschien wel. Doch al heeft hij als enthousiastisch republikein den volkswaan wakker geschud, dat de republiek onverwinnlijk en haar naam alleen reeds voldoende zou zijn om de Duitschers een schrik om het hart en onverwijd op de vlucht te slaan; toch was zijn geheele hoop minder op zegevierende veldslagen dan op hardnekkigen tegenstand gevestigd. Met het voorbeeld van den laatsten Amerikaanschen burgeroorlog voor oogen, maakte hij de redeneering van Grant tot de zijne: "Als ik 15000 man verlies, verliest de vijand er 5000; ik kan mijn verlies herstellen, de vijand niet, bij gevolg is iedere slag voor mij eene overwinning!" Duitschland moest, zelfs te midden zijner overwinningen, geheel uitgeput en afgemat worden door Frankrijk, dat, in een reusachtig legerkamp herschepen, ter wille van het vaderland de onmetelijke rijkdommen aan geld, krediet en weerbare mannen, waarover het door jaren van ongekenden voorspoed te beschikken had, indien 't moest, tot den laatsten man en den laatsten penning opofferen zou. Slechts aan generaal Aurelles de Palladine mocht het gelukken bij Coulmiers eene voorbijgaande overwinning te behalen. Slag op slag werd door de geïmproviseerde legers van Gambetta in het Noorden en in het Westen verloren, maar telkens verzezen, door de rustelooze krachtsinspanning en het bezielende tóoverwoord van den dictator, soldaten, wapens en ammunitie bij duizendtallen als uit den grond!

Door den oorlog naar de provincie over te brengen, was hij van het denkbeeld uitgegaan, dat het lot van Frankrijk niet van de toekomst van Parijs afhankelijk gemaakt moest worden, en toen op 19 Januari 1871 de laatste groote uitval uit Parijs mislukte en schier gelijktijdig het leger van generaal Chanzy bij le Mans geslagen werd, ijde Gambetta naar Rijssel om het Noorden tot verdubbelde krachtsinspanning aan te vuren, en sloeg hij onverwijd de hand aan 't werk om het verstrooide corps van Chanzy

met zijn ontembare wilskracht andermaal slagvaardig te maken. De geruchten dat Parijs capituleeren en de vrede voorbereid zou worden, beantwoordde hij met een steeds krachtiger *guerre à outrance*. Naarmate de hoop aan zijne handen ontglipte, de moed Frankrijk ontzonk en alles verloren scheen, klemde hij zich slechts te krampachtiger aan zijne plannen vast. "De capitulatie van Parijs," schreef hij aan Jules Favre, "sluit de capitulatie van Frankrijk niet in. Niet gijlieden — *ik* slechts heb het recht om met den vijand te onderhandelen. Wij zullen hem tot een bezetting van Frankrijk dwingen, die voor hem zelve even vernietigend is als voor ons. Wij geven de onschendbaarheid van Frankrijk niet op, en bij het eerste europeesche conflict zullen wij, door den nood gedrongen, de bondgenooten zijn van hen, die zich over duitsche aanmatiging te wreken hebben."

Derhalve: oorlog, oorlog op leven en dood, twee, drie, tien, indien 't moet dertig jaren lang! En de blinde onbesuisdheid, zoo gij wilt de vaderlandlievende droom, die in dien radeloozen toestand koortsig door zijn brein woelde en waarvan Gambetta bezeten, schier demonisch bezeten was, zou inderdaad eene bloedige werkelijkheid geworden zijn, indien met den val van Parijs Frankrijk den moed niet verloren had.

Toen het bericht van den gesloten wapenstilstand den 28^{en} Januari te Bordeaux, waarheen Gambetta den zetel der delegatie verlegd had, aankwam, wilde hij terstond zijn ontslag nemen. Een volksoploop, waarbij de menigte zich tegen den wapenstilstand, vóór Gambetta en vóór den oorlog tot het uiterste verklaarde, en tevens gesichst werd dat een comité van algemeen welzijn in de voornaamste steden opgericht zou worden, noopte hem aan 't bebind te blijven, indien hij Frankrijk niet aan een burgeroorlog prijs wilde geven. Een besluit tot oprichting van 22 nieuwe regimenten werd uitgevaardigd. De wapenstilstand, dien Gambetta in zijne proclamatie van 31 Januari "strafwaardig en lichtzinnig"

noemde, werd aanvaard, maar slechts als een hulpmiddel om zich tot vernieuwden, hardnekkigen tegenstand voor te bereiden. Het besluit der parijsche regeering om eene nationale vergadering bijéén te roepen die over den vrede onderhandelen zou, werd door Gambetta uitgevaardigd, maar met den uitdrukkelijken eisch, dat Frankrijk eene republikeinsche conventie kiezen moest, "die liever den oorlog voortzetten, dan een vrede sluiten zou, waarbij de eer en de onschendbaarheid van het land verloren ging en Frankrijk een zelfmoord begaan zou." Ten einde de republiek en tevens de voortzetting van den krijg tot het uiterste te waarborgen, nam hij zijn toevlucht tot het beruchte terroristisch besluit, waarbij allen die in eenigerlei betrekking hadden gestaan tot het keizerrijk, van 2 December 1851 tot 4 September 1870, allen die gedurende deze tijdsruimte minister, senator, staatsraad, prefect, of als officiële kandidaten lid der vertegenwoordiging geweest waren, benevens al de leden der koninklijke families die sinds 1789 over Frankrijk geregeerd hadden, vogelvrij, d. w. z. niet verkiesbaar, verklaard werden. In één woord: slechts republikeinen mochten benoemd worden. De deutsche regeering begreep terstond dat dit besluit niets anders beoogde dan eene herhaling en eene uitbreiding met verdubbelde woede van den volksoorlog, des noods tot aan de Pyreneeën en de Middellandsche zee. Onverwijld protesteerde Bismarck bij Gambetta en de parijsche regeering, met de bedreiging dat de proviandeering van Parijs terstond gestaakt, Parijs bezet en de oorlog onverwijld hervat worden zou, indien de vrijheid der verkiezingen niet gewaarborgd en het besluit van Gambetta niet ingetrokken werd. Gambetta en de delegatie antwoordden met ten tweedemale het reeds uitgevaardigde bevel af te kondigen, hetwelk met oorverdoovende toejuichingen begroet en met het uitbundige gejuich: *Guerre à outrance! Vive la République!* door de volksmenigte ontvangen werd. Te vergeefs stelde de regeering te Parijs pogingen in 't werk om het officiële besluit der

verkiezing, door de regeering van Parijs uitgevaardigd, te doen afkondigen. Gambetta weigerde. Slechts door middel van de dagbladen der oppositie gelukte het Jules Simon, aan de provincie bekend te maken, dat *alle* Franschen, zonder onderscheid van politieke richting, verkiesbaar zouden zijn. Gambetta, ongezeggelijk en blind voor de gevaren van een nieuwen burgeroorlog, hield hardnekkig stand. De vrees of liever de zekerheid dat al zijne bovenmenselijke krachtsinspanning gedurende 4 maanden, al het vergoten bloed, ijdel was, indien het lot van Frankrijk niet uitsluitend aan oorlogzuchtige republikeinen toevertrouwd werd, maakte hem schier waanzinnig. Waren de duitsche legers over Frankrijk als een stormwind gevallen, hij wilde dien storm te niet doen door eene orkaan op te roepen. "Vooruit!" bleef zijne leus, "door stroomen bloed en ellende; "vooruit! naar de overwinning of naar den afgrond!"

Ik stem het toe: eene rilling vaart ons door de leden, als we bedenken wat van Frankrijk geworden zou zijn, indien het hem gelukt ware, zijn ter aarde geworpen vaderland te doen opspringen met de verwoedheid die hem zelve vervulde. — "Vooruit. . . !" Ik erken, *zoo mag een mensch* niet spreken, in het aangezicht van het verpletterende gericht dat over Frankrijk gekomen was, — en toch, wie kan den indruk van ontzag en bewondering weerstaan, dien dit onbuigbaar gevoel van kracht, dit tot waanzin opgejaagd patriotisme op ons maakt?

De regeering te Parijs vernietigde Gambetta's decreet. Jules Simon begaf zich naar Bordeaux, om den brullenden leeuw, die dreigend met zijne manen bleef schudden, zoo mogelijk tot bezinning te brengen. Te vergeefs. Zelfs de aandrang van geavanceerde republikeinen, als Arago, Garfier-Pagès en Pelletan stuitte af op de onverbiddelijkheid van den dictator; slechts toen zijne mede-gedelegeerden Cremieux en Glais-Bizoin het hoofd in den schoot legden, was Gambetta's kracht gebroken: met wanhoop en

woede in het hart nam hij zijn ontslag als minister van binnenlandsche zaken en van oorlog.

De gesloten wapenstilstand had nu de verkiezing der nationale vergadering, die over den vrede besluiten zou, ten gevolge. Gambetta werd in tien departementen gekozen: le Bas-Rhin, le Haut-Rhin, la Moselle, la Meurthe, les Bouches-du-Rhône, le Var, la Seine, Seine et Oise, Alger en Oran. Hij nam het mandaat voor le Bas-Rhin (Straatsburg) aan, als een protest tegen elken vrede die den afstand van eenig grondgebied ten gevolge hebben zou. Te vergeefs verhief hij met verontwaardiging zijn woord tegen het vredesverdrag; hij weigerde zijne stem uit te brengen, en toen de vredesvoorwaarden door de vergadering met 546 tegen 107 stemmen waren aangenomen, nam hij zijn ontslag als vertegenwoordiger van den Elzas, die voortaan aan Duitschland zou toebehooren. Hij onttrok zich nu voor een wijl aan de politiek, begaf zich voor eenige maanden naar St. Sebastiaan in Spanje, om tegen het einde des jaars andermaal als vertegenwoordiger van de Seine (Parijs) in het Wetgevend Lichaam zitting te nemen.

De gebeurtenissen der laatste maanden moesten uit den aard der zaak diepe sporen in hoofd en hart achterlaten. Was zijne hoop verijdeld om door de republiek Frankrijk te bevrijden van de pruisische overheersching, die het keizerrijk als laatste treurige erfenis had nagelaten; moest Frankrijk zich schier op genade of ongenade overgeven — Gambetta begreep dat het zwaar geteisterde vaderland thans dubbele aanspraak had op de liefde en toewijding zijner zonen. Allen moesten, met terzijde stelling hunner grieven en veeten, de handen inéénslaan om Frankrijk op te heffen, aan de voorloopige republiek, die onvermijdelijk geworden was, duurzame grondslagen te verzekeren, en de plannen te verjeden der monarchalen van allerlei schakeering, die zich bij de voorloopige republiek wel is waar aangesloten hadden, maar in de hoop dat zij ter gelegener tijd de

brug zou worden, waarlangs een Hendrik V, een Orleans of een Napoleon zijn zegevierenden intocht houden zou binnen de muren van Parijs.

Met deze nauwkeurig afgeteekende gedragslijn keerde de hartstochtelijke woordvoerder der onverzoenlijke oppositie tegen het keizerrijk in de kamer terug. Tot veler verbazing was de onstuimige volkstribuun van vroeger door zijne bittere ervaringen herschapen in een staatsman, die niet meer met één ruk de volmaaktheid wil scheppen, maar door een rustigen en volhardenden arbeid geleidelijk de grondslagen wenscht te leggen en te versterken, waarop het parlementaire staatsgebouw kon worden opgetrokken. De "razende gek", zooals Thiers hem vroeger genoemd had, bleek thans geleerd te hebben hetgeen hem en de fransche democratie 't meest ontbrak: geduld en bezadigdheid. Door zijn invloed en de verzoenende kracht der *Union Républicaine*, wier voorzitter hij werd, ontstond tusschen de verschillende republikeinsche partijen meer toenadering en samenwerking. Terwijl de linkerzijde iedere poging van Thiers, om Frankrijk op te heffen en de rekening met Duitschland af te sluiten, te krachtiger steunde, naarmate de monarchale partijen den president der republiek meer dwarsboomden, heeft de houding van Gambetta en zijne partij in geen geringe mate bijgedragen om de republiek aangenaam te maken in de oogen der bourgeoisie en der schuchtere plattelandsbevolking, en den heer Thiers zelve te verzoenen met de conservatieve republiek als de eenig mogelijke staatsregeling voor het hedendaagsche Frankrijk. Gambetta begreep dat de monarchale partijen, die in de Wetgevende Vergadering de meerderheid hadden, thans driftiger dan ooit hare giftige pijlen op hem richten zouden, in de stille hoop, dat hij zich door zijn hartstochtelijken geest zou laten medesleeven en door zijne uitvallen de republiek bij het volk van Frankrijk in discredit brengen zou. Tot hunne teleurstelling evenwel toonde de voormalige volkstribuun sinds 1872 eene

kalmte en eene gematigdheid, die men vroeger voor onmogelijk gehouden zou hebben. Nog kan hij plotseling opspringen en met een geducht: "*C'est un mensonge!*" de verwijtingen door de rechterzijde hem naar 't hoofd, geslingerd beantwoorden; nog stijgt het bloed hem naar 't hoofd als de corruptie van het Bonapartisme ter sprake komt, en riep hij den vice-keizer Rouher, in de zitting van 22 Mei 1872, toe:

"Tenez, je vais abrégé.... La plus grande pensée du regne, c'est celle qui a fait tous nos désastres, c'est celle qui fait que nous avons encore le stigmaté, la honte impériale sur le front. Oui, c'est le Mexique, fait pour enrichir les hommes du 2 Decembre, c'est le coup de main et les affaires véreuses qui en découlent, qui sont notre humiliation et notre honte.

"Oh, écoutez bien. Vous n'échapperez pas par l'outrecuidance, par des déclamations aux responsabilités: le Mexique vous tient, le Mexique vous poursuit, le Mexique a déjà fait justice par l'éternel châtiment qui sort des choses, de tous ceux qui ont compromis l'honneur et la grandeur de leur pays dans cette détestable équipée. Oui, la justice a commencé: elle a saisi tour-à-tour et Morny et Jecker et Maximilien et Napoléon III; elle tient Bazaine, elle vous attend!

Doch deze uitvallen behooren tot de zeldzaamheden. Hij begreep dat in den voorloopigen toestand waarin Frankrijk verkeerde, alles beproefd worden moest om de liefde van het volk voor den republikeinschen regeeringsvorm op te wekken, en dat hij vooral eene dubbele behoedzaamheid noodig had, opdat clericalen en monarchalen zijne woorden niet misbruiken zouden en met den draaimolen van het roode spook de menigte schrik aan te jagen. Daarom steunde hij en zijne partij de regeering van Thiers, zoo veel als met zijne beginselen eenigszins mogelijk was. "Standvastigheid wat de beginselen aangaat, voorzichtigheid en gematigdheid in de toepassing, de rede tot hulpmiddel, de republiek tot geleidsvrouw en de onophoudelijke vooruitgang tot doel," was

zijne leus. Zijn oog was niet meer gericht op het abstract volmaakte, maar op hetgeen voor het oogenblik bereikbaar was. De republiek van den heer Thiers was zijn ideaal zeker niet. Nog veel minder vond hij zijne democratische staatsregeling terug in de constitutioneele wetten van 25 Februari 1875¹, die onder het presidentschap van Mac-Mahon tot stand gekomen zijn. Toch liet hij niets onbeproefd om de gebrekkige staatsregeling door zijne partij te doen aannemen, omdat zij in zijn oog een machtig bolwerk was tegen het woelen van allerlei kroonpretendenten en een grondslag bevatte, waarop in de toekomst kon worden voortgebouwd.

"Quel était," vroeg hij in eene redevoering te Bordeaux, waarin hij de constitutioneele wetten besprak; "quel était le devoir d'un republicain, d'un patriote, d'un Français? C'était de mettre de côté ses préférences théoriques. Quant à moi, je n'ai jamais compris qu'on peut mettre en discussion le choix entre sa satisfaction personnelle et les destinées de la France. On a donc fait la constitution, et, grâce à elle, on a évité la dictature décorée du nom de septennat; on a évité cette égalité de prétendants de tous les partis, et le suffrage universel n'a pas à écouter les sollicitations de Napoléon IV, de Chambord ou d'Orléans; il n'a

¹ Vooral de wet op de samenstelling van den senaat baarde groote moeilijkheden, totdat eindelijk het voorstel van den heer Wallon werd aangenomen. Dientengevolge bestaat de senaat uit 300 leden, waarvan 75 als onafzetbare leden door de nationale vergadering, en 225 voor den tijd van 9 jaren, met periodieke aftreding van 1/3 om de drie jaar, benoemd worden door de departementen en de koloniën, namelijk door de generale-, de arrondissements- en de gemeenteraden. De samenstelling dezer lagere besturen is dus van groote beteekenis voor de politieke richting van den senaat. -- Gambetta verklaarde voor zijne kiezers te Belleville den senaat voor eene bruikbare instelling, "indien hij door een goed garnizoen bezet werd." Het initiatief komt zoowel den senaat als der nationale vergadering toe; financiële wetten evenwel moeten eerst aan de nationale vergadering worden voorgelegd. De senaat kan zich als gerechtshof constitueeren, om in geval van hoog verraad den president of de ministers te vonnissen.

qu'une chose à faire : maintenir et consacrer l'édifice républicain, à l'abri duquel l'ordre et les développemens progressifs des droits de tous sont assurés. Voilà l'oeuvre du 25 février 1875. C'est une oeuvre de patriotisme, et quand on dit qu'elle est le fruit de la conciliation, c'est le plus bel éloge qu'on puisse en faire."

De toekomst der republiek was na den oorlog van 1870 ver van verzekerd. Immers de nationale vergadering, tijdens den wapenstilstand gekozen, bestond voor de groote meerderheid uit monarchalen van allerlei kleur, en slechts aan de moeilijke omstandigheden waarin Frankrijk verkeerde, het vertrouwen dat Thiers aan Europa en aan de bourgeoisie omtrent de bezadigheid van den bestaanden regeeringsvorm wist in te boezemen, moet het worden toegeschreven dat niet reeds aanstonds de oude woelingen in Frankrijk het hoofd opstaken. Als Thiers het woord republiek slechts op de tribune liet hooren, geraakte de vergadering in opschudding, en toen de grootste moeilijkheden overwonnen waren en Thiers de onmetelijke oorlogsschatting betaald en het fransche grondgebied van den laatsten duitschen soldaat bevrijd had, stond het in beginsel voor de royalistische partijen, aangevoerd door den hertog de Broglie, reeds vast, dat Thiers ter gelegener tijd ten val moest worden gebracht. De geest van verzoening en medewerking, waarmede de linkerzijde de regeering te gemoet kwam, stond in scherpe tegenstelling met de aarzeling en het wantrouwen waarmede ieder regeeringsvoorstel door de clericale en monarchale partijen ontvangen werd. Geen wonder, dat de president hoe langer zoo meer overhelde tot de linkerzijde, op wier loyalen steun hij rekenen kon, en, de onmogelijkheid erkennende om één troon onder drie pretendenten te verdeelen, verklaarde dat men tot de vestiging der conservatieve republiek, als de eenig mogelijke staatsregeling in het hedendaagsche Frankrijk, moest overgaan. 't Spreekt wel van zelf, dat de reactionaire partij te driftiger agiteerde en intrigeerde, naarmate Thiers zich

meer naar de linkerzijde bewoog, tot dat eindelijk het oogenblik kwam waarop zij meende haar slag te kunnen slaan en, met Thiers, ook de conservatieve republiek uit den zadol hoopte te lichten. Een votum van wantrouwen door den heer Ernoul uitgebracht, noopte Thiers, 24 Mei 1873, het presidium neder te leggen. Alles was door de rechterzijde reeds in gereedheid gebracht, en tot verrassing van Frankrijk en Europa zat maarschalk Mac-Mahon in een oogwenk als president te paard, geflankeerd door de heeren de Broglie en Fourtou, en gereed om in naam der *ordre moral* ten oorlog uit te gaan tegen den republikeinschen regeeringsvorm.

Meer dan ooit was nu eene nauwe aaneensluiting der verschillende republikeinsche partijen, met het oog op het dreigende gevaar, noodzakelijk. Met buitengewone krachtsinspanning stelde Gambetta alles in het werk, om de eenheid onder de republikeinen te handhaven en de republiek wortel te doen schieten in de volksverteuiging. Door middel van zijn dagblad *La République Française*, dat hij in 1871 met zijn medeafgevaardigde Spuller oprichtte, bepleitte hij dag aan dag de groote republikeinsche beginselen. Onvermoeid reisde hij als apostel der republiek naar alle oorden van Frankrijk, om door zijn schitterend woord de zaak der vrijheid aan te bevelen en aan de angstige zielen hun vrees voor den draaimolen van het roode spook te ontnemen. Telkens wanneer de wetgevende vergadering op recès gescheiden was, gunde hij zich geen rust, maar hield hij redevoering op redevoering te Saint-Quentin, te Angers, te Havre, te Belleville, te Grenoble, te Bordeaux, te Ferte-sous-Jouarre. Spottend noemde men hem den commis-voyageur der democratie, maar puntig en gevat antwoordde hij: "Inderdaad, ik ben de reiziger en de zaakgelastigde der democratie. Ik heb mijne lastgeving van het volk ontvangen."

De verstandige gematigdheid waarin de onstuimige volkstribuun

van vroeger zich geoeft had, maakte de clericale partijen schier radeloos. Geen zweem van socialistische droomerijen, geen enkel woord van toorn tegen de *bourgeoisie satisfaite* kon door het clericalisme worden aangegrepen als een begerlijk hulpmiddel om het volk schrik in te boezemen voor dezen "rooden republikein". Handhaving van de beginselen der omwenteling, rechtvaardigheid, gelijkheid en vrijheid voor allen, langzame en geleidelijke ontwikkeling der staatsinstellingen, kosteloos en verplicht onderwijs, volledige scheiding van kerk en staat, de godsdienst beperkt tot zijn eigen gebied, de zedeleer losgemaakt van de geloofsleer — ziedaar het tamelijk algemeene thema waarop de beroemde redenaar in oneindige verscheidenheid telkens varieerde, en waarmee hij de angstige zielen gerustheid en zelfs zijnen onstuimigen kiezers van Belleville bezadigdheid wist in te boezemen. Met bezorgdheid volgde de rechterzijde Gambetta op zijne zendingstreken, angstvallig luisterende of zij ook een enkel woord opvangen kon, waarmede zij den voormaligen woordvoerder der onverzoonlijken als een gevaarlijken onruststoker kon brandmerken, en toen hij in zijne redevoering te Grenoble gesproken had van eene nieuwe *couche sociale*: de mannen van den arbeid, aan wie de toekomst toebehoorde en die bestemd waren om een heilzamen invloed op den democratischen geest uit te oefenen, — greep de generaal Changarnier de gelegenheid aan, om de regeering van Thiers over Gambetta's apostolaat te interpelleeren en te vermanen geen gemeene zaak te maken met de "radicale schurken en oproermakers, die Frankrijk te gronde zouden richten."

Intusschen steeg de invloed dezer radicale "schurken en schelmen" van jaar tot jaar, en bij elke verkiezing van gemeente-vertegenwoordiging en algemeene raden bleek met den dag duidelijker, dat de republikeinsche partij vaster wortel schoot in de overtuiging en in de liefde van het volk, zoo zelfs dat de mo-

narchalen het geraden oordeelden, Thiers ten val te brengen en, met behulp van Mac-Mahon en de priesters, den veldtocht te beginnen tegen de gehate republiek.

De jammerlijke geschiedenis der moreele regeering gedurende de laatste 4 jaar ligt ons allen nog versch in het geheugen. Zelfs in de geschiedenis van het tweede keizerrijk zoekt men te vergeefs naar eene zoo smadelijke bladzijde! De bedevaarten naar Lourdes, de verheerlijking van het Sacré Coeur, de sluip- en kronkelgangen van den hertog de Broglie, de proclamaties van den graaf van Chambord, de fusie van Orleanisten en Legitimisten, het belachelijke geschil over de vlag, — dit alles, en nog zoo-veel meer, wisselde elkander als in een kaleidoskoop met verba-zende snelheid af. Een oogenblik scheen het alsof de weg naar Parijs voor Hendrik V geëffend was. Inderdaad, slechts de kinderachtige onverzettelijkheid van Chambord, die niet met rood, wit en blauw, zelfs al was de vlag met een witten wimpel versierd, maar slechts met de traditioneele witte lelies als koning bij Gods genade zijn intocht wenschte te doen binnen de muren van Parijs, slechts de vlagge-kwestie heeft Frankrijk bewaard voor eene restauratie der Bourbons midden in de 19de eeuw!

Vertrouwende op den geest van Frankrijk, drong de republikein-sche partij met klimmenden nadruk er op aan, dat de wetgevende vergadering, die zich krampachtig aan hare zetels vastklemde en niet te bewegen was haar mandaat neder te leggen, zou worden ontbonden. Nu de koning met de witte lelies zoek geraakt was en de Orleansen hunne kans verspeeld hadden, greep de monarchale partij naar het septennaat van Mac-Mahon, als eene laatste reddingsplank te midden van de schipbreuk der monarchale lucht-kasteelen. Zoo zou de voorloopige toestand bestendig en de gelegenheid geopend blijven om gedurende die zeven jaren het volk te bewerken en eene toekomstige monarchie in 1880 voor te bereiden. Te midden van al de grooter en kleiner parlementaire veld-

slagen, die tegen de elkander opvolgende reactionaire ministeriën gevoerd moesten worden, stond Gambetta als leider en hoofd der republikeinsche partij altijd in het eerste gelid, voor de ontbinding pleitende en zich zelf en zijne partij met eene bewonderenswaardige zelfbeheersching bedwingende. En toen eindelijk de constitutioneele wetten, op 25 Februari 1875, uit gebrek aan beter, aangenomen waren en het land bij de stembus moest uitspreken in welke richting het voortaan geregeerd wenschte te worden, bleek genoegzaam dat de republikeinsche partij niet te vergeefs op den geest des volks vertrouwd had. De bezadigde en waardige houding der republikeinen, gepaard met de onbeschaamde woelingen der clericalen en monarchalen, had het vertrouwen van Frankrijk op de levensvatbaarheid der republiek in geen geringe mate verhoogd. Drie honderd drie en zestig republikeinen, beschikkende over eene meerderheid van ruim honderd stemmen, werden door de natie verkozen. Gambetta, zelf had zich, ten einde het oordeel der kiezers over: zijn politiek *opportunisme* uit te lokken, in 5 districten candidaat gesteld. Met uitzondering van Avignon werd hem in alle districten het mandaat van volksvertegenwoordiger opgedragen, te Bordeaux met 11,698, te Rijssel met 9,108, aan de Moezel met 6,359 en in het 20ste arrondissement van Parijs met 11,989 stemmen.

Dank zij Gambetta's rusteloozen arbeid, had de republiek allengs het vertrouwen des lands weten te winnen, zoodat Mac-Mahon na de verkiezingen ten slotte wel genoodzaakt was het schip van staat in liberale richting te laten leiden. Gambetta, door zijne mede-afgevaardigden tot president van de commissie voor het budget benoemd, onderwierp nu de staatsuitgaven aan eene gestrengere controle. Ten einde eene billijker verdeling der staatslasten voor te bereiden, verdiepte hij zich in allerlei financiële studien. Hij begaf zich naar Engeland, om de inkomsten-belasting aan een nauwlettend onderzoek te onderwerpen, en een volledig uitgewerkt plan

van belastinghervorming was reeds in zijn hoofd gerijpt en op het papier gebracht, toen op 16 Mei 1877 de maarschalk-president goedvond aan de inblazingen van madame la maréchale gevolg te geven, en andermaal de clericale heeren de Broglie en de Fourtou te voorschijn riep, ten einde met hun *gouvernement de l'ordre moral* op nieuw onrust en verwarring te zaaien! — Wij weten allen hoe de maarschalk Mac-Mahon op dien dag, evenals Lodewijk XIV weleer met de karwats in de hand de edelmogende heeren staten-generaal de deur van hun eigen huis uitwierp, het ministerie-Jules Simon bij den kraag greep en zonder vorm van proces op straat zette. Op de ontbinding volgde de onzinnige drijfjacht des heeren de Fourtou tegen alle republikeinsche prefecten, onder-prefecten, maires, dagbladen, brievenbestellers, politie-agenten, draaiorgels, klepperlieden, *café-chantants*, societeiten, enz. enz. Werd de regeering door den dood van Thiers te midden der verkiezings-agitatie van een gevaarlijken mededinger verlost; meende zij een oogenblik dat haar kans nu te gunstiger stond, omdat zij Frankrijk hoopte te plaatsen tegenover het dilemma: of Mac-Mahon of Gambetta den rooden republikein, — Gambetta sloeg haar dit wapen uit de hand, door naar den achtergrond te treden en te wijzen op den bezadigden voorzitter der nationale vergadering, Jules Grévy. Werd hij door de regeering in een politiek proces gewikkeld ten gevolge zijner redevoering te Rijssel gehouden, — ondanks zijne verbolgenheid is de maarschalk nochtans genoodzaakt geweest Gambetta's dilemma: *se soumettre ou se démettre* te aanvaarden. Tegenover de schaamteloze willekeur van de regeering, die zich wel op de natie beriep, maar, toen het volk bij de stembus van 14 October geantwoord had, op den zeer duidelijk geopenbaarden volkswil geen acht verkoos te slaan, bleven de republikeinen de mannen van orde en wet, die slechts met wettelijke middelen hunne miskende rechten wilden verdedigen, en alleen in het uiterste oogenblik tot het uiterste middel hun toe-

vlucht namen en het budget weigerden aan eene regeering, die de eerste eischen van den parlementairen regeeringsvorm met voeten trad. Na allerlei halsbrekende kunstenarijen beproefd en zijn crediet bij vriend en vijand voor goed verspeeld te hebben, heeft Mac-Mahon eindelijk het hoofd in den schoot gelegd en de teugels van het bewind aan een republikeinsch ministerie, met den heer Dufaure aan 't hoofd, toevertrouwd. Niet het minst door den invloed van Gambetta, de ziel en het hoofd zijner partij, heeft de republiek de ongehoorde crisis zegevierend doorstaan, en schijnt hare toekomst thans beter dan ooit verzekerd te zijn.

De gebeurtenissen der laatste maanden, door Gambetta's scherpzinnigen staatsmansblik met zooveel vaderlandlievende toewijding en zelfbeheersching geleid, zijn natuurlijk van het hoogste belang en in menig opzicht beslissend voor de toekomst van Frankrijk. Toen het hoofd van Lodewijk XVI onder de bijl der guillotine viel, sneed Frankrijk tevens den draad af, die het aan zijne tradities verbond, en sedert dien dag heeft het zijne krachten uitgeput aan de oplossing van het moeilijke vraagstuk om, met verloochening zijner geschiedenis, geheel op nieuw te beginnen en, met den troffel in de eene en het zwaard in de andere hand, op de puinhoopen der oude monarchie het democratisch staatsgebouw op te richten. Langs allerlei wegen heeft het gezocht. 't Heeft de proef genomen met Napoleon I, met een gerestaureerden Bourbon, met een verliberaliseerden Orleans, met de democratische republiek van 1848, met het demoraliseerende caesarisme van Napoleon III. Voortdurend slingerende tusschen de frivoliteit der Parijsche boulevards en de stichtelijke mirakels van Lourdes, tusschen bijgeloof en vrijgeesterij, tusschen ruwheid en overbeschaaving, tusschen slaafschheid van geest en driftig vooruitstormen, maakt zijne geschiedenis gedurende de laatste eeuw op ons zeer

uiteenlopende indrukken. De merkwaardige veerkracht waarmee het zich uit de grootste ellende met verrassende snelheid weet op te heffen, doet ons nu eens overhellen tot de meening van de Lamartine, die beweerde dat de natie nog jeugdig en gezond genoeg is, terwijl een oogenblik daarna de onstandvastigheid van den volksgeest ons de zijde der Mirabeau's en Barnave's, der Napoleons en Lafayettes doet kiezen, die ten slotte allen aan de toekomst van Frankrijk, als een verouderd en uitgeput volk, wanhoopten. Thans moet het beslist worden of Frankrijk ooit rijp zal zijn om de vruchten zijner omwenteling te genieten en eene eereplaats in te nemen in de rij der moderne volken, dan wel of het veroordeeld is van het wereldtooneel te verdwijnen en evenals de andere Romaansche volken zijne laatste krachten uit te putten door voortdurend in eigen boezem te woelen.

Gambetta heeft voor het oogenblik de republiek gered, maar al is de groote vijand geslagen, — verslagen is hij daarom nog niet! Wees er verzekerd van, lieden als de Broglie en de Fourtou, die zoo onbeschaamd de volksrechten in het aangezicht slaan, zijn niet zoo spoedig ontwapend. Ook in de toekomst zullen zij niets onbeproefd laten om Frankrijk aan de hand van den priester terug te voeren in de doodende armen eener bonapartistische of orleanistische monarchie. Het clericalisme, de booze geest der moderne volken, is in Frankrijk sterker dan ergens ter wereld. Bij alle omliggende volken met machteloosheid geslagen, heeft de curie haar laatste hoop gevestigd op Frankrijk, den oudsten zoon der Kerk. Merkwaardig, en bij den eersten oogopslag allerzonderlingst, is de vlucht en de uitbreiding van het clericalisme na hetgeen ons toescheen juist den genadeslag toe te brengen aan de priesterregering: de val namelijk van het wereldlijk gezag. Thiers, met zijne gewone scherpzinnigheid, heeft het jaren geleden reeds voorspeld. "Een monnik," zeide hij, "die niet tevens wereldlijk vorst was, zou spoedig meenen almachtig te zijn. Zoolang hij als wereld-

lijk vorst in het net der europeesche staten is opgenomen, zijn zijne handen gebonden en moet hij, om redenen van zelfbehoud, op de eene of andere wijze de strooming der europeesche politiek volgen en zekere consideraties ten opzichte der gekroonde hoofden, met wie hij dezelfde belangen gemeen heeft, volgen. Ontneem hem zijn wereldlijk gezag, en hij is door niets meer gebonden.' De uitkomst heeft de juistheid van dit oordeel bevestigd. Het clericalisme ontziet thans niets meer. De moderne maatschappij moet omgewoeld worden, zij het ook ten koste van stroomen bloeds. Europa mag geen rust hebben, het europeesch statenstelsel mag zich niet op duurzamen grondslag vestigen, en indien Mac-Mahon niet naar den sabel gegrepen heeft, maar liever belachelijk dan misdadig wilde worden, allermint heeft Frankrijk deze onbloedige ontkenning der crisis te danken aan den goeden wil der heeren Dupanloup, Veuillot en de Cassagnac, die niets onbeproefd hebben gelaten om voor Mac-Mahon de kanonnen in batterij te stellen.

De fransche maatschappij is helaas gesplitst in fanatieke ultramontanen en fanatieke vrijdenkers. Eene verzoening tusschen het katholicisme en de vrijheid is thans minder dan ooit mogelijk. Montalembert moge zich aan de edelmoedige illusie hebben overgegeven, dat Rome de zegenende hand leggen zou op het streven der moderne volken naar vrijheid en zelfbestuur; Lacordaire mocht nog kunnen sterven "als een boetvaardig christen en een onboetvaardig liberaal" — de treurige bekeering van hun voormaligen wapenbroeder Msgr. Dupanloup bewijst, dat in de hedendaagsche ultramontaansche kerk geloof en vrijheid onverzoenlijke tegenstanders geworden zijn. Voor allen die, door de geschiedenis en de ervaring voorgelicht, weten welk een gezegenden, maar ook welk een heilloozen invloed de godsdienst in het volksleven uitoefenen kan, is juist die diepe kloof tusschen den godsdienst en de vrijheid de donkerste stip aan den gezichteinder

der fransche republiek. Men overwint de schadelijke werking van een verderfelijken godsdienst niet door vrijgeesterij en luchthartig Voltairianisme, maar door aan het volk een beteren godsdienst in de plaats te geven. Hoe luidruchtiger de *libre-penseurs* spotten, hoe wilder het socialistisch Parijs vloekt, des te ruimer vloeien de wonderdoende bronnen te Lourdes, in des te breeder rijen stroomen de bedevaartgangers naar de heilige hallen van het domste bijgeloof.

De protestantsche kerk in Frankrijk zou thans eene schoone en heerlijke roeping te vervullen hebben, indien zij helaas niet op de jammerlijkste wijze het groote beginsel van het protestantisme verloochend had en, met hare synodale pausen aan 't hoofd, hare krachten uitputte in de treurige poging om op hare wijs het katholicisme na te bootsen. Dank zij den invloed van den heer Guizot, die alles te gronde gericht heeft, wat hij met zijne rampzalige hand aanraakte, is de hervormde kerk in Frankrijk in het bekrompenste en kleingeestigste confessionalisme verlopen. Evenals in België een Frère Orban tot het protestantisme overging, mogen ook in Frankrijk een Bouchard, lid van den algemeenen raad van Côte d'Or, en een Renouvier, redacteur der Critique philosophique hunne landgenooten opwekken om hun voorbeeld te volgen, zich aan het clericalisme te onttrekken en het protestantisme te omhelzen — hunne stem zal wel die eens roependen in de woestijn blijven. En toch, zoo lang de macht van den priester niet gefnuikt, de kloof tusschen vrijheid en geloof niet gedempt is, zoolang de vrijheid haar steunpunt moet zoeken in de volksverrukking of de volkswuede van één dag, en niet in de degelijkheid, de verstandelijke beschaving en den zedelijken ernst van het volkskarakter, tot zoolang is de toekomst der republiek en, met haar, de toekomst van Frankrijk onzeker.

Gelukt het Gambetta, tegelijk met de handhaving en bestending van den republikeinschen regeeringsvorm ook het volk van

Frankrijk tot degelijke republikeinen op te voeden, dan zal de nakomelingschap hem niet slechts om zijn machtig woord, zijn scherpen staatsmansblik en zijne zelfverloochenende vaderlandsliefde bewonderen, maar tevens, en terecht, eene eereplaats aanwijzen onder de grootste weldoeners van zijn vaderland.

PIUS IX

PIUS IX.

“De eenzame in het Vaticaan is eene belangwekkende figuur, aan wie de geheele beschaafde wereld, aan wie zelfs een van wapenroem dronken Duitschland onverdeelde aandacht wijdt: hij is de eerbiedwaardige vertegenwoordiger van één der twee groote politieke beginselen, die in de Europeesche menschheid om den voorrang worstelen: theokratie en moderne staat, revolutie of organische ontwikkeling. Die worsteling is de grondtrek van de 19de eeuw; zij is als een strijd van gedachten, van geestesrichtingen, als een strijd van hooger orde op te vatten, waarin verleden en toekomst scherper dan ooit tegenover elkander staan, en waarvan al wat ons heilig en dierbaar is de prijs zal zijn.”

Zoo schreef prof. A. Pierson in 1872 op een der laatste bladzijden van zijn uitgebreide *Geschiedenis van het Roomsche-Katholicisme tot op het concilie van Trente*.¹ Of Duitschland volgens den hoogleeraar nog altijd aan bovengenoemde dronkenschap zich overgeeft, dan wel of het die zonde, oonteerend voor een volk, heeft overwonnen, zeker is het, dat zijn staatslieden voort-

---

¹ Deel IV bl. 523. 524.

durend hun aandacht zijn blijven wijden aan die worsteling der 19de eeuw, ja als aanvoerders in dien strijd zich hebben geplaatst; zeker ook, dat "de geheele beschaafde wereld" evenmin reden heeft gevonden van gedragslijn te veranderen. Aan "den eenzame in het Vaticaan" wordt nog steeds gedacht door de grootste staatslieden van Europa, Von Bismarck en Gladstone, juist omdat zij als voorstanders van den modernen staat de theocratie bestrijden. En wanneer deze "eenzame" zal zijn verzameld tot zijne vaderen, zal de worsteling worden voortgezet, omdat beginselen niet sterfen met hunne dragers.

Ongetwijfeld is Pius IX "eene belangwekkende figuur", maar alleen als vertegenwoordiger van het theocratische beginsel. Hij, wiens naam door millioenen menschen van allerlei tongen en natiën met eerbied wordt genoemd, zou zelfs om die reden onder de "mannen van beteekenis" niet mogen worden gemist, ook al mocht het blijken, dat hij als paus meer werktuig dan mensch is geweest, althans geen mensch van een edel en verheven karakter. Maar bovendien is zijn naam verbonden met hoogst belangrijke veranderingen, die gedurende zijn meer dan 30jarig pauselijk bestuur plaats grepen, zoowel in de uitgebreidheid van gebied, waarover de plaatsbekleeder van Christus in de laatste eeuwen als wereldlijk vorst regeerde, als in de leer der katholieke kerk door de afkondiging van de dogma's der Onbevleete Ontvangenis van Maria en der Pauselijke Onfeilbaarheid. Vergeet daarbij niet, dat die veranderingen veroorzaakt werden door andere gewichtige gebeurtenissen op staatkundig en kerkelijk gebied, of den stoot gaven aan groote wijzigingen onder verschillende volkeren der wereld, en gij zult mij toestemmen, dat de persoon, wiens naam werd geleend om al deze dingen tot stand te brengen, wel verdient nader gekend te worden. Het beeld van Pius IX, zooals het zich vertoont in de drie verschillende tijdperken, waarin zijn veelbewogen leven zeer gevoegelijk kan verdeeld worden, den lezer zoo getrouw

en zoo duidelijk mogelijk voor oogen te stellen, zij het ook slechts *en crayon*, is het doel van dit geschrift.

Pius' komst op den pauselijken troon sluit het eerste tijdperk, zijn terugkomst te Rome na zijn vlucht naar Gaëta opent het laatste; tusschen beide ligt het belangrijke tijdvak van 16 Juni 1846 tot 12 April 1850, waarin Pius zich meer en meer op genade of ongenade overgeeft aan de Jezuiten.

Grillig is meermalen de loop der wereldgebeurtenissen. De voorvaderen van den paus onder wiens regeering, zeer tegen zijn zin, het grondgebied van den Heiligen Stoel inkromp tot het Vaticaan, woonden in dezelfde stad, die den bekenden Arnold van Brescia, den vurigen en welsprekenden tegenstander der priesterregeering zag geboren worden en werken, den man, die gedurende 10 jaren (1145—55) aan het hoofd der republiek Rome stond, terwijl aan den toenmaligen paus Innocentius II alleen het kerkelijke gezag was gelaten. Immers wij vinden vermeld, dat zekere Albert Mastai, vervaardiger van kammen, omstreeks het midden der 16de eeuw zijn woonplaats Brescia voor Sinigaglia verwisselde.¹ Van dezen Albert Mastai stamt de tegenwoordige paus Gian Maria Mastai Feretti in rechte lijn af. In den loop van een paar eeuwen waren de nazaten van den eenvoudigen werkman tot een der aanzienlijkste familiën van het zeeplaatsje gestegen, zoodat het aanzoek van den grootvader van Pius IX om de hand van eene gravin Feretti werd ingewilligd, waardoor hij een aanzienlijk vermogen en den graventitel verwierf. Geen wonder, dat voortaan de naam Feretti aan dien van Mastai werd toegevoegd. 's Pausen vader Girolamo Mastai Feretti ging mede een aanzienlijk huwelijk

¹ F. Petruccelli della Gattina. *Pie IX, sa vie — son règne*, Bruxelles, 1866. bl. 32.

aan, en wel met de gravin Catharina Sollazzi, "eene groote, schoone en goede vrouw." ¹ Uit dezen echt werd den 13den Mei 1792 Gian Maria geboren.

Reeds op zeer jeugdigen leeftijd werd de knaap door zijne onders-toevertrouwd aan de zorg van den beroemden sterrenkundige pater Inghirami te Volterra in Toscane. Zijn vader wilde door eene goede opleiding aan den jeugdigen Gian Maria vergoeden, wat hij bij zijne oudere kinderen verwaarloosd had; gereedelijk gaf ook zijne moeder toestemming tot de scheiding, denkende aan de godsdienstige indrukken, welke het kinderhart in ruimer mate door den pater dan te huis zou ontvangen. Helaas, nauw 7 jaren oud, ver-toonden zich bij den bleeken, mageren knaap van tijd tot tijd hevig stuiptrekkingen. Zijn leermeester begon hem te ontzien, waardoor een neiging tot niets doen voedsel ontving. Ten laatste zond Inghirami hem naar zijne ouders terug, daar de toe-vallen aanhoudender werden en hij vreesde, dat van den 16jarigen jongeling niets terecht zou komen.

Te Sinigaglia leidde de jeugdige Feretti een gansch andere leefwijze. Bij den geleerden pater had hij weinig kennis opge-daan, al was ongemerkt zijn smaak eenigszins gevormd door het lezen van dichters, zoo dat hij zelf soms zijn hart in verzen uitstortte. Maar thans begon hij liefde op te vatten voor het soldatenleven. Napoleon I, wiens krijgsdaden toen zoo menig hoofd op hol brachten, deed ook den zenuwachtigen jongeling van wapenroem droomen. De wapenen leeren hantoeeren, paard rijden, spelen op fluit en violoncel, daarbij pijpekoppen doorrooken, een flesch wijn in eens uitdrinken, biljart spelen en kolven, zie-daar van nu aan zijne meest geliefkoosde bezigheden, waardoor althans dit goede werd bereikt, dat zijne gezondheid aanmerke-lijk verbeterde. In dien tijd werd hij opgenomen in de orde der

¹ A. w. bl. 33.

vrijmetselaren. Hoe kon het anders of weldra hadden er verschillende liefdesavonturen plaats tusschen den bevallig gekleeden, zietwat fatterigen, daarbij zeer verlieffden landjonker en verschillende schoonen! Slechts ééne, de dochter van een klein-handelaar, was doodelijk op hem verliefd; maar voor Feretti was zij slechts het middel om de jaloerschheid op te wekken van eene prinses Albani, die wel hem aanmoedigde, behaagziek als zij was, maar toch geene wederkeerige genegenheid voor hem koesterde en dan ook weldra hem vergat voor een ander. Nog grooter verslaafdheid aan het spel was het gevolg der afgebroken minnekozerijen, totdat hij verliefd werd op zijne zoogzuster Mej. Morandi, welke hartstocht ook na haar huwelijk met een orkestzanger bleef voortduren. Maar thans kwam zijne familie tusschen beide, maakte een einde aan zijn loszinnig leven te Sinigaglia, door hem naar Rome te zenden, waar hij de voorspraak en ondersteuning van twee ooms genoot.

In de "eeuwige stad" bracht de jonge Feretti, niettegenstaande zijne bekrompen geldelijke aangelegenheden — hij ontving maandelijks nog geen 50 gulden van zijne familie — menig meisjeshart, ja zelfs menige vrouw van de wijs. Toegelaten tot de aanzienlijke oud-romeinsche kringen der Pianciani's, Colonna's, Doria's en Potenziani's, vergold hij bijwijlen de gastvrijheid met eene hartstochtelijke liefde voor de vrouw des huizes: donna Clara, de vrouw van zijn boezemvriend graaf Colonna, werd meermaalen door hem met een begeerig oog aangezien. — Plotseling echter zegt Mastai Feretti de wereld vaarwel, omdat de wereld, bij gelegenheid van zijn dingen naar den titel van lijfwacht bij Z. H., tot de ontdekking is gekomen, dat hij aan vallende ziekte lijdt. De kans op een rijk huwelijk is hem benomen; voortaan eer en aanzien gezocht in den geestelijken stand, waarin hij dan ook de hoogste sport van den priesterlijken ladder bereikte!

Hij begint zich met ijver op de studie toe te leggen. Spoedig

heeft hij reeds de gegronde hoop om geplaatst te worden als coadjutor (helper) van den kanunnik van St. Pieter, maar ziet die hoop weer in rook verdwijnen door het bekend worden zijner droevige ziekte. Thans ontzinkt hem de moed: overal stoot hij het hoofd; in wanhoop verlaat hij zijne woning, om zich in den Tiber te verdrinken. Een vriend van zijn jeugd, de advocaat Cattabene, ontmoet hem in dien half waanzinnigen toestand. Hij troost hem, brengt hem van zijne sombere voornemens af en geleidt hem naar de woning van zijn biechtvader Storace, den bestuurder van een armhuis voor jeugdige straatbedelaars. Deze stelt hem voor, de betrekking te aanvaarden van opzichter in genoemde inrichting, en de hoofdsche jonker-abt — neemt haar aan. Hij verwisselt zijne bevallige fijne kleeding met een priesterrok van grof laken, laat zijne oude kennissen varen, hecht zich aan de armoedige joodsche bevolking van het Ghetto en wijdt zich aan de studie der kerkelijke wetenschappen. Door het geregelder leven verminderen de toevallen: Gian Maria gelooft aan een wonder, hoe meer zijne gezondheid verbetert. Bij vernieuwing vat hij het besluit op, aan den geestelijken stand zich te wijden, treedt als prediker op en heeft spoedig den naam van gevierd redenaar verworven. Hij komt in aanraking met Odescalchi en Piatti, die destijds kerkelijke redenaars bezorgden, gelijk een Ullmann in onze dagen concertzangers. Op aanvraag van den bisschop zijner geboortestad Sinigaglia om predikers voor het winterseizoen, wordt Mastai met anderen gezonden. Men stelde zich voor, goede zaken te zullen maken, wanneer de stad, die hem als speler en losbol had gekend, hem als bekeerde terugzag — en men bedroog zich niet. Vooral de vrouwen waren verzot op den jeugdigen Mastai: zij verdrongen zich bij zijn biechtstoel; men wilde hem hooren, aanraken, zijn adem inademen. Des avonds trad de jonge man bij voorkeur op in kerken in diepe duisternis gehuld, terwijl alleen zijn schoon, bleek, bezielde gelaat door eenige

waskaarsen werd verlicht. Ja, niet alleen in de kerken, maar ook in de open lucht hield hij nachtelijke predikaties of, wilt ge, ver-
tooning. Zie hem daar staan op een eenvoudig stelling onder
den helderen, nachtelijken Italiaanschen hemel, mat verlicht door
de millioenen van het hemelsche heirleger en de duizenden
waskaarsen, die voor de opene vensters flikkeren: naast hem een
groot kruisbeeld, in zijn hand een schedel van binnen verlicht door
een waskaarsje; van tijd tot tijd dompelt hij een geraamte in
brandenden wijngest, om de helsche vlammen af te beelden —
hebben wij geen recht van vertooningen te spreken? Geen won-
der dat er zonderlinge tooneelen plaatsgrepen, botsingen tus-
schen geloovigen, die biljartspelers naar het plein voerden, en
tusschen spotters, die zich zijn vroeger leven maar al te wel
herinnerden.

Op het einde van het jaar 1823 vinden wij onzen prediker in
Chili, als apostolisch secretaris van den bisschop Muzio, die door
paus Pius VII geplaatst was aan het hoofd van een staatkundig-
kerkelijke zending naar dat land. Het had veel moeite gekost,
om voor Mastai die betrekking te verkrijgen, en alleen aan
de bescherming van kardinaal Della Genga, in datzelfde jaar als
paus Leo XII opgetreden, had hij het te danken, dat voldaan
kon worden aan zijne vurige zucht om een groote reis te maken,
ten einde wilden te bekeeren en het martelaarschap te trotseeren.
Ongelukkig waren de inwoners van Chili minder verrukt door zijne
prediking dan zijne vroegere stadgenooten, zoodat de kerkelijke
zending volkomen mislukte. Wat het staatkundige doel betrof,
deed Mastai zijn uiterste best, om ook dat te doen schipbreuk
lijden. Door zijn goed uiterlijk en zijn graventitel wist hij zich
aanhang te verwerven onder de meest invloedrijke kringen; uit
wraak tegen het hoofd der zending, die hem had tegengewerkt
bij zijne benoeming als secretaris, maakte hij dezen bespottelijk
en wekte kwade vermoedens op bij de aanzienlijken, als zou een

geheim doel worden nagestreefd. Het einde der zaak was, dat bisschop Muzio, na zes maanden verblijf in Chili, onverrichterzake tot paus Leo XII moest terugkeeren met zijn gezantschap; dat Leo XII, Mastai's beschermer, den slimmen secretaris aanbod om hem tot prelaat te benoemen, welk aanbod hij afsloeg, waarna hij zich de eenvoudige betrekking van directeur van een gasthuis liet welgevallen.

Vier jaren later (1827) wordt hij tot aartsbisschop van Spoleto benoemd. In deze hooge betrekking maakte hij zich door zijne wreedheid, onverdraagzaamheid en bloeddorst zoo gehaat, dat hij in 1831 genoodzaakt was te vluchten, toen de besmettelijke omwentelingskoorts, van Frankrijk uitgegaan, ook tot Italië doordrong. Spoedig teruggekeerd, matigt hij zijn ijver, verontschuldigt de liberalen, tot wie ook zijne broeders behooren, maar toont toch voldoende, door het lijk van een revolutionair te laten opgraven uit de gewijde aarde, dat hij niet besmet is door de gevoelens van eenige leden zijner familie. Gregorius XVI benoemt hem tot kardinaal-aartsbisschop van Imola, waardoor hij een inkomen van 25.000 gulden en de hoogste waardigheid na den paus verwert. Was hij vroeger wreed geweest en buitengewoon streng, van nu af onderscheidt hij zich door zijne gematigdheid jegens de liberalen, maar vleit tevens den reactionairen Gregorius XVI, door geheel en al te breken met zijne liberale familie, alzoo eene dubbelhartigheid en gebrek aan karakter verradende, waarvan broeder Jacobus indertijd en velen na hem niet met lof hebben gesproken (Jac. I. 8). Voorts was hij mild, maskerde zijne zwakheden en verkreeg spoedig den naam van gematigd en rechtvaardig te zijn.

Den 16den Juni 1846 werd hij door zijne mede-kardinalen, juist met het vereischte aantal stemmen (36), tot opvolger van Gregorius XVI verkozen.

Niemand zal door deze schets den indruk ontvangen, dat Pius IX

een edel karakter mag genoemd worden. Integendeel, loszinnig en geslepen, ijdel in zijne prediking zoowel als in zijn omgang met de schoone sekse, kruipend en wraakgierig, zoo vertoont zich zijn beeld in dit eerste tijdvak. Toch gelooven wij volgens zeer betrouwbare bescheiden onze schets te hebben ontworpen. Dat roomsche geleerden, getrouwe zonen der Heilige Moeder de Kerk, een ideaal-paus ontwerpen, dien zij voor een welgelijkend portret van den historischen Pius IX willen doen doorgaan, ligt in den aard der zaak; welk recht geaard zoon heeft niet een gansch anderen indruk van zijne moeder ontvangen en ziet hare tekortkomingen niet met andere oogen aan, dan de vreemde? Toch is de laatste in den regel onpartijdiger dan de eerste. Nu weten wij, dat voor den roomsch-catholiek de liefde voor de kerk en den paus eene gelijke hoogte heeft bereikt, eene hoogte, waarop het bijna ondoenlijk is eenige vlek of rimpel op het beeld van de vriendin of den vriend te ontdekken. Dit neemt natuurlijk niet weg, dat wij, wier onbegrensde eerbied door opvoeding en onderwijs niet zoo hoog is gestegen, die ook den Heiligen Vader in het aangezicht durven zien en hem vragen: "Wie zijt gij en wie zijt gij geweest?" veel zien en kunnen zien, dat aan anderen onbekend bleef. Al mocht dan de stralenkrans, die het hoofd van Pius IX in het oog onzer roomsch-catholieke medechristenen siert, weinig of veel verbleeken, geen nood, ons geweten in dienst der waarheid laat zijn goedkeurende stem hooren. Dat zij ons genoeg!

Den 16den Juni 1876 was het 30 jaren geleden, dat Pius IX tot de pauselijke waardigheid werd verkozen. Zelden vernam het volk van allerlei rang en stand met zoo algemeenen bijval en zoo luid gejubel eene dergelijke benoeming. ¹ Gregorius XVI (2 Febr. 1831—1 Juni 1846) was den 6den Juni onbeweend ten grave

---

¹ Petruccelli, bl. 18.

gedaald; ja, zoo gehaat had die priestervorst zich gemaakt, dat zijn lijk in de Pieterskerk, waar de lijkdienst plaats had, werd uitgejouwd en gevloekt, de priesters zeer oneerbiedig werden gedrongen en men zoo spoedig mogelijk de kerk trachtte te ont-ruimen. ¹ Niet zonder reden oordeelde het Romeinsche volk zoo ongunstig over den afgestorvene: het gaf slechts lucht aan zijn haat, evenals de bevolking der Kerkelijke Staten, in 't bijzonder die van Ancona en Bologna, meermalen tijdens des pausen leven had gedaan. Gregorius was op staatkundig en kerkelijk gebied een der meest reactionaire pausen geweest in een tijd, toen de revolutie-koorts zelfs de minder hartstochtelijke noordelijke volken van Europa teisterde. Alleen door de hulp der Oostenrijksche en Fransche wapenen en der Zwitsersche huurtroepen was het den paus-koning mogelijk geweest zijne onderdanen in bedwang te houden; liefde en trouw hen in te boezemen, daartoe was hij niet in staat geweest, om de eenvoudige reden, dat hij geen van hunne bil-lijkste eischen had ingewilligd.

Thans gaf het volk zich aan de heerlijke illusie over, dat zijn Messias in Pius IX was opgestaan. De familie Mastai-Feretti had meermalen getoond, dat zij de vrijzinnige richting was toegedaan; al wist men dit niet met zekerheid van den kardinaal van dien naam; al wist men zelfs, dat hij op niet al te besten voet met zijne bloedverwanten leefde, dit kon immers ook zijn geweest ter wille van den paus, zijn kerkelijk hoofd, die zich eens had laten ontvallen: "In het geslacht der Mastai's is alles liberaal tot aan de kat toe." ² Ja, men fluisterde, dat in het collegie van kardi-nalen van tijd tot tijd eene vrijzinnige stem had weerklonken, die waarschuwde tegen de wanregeering van den staatssecretaris Lam-bruschini, en dat die stem Mastai toebehoorde. Wel herinnerde

¹ Baur. *Kirchengeschichte des XIX Jahrhunderts*, bl. 242.

² S. H. Ten Cate. *Het Vaticaansche concilie*. Zwolle 1872 bl. 46.

men zich zijne vroegere onverdraagzaamheid en wreedheden te Spoleto; maar waren zij niet gevolgd door vrijzinnige gedragingen als kardinaal-aartsbisschop van Imola? Al waren de verwachtingen der schranderste diplomaten niet zoo hoog gespannen, blijkens eene dépêche van graaf Broglia, Sardinië's gezant te Rome, aan zijne regeering, het volk brandde van begeerte den nieuwen paus den Augias-stal te zien reinigen. ¹ Daarenboven, Mastai was geboren in de Kerkelijke Staten, geen monnik, voorzichtig en gematigd, al te maal eigenschappen in den nieuwen titularis, die den kardinalen in den toenmaligen stand van zaken zeer wenschelijk voorkwamen. Was ook al geen stem boven het vereischte aantal uitgebracht, was ook de eerste ontvangst van de zijde des volks, toen hij zich op het balkon van het Quirinaal vertoonde, eenigzins koel, dat misschien alleen aan de verrassing, die deze keus baarde, moet worden toegeschreven, wij begrijpen, dat en met het oog op den persoon van Pius, en vooral met de gedachte aan zijn voorganger Gregorius, het volk uitbundig zijn "Evviva Pio Nono" deed hooren.

Een jaar vol illusies brak aan, niet alleen voor Rome, maar voor gansch Italië. Den 16den Juli 1846 verleende Pius amnestie aan 6000 politieke gevangenen, die in de kerkers te Rome zuchtten. Onbeschrijfelijk enthousiasme verwekte die handeling in Italië, niet het minst bij de bloedverwanten en vrienden der begenadigden, een enthousiasme nog verhoogd door de tijdige ontdekking eener

---

¹ Broglia schrijft den 16den Juni 1846: "Mastai e uomo di testa quadra (is een man met een gezond verstand); hij verteert zijn geld aan werken van barmhartigheid. Sommigen beschuldigen hem van te grooten ijver voor de kerkelijke plichten en de zeden; maar hij heeft zachte manieren en is verzoenend en zedig. Voor de kerkelijke aangelegenheden is hij zeer geschikt, maar hij heeft geen ondervinding van regeeringszaken: evenwel kan hij daaraan tegemoet komen door zijn flink gezond verstand en goede ministers." Petruccelli, bl. 18.

samenzwering van den gewezen staatssecretaris Lambruschini tegen de nieuwe orde van zaken. De paus werd de held van den dag, de aangebedene des volks. Pius begon, door dien tegenstand zoowel als door die loftuitingen, zich te beschouwen als het uitverkoren werktuig der Voorzienigheid om als hervormer en redder van den Kerkelijken Staat op te treden. Was onder het bestuur van zijn voorganger de staatsschuld van 60 tot 120 millioen gulden gestegen, Pius begint bezuinigingen in te voeren, het meest op zijn eigen inkomen. In tegenstelling met Gregorius geeft hij verlof tot het bouwen van spoorwegen, neemt meer leken in het hoogste staatsbestuur op, belast de kloosters in zijne staten, schenkt een vrijzinnig bestuur aan Rome, zoodat de volksleider Mazzini hem uitnoodigt om zich aan het hoofd van een Italiaansch statenverbond te plaatsen. In alle handelingen van den paus scheen een besliste overtuiging zichtbaar, om ingrijpend te hervormen en het vaste besluit om op den eenmaal ingeslagen weg voort te gaan, zonder zich door de hinderpalen, waarop die nieuwigheden natuurlijk moesten stuiten, te laten afschrikken.

Zoo scheen het den tijdgenoot toe. Maar de onpartijdige geschiedschrijver zal niet beweren, dat die staatkundige vrijgevigheid op goede gronden rustte en voortsproot uit een vast karakter. Integendeel, zij schijnt meer geweest te zijn eene opwelling van het oogenblik, een geleid en medegesleept worden door anderen, vooral een geplaatst worden op een voetstuk, waarop hij geenszins behoorde te staan. Immers zijne overtuiging in kerkelijke aangelegenheden was geheel gelijk aan die van zijn voorganger Gregorius XVI, reactionair tot in merg en been. Reeds in het eerste jaar van zijn pausschap zendt hij een encycliek de wereld in, waaruit ons dit daghelder blijkt.¹ Daarin beklagt hij "een tijd, waarin

¹ Eigenlijk: *littera encyclica*, rondgaande brief. Encycliek wordt thans alleen gebruikt voor pauselijke brieven, vroeger ook voor brieven van bis-

de hevigste tegenstand wordt geboden aan het catholicisme door hen, die afgeweken zijn van de gezonde leer en van de waarheid het oor afwenden. Daartoe worden gerekend allen, die in de groote dwaling verkeeren, dat zij Gods woord naar eigen goedvinden kunnen verklaren en uitleggen, daar toch God een levend gezag heeft vastgesteld, om de ware en rechte beteekenis aan zijn hemelsche openbaring te geven en alle verschilpunten in zaken van geloof en zedelijkheid door een *onfeilbaar* oordeel te beslechten." Men ziet, er is veel meer connexiteit tusschen den onfeilbaren paus van 1870 en dien van 1846, dan tusschen een liberalen paus — eene tegenstrijdigheid — en den uitvaardiger dezer encycliek. Vraagt men of die staatkundige hervormingen, die Pius tot eene eigenaardige verschijning op den pauselijken stoel maakten, op den vasten grondslag van meer opgehelderde en vrijere denkbeelden rustten, dan moet die vraag beslist ontkennend beantwoord worden. Men zie er slechts eene tegenstrijdigheid in, gelijk men er zoovele bij de menschen aantreft, maar eene tegenstrijdigheid die, vroeg of laat, hem in hevige verwikkelingen moest brengen en hem weer zou doen terugkeeren op den ingeslagen weg. Spoedig zien wij hem dan ook bij herhaling de gelegenheid aangrijpen, om de te hoog gespannen verwachting als hervormer te doen bedaren. Jozef Mazzini, advocaat te Genua, hoofd van de Italiaansche hervormingspartij, schrijft hem in September 1847 een brief, waarin hij hem aan zijne verplichtingen herinnert, die hij als het hoofd van 200 milioen christenen heeft. "Europa," zoo beweert de volksleider, "verkeert in een vreeselijke crisis van twijfel en hoop. Het geloof is dood. Het catholicisme is in despotisme ondergegaan, het pro-

---

schoppen aan de geloovigen in hun bisdom, waaraan men thans den naam van herderlijken brief, *epistola pastoralis*, geeft. De encyclieken worden onderscheiden naar de latijnsche woorden, waarmede zij beginnen. Zoo wordt de encycliek van 9 November 1846, waaraan het bovenstaande ontleend is, genoemd: "*Qui pluribus*".

testantisme kwijnt door anarchie. Er zijn slechts bijgeloovigen¹ en huichelaars, geen geloovigen. Wij hebben geen hemel meer, en toch kan de menschheid niet leven zonder het geloof aan een hemel. Binnen kort zal het volk dus een hemel hebben. Dat oogenblik kan de paus verhaasten. Hij stelle zich aan het hoofd van een nieuwen humaniteits-godsdienst, verklare dat de menschheid heilig zij, eene dochter Gods, welke geleid moet worden door hen, die door verstand en hart, door genie en deugd de besten zijn. *De eerste taak van het hoofd der kerk zij echter voor alles de herstelling van de eenheid van Italië.*" De paus is het in geen een deele eens met Mazzini. Bedekt komt hij in zijne allocutie "*Ubi primum*" van 17 December 1847, tegen zijne rede-neringen op. "Men meene niet, dat de stedehouder van Christus ooit de geringste der tradities van de catholieke kerk zal overboord werpen. Pijnlijk wordt hij getroffen, wanneer hij ziet, dat zoovele vijanden der catholieke waarheid de wonderlijkste meeningen durven gelijkstellen met de leer van Christus; dat sommigen hem den verschrikkelijken smaad aandoen, om hem zelfs tot een aanhanger van hunne dwaasheden te verlagen, omdat hij eenige verordeningen tot verhooging der burgerlijke welvaart van de Kerkelijke Staten heeft uitgevaardigd. Zij beweren, hij zou gelooven, dat men ook buiten de catholieke kerk zalig kan worden, omdat hij door zijne amnestie een blijk van zijne welwillendheid jegens alle menschen zou gegeven hebben. Door dat alles heeft men hem zoo diep gekrenkt, dat hij zijn afschuw niet met woorden kan uitdrukken." Uit deze pauselijke brieven blijkt, dunkt ons, voldoende, dat de achtergrond van Pius' karakter destijds geenszins op groote vrijzinnigheid kon bogen. Zoo oordeelden trouwens ook de gezanten aan het pauselijk hof. Graaf de Ludolf, gezant van den koning der beide Siciliën, schrijft den 12^{den} September 1846, dus nauw drie maanden na de troonsbestijging van den paus: "Zij, die gelooven aan de vrijzinnigheid, ik zeg niet van den paus, want dat

zou onmogelijk zijn, maar van zijn staatssecretaris, kardinaal Gizzi, bedriegen zich schromelijk. Had de paus de uitwerking van de amnestie, schoon zij noodzakelijk was, voorzien, hij zou den raad gevolgd hebben van hen, die haar meer beperkt wilden." En den 26sten derzelfde maand schrijft genoemde staatsman: "De hardnekkigheid, waarmede sommigen de daden en zelfs de woorden van den paus in liberalen zin willen uitleggen, is ongerijmd en eene beleediging der waarheid." Wilt gij nog ééne aanhaling uit de brieven van dien destijds invloedrijken diplomaat? Den 8sten October 1846 schrijft hij aan zijn koning: "Men gevoelt de noodzakelijkheid om de vrijheid der drukpers te beperken. Dat voortdurend gepreek van broederschap, dat altijd op den voorgrond plaatsen van het geluk van Italië, dat alle hoop stellen op den tegenwoordigen opperpriester, is niet alleen hem aan onaangenaamheden blootstellen, maar ook aan al zijne daden een gewicht bijzetten, dat ver van de waarheid is en van de vaderlijke oogmerken van den paus ten opzichte zijner onderdanen. Zijne Heiligheid is ver, zeer ver er van verwijderd, om die dwaze verwachtingen te begunstigen, daarvoor heeft men niet te vreezen." Zoo oordeelde de diplomaat. Toch bleef het volk hem toejuichen, noemde hem den Mozes van het pausdom, den Messias van Italië, den man der Voorzienigheid, den Alexander III. ¹ Hij bleef de lieveling des volks, de hoop van het jonge Italië.

Vraagt men hoe Pius IX zoo lang de afgod van Italië kon blijven, terwijl toch zijn streven op verre na niet in overeenstemming was met de wenschen der leiders van Italië, wij antwoorden: Vergeet vooral niet het groote onderscheid tusschen de daden van Gregorius XVI en Pius IX, die, gesteund door zijn staatssecretaris, kardinaal Gizzi, werkelijk eenige niet onbelangrijke

---

¹ Deze paus (1159—1181) noodzaakte Frederik I, keizer van Duitschland, zich voor hem te verootmoedigen en zette zijn voet op diens nek.

verbeteringen in het bestuur der Kerkelijke Staten bewerkstelligde. En wilt ge weten, hoe dan die verbeteringen te rijmen met het reactionair karakter van den paus, ons antwoord luidt: Sla die verbeteringen niet hooger aan dan zij verdienen, en vergeet niet dat Pius, bedwelmd door de toejuichingen des volks, menigmaal werd meegesleept om toe te staan wat hij niet wilde. "De paus is zwak," schrijft graaf De Ludolf den 21sten November 1846. "De toejuichingen doen hem overhellen tot die maatregelen, die ze hem blijvend verzekeren. Zijn toestand is moeilijk: hij maakt hem nog ingewikkelder door zijn zucht naar de volksgunst. Het karakter der pauselijke regeering wordt met één woord: onzekerheid, gekenschetst. Er is slechts één redmiddel: een stelsel aannemen zonder nevengeachten en het met vastheid volgen."

Het jaar 1848 breekt aan onder voor Pius gunstige voortteekenen, althans naar het uitwendige te oordeelen. De nieuwsbladen zijn gevuld met berichten van vreugdebetuigingen en roerende tooneelen over de verhouding tusschen den paus en zijn volk; men prees een vorst gelukkig, wiens voornaamste pogingen gericht moesten zijn op het matigen van de toejuichingen zijner onderdanen. Wie echter niet alleen de oppervlakte van den staatkundigen toestand te Rome gadesloeg, maar wat dieper trachtte door te dringen, die ontdekte zonder moeite de gisting van de bewegingspartij, waaraan Pius op den duur niet het hoofd zou kunnen bieden. Reeds had Sardinië, den 8sten Februari, aan den meermalen uitgedrukten wensch des volks naar eene vertegenwoordigende staatsregeling gehoor gegeven, en begon zich op te maken om de Lombardiërs ter hulp te snellen, die het Oostenrijksche juk wilden afschudden; het sein tot den opstand, een anti-sigarenoproer te Milaan, was in verschillende steden van het Lombardisch-Venetiaansche koninkrijk volkomen begrepen. Omstreeks denzelfden tijd had ook de groothertog van Toscane zijne onderdanen een vertegenwoordigenden regeeringsvorm geschonken, en hen opge-

roepen tot den strijd voor "het gemeenschappelijke vaderland, het constitutioneele Italië." Den 14den Maart volgt ook het pauselijk gouvernement met de afkondiging van eene constitutie, waarbij, behalve het college van kardinalen, als een van den paus onafscheidelijke senaat, twee Kamers worden ingesteld, de eene bestaande uit voor hun leven benoemde leden, de andere uit afgevaardigden, gekozen uit en door het volk. Vrijwilligers uit de Kerkelijke Staten, gezegend door den paus, trekken naar het Noorden; de verwijdering der Jezuiten, waarop herhaaldelijk was aangedrongen, heeft plaats volgens besluit van 29 Maart; twee dagen later wordt eene proclamatie aan het Italiaansche volk uitgevaardigd, waarbij Pius verklaart in de gebeurtenissen der laatste maanden de stem Gods te vernemen. Maar nu heeft de vrijgevigheid van den paus haar toppunt bereikt. Tot nu toe meer geleid en voortgestuwd dan leidsman en voorganger, tracht hij den voortgang der revolutionaire denkbeelden te stuiten door allocuties en verandering van ministeries, maar verliest ten gevolge daarvan dan ook verwonderlijk snel zijne populariteit in Italië en vooral te Rome. De moord op zijn minister graaf Rossi gepleegd (15 November 1848), was het sein tot den opstand te Rome, die eindigt met 's pausen vlucht naar Gaëta. Den 16den November wordt Pius in zijn toenmalig paleis, het Quirinaal, belegerd door het volk en de troepen. Eerst verzet hij zich tegen de onstuimige eischen zijner belegeraars, maar toen de kogels reeds in zijne kamers vielen en enkele personen zijner omgeving waren gedood, gaf de paus toe en onderteekende hetgeen van hem werd verlangd. Acht dagen later, in den nacht van den 24sten op den 25sten November, ontvlucht hij vermomd Rome, geholpen door den Beierschen gezant, graaf Spaur. Thans had hij voor goed gebroken met elk denkbeeld van staatkundige hervorming. Uit Gaëta, waarwaarts reeds de meeste kardinalen hem waren voorgegaan, laat hij een protest hooren tegen de hem afgeperste concessies en tegen

alle toekomstige besluiten van het onwettig samengestelde bestuur te Rome. Nog krachtiger luidt zijn taal op 1 Januari 1849 tegen het bijeenroepen eener nationale vergadering; de banvloek wordt te baat genomen, maar dat wapen der middeleeuwen bleek uitgediend te hebben. 's Pausen beroep op de uitspraken van het Trentsche concilie, wat betreft zijne wereldlijke macht, wordt beantwoord met eene verwijzing naar het gewetenloos bestuur van priesters en kardinalen in wereldsche zaken. Den 5den Februari komt de constitueerende vergadering bijeen, den 9den wordt de paus vervallen verklaard van de wereldlijke macht en de republiek uitgeroepen. Thans komt Napoleon, toen president der Fransche republiek, tusschenbeiden. Gesteund door zijne ministers Drouin de l'Huys en den onstaatkundigen Odilon Barrot, ¹ weet de geslepen fortuinzoeker zijne staatkunde door te zetten. De waarschuwend stem van den eerlijken Ledru-Rollin wordt gesmoord. De eene republiek zal de andere vernietigen, omdat Napoleon op goeden voet moet blijven met de Fransche geestelijkheid. Wel ondervindt generaal Oudinot dapperen tegenstand voor Rome's muren; wel verricht de edele, onbaatzuchtige Garibaldi, die Romein van den ouden stempel, wonderen van dapperheid; wel is Mazzini bekleed met dictatoriale macht, — maar dat alles kon niet verhinderen dat, na eene belegering van ruim twee maanden, op den 3den Juli 1849, de eeuwige stad bukt voor de overmacht, en voortaan Fransche bezetting haar in bedwang houdt. Nog altijd blijft de paus in zijne bergvesting en vaardigt van daar, op aandrang van Oostenrijk, den 12den September, beloften van hervormingen uit, en den 18den daaraanvolgende eene amnestie. Maar de hervormingen waren van geene beteekenis en de amnestie had bijna meer uitzonderingen dan gunstbewijzen. Eerst den 12den April 1850 waagt hij het naar Rome terug te keeren, waar een somber zwijgen hem

¹ Vergelijk diens levensbeschrijving in *Mannen van Beteekenis in onze dagen*. Vijfde Reeks, bl. 189 vlg.

ontving. Alleen gesteund door wapenen van buitenlanders bleef hij zijn wankelenden zetel behouden, totdat eenige kanonschoten op last van Victor Emanuel, den 20sten September 1870, uitvoering gaven aan het besluit den 9den Februari 1849 door de constituante genomen: *De paus heeft opgehouden wereldlijk vorst te zijn.*

Zien wij nog even achter ons op dit tweede tijdperk van Pius' leven. Ten onrechte heeft Italië hem als zijn redder begroet. Pius kon eenige op zich zelve staande staatkundige hervormingen invoeren, het bloed van den waren hervormer vloeide niet in hem. In het kerkelijke een geestverwant van Gregorius XVI, moest hij, onderworpen aan de wet, die zegt, dat actie reactie baart, in het jaar 1848 wel terugkeeren tot zijne eerste liefde, een hiërarchisch wereldlijk bestuur en een despotisch geestelijke macht. Hij, van nature geneigd tot dweperij, liet zich gaarne door anderen leiden. Menige vrouw vooral oefende een machtigen invloed op hem uit: eerst de vrijzinnige donna Clara Colonna, die juist in 1848 stierf, na haar de reactionaire gravin Spaar, de gade van den zoo even genoemden Beierschen gezant. Door de laatste geïnspireerd, kon zijne natuurlijke neiging tot alleenheerschappij, tijdelijk onderdrukt, weer tot haar recht komen. Eéne macht, die den zwakken paus als haar werktuig gebruikt, bleef nog ongehoemd: het jezuïtisme.

Het is hier de plaats niet, om de geschiedenis van die hoogst gevaarlijke, hoogst onzedelijke orde na te gaan. Genoeg zij het te constateeren, dat haar hoogste doel kan worden samengevat in het woord *heerschappij*, heerschappij over allen en alles. Dat doel heeft zij volkomen bereikt bij den tegenwoordigen paus, bijna in de Roomsche kerk; begeerig blijft zij haar oog slaan naar alle christenen. Met alle middelen, immers het doel *heiligt* de middelen, poogt zij, de zuiverste consequentie van het catholicisme, dat doel te bereiken. Daarom "*caveant consules, ne quid detrimenti populi capiant*" de regeeringen mogen waken, dat de vol-

keren geen nadeel lijden! Die macht nu, verpersoonlijkt in den generaal der Orde, pater Roothaan, was in 1848 wel tijdelijk uit Rome verbannen, en had zich daarom teruggetrokken, maar het was een *reculer pour mieux sauter*. Sinds 1850 laat haar generaal, pater Beckx, den paus niet meer los. Pius IX gehoorzaamt altijd in alles aan iemand, de laatste jaren onvoorwaardelijk aan de Jezuiteten.

“De paus, werktuig der Jezuiteten” — zou men boven de derde of laatste periode van Pius' leven kunnen schrijven (12 April 1850—heden). Al zijne zoo belangrijke besluiten, die hij sedert dat tijdstip nam, alle toespraken, die hij hield, dragen den onmiskenbaren stempel van de machtige orde, die hem en zijne naaste omgeving beheerscht. In die omgeving treedt op den voorgrond kardinaal Antonelli, den buitengewoon geslepen staatssecretaris, al moet men hem den titel van staatsman onthouden. Geen wonder dat hij, aanhanger van de reactionaire politiek van Gregorius XVI, in de korte vrijzinnige periode van Pius' regeering het onderspit moest delven voor den liberalen kardinaal Gizzi, maar dan ook weer te voorschijn treedt, toen Pius naar Gaëta vluchtte. Sinds dien tijd tot aan zijn dood (6 November 1876) mocht Antonelli de ziel van het pauselijk bestuur heeten; de slagen, die op het hoofd zijns meesters neerkwamen, waren voornamelijk het gevolg van de door duizenden gevloekte staatkunde des eersten dienaars.

Den 12den April 1850 hield Pius met den “rooden kardinaal” zijn intocht te Rome, onder het onheilspellend zwijgen des volks. Maar de Fransche soldaten handhaafden de orde en de stedehouder van den Zachtmoedige liet in één jaar meer dan 1600 personen terechtstellen, terwijl vier jaren later nog 13000 om staatkundige redenen in de gevangenissen zuchtten en 16000 als ballingen rondzwierven. Alzoo werd de rust niet verstoord.

Inmiddels hield Pius zich bezig met de bekroning der Maria-vereering. Zijn rechterhand Antonelli, wien het wenschelijk voorkwam den invloed der vrouw aan het pauselijk hof te doen ophouden, had hem daartoe aangespoord. In zijne ballingschap reeds, den 2den Februari 1849, had de paus de aandacht der catholieke wereld gevraagd voor zijne encycieliek over de Maria-vereering en daarbij de benoeming eener commissie bericht, die zou onderzoeken, in hoever de meening, dat Maria van de smet der erfzonde verschoond was gebleven, tot een leerstuk (dogma) der catholieke kerk kon worden verheven. Pius gaf zijn vurig verlangen te kennen den strijd te beslechten, over die meening ontstaan tusschen Franciscanen en Dominicanen, "dewijl van zijne kindsche dagen hem niets nader aan het hart had gelegen, dan de allerzaligste jonkvrouw Maria met bijzondere vroomheid en liefde te vereeren." Tevens sprak hij zijne hoop uit "dat de allerzaligste jonkvrouw den druk en de bekommernis dezer dagen door hare barmhartige moederliefde zou afwenden en den rouw in vreugde zou doen overgaan." De Jezuïeten hadden in deze zaak partij getrokken voor het gevoelen der Franciscanen, tegen de beslissingen der meeste concilies, o. a. dat van Trente, 't welk gemeend had die meening niet tot leerstuk te moeten verheffen. Hun stout bestaan werd met den gunstigsten uitslag bekroond, maar toonde tevens den slaafschen geest der bisschoppen. Slechts 4 schriftelijke antwoorden verklaarden zich tegen de bevoegdheid der pauselijke raadsvergadering, die het dogma zou vaststellen, 32 verklaarden zich tegen de tijdigheid der beslissing, maar 440 prelaten — volgens Perrone 620 — hechttten, onder de vleierendste lofspraken zoowel op Maria als op den paus, hunne goedkeuring aan de wenschen van den opperherder. Vier zittingen, waarvan de eerste op den 20sten November 1854, werden bijgewoond door 192 kardinalen en bisschoppen, die in de laatste eenparig het nieuwe leerstuk aannamen. De afkondiging had plaats, op den 8sten December, in de Sixtijnische

kapel der St. Pieterskerk. Diep bewogen, door snikken afgebroken, kon de paus slechts de slotwoorden van de bul "*Ineffabilis Deus*" voorlezen, die vertaald aldus luiden: "Krachtens volmacht van onzen Heer Jezus Christus, van wijlen de apostelen Petrus en Paulus en onzer eigene verklaren wij en besluiten: de leer, die belijdt, dat de allerzaligste maagd Maria in den eersten oogenblik harer ontvangenis, krachtens eene bijzondere genade en bevoorrechting van de zijde des almachtigen Gods, met het oog op de verdiensten van Christus Jezus, den Verlosser der menschheid, van elke smet der erfzonde bevrijd gebleven is, is door God geopenbaard en moet derhalve door alle geloovigen vast en standvastig geloofd worden."

Het pleit van eeuwen was beslecht. De laatste der kerkvaders, Bernhard van Clairveaux, mocht de meening, die in zijn tijd ingang begon te vinden, eene nieuwigheid hebben genoemd en een onrecht den Godmensch aangedaan, alzoo strijdende met den tot dusver geldenden regel in de catholieke kerk: "Wat altijd, wat door allen, wat overal geleerd is, dat is de leer der catholieke kerk", Pius heeft zijn wil doorgedreven, de hem inspireerende Jezuïeten hebben gezegevierd. Enkele priesters, o. a. Braun van Passau in Beieren, die zich beriepen op den ouden regel, werden in den ban gedaan, hunne kloeke stemmen gesmoord. Rome had gesproken, de zaak was ten einde gebracht.

Maar meer dan de ongerijmdheid van de nieuwe leer, meer ook dan het gedenkwaardige feit, dat een paus een leerstuk strijdig met de Roomsche leer durft vaststellen, trekt onze aandacht de wijze, waarop het dogma tot stand kwam. Niet op een algemeen concilie werd het door de daartoe bevoegden aangenomen, maar op eene bisschoppelijke samenkomst. Hierop is, in 1865, de aandacht gevestigd in de scherpzinnige brochure, met goedkeuring van den paus uitgegeven: *Pius IX als Pabst und als König*. De naamlooze schrijver laat zich aldus over de beteekenis van Pius

als voorsteller van nieuwe leerstukken uit: "Eene handeling als deze weet geen vroeger pontificaat aan te wijzen; want de paus heeft dit dogma zelfstandig en uit eigen machtsvolkomenheid, zonder medewerking van een concilie, bepaald; en deze bepaling van een dogma sluit te gelijk, wel niet uitdrukkelijk en formeel, maar desniettemin ontwijfelbaar en daadzakelijk, eene andere dogmatische beslissing in zich, namelijk de beslissing der vraag: of de paus in geloofszaken ook voor zijn persoon onfeilbaar is, of dat hij slechts aan het hoofd van een concilie op deze onfeilbaarheid kan aanspraak maken. Pius IX heeft die onfeilbaarheid op den 8sten December 1854 wel niet theoretisch bepaald, maar haar practisch zich toegeëigend." Zestien jaren moesten nog verloop eer de praktijk ook theoretisch werd vastgesteld.

Behalve de vervulling van dien wensch zijns harten, om "alles te doen wat tot meerdere verheerlijking van de allerzaligste jonkvrouw Maria, tot de bevordering van haren roem en haren eeredienst strekken kon," was Pius zeer gelukkig in het sluiten van concordaten. Reeds vroeger waren dergelijke overeenkomsten tusschen den Roomschen Stoel en deze of gene regeering omtrent de kerkelijke rechten der Roomsch-catholieken gesloten. Zoo in 1817 met Beieren, in 1821 met Pruisen, in 1824 met Hanover en in 1827 met Nederland, welk laatste echter krachteloos werd door de Belgische omwenteling van 1830. Maar het is vooral dezen paus gelukt, vele voor de catholieken gunstige bepalingen in verschillende landen te doen vaststellen.

Het meest den Jezuïetischen geest ademende, was het concordaat met Oostenrijk, van den 18den Augustus 1855. Daarbij werden de laatste sporen van de hervormende werkzaamheid van Jozef II vernietigd. De geheele rechtspraak, het geloof en de sacramenten — dus ook het huwelijk — betreffende, werd aan de kerkelijke rechtbank onderworpen; den bisschoppen werd toegestaan, hen, die de kerkelijke verordeningen zouden weerstaan, te straffen;

der kerk werd de volle vrijheid gelaten om geestelijke orden in te stellen, en dit alles bekroond door de toezegging der keizerlijke bescherming.

Het zou ons te ver voeren, in deze schets al de overwinningen te vermelden, die Pius aan het hoofd der goed gesloten Jezuïetenphalanx in de verschillende landen behaalde. Genoeg zij het te herinneren, hoe Duitschland, ook het Protestantsche Pruisen van 1850—1860, meer en meer onder den ultramontaanschen invloed geraakte door het heulen zijner staatslieden met Rome. Maar al te onvolledig zouden wij zijn, wanneer wij geen melding maakten van Rome's overwinning in Engeland behaald. Den 29sten September 1850 vaardigde Pius eene bul uit, waarbij de hiërarchie in het rijk van den *defensor fidei* werd hersteld, onder twaalf bisschoppen en den aartsbisschop van Westminster. Hij waagde, wat geen zijner voorgangers had gedurfd; en toch, het Jezuïetisme had niet te veel gewaagd. Het zaad door Pusey, Newmann en anderen uitgestrooid, droeg vruchten, die de Roomsche kerk zich haastte te oogsten. Wel trilde het hart van den fieren Brit over de stoutmoedigheid van den Italiaan, wel gaf hij in de eerste opwelling door meetings en een "antipapal aggression" lucht aan zijn beleedigd godsdienstig en nationaal gevoel, waardoor dan ook een church-bill werd uitgelokt; maar reeds de tweede aartsbisschop, de gewezen protestant Manning, durfde in 1865 zijne waardigheid aanvaarden met openlijk de hoop uit te spreken, dat weldra het Engelsche schisma geheel in duigen zou vallen en voor volgende eeuwen slechts eene geschiedkundige merkwaardigheid zijn zou.

In de eerste dagen van Maart 1853 huiverde menig Nederlander, bij het lezen van een bericht uit Rome, overgenomen uit Italiaansche, Fransche en Engelsche couranten. De paus zou den 4den Maart de breve¹

¹ De breve onderscheidt zich van de bul door hare mindere belangrijkheden, zoodat, tot het uitvaardigen er van, een besluit van kardinalen on-

“*Ea qua die*” hebben uitgevaardigd, waarin Z. H. op zeer smadelijke wijze zich uitliet over de roemrijke geschiedenis van ons vaderland, en het herstel der bisschoppelijke hiërarchie aankondigde op verzoek der geheele Nederlandsche geestelijkheid en van zijne geliefde kinderen van allerlei rang en stand. Had paus Paulus IV, vóór bijna drie eeuwen, op aandringen van Filips II, in de noordelijke gewesten één aartsbisdom (Utrecht) en zeven bisdommen gevestigd; (’s Hertogenbosch, Roermond, Haarlem, Deventer, Leeuwarden, Groningen en Middelburg), de tijd was gekomen, om dat aartsbisdom te herstellen evenals de drie eerst genoemde bisdommen, terwijl een nieuw bisdom Breda zou worden opgericht. Maar al te spoedig bleek het bericht der buitenlandsche bladen juist te zijn: den 7den Maart volgde een toespraak van den paus aan het consistorie, waarin zinsneden over de nieuwe regeling in ons vaderland werden gehoord, waarbij een hulde aan den geest van “billijkheid en rechtvaardigheid, waarmee zij die de regeeringszaken leidden en bestuurden, waren bezielde,” niet werd gemist. Wie die hulde der pauselijke regeering moge hebben toegejuicht, een groot deel van het protestantsche Nederland was diep verontwaardigd. Gevoelde het als bij instinct, dat die instelling, misschien in theorie te rechtvaardigen, in de praktijk zeer bedenkelijke gevolgen voor Nederland zou kunnen opleveren? Of was het alleen aan de opzweepende kracht van enkele drijvers te danken, dat de Aprilbeweging ¹ een omvang verkreeg, waarover men nog heden

noodig is. Zij bevat steeds officiële beslissingen en verordeningen. De paus spreekt daarin zelfstandig, noemt zichzelf Papa en den persoon voor wien zijn brief (breve) bestemd is *Dilecte filii* (beminde zoon); is die persoon bisschop, dan wordt hij met den titel *Venerabilis frater* (eerverdige broeder) aangesproken. De breve wordt niet door den paus onderteekend, maar door zijn secretaris en voorzien van het pauselijk zegel, den visschersring, in roode was gedrukt, waarom het onderschrift luidt: *Datum Romae sub annulo piscatoris.*

¹ Aldus genoemd naar een opstel in *de Gids* van 1854, van Dr. D. Koorders.

ten dage verbaasd staat? Meer en meer schijnt de stem der geschiedenis hare veroordeeling te doen hooren over deze daad van Thorbecke's eerste ministerie, al vergeet zij niet op deze verzachtende omstandigheid te wijzen, dat de groote staatsman de ondersteuning van de geheele liberale partij in de Tweede Kamer en van een groot deel der denkende natie genoot. Zoo oordeelt althans de met roem bekende geschiedschrijver Dr. F. Nippold, hoogleeraar te Bern, in zijn allerbelangrijkst werk: *Die Römisch-Katholische Kirche im Königreich der Niederlande*, 1877, bl. 214 en vv. Hij toont aan, hoe Thorbecke zich heeft vergist, blijkens zijn woord gesproken in de Tweede Kamer den 20sten Augustus 1853. "De bisschoppen," zoo sprak de groote staatsman, "zijn gekomen in de plaats van de missie, die onderworpen was aan de propaganda, zoodat vroeger Holland was prijsgegeven aan wat men noemt den ultramontaanschen invloed, terwijl thans, in plaats van afhankelijk te zijn van een Italiaansche macht, een Hollandsch kerkbestuur met canonieke zelfstandigheid is gevormd." — "Neen," zegt Nippold, "niet onafhankelijk van een buitenlandsche macht werd de Nederlandsche bisschop, want in de breve van 4 Maart was uitdrukkelijk bepaald, dat de bisschoppen in betrekking zouden blijven tot de congregatie der propaganda, dus den ultramontaanschen invloed zouden blijven ondervinden." Van dezelfde meening is ook baron Hugenhouth, ongetwijfeld een bevoegd beoordeelaar. In zijn bekend werk: *De kloosters in Nederland*, 1861, schrijft hij, bl. 26: "Noch de godsdienstige vrijheid, noch de Catholieke bevolking won iets door de nieuwe regeling der kerk in 1853; alleen der hoogere geestelijkheid kwam zij ten goede." En in het voorbericht van den derden druk van genoemd werk drukt hij zich aldus uit: "Velen, en ook de hooge regeering, zien niet in, dat de nieuwe kerkelijke organisatie van 1853, wel verre van het materieele en intellectueele belang der Catholicken te bevorderen, alleen de overdrevene ontwikkeling van het clericale element dient." Niet minder duidelijk spreekt

zich uit de van groote zaakkennis getuigenis afleggende catholiek X, in *de Gids* van 1874, bl. 61 en 62: "Spoedig genoeg na de oprichting der bisdommen werd de invloed van het ultramontaansche element bij de regeling der inwendige kerkelijke aangelegenheden openbaar, vooral bij de samenstelling der reglementen voor kerken en armverzorging. Alle macht werd op de geestelijkheid overgedragen en den gemeenteleden elke invloed ontnomen. Nederland bleef nog ten deele aan de congregatie "*de propaganda fide*" onderworpen."

Pius IX, of wilt ge de Jezuretische partij, wier dienaar hij meer en meer werd, had gezegevierd: het trotsche Albion en het klassieke land der vrijheid hadden beide, volgens de leer der Roomsche kerk, opgehouden tot de landen der ongeloofigen (partes infidelium) te behooren. De voorzegging van den catholiek Mejer, in zijn werk *De propaganda*, 1852, gedaan, was vervuld: "Dus zullen wij niet lang meer behoeven te wachten op Hollandsche bisdommen." Moge de voorspelling van een anderen catholiek door de uitkomst gelogenstrafft worden: "Er is geene gave der profetie van noode om te voorspellen, dat Nederland in het begin der 20ste eeuw een roomsch land zal zijn." Al is ongetwijfeld grootspraak — en daaraan is dat laatste woord niet vreemd — veeleer een bewijs van zwakheid dan van kracht, ieder die zijn vaderland liefheeft, welke voor 't overige zijne meeningen omtrent den godsdienst zijn, wake en zij niet blind voor de ernstige teekenen der tijden. Ongetwijfeld overwaard om ook thans nog gelezen te worden is het werk van J. P. De Keijser: *De worsteling van het protestantisme tegen de herstelling der hiërarchie*. Arnhem, G. W. van der Wiel. In dat werk wordt onder de opschriften: *De aanval, Laisser faire, De natie ontwaakt, Je maintiendrai, Voor de ware vrijheid, Het wereldlijke zwaard, Het geestelijke zwaard, Vrede?* een overzicht gevonden van de gewichtigste documenten, welke betrekking hebben op die groote gebeurtenis in ons vaderland. Rome

trekt van alles partij, gebruikt ieder zoolang het hem noodig heeft en hij zich laat gebruiken, sluit zich aan en steunt hem van wien het hulp kan verwachten in den grooten strijd om de heerschappij over den staat, opdat nog éénmaal het ideaal van een Gregorius VII en een Innocentius III worde verwezenlijkt: "De paus het hoofd van het groote christelijke volkerengezin, het pausdom, als de zon, het koningschap als de maan, die van haar licht ontvangt."

Terwijl Pius' macht op geestelijk gebied toenam door het sluiten van concordaten en het herstellen van de bisschoppelijke regeering in protestantsche landen; terwijl hij "onder de hoede der door hem verheerlijkte Moeder Gods, wier onbevleete ontvangenis door hem tot dogma verheven was, zich rustig en veilig gevoelde," gingen telkens luider stemmen op over het ondragelijke wanbestuur in de verschillende staten van Italië, niet het minst in den Kerkelijken Staat. Telkens werd met meer nadruk de vraag gedaan: Is de wereldlijke macht voor den paus noodig tot uitoefening van zijn geestelijk gezag? Sardinië had in 1856, op het congres te Parijs, het Italiaansche vraagstuk ter tafel gebracht; de avontuurlijke politiek van Napoleon III had op den 1sten Januari 1859 goed gevonden Oostenrijk te beleedigen in den persoon van den gezant Von Hubner, waaruit de Italiaansche oorlog voortkwam, die bij den vrede van Villafranca met den afstand van Lombardijë aan Sardinië eindigde. Een jaar later hadden Toscane, Parma, Modena en Lucca hunne vorsten verjaagd en zich bij het vergrootte Sardinië aangesloten. Meer en meer naderde de wensch van alle vurige patriotten, van de Mazzini's en de Garibaldi's hare vervulling: Italië één koninkrijk met Rome als hoofdstad. Reeds had de Fransche *Moniteur*, in 1859, een reeks van *Brieven uit Rome* van Edmond About opgenomen, waarin de zuchten werden vertolkt en de tranen beschreven, die de kinderen der "eeuwige stad" weenden onder de regeering van den Heiligen Vader. De naamlooze brochure *Le pape et le congrès 1859*, toegeschreven aan den staatsraad De la Gué-

ronnière, had een geweldige sensatie te weeg gebracht, omdat zij, voortgekomen uit de naaste omgeving des keizers, met groote gemoedelijkheid de vraag over de wereldlijke heerschappij ontken- nend beantwoordde. Thans grepen de onderdanen van den paus moed en schudden het loodzwaar juk af; eerst de Romagna, Juni 1859, en later Umbrië en de Marken, 26 December 1860, voegden zich bij Sardinië. Alleen het *patrimonium Petri*, de stad Rome, zouden de Fransche bajonetten nog tien jaren lang in bedwang houden, om ook, zoodra deze werden terug- geroepen, aan Victor Emanuël als in den schoot te vallen, 20 September 1870. Ziedaar een zeer korte herinnering van hetgeen aan den val van de wereldlijke heerschappij des pausen voorafging. We weten, dat Pius zoo sterk mogelijk tegen den rooverkoning zich heeft uitgelaten; niet zonder menig protest, voor de eerste maal den 18den Juni 1859 en later telkens weder, heeft hij de koninklijke waardigheid zien verloren gaan. Die protesten vonden weerklink niet alleen bij de catholieken, maar ook bij menigen protestant; baten mochten zij evenwel niet. Het "*non possumus*" mocht worden uitgesproken, het eerst in een encycliek van 19 Januari 1860; de ban mocht allen treffen, die zich aan rebellie of usurpatie hadden schuldig gemaakt, dus ook koning Victor Emanuël, (26 Maart 1860, in de breve "*Cum catholica ecclesia*"), het middeleeuwsche wapen bleek minder krachtig te zijn dan in den tijd van Gregorius VII; Victor Emanuël behoefde niet naar Canossa te gaan, want zijne onderdanen zegden hem de gehoorzaam- heid niet op. Pius IX heeft wel zeer noode, maar toch zich *moeten* schikken in het Vaticaan, en de europeesche regeeringen hebben, de een vroeger, de ander later, den nieuwen koning van Italië erkend en in het *fait accompli* berust. Toch werden ook nog in dit jaar 1877 verzoekschriften tot de regeeringen van Europa ge- richt ten gunste van "de vrijheid en onafhankelijkheid van den paus." Nog versch in ieders geheugen ligt het adres van eenige

bisschoppen in Nederland, waarbij zij zich aansloten aan hunne ambtgenooten in België, Frankrijk en Spanje, om ook onze regeering te verzoeken zich te vereenigen met andere mogendheden, ten einde die vrijheid en onafhankelijkheid voor den paus te heroveren. Die pogingen zullen wel voor altijd met onvruchtbaarheid zijn geslagen: de paus-koning is gestorven, om niet weer op te staan.

Opmerkelijk is, hoe de laatste vijftien jaren de pauselijke curie telkens hooger toon aansloeg, hoe meer 's pausen gebied inkromp. Eene zaligspreking van 23 Japansche martelaren, waartoe 264 bisschoppen uit alle oorden der wereld te Rome samenkwamen, gaf aanleiding tot de beroemde allocutie van 9 Juni 1862 "*Maxima quidem*", waarin Pius "vol bezorgdheid voor het zielenheil van alle door God hem toevertrouwde volkeren", zijne apostolische stem verheft, om allen in den ban te doen, die, in hunne verachting van goddelijk en menschelijk recht, goddeloos hebben samengezworen, om de wereldlijke souvereiniteit des Heiligen Stoels, die door een bijzonder raadsbesluit der goddelijke Voorzienigheid is ingesteld, omver te werpen. Nauw anderhalf jaar later kwam het meest beruchte stuk uit de pauselijke kanselarij, de encycliek *κατ' ἐξοχήν* "*Quanta cura*", van 8 December 1864. Zij behelsde, als antwoord op de z. g. September-conventie, waarbij bepaald werd, dat Rome binnen twee jaren door de Fransche troepen zou worden ontruimd en dat de zetel der Italiaansche regeering voorloopig van Turin naar Florence zou worden verplaatst, eene oorlogsverklaring aan het hedendaagsche denken en streven der menscheit. Aan die encycliek was toegevoegd eene lijst (syllabus) van 80 dwalingen, die vroeger in verschillende brieven van Z. H. veroordeeld waren. "Wij keuren af, wij verbieden en wij veroordeelen, krachtens ons apostolisch gezag, alle en elke van de verderfelijke meeningen en leeringen, die in deze in het bijzonder worden aangewezen; en wij willen en bevelen nadrukkelijk, dat zij

voor afgekeurd, verboden en veroordeeld worden gehouden door alle kinderen der catholieke kerk." Vraagt gij, wat dan door den catholiek voor veroordeeld moet worden gehouden? Het antwoord is: de geheele nieuwere beschouwing van maatschappij, kerk en staat, de godsdienstvrijheid (XV) en het burgerlijke huwelijk (LXXIII). Eene dwaling is, dat de Roomsche Opperpriester zich kan en moet verzoenen met den vooruitgang, met het liberalisme en met de nieuwere beschaving (LXXX); eene dwaling evenzeer de stelling: Het gansche bestuur der openbare scholen, waarin de jeugd van een christelijken staat onderwezen wordt, kan en moet, met uitzondering in zeker opzicht van de bisschoppelijke seminariën, aan het burgerlijke gezag toegekend worden, en wel zoo, dat geen ander gezag hoegenaamd het recht heeft zich te mengen in de schooltucht, in de regeling der studiën, in de verleening van graden en in de keus of goedkeuring der onderwijzers (XLV). "Ten einde de alleenheerschappij in huisgezinnen en scholen te kunnen verkrijgen, is de streng gedresseerde en georganiseerde geestelijkheid noodig, en daarom wordt dan ook door de curie voorgeschreven eene strenge tucht in eigen huis." ¹ De encycliek en de syllabus werden door velen met schouderophalen beantwoord; voor denkende menschen bevatten zij de onvereenigbaarheid van het ultramontaansche catholicisme met de beschaving en ontwikkeling der 19de eeuw.

Misschien denkt deze of gene lezer, dat wij hoe langer zoo meer den persoon des pausen uit het oog verliezen en ons bezig houden met nieuwe Roomsche dogma's, concordaten en encyclieken. Volkomen juist; maar aan wien de schuld? Wanneer een mensch ophoudt persoon te zijn en werktuig wordt in de hand van anderen, wanneer Pius eigenlijk niet meer is dan de mond, waardoor de Jezuïeten spreken, dan is de "man van beteekenis"

¹ Ten Cate. *Het Vaticaanse concilie*. Zwolle 1872.

gestorven, en het is volkomen onverschillig of hij of een ander de pauselijke kroon draagt. En om deze reden, en omdat bij de teekening van bisschop Reinkens meer uitvoerig over het Vaticaansche concilie van 1870 gesproken is¹, zullen wij over dat gewichtige moment in de geschiedenis der 19de eeuw slechts kort zijn. — Ook Pius zou den 18den Juli 1870, toen hij in de Pieterskerk zijne onfeilbaarheid voorlas, hebben kunnen spreken, even als vroeger Napoleon III, van *le couronnement de l'édifice*. Dat dogma was de bekroning van zijn wenschen en streven, de bekroning van vroeger uitgevaardigde leerstukken, de goedkeuring van zijne encyclieken. Helaas, dat juist bij gelegenheid van dat concilie sommige eigenschappen van den tegenwoordigen paus aan het licht kwamen en door tegenstanders werden openbaar gemaakt, die in een gewoon mensch weinig aantrekken! 't Bleek reeds lang vóór de opening van het concilie, dat de onfeilbaarverklaring van den paus, de voornaamste reden waarom na drie eeuwen zulk eene vergadering moest bijeenkomen, dezen paus persoonlijk zeer aangenaam was. Een vleiend schrijven aan den aartsbisschop van Mechelen, in den loop van 1869, had doen zien dat de ijdelheid van Pius zich er bijzonder door gestreeld gevoelde. Met het klimmen der jaren scheen zich de waan volkomen van hem meester te maken, dat hij eene bijzondere zending had te vervullen, en wel om het pausdom tot een ongekende macht op te voeren. Dat geloof, of wilt ge die waan, bleef hem bij trots alle slagen en vernederingen, die het pausdom juist in de laatste jaren zoo overvloedig ontving. Wat nu zou meer den glans der pauselijke waardigheid verhoogen dan het leerstuk der onfeilbaarheid? Van daar dan ook zijn hardnekkig doordrijven dat het geliefde dogma zou tot stand komen, ondanks alle bedenkelijke en gevaarlijke verschijnselen, die aan de vaststelling voorafgingen, zooals den tegenstand

¹ *Mannen van Beteekenis in onze dagen*. Vierde Reeks, bl. 183 vlgg.

der geleerdste prelaten, een Maret en een Stroszmayer, een Döllinger en een Gratry, en de waarschuwingen van de invloedrijkste regeeringen, zooals die van Frankrijk en van verschillende staten van Duitschland; van daar ook zijne ruwe, ja onbehoorlijke uitdrukkingen, die hij den tegenstanders van "zijn dogma", gelijk hij het noemde, naar het hoofd slingerde. Van daar ook de, in ons oog, meest godslasterlijk en onzinnig klinkende qualificaties, die hij van zich zelve bezigde: "Ik ben de weg, de waarheid en het leven. Vrees niet, ik heb de heilige moedermaagd op mijne zijde." Van daar zijn welgevallen in de walgelijkste loftuitingen hem toegezwaaid, b. v. in een opschrift op een eereboog geplaatst, van den volgenden inhoud: "Volkeren, buigt u voor het Vaticaan; ziet den hoogepriester, dien ik in de dagen des gevaars over u gesteld heb; hij is de hoeksteen mijner kerk, de toevlucht der onderdrukten, de steun der armen, het schild der beschaving en des geloofs," en in een lofied, waarin deze woorden voorkomen: "Spreek, o groote Pius! dat wat uwe lippen spreken is geen menschelijke stem, maar de stem Gods!"

De paus is sinds 1870 voortgegaan met van tijd tot tijd in het openbaar te spreken — en werkelijk hebben velen zijne taal als de stem Gods begroet. De gebeurtenissen gaven hem aanleiding te over om zich te doen hooren. Nu eens een protest tegen de aanhechting van Rome aan het koninkrijk Italië; dan weer (2 October 1870) tegen de bekrachtiging dier aanhechting door de stemmen van 133,681 Romeinsche kiezers, later tegen de nieuwe wetten door de Italiaansche regeering vastgesteld. Ook de menigvuldige kerkelijke feesten in de laatste jaren gevierd, gaven telkens aanleiding om eene allocutie te houden. Wij denken aan het dertigjarig pausschap, den 16den Juni 1876, en het vijftigjarig bisschoppelijk jubilee, den 21sten Mei van dit jaar gevierd. Telkens vrij eentonige herhalingen van hetzelfde thema: "*non pos-*

sumus", wij kunnen ons niet verzoenen met de nieuwe orde van zaken. Dat "*non possumus*", in een zeer schrillen toon gezet, wordt slechts afgewisseld door dankbetuigingen voor de liefde en geestdrift der geloovigen, die zich op zoo menigerlei wijze in giften en geschenken, in woorden en bezoeken openbaren. 't Is volmaakt onverschillig of ge ééne of wel al die zwaar te verduwen stukken leest; de hoofdinhoud is onveranderlijk dezelfde: eene klacht over den nood der tijden, het ongeloof en het onrecht hem en in hem het catholicisme aangedaan. Alleen verbaast de niet-catholiek zich meermalen over de brutaalheid -- wij weten geen beter woord -- van sommige uitdrukkingen. Wie denkt niet aan 's pausen brief aan keizer Wilhelm van Duitschland, waarin de zinsneê voorkomt: "Ieder gedoopte behoort eigenlijk den paus toe."

Hoe onwaar, om het zachtste woord te gebruiken, die taal des pausen meestal zij, voor millioenen blijft zij de stem Gods; verbreid door de slaafsche geestelijkheid, wordt zij geloovig aangenomen en vindt weerklink in het hart van den leek. Maar om die macht te behouden, is het noodzakelijk dat de catholiek zoo weinig mogelijk met andersdenkenden in aanraking komt: het kind moet in afzonderlijke catholieke scholen worden onderwezen, de volwassene zijne catholieke societeit bezoeken, zijne catholieke dagbladen en tijdschriften lezen: het stelsel van afzondering moet zoo streng mogelijk worden volgehouden. Vandaar dat de naam van het getal der aanhangers van den vertegenwoordiger der theocratie nog altijd *legio* is. Moeilijk schijnt de uitslag der worsteling tusschen nog theocratie en modernen staat te voorzegen. Is er aan den éénen kant hoop, dat de groote goederen: gewetensvrijheid en verstandsontwikkeling, waarom sinds meer dan drie eeuwen is gestreden, niet meer te loor zullen gaan, of ook maar tijdelijk onderdrukt zullen worden in de staten waar zij burgerrecht hebben verkregen, aan de andere zijde mogen de taaiheid van het obscurantisme, de slaafsche onderwerping van het volk aan de geestelijkheid, de

macht van het bijgeloof te Lourdes en Marpingen zichtbaar, en de bewonderenswaardige organisatie van het catholicisme niet te licht worden geteld. Vergeet evenmin de toewijding en de opofferingen van den geloovigen catholiek tegenover de onverschilligheid en het gemis aan offervaardigheid bij menigen tegenstander. "Al wat ons heilig en dierbaar is" — wij zeggen het Dr. Pierson na — "is de prijs in dien strijd."

Pius schijnt op later leeftijd een krachtig gestel te hebben verkregen. Thans, op meer dan 85-jarigen ouderdom, vreest men, dat de werkzaamheden aan zijne waardigheid verbonden hem te zwaar vallen en de dood spoedig een einde aan zijn veelbewogen leven zal maken. De tijd zal leeren of die vrees gerechtvaardigd is. In elk geval schijnt zijn rol op het wereldtooneel afgespeeld te zijn.

Aan het einde van dit overzicht van Pius' lotgevallen en daden vinde eene korte karakteristiek hare plaats. Zijn uiterlijk trekt ons aan door zijn eerwaardig voorkomen en zijn vriendelijken en goedigen glimlach: op vele vrouwen schijnt Pius een betooverenden indruk te hebben gemaakt. Toch vinden wij die zachtheid in zijn gelaat niet altijd terug in zijne daden. Wie heeft geen kennis genomen van al de anathema's, die zijn mond heeft doen hooren, om niet lang stil te staan bij de 1645 personen, die binnen een enkel jaar van zijn pauselijk bestuur werden terechtgesteld. Van zucht tot praal kan hij niet worden vrij gesproken. Wel heeft hij bij het begin zijner regeering eenige bezuinigingen ingevoerd, maar niettemin nog altijd de schoonste paarden van Italië behouden, zooals een onpartijdig ooggetuige, priester der Benedictijners verhaalde, die het voorrecht had de equipage van den paus, getrokken door acht paarden, te zien. Ook thans nog, nu hij leeft van de opbrengst van den St. Pieterspenning, daar hij voortdurend weigert het wettelijke jaargeld door de Italiaansche regeering hem aangeboden te aanvaarden, zijn de weelde en

glans van het pauselijk hof oogverblindend. — Zeer merkwaardig is voorts zijne mystieke geaardheid. Sinds hij geloofde door een wonder van zijne vallende ziekte te zijn genezen, is er eene mystieke tint over zijn denken gekomen, niet het minst zichtbaar in zijne hartstochtelijke vereering van Maria. Ook heeft hij, meenende met wondermacht te zijn begiftigd, tijdens het Concilie beproefd een lamme te genezen. Voeg bij genoemde eigenschappen zijne ijdelheid en zijn onwankelbaar geloof aan zijne goddelijke zending, en ge hebt ongetwijfeld de sterkst sprekende karaktertrekken van den mensch Pius IX genoemd. Als wereldlijk vorst is hij niet alleen onbeweend, maar door duizenden gevloekt, in 1870 onttroond. Slechts zeer kort heeft hij getoond iets aan den geest des tijds te willen inruimen, toen hij in 1846 door eene vrijzinnige omgeving zich had omringd. Maar nauwelijks was kardinaal Antonelli als staatssecretaris opgetreden, of hij heeft hardnekkig in zijn "*non possumus*" volhard, ook al ging daardoor menige schoone gelegenheid voorbij, om zich met zijne onderdanen te verzoenen. Het duidelijkste inzicht in het pauselijke wanbestuur geven ongetwijfeld About's *Brieven uit Rome*, waarin, onwederproken, de ontzettend bedorven toestanden van den Kerkelijken Staat werden blootgelegd. Sedert 1860 is door de Italiaansche regeering veel gedaan voor veiligheid, rechtswezen en volksgezondheid, maar de sinds eeuwen niet gereinigde Augias-stal kan niet in een paar tientallen van jaren door menschenhanden in voldoende toestand worden gebracht.

Het meest bekend in de geschiedenis der menschheid zal Pius blijven als paus. Als zoodanig heeft hij, het werktuig der Jezuïeten, zijn naam geleend bij de uitvaardiging der nieuwe dogma's, waarmee het catholicisme is verrijkt. In naam heeft Pius de uiterste consequentie van het catholieke stelsel, alle macht in één persoon geconcentreerd, getrokken toen de Jezuïeten den paus onfeilbaar verklaarden. De strijd door dat dogma ontstaan tusschen de gees-

telijkheid en de verschillende regeeringen, zal ongetwijfeld voortduren zoolang het Jezuïetisme inderdaad bestaat. Want elken dag wordt het voorzeggende woord van den verlichten Clemens XIV, die in 1773 de Jezuïeten-orde ophief, meer waarheid: "Zoolang het genootschap van Jezus bestaat, is het niet mogelijk, dat de kerk ooit weder tot een waarachtigen en duurzamen vrede zal komen." Maar zoolang zal dan ook de naam van Pius IX door den geloovigen catholiek met devotie worden genoemd, als de martelaar voor de heilige zaak van het catholicisme. Hoor, hoe een zoon der kerk — Dr. H. J. A. M. Schaepman — hem verheerlijkt heeft, bij gelegenheid van zijn dertigjarig pausschap:

"Licht, dat straalt er van uw wezen,
 Licht van macht en majesteit,
 Licht van liefde en teederheid,
 Dat de machtigen doet vreezen
 En de zwakken tot u leidt;
 Uit het stralen uwer oogen
 Vlamde moed in 't moede hart;
 Van uw voorhoofd, onbewogen,
 Met geen rimpelen doortogen,
 Daalde rust in' stervenssmart;
 't Daveren van de oproerkreten,
 't Snerpen van den vuur'gen hoon,
 't Scheldwoord ruw U toegesmeten,
 't Vleien van den Judaszoon

In de vreeselijke nachten;
 't Dreigen van de hoogste machten,
 Met de laagste in eedverbond, —
 En de dood U steeds verkond,
 't Bracht geen wank'len, 't bracht
 [geen vreezen,
 't Wierp geen schaduw langs uw
 [wezen;
 In het lachjen om uw mond
 Bleef het licht der hope stralen, —
 Als der hope heerlijk beeld
 Spreekt het ons van zegepralen
 Uit des lijdens zee geteeld."

Die zegepralen mogen niet worden gezien, noch door dezen paus, noch door een zijner opvolgers, want ze zouden den achteruitgang der menschheid aan hare triumfwagens medesleepen!

20 Dec. 1877:

Reeds was deze schets afgewerkt, toen de telegraaf nog vrij onverwacht, i.l. Donderdagavond, den 7den Febr. 1878, der wereld het bericht bracht, dat Pius IX was overleden. Den 2den Februari,

een R. C. Heiligendag, had Z. H. nog eene toespraak gehouden over de godsdienstige onwetendheid te Rome; het uitspreken van die redevoeving schijnt den grijsaard buitengewoon vermoeid te hebben, zoo zelfs dat hij at noch dronk. Toch had hij daags voor zijn dood nog zijne gewone bezoeken ontvangen, en had zijn lijfarts de meening uitgesproken, dat hij nog wel 4 jaren zou kunnen leven. In den nacht van Woensdag op Donderdag nam de koorts evenwel toe, en in den namiddag van den 7den Februari was "de Paus der jubileën", zooals Dr. Schaepman hem in *de Tijd* van heden noemt, niet meer.

Veler oog is thans gevestigd op het Conclave, dat den 17den Februari in het Vaticaan zijne werkzaamheid zal beginnen ter verkiezing van een opvolger op den stoel van Petrus. Zal de nieuwe paus, evenals Pius IX, aan den leiband van de jezuitische partij loopen, of zal hij een vertegenwoordiger zijn van die andere strooming, die zich meer en meer onder de hoogere en lagere geestelijkheid schijnt te vertoonen, die verzoening met de moderne maatschappij in haar programma schrijft? Die vraag kan niet ongepast heeten, nu hij en na den dood van Victor Emanuel (9 Jan. 1878) die tweede richting meer van zich laat hooren. Maar beantwoorden kan haar alleen de toekomst, al mogen wij thans de vrees niet onderdrukken, dat de jezuitische partij voor het oogenblik nog te machtigen aanhang onder de kardinalen zal hebben, om niet den strijd tegen de moderne staatsinstellingen en de moderne maatschappij voort te zetten, door een werktuig harer waardig te kiezen.

Een der laatste woorden van Pius IX zal geweest zijn: "Ik deed alles, wat ik kon, voor den Heiligen Stoel." En wat voor het Godsrijk?.... De wereldgeschiedenis is het wereldgericht.

11 Febr. 1878.

VICTOR-EMMANUEL

MARIA ALBERT EUGENIUS FERDINAND THOMAS VICTOR-IMMANUEL II, KONING VAN ITALIË.

Met Victor-Immanuel is de eerste koning van het Vereenigd Italië op betrekkelijk jeugdigen leeftijd — hij was 58 jaar oud — overleden. Nu ook Pius IX het moede hoofd ter ruste heeft gelegd in die groote, stille, onderaardsche stad, waar de hartstocht zwijgt en de politiek niet meer aan 't woord komt; nu de laatste vertegenwoordiger van het Italië der middeleeuwen te gelijk met den ridderlijken en moedigen kampioen van het Italië der toekomst van het wereldtooneel afgetreden is, werd althans een der hinderpalen weggenomen, die de toenadering van Italië en het katholicisme verhinderden. Niet dat persoonlijke antipathieën tusschen Pius IX en Victor-Immanuel op zich zelf onmogelijk maakten dat zij elkander, over de diepe kloof die door de gebeurtenissen tusschen hen gedolven was, de vriendschapshand konden toereiken. Het tegendeel is waar! Victor-Immanuel was tot aan zijn dood toe een geloovig katholiek, en het tragische van zijne overigens gelukkige en roemrijke regeering bestaat juist in de botsing, die hem 't gan-

sche leven lang kwelde, tusschen zijn plicht jegens Italië en zijn eerbied voor de kerk waarin hij opgevoed was.

Het stond nu eenmaal opgeteekend in de boeken van het noodlot, of wilt ge liever in de boeken van menschenlijke en goddelijke gerechtigheid, dat de eerste koning van Italië zijne hand leggen moest op het Eeuwige Rome. Hij deed het, maar niet zonder eene huivering voor de geheimzinnige macht der kerk, die hij den genadeslag scheen toe te brengen, toen hij haar het erfdeel van den H. Petrus ontnam. De onverbiddelijke geschiedenis had beschikt, dat Italië geen bitterder vijand hebben zou dan het wereldlijke gezag des pausen, en dat hij die Italië bevrijden wilde, de priesterregeering te Rome vernietigen moest.

Victor-Immanuel aanvaardde die taak, hem als vorst opgelegd en door het heil van zijn vaderland voorgeschreven. Al deed hij het met geestkracht en vastberadenheid, hij volvoerde haar zeker niet met een luchtig hart; en niet 't minst behoort Italië hem dankbaar te zijn, dat de koning niet slechts op tal van slagvelden zijn leven voor zijn volk gewaagd heeft, maar dat hij, toen 't moest, bereid was den banvloek des pausen te trotseeren en zelfs voor de verschrikkingen der hel niet is teruggedeinsd.

Wij noemen dit wellicht bijgeloof, — voor Victor-Immanuel was het dat niet. De opvoeding die hij van de Jezuiten ontving, had op zijne godsdienstige overtuigingen diepe sporen ingedrukt, en de banbliksem van het Vaticaan, den rooverkoning naar 't hoofd geslingerd, die ons wellicht een glimlach ontlokt zou hebben, trof Victor-Immanuel zeer diep.

Hij was en bleef een geloovige zoon der kerk. "Ik sterf," verklaarde hij, toen hij zijn einde voelde naderen, "als katholiek. Ik heb altijd liefde en achting gehad voor den persoon van Zijne Heiligheid. Indien ik door sommige mijner daden den paus persoonlijk smart heb aangedaan, dan verklaar ik dat dit mij leed doet. Maar in al wat ik gedaan heb, heb ik het bewustzijn mijn plicht

als burger en vorst vervuld en niets verricht te hebben, tegen den godsdienst mijner vaderen." — Het denkbeeld dat hij voor een *libre-penseur* gehouden zou worden, kwelde hem. Toen, jaren vóór de inneming van Rome, de fransche gezant, prins la Tour d' Auvergne, zijn gezantschapspost te Turijn met dien te Berlijn verwisselde, zeide de koning op de afscheids-audientie:

"Wanneer zullen wij elkaar weerzien, mijn waarde prins? Gij gaat naar Berlijn; ik blijf hier, waar ik nog zooveel te doen heb."

"Ongetwijfeld, Sire, groote en goede dingen."

"Zeer zeker," antwoordde de koning, "maar wat ook geschiede, ik wil niet dat gij met ongunstige indrukken van mij zult heengaan. Ik ben zeker, dat gij mij ook voor een ongeloovige houdt. Te onrechte! Ik ben geen slecht christen! Indien ik koningen tel onder mijne voorvaders, ik tel ook heiligen onder mijn geslacht. Zie om u heen," vervolgde hij, met geestdrift op de portretten wijzende, die den muur bedekten; "denkt gij dat al die heiligen van mijn geslacht daar boven iets anders te doen hebben dan voor mij te bidden? Stel u gerust! Indien er ooit sprake is om naar Rome te gaan, dan zal ik aan Humbert alleen die taak overlaten. Voor niets ter wereld wil ik er den voet zetten. Ik heb eerbied voor Pius IX, en ik weet dat hij in den grond zijns harten veel van mij houdt. Gij kunt er zeker van zijn! Bovendien, wat kan ik meer wenschen? Heb ik niet genoeg voor Italië gedaan?"

De omstandigheden hebben hem genoodzaakt ook dien laatsten stap te doen en het Quirinaal te betrekken. Toch gevoelde hij er zich nooit goed te huis: men zegt zelfs, dat hij den nacht na zijn intocht te Rome, 3 Juni 1874, niet op het Quirinaal, maar in alle stilte ten huize van prins Doria heeft doorgebracht. De ridderlijke krijgsman, die met opgerichten hoofde een kogelregen trotseerde, werd door de bijgeloovige vrees gekweld, dat het Quirinaal hem ongelukken bezorgen zou, indien hij den eersten nacht na zijn intocht in het voormalige paleis des pausen bleef.

Ook Pius IX gevoelde van zijn kant voor den "rooverkoning" eene niet te onderdrukken genegenheid. De Heilige Vader noemde het "eene zwakheid, die hij niet overwinnen kon." Te midden der geweldigste slagen, die Victor-Immanuel aan het wereldlijk gezag toebracht, verklaarde Pius telkens: "de koning heeft niet de meeste schuld, hij is niet slecht, maar zwak en ijdel. Ik beklag hem en ik kan niet vergeten, dat al de leden van zijn geslacht de kerk hebben liefgehad. Ik hoop dat hij het zich nog eens herinneren zal." — Reeds bij eene vroegere ernstige ongesteldheid des konings had de paus de groote excommunicatie, die over Victor-Immanuel uitgesproken was, ingetrokken. Toen de laatste ziekte eene noodlottige wending nam, riep de Heilige Vader uit: "Wat moet er van Italië worden, als het Quirinaal en het Vaticaan beide ziek zijn!" en op de begeerte van den stervenden koning naar de troostmiddelen der kerk, antwoordde Pius: "Indien ik niet krank ware, ik zou naar hem toesnellen en zelf hem de sacramenten der stervenden toedienen."

Bleef Victor-Immanuel geloovig katholiek, ook al was hij genoodzaakt aan de kerk het erfdeel van den H. Petrus, dat zij 1000 jaar lang in eigendom gehad heeft, te ontnemen; hield hij vast aan de mogelijkheid eener scheiding tusschen het wereldlijk en het geestelijk gezag, aan eene verzoening tusschen het katholicisme en de vrijheid, — hij stond met zijne overtuiging in dit opzicht niet alleen. Vier eeuwen geleden heeft Italië's grootste dichter, Dante Allighieri, in zijne onsterfelijke gedichten, dezelfde meening verkondigd, terwijl, om van anderen niet te spreken, in onze eeuw de beroemde roomsch-katholieke hoogleeraar Döllinger, lang vóór het vatikaansche concilie, evenals in den jongsten tijd pater Curci, de noodzakelijkheid van het wereldlijk gezag voor het pausdom betwistte.

Maar deze oprechte eerbied voor den persoon des pausen en deze ongeveinsde gehechtheid aan het katholieke geloof zijner

vaderen, ging bij Victor-Immanuel gepaard met onvoorwaardelijke gehoorzaamheid aan zijn plicht als vorst, en eene vurige liefde voor de vrijheid en de grootheid van zijn vaderland. Gansch Italië wist dat de ridderlijke vorst, hoe goed katholiek ook, nochtans, indien 't moest, zelfs de zaligheid zijner ziel zou hebben veil gehad, indien hij daarmede de verwezenlijking van den schoonen droom, door Italië jarenlang met zooveel hartstochtelijke liefde tegen het hart gedrukt, had moeten koopen. Het wist dat de jeugdige koning, schoon afstammeling van een der oudste dynastieën en kweekeling der Jezuiten, vóór alles en boven alles Italiaan, de "eerste soldaat van Italië's onafhankelijkheid" begerde te zijn.

De weelderigste fantazie kan geen meer in het oog springende tegenstelling scheppen, dan tusschen het begin en het einde der koninklijke loopbaan van Victor-Immanuel bestaat. — Knielend en met tranen in de oogen, ontving hij in den nacht na den ongelukkigen slag bij Novara de kroon van Piëmont uit de hand van zijn ramspoedigen vader. In twee kort op elkander volgende oorlogen, met de beste bedoelingen, maar met de grootste onkunde gevoerd, en dat nog wel tegen een legeraanvoerder zoo in den krijg gehard als de oostenrijksche generaal Radetsky, had Karel Albert de nederlaag geleden. Te vergeefs had de ongelukkige vorst tegen het einde van den slag zich in een kogelregen geworpen en den dood gezocht. Al zijne adjudanten werden neergeschoten — slechts de koning zelf bleef ongedeerd. Moedeloos legde hij nu de teugels van het bewind neder. Hij schreef een afscheidsbrief aan zijne gemalin, en slechts door twee bedienden vergezeld, verliet hij land en leger, en begaf zich naar een klooster in Portugal, waar hij eenige maanden daarna overleed. De veelbelovende italiaansche volksbeweging was nu, naar 't scheen, voor goed neergesabeld, en overmoediger dan ooit zetten de teruggekeerde tirannen den voet op de borst hunner ontmoedigde vol-

ken. Haynau en Radetsky smoorden iedere uiting van den nationalen geest in het bloed der patriotten; koning Bomba, Ferdinand II van Napels, een lafhartig en bloeddorstig woesteling, wierp de aanzienlijkste kampioenen der vrijheid in zijne tot den nok toe gevulde bagno's, waar hij hen in vunzige kerkerholen vastketende aan het verachtelijkste siciliaansche geboefte; Lodewijk Napoleon zond de soldaten der fransche republiek, onder generaal Oudinot, om de romeinsche republiek en Garibaldi's heldenscharen, na een roemrijken doodsstrijd, te verpletteren; straks keerde Pius IX, beschermd door fransche bajonetten, onder het sombere zwijgen der Romeinen en geflankeerd door de orde van Loyola in de Eeuwige stad terug. Het bloedgericht nam nu een aanvang! Binnen de tijdruimte van één jaar werd door de pauselijke vierschaar het doodvonnis aan 1645 veroordeelden voltrokken. In de geboortestad van Pius, Sinigaglia, vielen in ééne maand tijds de hoofden van 24 patriotten op het schavot; 13000 politieke gevangenen zuchtten in de gevangenis van den Kerkelijken Staat; 19000 zwierven als ballingen buiten hun vaderland. Te Napels, te Rome, te Florence, in Modena en Parma werd met eene huiveringwekkende eentonigheid hetzelfde drama ten tooneele gevoerd. Karel III van Parma, een verdierlijke verworping, woedde, opgehitst door zijn voormaligen stalknecht, met de uitgezochtste wreedheid tegen allen die gedurende de revolutie zich aan de zijde van Piëmont geschaard hadden. Niet slechts de mannen, die vaderlandsche liederen of een juichtkreet voor Italië en Victor-Immanuel aanhieven, maar zelfs de aanzienlijkste vrouwen, wier kleederdracht aan de italiaansche driekleur herinnerde, liet hij meedoogenloos door beulshanden geeselen. In één woord, al de verschrikkingen der hel schenen uitgestort te worden over het bekoorlijke Italië, dat, door de natuur meer dan eenig ander oord der wereld bevoorrecht, bestemd scheen om een paradijs van schoonheid en levensvreugde te zijn. Slechts het kleine Piëmont

bleef van den geesel der tirannie bevrijd. Doch wat kon het voor Italië doen, met zijn jeugdigen koning, zijn verslagen leger, zijne ontredderde finantiën, zijn vernietigde welvaart, zijne drukkende priesterschappij? Met zijne opene grenzen, geheel weerloos tegenover het machtige Oostenrijk, van alle zijde in den ijzeren gordel van despotieke regeeringen geklemd, scheen Piëmont voor altijd met machteloosheid geslagen.

Zoo was het begin van Victor-Immanuel's regeering! Dertig jaar daarna werd zijn lijk als dat van den eersten koning van Italië bijgezet in het Pantheon te Rome. Het overmachtige Oostenrijk was uit Lombardije en Venetië verdreven; de kleine tirannen van midden-Italië waren van hunne misdadige tronen als met een tooverslag nedergetuimd; Garibaldi had met 1000 zijner koene Alpenjagers twee koninkrijken voor Victor-Immanuel veroverd; de wereldlijke heerschappij had opgehouden te bestaan en Rome was de hoofdstad geworden van een koninkrijk, dat zich eene plaats veroverd had in de rij der groote mogendheden. In één woord, het schoone droombeeld, waarnaar de edelste dichters en patriotten eeuwenlang hoopvol hadden uitgezien, en dat zij zelfs te midden der grievendste teleurstellingen niet los wilden laten, was eene verrassende werkelijkheid geworden!

Inderdaad, klinkt dit alles niet als een sprookje midden in onze 19^e eeuw?

Toen Victor Immanuel de regeering aanvaardde, werd hij met wantrouwen en achterdocht ontvangen. Opgevoed door de Jezuïeten, met hart en ziel aan het katholieke geloof zijner vaderen gehecht, door zijn huwelijk met eene oostenrijksche aartshertogin aan Italië's doodvijand vermaagschapt, bovendien reeds aanstonds door de omstandigheden genoodzaakt de mazzinistische samenzweringen gewelddadig te onderdrukken, waren de republikeinen minder dan ooit geneigd in Victor-Immanuel "het wrekende zwaard van Italië" te zien.

Dertig jaar daarna stierf hij als de populairste koning van Europa, die de mazzinistische samenzweerdere hun dolk uit de hand geslagen, en de driftigste republikeinen het hoofd had leeren buigen voor het constitutioneele koningschap. Zelfs de kogel waarmee Italië, op bevel van Napoleon, den grootsten en besten zijner zonen trof, waarmee het Garibaldi bij Aspremonte beloofde voor zijne vaderlandlievende heldendaden, zelfs "de wonderen der fransche chassépots", die bij Mentana Garibaldi's heldenschaaren velden, terwijl het italiaansche leger werkeloos moest toezien, konden slechts een voorbijgaande schaduw werpen op de populariteit van Italië's eersten koning.

Onder het somber zwijgen zijner onderdanen hield de jeugdige koning zijn intocht te Turijn. Een veldtocht van vijf dagen had het leger bijna vernietigd en de schatkist dermate uitgeput, dat de vermogende minister van finantiën genoodzaakt was, gedurende de eerstvolgende maanden uit eigen middelen de schuldeischers van den staat te voldoen. De noodlottige afloop van den slag bij Novara, in zulk een scherpe tegenstelling met den roemrijken ondergang der republiek te Rome, was in de hand der Mazzinisten een bewijs te meer dat alleen de republiek groote daden verrichten kon, en Italië niets te hopen had van de constitutioneele monarchie en het koningsgezinde Piëmont. Terwijl aldus de macht der gebeurtenissen nieuw voedsel gaf aan de republikeinsche droomen en het verleden scheen te bewijzen, dat Italië ook in de toekomst zijne verlossing slechts te verwachten had van den dolk der samenzweerdere en den tirannenmoord der carbonari, bleven nog slechts eenige weinige mannen van moed en karakter, een Massimo d'Azeglio en Camillo Cavour, vaststaan in hun geloof aan de toekomst van het huis van Savoye. "*Nous recommencerons,*" schreef, daags na de nederlaag van Novara, "Italië's ridder", de talentvolle schilder, dichter, schrijver en soldaat d'Azeglio, en in het bewustzijn zijner kracht en in het voorgevoel der zware taak,

die binnen weinige jaren op zijne schouders rusten zou, herinnerde graaf Cavour zijn ontmoedigd volk aan het feit, dat 14 jaar na de verwoesting van Milaan de slag bij Legnano gewonnen werd.

Maar dan moest Piëmont beginnen met de achting en het vertrouwen van Europa en Italië te winnen, vastberaden zich eene plaats veroveren in de rij der beschaafde volken en, met terzijdestelling van alle onbereikbare droomerijen, door binnenlandsche hervormingen den grondslag leggen voor zijne italiaansche roeping. Zoo zou het huis van Savoye zulke vaste wortels slaan in de liefde des volks, dat het niet slechts den storm der revolutie weerstaan, maar haar tevens beheerschen en dienstbaar maken kon aan het groote werk der wedergeboorte. Reeds door zijne eerste regeeringsdaad toonde Victor-Immanuel, in welken geest hij zijne moeilijke roeping vervullen zou. Hij bekleedde Massimo d'Azeglio met de ministerieele waardigheid, en handhaafde de constitutie van 1848. Terwijl in schier alle landen van Europa, toen de storm bezworen en de revolutie gebreideld was, de constituties even schaamteloos ingetrokken werden als ze lafhartig verleend waren, terwijl de piëmonteesche adel in het belang des lands en in de niet ongegronde hoop op gunstiger vredesvoorwaarden met Oostenrijk, verlangde dat de constitutie, die niets dan ellende aangebracht had, door eene absolutistische monarchie zou vervangen worden, weigerde de ridderlijke koning zijn eed te breken. d'Azeglio's leus: vaderlandsliefde is geen genot, maar zelfopoffering, was ook de zijne. Noch de bedreiging der Habsburgers, noch het verraderlijke lokaas, het bezit van Parma, hem door Oostenrijk voorgespiegeld, noch de tranen zijner gemalin, noch de smeekingen zijner moeder waren in staat hem te bewegen, de bezworen grondwet te schenden. Het vrijmoedige woord van d'Azeglio: "Sire! er zijn zoo weinig koningen geweest, die mannen van eer waren, dat het schoon voor u zijn zou de reeks te openen," vond weerklank in Victor-Immanuel's hart en deed hem in het parlement de verklaring afleggen, "dat

hij Piëmont wenschte te leiden op den weg van den vooruitgang, binnen de grenzen van hetgeen bereikbaar was." Deze standvastige gehoorzaamheid aan eed en plicht boezemde natuurlijk vertrouwen in, en toen de koning, drie jaren daarna, Cavour in zijn raad riep, om Piëmont overeenkomstig de eischen van het moderne staatsleven te hervormen, de nationale hulpbronnen te ontwikkelen, den vrijen handel in te voeren, de priestermacht te snuiken, de kloosters te beperken, de kerkelijke goederen te seculariseeren, de priesters te stellen onder het gemeene recht, het volksonderwijs aan de kerk te ontnemen en de zelfstandigheid van den wereldlijken staat tegenover de aanmatiging der geestelijkheid te handhaven — toen werd Oostenrijk's achterdocht wel versterkt en de toorn der curie in verdubbelde mate opgewekt, maar tegelijkertijd in Italië het bewustzijn verlevendigd, dat die binnenlandsche hervormingen slechts het voorspel waren van belangrijker gebeurtenissen in de toekomst, en dat voortaan het kruis van Savoye onafscheidelijk verbonden zou zijn met de italiaansche driekleur. Als met ingehouden adem luisterden de patriotten, tot aan de uiterste punt van Sicilië, naar de kloeke taal van Cavour, met hoopvollen blik sloeg men al die ingrijpende hervormingen in het staatsleven en de vastberaden houding des konings gade. Dáár, opgesloten tusschen hemelhooge bergen, wapperde ten minste de italiaansche vlag van het koninklijke paleis. Hoe ook in de engte gedreven en als met duizende achterdochtige oogen bespied, toch vond in het kleine Piëmont de vrijheid eene wijkplaats, de balling een toevluchtsoord, het vrije woord eene onschendbare tribune, de openbare meening eene vrije pers, de wetenschap eene vrije universiteit, het jonge Italië eene vrije school.

Dit alles was natuurlijk te danken aan het genie van Cavour, wiens scherpe staatsmansblik, zelfs bij de schijnbaar onschuldigste hervormingen, slechts op één punt gericht was: de bevrijding van Italië. Ongetwijfeld was het een geluk voor Piëmont, dat het juist

toen een staatsman bezat, die niet slechts wist te handelen toen het oogenblik gekomen was, maar die ook geduld genoeg bezat om te wachten, en de stukken op het schaakbord der politiek zoodanig te schikken, dat hij op alle eventualiteiten voorbereid en tegen allerlei combinaties gewapend was, om straks zijn slag te slaan, als "de groote improvisator", de geschiedenis, hem de gelegenheid open zou stellen. — Maar een niet minder gelukkig gesternte schonk, met een Cavour, aan Italië tegelijk een koning als Victor-Immanuel, die het genie van den staatsman wist te waardeeren, en hem niet slechts ruimte genoeg verschafte om onbelemmerd zijne wieken uit te slaan, maar tevens bereid was Cavour te volgen op zijne koene wegen. Natuurlijk liet de priestertepartij niets onbeproofd om den koning te stuiten op zijnen weg. Juist toen de kerkelijke strijd in Piëmont, onder aanvoering van Cavour, op het hevigst ontbrand was, werd de koningin-moeder door eene doodelijke ziekte aangetast. Door de inblazingen der priesters verontrust, smeekte zij haar zoon, ter wille harer ziele-rust, de uitgevaardigde kerkelijke wetten in te trekken en de constitutie te vernietigen. Vittorio schreide. Geklemd tusschen zijn plicht als koning en zijn eerbied voor den laatsten wensch zijner stervende moeder, doorleefde hij dien dag den bangsten strijd zijns levens. Maar hij week geen duimbreed, en hoeveel het hem ook kostte, hij weigerde. In hetzelfde jaar (1855) ontnam de dood hem, behalve zijne moeder, ook zijne echtgenoot, zijn broeder en zijn jongste kind. Dreigend hieven nu de priesters hunne schrik-aanjanagende jammerkreten aan: "Dat was de vinger Gods, eene zichtbare straf des hemels, eene onmiskenbare openbaring van den goddelijken toorn over het huis van Savoye, omdat het de belangen der kerk aan de grillen van het liberalisme opgeofferd had." De goedgeloovige koning sidderde bij die gedachte, en duizenden zijner onderdanen met hem. Eene ministerieele crisis deed de priestertepartij hopen op een staatsgreep; bekommerd vroegen de liberalen zich af:

wat het einde van dien tweestrijd zijn zou? D' Azeglio greep naar de pen, om het goed recht der vrijzinnige hervormingen te bepleiten; hij snelde naar het koninklijke paleis, en op zijn vraag tot den koning: of hij dulden zou dat priesterlist in één dag het met zooveel moeite tot stand gebrachte werk zijner regeering zou vernietigen? antwoordde de koning niet zonder inwendige worsteling: *"Neen! Neen! Ik heb gezworen en ik houd mijn eed!"*

Een jaar later poogden de priesters hem met een ander schrikbeeld te verontrusten. Niet de toorn des hemels, maar de revolutie, de republiek, zoo heette het thans, zou hem van zijn troon stooten. — "Welnu," gaf hij glimlachend ten antwoord, "dan blijft mij altijd nog mijn beroep als soldaat. De republiek in Piëmont zal een leger noodig hebben, zoo goed als de monarchie. Men zal mij dan nog wel een plaatsje waardig keuren onder de verdedigers van mijn land."

Hoe schokkend en pijnlijk ook voor zijn gevoel, toch waren deze uren van tweestrijd voor Victor-Immanuel van onberekenbare waarde, omdat hij er voor altijd het vertrouwen van zijn volk door won. Italië wist nu dat de kroon van Savoye thans gedragen werd door een volstrekt eerlijk vorst, die bereid was alles ten offer te brengen voor de hem opgelegde taak, en die evenmin door de verschrikkingen der hel, als door vrees voor de revolutie te bewegen was, een haarbreed af te wijken van den weg van eer en plicht.

Zelf een moedig en onverschrokken soldaat, wijdde de koning zich met hart en ziel aan de reorganisatie van zijn leger. Hij bouwde op den krijgshaftigen geest van zijn volk, dat den smaad van Novara uitwischen en de nagedachtenis zijns vaders op Oostenrijk wreken moest. Cavour daarentegen, ofschoon hij, evenals zijn koning, Piëmont's weerbaarheid overschatte, zag nochtans zeer wel in, dat ook met de uiterste krachtsinspanning en ondanks de gemeenschappelijke samenwerking van alle Italianen, het juk van

Oostenrijk niet verbroken zou kunnen worden, zonder den zedelijken steun der openbare meening van Europa en den bijstand der groote mogendheden. Het italiaansche vraagstuk moest op de agenda der europeesche aangelegenheden gebracht worden, in afwachting van een bondgenootschap, machtig genoeg om de zegepraal der italiaansche wapenen te waarborgen. Onafgebroken lag de schrandere diplomaat nu op de loer, alles berekenend en gereed om zijn slag te slaan en zijn voordeel te doen met iedere verwickeling, die "de groote improvisator", de geschiedenis, in Europa ten tooneele zou voeren. De Krim-oorlog brak uit. Tot ieders verbazing verbond het kleine Sardinië zich met Engeland en Frankrijk tegen Rusland. Niet 't minst waren de Italianen zelve verrast. Zelfs Rattazzi en Lamarmora spraken openlijk hun tegenzin uit. Tal van officieren eischten hun ontslag. De kooplieden van Genua morden, omdat de korenhandel met Odessa te gronde zou gaan; het volk was ontevreden, omdat de staatsuitgaven gedurende de laatste twee jaar toch reeds met 50 millioen vermeerderd waren. Cavour werd door de republikeinen met smaad en hoon overloden, totdat de roemrijke overwinning der Piëmonteezen bij de Tchernaja aan den onwil der bevolking over Cavour's "lichtzinnige en misdadige politiek" het zwijgen oplegde. Slechts toen, bij het einde van den oorlog, de schrandere minister op het parijsche vredescongres de italiaansche aangelegenheden ter sprake bracht, werd de geheimzinnige sluier opgelicht, en begreep Italië en Europa dat de strijd in de Krim slechts het voorspel was van eene toekomstige, niet minder ernstige worsteling in de vlakten van Lombardijë. Nog zouden drie jaren moeten verlopen, eer de met zooveel behendigheid gesmeede plannen tot rijpheid kwamen, en Italië rekenen kon op den steun van een machtigen bondgenoot. Victor-Immanuel begaf zich met Cavour naar Londen en Parijs, om den nood van Italië op de Tuileriën en bij het hof van St. James te bepleiten. Engeland was, onder gewoonte, overvloedig in het betuigen zijner sympathie

en niet ongeneigd, met eenige dreigende nota's over het pauselijke en oostenrijksche wanbestuur Italië ter hulp te komen. Maar ziedaar dan ook alles; slechts Frankrijk bleek ten slotte gezind te zijn, in het uiterste geval naar het zwaard te grijpen en onder de leus: "Italië moet vrij zijn tot aan de Adriatische zee!" het overwicht van de keizerlijke staatkunde in Europa met nieuwen wapenroem te versterken. Te Plombières werden nu, door Cavour, Savoye en Nizza in alle stilte aan Napoleon verhandeld; als door een wonder des hemels viel tegelijkertijd in het jeugdige hart der doorluchtige prinses Clotilde van Savoye, de liefde voor den avontuurlijken prins Napoleon, wiens lichaamsgestel, helaas! niet bestand bleek te zijn tegen den kruitdamp, en die slechts door ondragelijke buikpijnen verhindert werd, in den Krim-oorlog de wonderen van dapperheid te verrichten, waarvan zijne heldenziel zwanger ging. Met de grootste behendigheid wist Cavour iedere voorbarige losbarsting der revolutionaire hartstochten te bedwingen en nochtans de spanning tusschen Piëmont en Oostenrijk aan te wakkeren; één oogeblik dreigden de bommen van Orsini het leven van Napoleon en tegelijk Cavour's arbeid te vernietigen, totdat de diplomatie te Parijs en te Turijn eindelijk (1859) het oogeblik gekomen achtte om den beslissenden slag te slaan. Met de vernuftigste kunstgrepen noopte Cavour Oostenrijk, den oorlog te verklaren en aan zijne legers 't bevel te geven, den Ticino over te trekken. Vol goeden moed plaatste Victor-Immanuel zich nu aan het hoofd van zijn leger, brandende van verlangen om den smaad van Novara uit te wisschen en aan de Oostenrijkers te bewijzen, dat "die duivels van Piëmonteezen", zooals Radetzky hen in 1848 genoemd had, nog altijd dezelfde waren. Keizer Frans Jozef gaf aan zijn leger bevel den Ticino over te trekken en in de vlakten van Piëmont te vallen. Al was de inneming van Turijn, vóór de fransche legers zich met de Piëmonteezen vereenigen konden, voor Oostenrijk geenszins onmogelijk geweest, indien de leiding van den

veldtocht aan een bekwamer en voortvarender legeraanvoerder dan de generaal Giulay toevertrouwd geweest ware, toch duldde de vaderlandlievende fierheid van Victor-Immanuel en graaf Cavour niet, dat de hoofdstad van Piëmont eerst door Giulay genomen en daarna door fransche hulp heroverd zou worden. Cavour, die met een ongelooftelijke werkzaamheid alles regelde en die, in de buitengewone omstandigheden waarin het land verkeerde, behalve de portefeuille van buiten- en binnenlandsche zaken ook nog die van marine en oorlog op zich nam, liet den koning, aan wien de dictatuur tijdens den oorlog opgedragen was, het bevel uitvaardigen, dat Turijn, schoon eene opene stad, zich tot het uiterste moest verdedigen. Het vlakke land werd onder water gezet, en terwijl de Oostenrijkers door de moerassige velden een tijd lang doelloos omdoolden en eindelijk, na lang dralen en nutteloos tijdverspillen, weder achter den Ticino terugtrokken, verschenen de fransche bondgenooten op het tooneel van den strijd en was het gevaar, waardoor de hoofdstad bedreigd werd, zonder slag of stoot afgewend. De bloedige ontknooping naderde nu met rassche schreden. Piëmont bracht al zijne linietroepen, ten bedrage van 60,000 manschappen, in het veld, die, gesteund door 150,000 fransche bondgenooten, onder bevel van keizer Napoleon het zwaard ontblooten zouden, om Napoleon's leus: "*Italië vrij van de Alpen tot de Adriatische zee!*" te verwezenlijken. Zoodra het piëmonteesche leger den marsch begon, moest Garibaldi met zijne 7000 Alpenjagers als stormvogels het leger vooruitsnellen en aan de inwoners van Lombardije herinneren, dat Italië's uur gekomen was. Geheel onverwacht viel hij reeds 23 Mei in het Noorden, aan den voet der Alpen, in Lombardije, overrompelde de bezetting van Serto-Calende, nam de stad in en rukte voort in de richting van Milaan, terwijl het oostenrijksche leger in de moerassen der Lomellina omzwierf. Door eene verpletterende overmacht bedreigd, was Garibaldi met de zijnen even spoedig en spoorloos.

in de bergpassen der Alpen verdwenen, als hij eenige dagen te voren als een meteor, zonder dat men wist van waar, op Lombardije gevallen was. Eindelijk gaf Napoleon bevel, de Ticino over te trekken en de kansen van het ijzingwekkende tweegevecht te beproeven. Giulay trok terug in de richting van Pavia, ten einde den vijand den grooten weg van Buffalora over Magenta naar Milaan te betwisten. Slecht aangevoerd, zonder plan en beleid door Giulay opgesteld, was zelfs de heldhaftige doodsverachting der oostenrijksche soldaten niet in staat het noodlot te keeren, dat somber en bloedig den ondergang van de heerschappij der Habsburgers over Italië in de sterren opgeteekend had. Van weerszijden werd met bewonderenswaardige dapperheid gestreden. Victor-Immanuel leidde op de bedreigde punten, aan het hoofd van zijn leger, bij Palestro zelf den aanval. Meermalen moest hij, schier met geweld, door zijne adjudanten uit de eerste gelederen der strijdenden worden weggevoerd. Zijn onversaagde heldenmoed wekte de bewondering der fransche soldaten, zoodat ze hem tot korporaal benoemden bij het 3e regiment zouaven, waar hij tot zijn dood toe te boek stond en, bij het avondappel van iederen dag, zijn naam afgeroepen werd. "Met verlof afwezig," luidde dan het antwoord van den oudsten korporaal van het zouaven-regiment. Ondanks de voorbeeldelooze onkunde en lichtzinnigheid waarmede Giulay den slag leidde, was de uitslag der botsing geruimen tijd meer dan twijfelachtig. Te vergeefs wachtte Napoleon uren lang op het legercorps van Canrobert; een oogenblik zelfs dreigde de fransche keizer omsingeld en met zijn geheelen staf gevangen genomen te worden, toen Mac-Mahon het gevaar ontdekte en door eene verrassende wending den keizer reddde en voor zich zelven den titel van hertog van Magenta verwierf. Toen de slag 's avonds te 8 uren ten gunste der verbonden fransche en piëmonteesche legers beslist was, bedekten 20,000 dooden de rookende puinhoopen. De gelukkige uitslag en de geestdriftige zelf-

verloochening zijner Italianen deed het soldatenhart van Victor-Immanuel hooger kloppen, toen hij zegevierend over het slagveld van Palaestro reed en de Lombardijsche vrijwilligers, die bloedend en stervend ter aarde lagen, hem de beide handen toereikten en uitriepen: "*Sire, fate questa povera Italia!*"

De slag bij Magenta opende voor de verbonden legers de poorten der hoofdstad van Lombardije, en onder de uitbundigste vreugdekreten hield de zegevierende koning, met Napoleon, den 8sten Juni zijn intocht te Milaan. Terwijl aldus in het Noorden de geordende legers met elkander worstelden, sloeg de revolutie in midden-Italië de hand aan 't werk. Te Florence werd de groothertog Leopold II, nadat hij geweigerd had ten gunste van zijn zoon het bewind neder te leggen, genoodzaakt Toskane te verlaten. 't Was een zonderlinge aftocht, zonder een zweem van revolutie of geweld. De Toskaners achtten het niet eens noodig naar de straatsteenen te grijpen. Men deed eenvoudig alsof er geen groothertog meer was. Niemand sloeg eenige acht op hem en zijne bevelen; zijn troon werd niet omvergeworpen, maar zakte inéén. Verbijs-terd door een stilzwijgenden afval, die zijn trots dieper krenken moest dan het gewelddadigst verzet, pakte de groothertog zijne koffers en verliet in alle bedaardheid zijn landje. Baron Ricasoli bestuurde nu met vaste hand de volksbeweging. Te gelijker tijd werden ook in Parma, Modena en de Romagna de oude vermoldde tronen weggebezemd. Als met een tooverslag stortten de kaarten huizen van het despotisme inéén en eenstemmig droegen de bevrijde gewesten daarna de dictatuur aan Victor-Immanuel op. Intusschen wekte de omvang, dien de revolutionaire beweging in midden-Italië nam, in geen geringe mate de bezorgdheid van keizer Napoleon, nu aldus de plannen te Plombières met Victor-Immanuel en Cavour beraamd, door de revolutie grootendeels vrijdeld werden. Cavour, die even vast als de driftigste Mazzinist geloofde aan de demonische macht der omwenteling, had

er waarschijnlijk op gerekend, en aan Napoleon, voor zijne toegezegde hulp, Savoye en Nizza slechts verkwanseld en de onafhankelijkheid der midden-italiaansche staten slechts goedgekeurd, in de hoop dat de revolutie Napoleon overvleugelen en de overeenkomst van Plombières feitelijk vernietigen zou. Ontevreden over den loop der gebeurtenissen, maar al te goed overtuigd dat het hem niet gelukken zou eenige italiaansche tronen onder zijne bloedverwanten te verdeelen, gedwarsboomd in zijn plan om prins Jerome Napoleon te Florence en prins Murat te Napels met de koninklijke waardigheid te bekleeden, verbitterd door den eenstemmigen wensch der patriotten: *Italië één onder den scepter van Victor-Immanuel!* peinsde de keizer reeds na den slag van Magenta over den vrede, en toen, na de overwinning bij Solferino, 30,000 gesneuvelden den grond bedekten en Pruisen zijn leger mobiel verklaarde om Oostenrijk ter hulp te snellen, sloot Napoleon plotseling en geheel buiten Victor-Immanuel om den vrede van Villafranca.

Als een verpletterende donderslag vloog het bericht naar alle einden van Italië. Terwijl het verhaal van den slag bij Solferino met vaderlandlievende opgewondenheid van mond tot mond ging, en men elkander herinnerde hoe de hemel zelf zich in den strijd gemengd had, en tegen het einde van de bloedige worsteling het gebulder van het geschut door eene ontzettende losbarsting der elementen overschreeuwd was, zoodat de bliksem aan de strijdende volken voor een wjl het zwaard uit de hand geslagen en de indrukwekkende stem van den donder hun het zwijgen opgelegd had; terwijl de heldenmoed van het Italiaansche leger op de hoogten van San Martino scheen te voorspellen, dat binnen weinige weken de italiaansche driekleur zou wapperen van de tempeltinnen te Venetië, werd Italië eensklaps uit zijne vaderlandlievende droomen wakker geschud door het noodlottige bericht dat de vrede te Villafranca geteekend was! Cavour, die twee dagen te voren

vol vroolijken moed het hoofdkwartier verlaten had, was woedend. "Verschaf mij wapens en geld!" schreef hij aan Farini te Modena. "Nooit moet de koning zulk een vrede onderteekenen! De hushouding van den staat door onmetelijke opofferingen voor altijd verwoest, dertig duizend dappere Piëmonteezen gedood, en dan de vesting-vierhoek nog in de handen van Oostenrijk, en bovendien de smaad dat Lombardije, aan Frankrijk afgestaan, als eene vernederende aalmoes door Napoleon aan Italië in den schoot geworpen wordt." De graaf hield den vesting-vierhoek geenszins voor onneembaar. De wallen van Verona en Mantua waren slechts met licht veldgeschut bewapend: honderde kanonnen van zwaar kaliber lagen ongebruikt op de stations te Nabresina en Casarsa; het Piëmonteesche leger rukte reeds op naar Peschiera om, even als voor elf jaar, den hoeksteen van het bolwerk van Lombardije uit te breken, indien de fransche vloot thans den strijd in de Adriatische zee begon, en aan graaf Teleky de hand geleend werd om, met de hongarsche vrijwilligers, de revolutie-vaan in de oostenrijksche provinciën te ontplooiën, dan was, naar Cavour's oordeel, de val der lagunen-stad onvermijdelijk, en Venetië, "de parel der Adriatische zee", voor de kroon van Italië gewonnen.

Nooit was Cavour zoo geheel "de groote Italiaan" als in de donkere dagen na den vrede van Villafranca, toen de toorn van den beleedigden en gekrenkten patriot de bedachtzaamheid van den geduldigen alles becijferenden staatsman overvleugelde. Hij leed en dwaalde met zijn volk. Een kreet van woede en ergernis ging door Italië, en zelfs in het rustige Florence scheurde het volk de berichten van Villafranca van de hoeken der straten. In de hoogste opwinding snelde Cavour met ridder de Nigra naar het hoofdkwartier, en toen hij onbekend te Desenzano, in een armoedige herberg, op een rijtuig wachten moest, ontdekte hij aan de gesprekken der bezoekers, hoe de oude, booze geest van wantrouwen, dien hij met alle middelen had pogen te bezweren, het hoofd

weer opstak. "Was er geen verraad gepleegd?" vroeg men elkan- der. "Had de groote Mazzini niet sinds lang voorspeld dat de oorlog niet verder gaan zou dan tot aan de Mincio? Was de be- lofte van den man van 2 December: *Italië vrij tot aan de Adriatische zee!* geen valstrik geweest?" Beledigd door den smaad Italië aangedaan, verbitterd door de vrees dat het werk gedurende 10 jaren van buitengewone krachtsinspanning tot stand gebracht, zou vernietigd worden, dat de kroon van Italië aan het huis van Savoije ontgaan en de toekomst van zijn vaderland weer aan den dolk der Mazzinistische samenzweerders toevertrouwd zou worden, werd Cavour bij Victor-Immanuel toegelaten.

Een sluier, die wel nooit geheel zal worden weggenomen, ligt nog altijd over het hartstochtelijke onderhoud, dat in de Casa Melchiori tusschen den staatsman en zijn koning heeft plaats ge- had. Wellicht heeft de graaf zijn ontslag niet gevraagd, maar is het bewind hem door Victor-Immanuel ontnomen; waarschijnlijk drong hij bij den koning aan op het voortzetten van den oorlog door Piëmont alleen, zeker is 't dat hij in de hoogste zielsspanning en met het vuurrood der verontwaardiging op het gelaat het hoofdkwartier verliet, de teugels van het bewind nederlegde, zich naar Zwitserland begaf en in de somberste gemoedsstemming van geen politiek meer hooren, zelfs geen dagbladen meer lezen wilde.

Ook Victor-Immanuel, de ridderlijke soldaat, heeft ongetwij- feld diep al het beledigende gevoeld van den vernederenden vrede van Villafranca. Aan eergevoel en persoonlijken moed ontbrak het zijn soldatenhart zeker niet, en indien hij zelfs Cavour op- offerde, zijn eigen gekrenkten trots beheerschte, den aandrang van zijn volk weerstond, en eene tijdelijke afhankelijkheid van Frank- rijk aanvaardde, hij deed het omdat de toorn zijn oog niet verblind had voor de werkelijkheid, en omdat hij inzag dat een strijd van Piëmont alléén tegen Oostenrijk alles weer te niet zou doen, wat thans op de slagvelden van Magenta en Solferino ge-

wonnen was. De koning riep nu Rattazzi aan het bewind. Het hof van Turijn onderteekende bij den vrede van Zurich slechts het verdrag over den afstand van Lombardije en de betaling der oorlogskosten, en terwijl Oostenrijk en Frankrijk zich de handhaving der rechten van de verdreven vorsten in midden-Italië voorbehielden en zich verbonden om de vorming van een Italiaanschen bond te begunstigen, bleef Italië voor de toekomst vrij; gelukte het zelfs aan Rattazzi, in het verdrag van Zurich de bepaling te doen opnemen, dat de gevallen vorsten niet door wapengeweld in hunne heerschappij hersteld zouden worden.

De oorlogspolitiek moest nu naar den achtergrond treden. De drijfkracht der nationale staatkunde lag niet meer in het kabinet van Turijn, maar bij het volk; m. a. w. Italië moest een verbond aangaan met de revolutie en aldus de diplomatie verschalken, om ter gelegener tijd zijn slag te slaan.

Ongetwijfeld is de italiaansche eenheid, onder Victor-Immanuel tot stand gekomen, een der merkwaardigste gebeurtenissen onzer eeuw, maar een stuk heldendicht is zij zeker niet, en eene vergelijking tusschen de schepping van het vereenigd Italië en den reuzenstrijd onzer vaders in de 16de eeuw kan, dunkt mij, niet toegelaten worden; zelfs niet in een gedicht, al is het ook van Legouvé, en al wordt het ook voorgedragen met het onvergelykelijke talent eener Ristori. Mij dunkt, ik hoor nog die sonore stem, in haar afscheidsgroet aan ons vaderland, met diep gevoel het publiek toeroepen:

“Où il c'est à mon pays que ces fleurs sont offertes
Grand peuple! tu revois en lui tes jours passés,
Car tu sais nos douleurs pour les avoir souffertes
Et tu connais nos fers pour les avoir brisés.

Comme nous tu sentis le desespoir immense
De voir dans ta cité les canons étrangers,

Comme nous tu te dis qu'un jour de délivrance
 N'est pas payé trop cher par vingt ans de dangers,
 Comme nous il fallut que ta sainte furie
 Le conquit pied à pied, le sol de la patrie."

En toen mevrouw Ristori hare voordracht eindigde en met al de verrukking harer vaderlandsliefde declameerde:

"Oui! Oui! je le sens là! Ton destin est l'image
 Du sort de l'Italie, o vaillante cité!
 Et si tu fus hier sa soeur en esclavage
 Elle sera demain ta soeur en liberté!..."

toen dreigde de overigens stevig gebouwde comediezaal in te storten van het gedreun onzer bravo's! We brachten aan de begaafde tragedienne eene serenade. De welsprekendste onzer — sedert tot lid der Staten-Generaal bevorderd — hield in het sierlijkste Fransch eene toespraak, waarin hij met oratorische verheffing de vergelijking van Legouvé voortzette, al hetwelk besloten werd met het eindeloos gejuich der onafzienbare menigte, die van een en ander wel niets gehoord of begrepen had, maar niettemin met de beste bedoeling en uit volle borst: "*Leve Italië!*" schreeuwde. Ristori had ons blijkbaar betooverd, zoodat al onze historische herinneringen op de vlucht sloegen. 't Is waar, we schreven destijds 16 Juli 1860. Het verdrag van Plombières, waarbij de afstand van Savoye en Nizza door Napoleon bedongen en door Caavour en Victor-Immanuel goedgekeurd werd, was toen nog een diep geheim. De heldenmoed der dappere Piëmonteesche soldaten met hun ridderlijken koning aan 't hoofd; de slagvelden van Palestro en Solferino lagen ons nog versch in het geheugen, en wie onzer kon vermoeden dat we toen reeds aan het einde stonden van het heldentijdperk uit den Italiaanschen vrijheids-oorlog? Wat met heldenmoed begonnen was, zou met list en behendigheid worden voortgezet; duizend Alpenjagers zouden twee koninkrijken

schier zonder slag of stoot veroveren; uit zijne nederlagen bij Custozza en Lizza zou Italië Venetië en den vesting-vierhoek oogsten, en de laatste daad waarmee de italiaansche eenheid voltooid werd, zou bijna aan het belachelijke grenzen: over de lijken van *zeven* pauselijke zouaven zou het vereenigde Italië zijn intocht houden binnen de muren van Rome...!

Onze Willem van Oranje verkocht zijn laatste stuk zilver voor zijn volk — de Italiaansche diplomaten verkochten Savoyje en Nizza om Napoleon te winnen.

Onze Willem had een verdrag aangegaan met den potentaat der potentaten, — Italië eerst met den potentaat der Tuilerieën en daarna met den potentaat van Varzin.

De kracht der Calvinisten uit de 16de eeuw wortelde in hunne godsdienstige geestdrift, — haat jegens de priesters was, vrees ik, het hoofdbeginsel der italiaansche samenzweerdere. Nu zal ik niet beweren dat de priesters dien afkeer niet ten volle verdienden; ook komt het niet in mij op, onze nationale ijdelheid te streelen met het sprookje der smetteloze vroomheid onzer vaderen, maar ik meen toch te mogen beweren, dat de Calvinisten der 16de eeuw andere menschen waren dan onze hedendaagsche Italianen en dat de geschiedenis der bevrijding van Italië ongetwijfeld eene roemrijker bladzijde in de jaarboeken der 19de eeuw innemen zou, indien Cavour's heldhaftig droombeeld voor verwezenlijking vatbaar geweest ware, en Piëmont na den vrede van Villafranca alleen en door eigen kracht Italië van zijne boeien verlost had.

In onze moderne maatschappij, met hare achterladers en Kruppkanonnen, met hare locomotieven en telegrafen, is de persoonlijke moed en offervaardigheid van een klein volk wellicht niet meer bestand tegen de verpletterende macht onzer uitgelezen moordtuigen, en Victor-Immanuel gaf op dat oogenblik blijk van helderder doorzicht en meer zelfbeheersching dan zijn vertoornden minister, toen

hij, hoeveel het hem ook kostte, aan Cavour de portefeuille ont-
nam en, het hoofd buigende voor het onvermijdelijke, den verne-
derenden vrede van Villafranca aanvaardde.

Na den oorlog van 1859 was de toestand van Victor-Immanuel hachelijk genoeg. Piëmont was vergroot met de provincie Lom-
bardije, maar met den Venetiaanschen vestingvierhoek hield Oos-
tenrijk nog een geladen pistool loodrecht gericht op de borst van zijn
tegenstander, terwijl de hulp door Frankrijk verleend, Victor-Im-
manuel vernederde tot een vasal van Napoleon, die de handen
der italiaansche regeering gebonden had, en overeenkomstig *zijne*
belangen en *zijne* inzichten de kaart van Italië wenschte te her-
zien. Een midden-italiaansch koninkrijk, voor prins Jérôme Na-
poleon bestemd, moest Italië's kracht en Piëmont's overmoed bre-
ken en beiden in plichtmatige onderdanigheid eerbiedig leeren
gehoorzamen aan de bevelen van den machtigen gebieders op de
Tuilerieën.

Had Piëmont op de hoogten van San Martino, aangevoerd door
zijn heldhaftigen koning, de boeien van Oostenrijk verbroken, de
kluisters waarin de beschermende vriend te Parijs Italië geklemd
hield, waren niet met geweld af te schudden. List tegenover list,
dubbelhartigheid tegenover dubbelhartigheid, of wilt gij liever: poli-
tiek tegenover politiek, was nu de leus der italiaansche patriotten.
De revolutie moest in stilte aangemoedigd en in het openbaar ver-
loochend, des noods in schijn met geweld gebreideld worden. De itali-
aansche diplomatie zou nu onverdroten hare onderaardsche mijnen en
tegenmijnen leggen, en den geheimzinnigen sphinx te Parijs spoed-
ig genoeg doen zien, dat het vaderland van Machiavelli nog staats-
lieden bezat, die hem op het groote schaakbord der intriges de
beste stukken uit de hand wisten te slaan. Nu de voltooiing van het
grootste werk door den vrede van Villafranca afgebroken was en door
de natie zelve ter hand genomen moest worden, begon dat merk-
waardige tijdperk in de geschiedenis van Italië, dat Cavour aan

het einde zijner loopbaan deed uitroepen: "Ja, twaalf jaar lang was ik een samenzweerder met al mijne krachten, om mijn vaderland vrij te maken. Maar ik was een eigenaardig soort van samenzweerder. In het aangezicht van het parlement en van alle hoven van Europa openbaarde ik openlijk mijne bedoelingen. Ik had tot eedgenooten het geheele of bijna het geheele subalpijnische parlement; in de laatste jaren waren bijna al de leden van de nationale vereeniging mijne adepten, en heden telt mijn eedgenootschap 26 millioen Italianen." Cavour, Villamarina, Farina, Rattazzi, de koning zelf, ondersteunden in stilte de mannen der revolutie, die zij in het openbaar verloochenden. Reeds in September van het jaar 1859 richtte Cavour het moedelooze hoofd weer op en schreef hij, op zijn landgoed teruggekeerd, aan het hoofd der italiaansche samenzweerdere La Farina: "Kom bij mij, om het afgebroken maar niet opgegeven werk te hervatten. Ik heb vaderlandsliefde genoeg om verder te strijden, zij het niet als veldheer, dan als gemeen soldaat."

De opstand in Toscane, Emilia, Parma en Modena, tijdens den oorlog uitgebroken en door de vaste hand van baron Ricasoli en Farina geleid, had reeds aanstonds het kruis van Savoye aan de nationale driekleur gehecht. Wel beloofde Victor-Immanuel aan de vertegenwoordigers van midden-Italië, dat hij hunne wenschen voor Europa bepleiten zou; wel keurde hij goed dat de inlijving van Emilia feitelijk voorbereid, de piëmonteesche grondwet afgekondigd, de post- en telegraafdienst door de beambten te Turijn beheerd, het leger naar het voorbeeld van Piëmont hervormd worden zou, maar op bevel van Napoleon sloeg hij de geheele inlijving der opgestane gewesten af. Nog was de prijs te Plombières bedongen niet betaald, omdat de leus: *Italië vrij tot aan de Adriatische zee!* geen werkelijkheid geworden was. Rattazzi miste den moed het gevraagde offer te brengen en de volksgunst te verspelen; slechts toen de teugels van het bewind, in Januari 1860,

andermaal overgingen in de krachtige hand van Cavour, maakte hij voor goed een einde aan de onzekerheid der midden-italiaansche staten en sloeg hij de droomerijen van Napoleon den bodem in. "De herstelling der oude tronen" verklaarde hij reeds aanstonds bij de aanvaarding van het bewind, "is ondenkbaar; de inlijving is de eenig mogelijke oplossing van het vraagstuk. De Italianen moeten zich zelven helpen, nu zij te vergeefs op den raad van Europa gewacht hebben." Met groote behendigheid keerde hij nu tegen Napoleon zijn eigen wapen, de volksstemming, die zich in Toskane en Emilia natuurlijk voor de annexatie verklaarde, en toen de fransche keizer moest toegeven, maar daarvoor ook de uitvoering van het verdrag van Plombières verlangde, wierp Cavour den keizerlijken bedelaar Savoye en Nizza in den schoot, maar daarmede tevens een strop om den hals. Immers de fransche hulp was nu gekocht en betaald, Italië van alle dankbaarheid ontslagen, en Napoleon voor geheel Europa voor goed medeplichtig aan hetgeen de revolutie reeds tot stand gebracht had en in de toekomst nog verrichten zou.

Nu de groote stroom eenmaal losgebroken was, zou hij zijn natuurlijke loop volgen. De piëmonteesche regeering dacht er niet aan, het werk der revolutionaire comités te dwarsboomen. Integendeel. "Ga uw gang," verklaarde Cavour telkens wanneer La Farina in 't geheim met hem raadpleegde, "ga uw gang, maar voor de wereld zal ik u verloochenen, gelijk Petrus zijn Heiland." Met al de behendigheid van den volleerden diplomaat en al de sluwheid van het italiaansche karakter wist de regeering van Piëmont de gevaarlijke klippen te vermijden. In het openbaar verloochende en bestreed zij de revolutie; in stilte en in het verborgen reikte zij haar de hand. Zij kon niet anders. Immers tot elken prijs moest eene nieuwe tusschenkomst van den beschermheer op de Tuilerieën vermoeden worden, indien Italië niet andermaal in zijne bewegingen belemmerd en de revolutionaire

gisting gesmoord worden zou. De revolutie werd aan het werk gezet om de plannen van Napoleon te verijdelen, en zoodra de vlam naar buiten sloeg en de mijn sprong, was een beroep op de noodzakelijkheid om de beweging te beteugelen, in de hand der regeering een begeerlijk hulpmiddel om de vruchten der omwenteling te oogsten en nieuwe gewesten aan de kroon van Savoye te verbinden. Reeds aanstonds na den oorlog beraamde Garibaldi plannen om met zijne vrijwilligers in vliegende vaart op Rome en het kapitoel los te stormen, en al gelukte het Victor-Immanuel zijn edelmoedigen wapenbroeder van zijne hopelooze onderneming te doen afzien, toch begreep de regeering van Piëmont, dat zij geen scheiding maken moest tusschen hare zaak en de vurige wenschen der italiaansche patriotten; het allerminst nu de afstand van Savoye en Nizza tot een hevige woordenwisseling in het parlement, en een breuk tusschen Garibaldi en Cavour aanleiding gegeven had.

De omwenteling in Sicilië door de tirannie van Frans II onvermijdelijk gemaakt en door de samenzweerdere voorbereid, brak uit. Palermo gaf het sein en Garibaldi antwoordde met een wapenkreet aan zijne italiaansche vrijwilligers gericht. Napoleon richtte dreigende nota's tot het kabinet van Turijn. De regeering gelastte in het openbaar, dat alle voorbereidselen voor den koenen tocht te Genua gemaakt, door de overheid streng gestraft moesten worden, — in stilte daarentegen werd Garibaldi door Cavour uit de staatskas ondersteund. Victor-Immanuel gebood Garibaldi in een officieel schrijven zich van iedere onderneming tegen het koninkrijk der beide Siciliën te onthouden; Cavour gelastte — zoo heette het — admiraal Persano, met zijne oorlogschepen in de siciliaansche wateren te gaan kruisen om de landing van Garibaldi te verhinderen, maar in een vertrouwelijk briefje schreef hij, als toelichting van het officieel bevel, aan den admiraal: "Mijnheer de graaf, beproef om met uw vloot tusschen Garibaldi en de napelsche kruisers te geraken. Gij

hebt mij begrepen, hoop ik." — "Ik geloof dat ik u begrepen heb, mijnheer de graaf," luidde het antwoord van Persano. "Desnoods kunt gij mij tot vestingstraf te Fenestrelles veroordeelen." Op het bericht dat de landing gelukt en Garibaldi zich aan het hoofd van den opstand geplaatst had, richtte Cavour, uit naam van Victor-Immanuel, eene circulaire aan de europeesche hoven, waarin hij zijn diep leedwezen over de gebeurtenissen op Sicilië uitdrukte en zijne smart te kennen gaf, dat de piëmonteesche vloot evenmin als het siciliaansche eskader de landing had kunnen verhinderen. Naar het schijnt was de koning van zijn ernstig voornemen om Garibaldi's koenen tocht te verhinderen slechts weerhouden door zijn schranderen raadsman. Gelukte de onderneming, aldus redeneerde Cavour, dan zou de nationale beweging eene belangrijke schrede nader tot haar doel komen; ging Garibaldi onder, dan was Italië bevrijd van een lastigen held, "die wel een hart van goud, maar het hoofd van een buffel bezat;" en dieper dan ooit zou daardoor in het bewustzijn der patriotten de overtuiging verlevendigd worden, dat zonder den steun der monarchie de revolutie met machteloosheid geslagen was. Den 5den Mei landde Garibaldi op Sicilië, en reeds den 7den September hield hij, in naam van Victor-Immanuel, als dictator zijn zegevierenden intocht te Napels. De tirannie der Bourbons oogstte wat zij gezaaid had. De vermolmde troon stortte in een oogwenk inéén, en met 20,000 zijner vrijwilligers sloeg Garibaldi bij den Volturno het koninklijke napolitaansche leger onder generaal Bosco op de vlucht. De omvang dien de revolutie genomen had, de schitterende vruchten waarop zij wijzen kon, maakten Garibaldi en de patriotten overmoedig, en wekten de bezorgdheid zoowel van Cavour als van Napoleon. In den heiligen ijver van zijn patriotisme en vervuld van een doodelijken haat tegen Frankrijk, wilde Garibaldi de dictatuur niet nederleggen en de beide koninkrijken, die hij voor Victor-Immanuel veroverd had, niet vroeger zijn koning aanbieden vóór hij zijn

werk volbracht had en het Eeuwige Rome als de schoonste diamant aan de kroon van Savoye toevoegen kon. Tot ontzetting van Cavour riep de overwinnaar bij den Volturmo reeds aanstonds na de behaalde zege: "Nu naar Rome! ook al moeten wij onze kracht meten met de soldaten van Lodewijk Napoleon." Cavour begreep dat met deze stoutmoedige onderneming alles op het spel gezet werd en dat een noodlottig conflict met Frankrijk onvermijdelijk volgen zou, indien het hem niet gelukte den vurigen veroveraar te stuiten in zijn vaart en de revolutie door de monarchie te laten beteugelen. Met zeldzame behendigheid wist de scherpzinnige staatsman zich uit den neteligen toestand zoodanig te redden, dat het dreigende gevaar niet slechts afgewend werd, maar Italië tevens weer eene schrede nader kwam tot het beoogde doel. Met klem van redenen betoogde hij Napoleon, dat de zwellende stroom der revolutionaire beweging niet anders gebreideld en in zijn gevaarlijken loop gekeerd worden kon dan door het piëmonteesche leger, dat nu de Marken en Umbrië bezetten, Napels binnen trekken en Rome tegen den overmoed der Garibaldianen beschermen zou. Napoleon, door den loop der gebeurtenissen en de listige strikken van Cavour in de engte gedreven, zag geen anderen uitweg. "*Faites mais faites vite!*" was zijn antwoord. Op een gegeven sein verhieft de revolutie het hoofd in de vaderstad van Pius, Sinigaglia, te Cesaro en te Urbino. De koninklijke troepen bezetten den Kerkelijken Staat, en na de pauselijke zouaven bij Castel-Fidardo geslagen te hebben, plaatste Victor-Immanuel zich aan het hoofd van zijn leger en rukte hij Garibaldi te gemoet. Garibaldi's voorgenomen tocht naar Rome was nu verijdeld. Italië kon het zwaard niet tegen eigen boezem keeren, Garibaldi kon zich niet tegen Victor-Immanuel ten strijde aangorden. Zijn eerbied voor den koninklijken held van Palaestro en San Martino, en zijne edele liefde voor het vaderland, dat hij in geen burger-oorlog wikkelen mocht, bewogen hem de dictatuur neder te leggen en

als een Cincinnatus der 19^e eeuw naar zijn eiland terug te keeren, toen hij de kroon der beide Siciliën aan zijn koning overhandigd had. Zoo was de eenheid van Italië, met uitzondering van Venetië en Rome, 18 maanden na den vrede van Villafranca een voldongen feit. Al de plannen van Napoleon waren verijdeld; de schaakspeler op de Tuilerieën had in Cavour zijn meester gevonden!

Verbitterd en teleurgesteld over zijne diplomatieke nederlagen, richtte Napoleon een brief aan Cavour, die den grooten staatsman den doodsteek toebreacht. Na eene hevige discussie in het parlement vertoorned te huis gekomen, werd hem door zijn kamerdienaar een brief ter hand gesteld die zijn oog deed gloeien van toorn en hem beurtelings vuurrood en doodsbleek maakte. De fijne, sarcastische glimlach, waarmee hij gewoonlijk de hevigste beschuldigingen aanhoorde, verdween en een ruwe kreet ontvlood aan zijne lippen. Hij wierp den brief op den grond, raapte dien weer op en snelde weg. Van dat oogenblik werd hij ernstig krank; eene congestie naar de hersenen had zijne levenskracht dermate aangetast, dat de geneesheer reeds aanstonds voor een noodlottigen afloop bevreesd was. De brief was van Napoleon en bevatte het bevel dat Italië een vasalstaat van het keizerrijk zijn en blijven moest, en dat in elk geval het eiland Sardinië, in een geheim verdrag beloofd, bij Frankrijk zou worden ingelijfd. Die smaad was te veel voor het trotsche hart en gaf Cavour den doodsteek. Zijne laatste gedachten waren aan het vaderland gewijd. "Italië... Rome... Venetië... Napoleon, — Italië moet door de vrijheid weer opstaan, Italië kan niet te gronde gaan!" riep de lijder te midden zijner koortsige droomen. Toen in een zijner heldere oogenblikken pater Giacomo hem de troostmiddelen der Kerk toegediend had en uitnodigde om met en voor hem te bidden, antwoordde Cavour: "Ja, een gebed voor mij en een gebed voor Italië." Stervende reikte hij aan Minghetti

de hand en met de woorden: "*Tutte è salvo*," legde hij het vermoede hoofd op de doodspluw neder...

De dood van Cavour viel als een donderslag op het verschrikte vaderland. Europa had zijn grootsten staatsman, Italië den schepper zijner onafhankelijkheid verloren. Gelukkig waren de grondslagen voor het gebouw gelegd en ontbrak het Victor-Immanuel niet aan raadslieden, die voor het moeilijke werk der inwendige organisatie, dat nu ter hand genomen moest worden, berekend waren. Boven alles behield Italië in Victor-Immanuel een koning, die Cavour begrepen had en die, meer dan zijn hooghartige minister, door zijne persoonlijkheid de uiteenlopende bestanddeelen der bewegingspartij aan zich wist te binden. Zonder Cavour ware de eenheid van Italië zeer zeker niet tot stand gekomen, maar zonder Victor-Immanuel ware het Cavour evenmin gelukt de revolutionaire partij van Garibaldi en het jonge Italië met zijne politiek te verzoenen. *Il re galantuomo* was de verbindende schakel tusschen de vooruitstormende revolutie en de zorgvuldige en bedachtzame becijferingen, de sluip- en kronkelgangen van den staatsman. Na Cavour's dood was de koning meer dan ooit door zijne persoonlijkheid het levende symbool der eenheid van Italië, voor wien alle partijen het hoofd bogen, omdat hij aan alle partijen een onvoorwaardelijk vertrouwen op zijne belangelooze vaderlandsliefde en volkomene ridderlijkheid wist in te boezemen en, waar 't moest, ook allen durfde weerstaan, zoowel Cavour bij den vrede van Villafranca als Garibaldi bij den Volturno.

Nog ontbraken aan het vereenigde koninkrijk de parel der Adriatische zee en Rome. Iedere poging der diplomatie om eenige toenadering tusschen Italië en de curie tot stand te brengen, stuitte af op het onverbidde: "*Non possumus*" des pausen, terwijl de bewegingspartij in en buiten het parlement telkens met klimmenden nadruk voor Italië ook zijne hoofdstad eischte. Wel was Victor-

Immanuel door het italiaansche parlement te Turijn, 17 Maart 1861, tot koning van Italië uitgeroepen, maar de poorten der eeuwige stad, door fransche soldaten bewaakt, bleven nog altijd voor hem gesloten. De conventie van September 1864 tusschen Napoleon en het hof van Turijn gesloten, opende betere uitzichten. Florence werd tot hoofdstad van Italië verklaard; de fransche bezetting zou binnen twee jaar tijds worden teruggeroepen, maar Italië zou het erfdeel van den H. Petrus van zijn kant eerbiedigen. Niemand geloofde natuurlijk aan de verbindende kracht der laatstgenoemde bepaling, en gansch Europa, in de eerste plaats de Curie zelve, begreep dat Florence voor de regeering van Turijn slechts eene pleisterplaats was op reis naar Rome. Pius IX antwoordde op de September-conventie met de 80 vervloekingen van zijn sylabus en encyclick.

Terwijl Victor-Immanuel, voortdurend belemmerd door de dubbelhartige politiek van Napoleon, alles in het werk stellen moest om de bewegingspartij te bedwingen, en zelfs genoodzaakt geweest was Garibaldi te weerstaan en door italiaansche soldaten den edelmoedigen patriot bij Aspremonte (27 Aug. 1862) met geweevuur te beloonen voor zijne vaderlandlievende toewijding, opende het conflict tusschen Oostenrijk en Pruisen, in 1866, voor hem eene gewenschte gelegenheid om Venetië aan de kroon van Italië toe te voegen. Tweemaal geslagen, bij Custoza en Lizza, won hij te midden zijner nederlagen ééne provincie, dank zij het pruisische naaldgeweer en de nederlaag der Oostenrijkers bij Sadowa. Keizer Frans-Jozef stond Venetië aan Napoleon af, die het wederom aan Italië als een aalmoes in den schoot wierp. Nu ontbrak nog slechts Rome, maar de smadelijke ondergang van Napoleon's gesternte bij Sedan maakte Italië los van de Tuilerieën; de fransche bezetting moest in allerijl naar het bedreigde vaderland terugkeeren, en den 20sten September 1870 hield generaal Cadorna, aan het hoofd van het Italiaansche leger, over de lijken van zeven paus-

selijke zouaven zijn intocht binnen de hoofdstad van Italië. Victor-Immanuel had nu zijne levenstaak volbracht; de eerste koning van Italië kon het Quirinaal betrekken; de constitutioneele monarchie was voor goed gevestigd.

Het geluk heeft Victor-Immanuel ongetwijfeld geholpen en Italië groot gemaakt, maar zijne persoonlijke verdienste blijft het toch, dat hij telkens het juiste oogenblik wist te kiezen en met zijn scherpen blik op personen en toestanden zich van raadslieden wist te omringen, op wier toewijding en talent hij vertrouwen kon; boven alles, dat hij door zijne persoonlijkheid de republikeinsche traditiën naar den achtergrond drong en aan Italië liefde inboezemde voor den regeeringsvorm die de meeste duurzaamheid schijnt te bezitten, de constitutioneele monarchie. Toen, eenige weken voor zijn dood, Gambetta bij den koning werd toegelaten, en de beroemde fransche republikein hem zijne hulde bracht over de nauwgezetheid waarmee hij zijn plicht als constitutioneel koning vervulde, antwoordde Victor-Immanuel: "Is niet noodig, mijnheer! Indien gij in Italië dezelfde populariteit genoot als in Frankrijk, en ik had de eer uw koning te zijn, dan waart gij mijn eerste minister."

Door zijn onvoorwaardelijken eerbied voor den uitgedrukten volkswil en zijne belanglooze vaderlandsliefde won hij het vertrouwen van alle partijen en gelukte het hem zelfs, de drifftigste republikeinen voor het grootste deel in te lijven in de gelederen van Zijner Majesteits getrouwe oppositie. Cavour bleef voor het gevoel der bewegingspartij altijd een niet te vertrouwen monarchist; in den monarch zelf zag zij in de eerste plaats den eersten soldaat van Italië, die terecht tegen Garibaldi zeggen kon: "Ik ben meer republikeinschgezind dan gij." — Het genie van Cavour heeft hem wel voorgelicht, maar de zelfstandigheid van zijn oordeel offerde hij daarom niet op, en hij was evenmin de goedwillige dienstknecht van zijn eersten minister als de speelbal van Garibaldi.

“Hij laat ons begaan,” verklaarde Cavour, “en als wij verlegen rondspartelen, weet hij met een enkel woord en altijd volkomen juist te zeggen hoe de steven gewend moet worden.” Na den dood van Cavour vooral was de koning het hoofd en de ziel van den ministerraad. Het kabinet vergaderde donderdags en zondags. “Allen,” zegt een ooggetuige, “verschenen dan onthutst, verslagen, ontmoedigd. De staatsmachine werkte niet meer, noch binnen- noch buitenslands; de ministers wisten niet wat er van worden moest: noodlottige tijdingen uit de provinciën, coalitie van partijen, conflicten tusschen de administratie in de kleine staten en de regeering, de openbare veiligheid overal zoodanig bedreigd, dat de bankiers te Bologna en elders op vollen dag geplunderd werden, Frankrijk ontstemd, Oostenrijk vertoornd, en reactie alom het hoofd verheffend, de schatkist op den rand van een bankroet. In een woord: alles verloren.” — De koning luisterde dan ernstig en nadenkend, en wanneer al de leden van den ministerraad ieder voor zich hun oordeel uitgesproken hadden, lichtte hij met bewonderenswaardige tegenwoordigheid van geest en juistheid van oordeel achtereenvolgens punt voor punt toe, ontwarde en verklaarde ze met eenige woorden, en recht op het doel afgaande, schreef hij dan de altijd eenvoudige en practische maatregelen voor, die genomen moesten worden, zoodat weldra van al die schrik aanjagende en onoverkomelijke moeielijkheden niets overgebleven was. Het land was dan gered . . . tot de volgende zitting!”

Victor-Immanuel, de constitutioneele koning, was nog iets meer dan een *roi fainéant*, een geweldig Nimrod, die, toevallig op een koningstroon geplaatst, geen hooger genot kende dan tusschen de rotskloven van zijn geboorteland zijn vaardigheid als gemzenjager te beproeven. In meer dan een hachelijk oogenblik hing de toekomst van Italië af van 't besluit dat hij nemen zou. Na den vrede van Villafranca, tegenover de revolutionaire bewegingen, en telkens te midden van de vele ministeriële crisissen, wist hij met

een scherp blik de plaats te ontdekken waar hij staan moest, en den man te kiezen, dien Italië op een gegeven oogenblik behoefde. Na de onlusten te Turijn, in 1864, riep hij Lamarmora aan 't bestuur. Had hij behoefte aan een minister rijk aan hulpmiddeltjes en politieke kunstenaarjen, dan was Rattazzi zijn uitverkorene, met wien hij gaarne in 't plat-piëmonteesch de staatsbelangen besprak. Moest het eeregestoelte door een redenaar van groote waardigheid worden ingenomen, dan liet hij zijn oog vallen op Minghetti, en als de hachelijke toestand der schatkist alle andere politieke vraagstukken naar den achtergrond dreef, werd de leiding van het ministerie toevertrouwd aan een financier als Sella. In één woord, met een geoeffend oog wist hij telkens den rechten man op het rechte oogenblik te kiezen, zonder zich door persoonlijke sympathieën of antipathieën te laten misleiden. Onvoorwaardelijk gehoorzamende aan zijn plicht als constitutioneel koning, aarzelde hij op 't laatst van zijn leven geen oogenblik om de regeering aan een ministerie van de uiterste linkerzijde toe te vertrouwen.

Door deze breede, ridderlijke opvatting van zijne roeping als koning, won hij het vertrouwen van alle politieke partijen, en ontwapende hij de republikeinen; door zijn heldenmoed was hij de trots van het leger; door zijn eenvoud en goedhartigheid werd hij de lieveling van zijn volk. Al wat naar vormelijkheid, hoogte en ongenaakbaarheid zweemde, was hem een gruwel. De onvermijdelijke feesten aan het hof maakten hem wanhopend. "Amuseert gij u hier, mijn waarde minister?" vroeg hij op een bal ten hove aan den zwitserchen gezant, toen de dans beginnen zou. "Wat mij aangaat, ik verveel mij doodelijk en snak naar het einde." Geweldig en onvermoeid jager, gevoelde hij zich het gelukkigst tusschen de bergen van zijn geboorteland, waar hij meermalen dagen achtereen tusschen de rotsen omzief, vergezeld door een tweetal adjudanten, met wie hij in de eerste hut die hij tegen het vallen van den avond aantrof, zijn nachtverblijf opsloeg

en de hofceremoniën ontvluchtte. In zijne levenswijs was hij uiterst eenvoudig. Hij gebruikte slechts eenmaal daags, en altijd geheel alleen, den maaltijd; aan de officiële diners raakte hij geen schotel aan, maar zat hij onafgebroken met zijn sabel tusschen de knieën en de hand op het gevest, met de lijdelijkheid van een fatalist het oogenblik afwachende, waarop het uur der verlossing slaan zou en hij zijn knellend gala-gewaad afleggen kon. Hij kon met de geringste lieden, boeren, bedienden, wandelaars op den weg vertrouwelijk praten, als met gelijken, zonder toch te vergeten dat hij koning van Italië was. De democratische koning, de vriend van Brafferio en Garibaldi, bleef altijd 't hoofd van het doorluchtige huis van Savoye. Toen Napoleon, te midden van de kronkelingen en geheimzinnigheden zijner italiaansche politiek, zijn woord verbroken en zijne belofte teruggenomen had, greep Victor-Immanuel, op een bal ten hove, den franschen gezant La Tour d'Auvergne bij den arm, nam hem mee naar een der zijvertrekken, waar hij den ongelukkigen minister met een stortvloed van verwijtingen op het lijf viel en ten slotte uitriep: "Wie is, bij slot van rekening, die man, die Napoleon, die vlegel en de laatst aangekomene onder de souvereinen van Europa? Een indringer. Laat hij wel bedenken, wie hij is en wie ik ben, ik, het hoofd van het eerste en het oudste koningshuis van Europa!" *Le roi bonhomme* zou men hem in Frankrijk genoemd hebben. *Il re galantuomo* was de eeretitel, dien Italië hem gaf, om daarmede aan te duiden dat hij niet slechts goedhartig en gemoedelijk, maar tevens een kloek ridder en fier edelman was. De vertrouwelijke wijze waarop hij den persoon met wien hij zich onderhield onder den arm nemen kon, was spreekwoordelijk geworden. In den omgang met vrouwen was hij ongemeen aantrekkelijk. Zijn trotsch en onbewegelijk gelaat, waaraan men den afstammeling van het oudste koningshuis herkende, nam dan een zachte uitdrukking aan; zijn fijne oogopslag, omsluierd door een gevoel van verveling, kwam dan aan

't licht, en meesterlijk wist hij zijn eigen stelregel toe te passen: weiger een staatsman nooit eene ridderorde en aan een vrouw nooit een bouquet. — Altijd gevat en somtijds puntig, zijn honderden zijner gezegden als gevleugelde woorden de wereld ingegaan. Toen de kloosterwet van Cavour aangenomen was en toegepast werd, ontving Victor-Immanuel, tijdens zijn verblijf te Chambéry, eene deputatie van dames ten gehoor, die hem verzochten de uit Chambéry verdreven geestelijke zusters terug te roepen. "Waar," vroegen de dames, "zullen wij nu onderwijzeressen voor onze kinderen vinden?" — "Ik ken er die twintigmaal beter zijn," antwoordde de koning. — "Wie dan" ...? "Gij zelve!" —

Toen hij te Pisa zijn intocht hield en de hoofdkerk bezoeken wilde, had de aartsbisschop aan de geestelijkheid bevel gegeven, niet tegenwoordig te zijn. De koning, gevolgd door eene onafzienbare menigte, vond de groote kerkdeur gesloten. Het volk, wilde in zijne verontwaardiging haar stukslaan en sloeg reeds ijverig de hand aan 't werk, toen Victor-Immanuel eene kleine zijdeur ontdekte, zeggende: "Ik zal daar binnen gaan. Dat is de enge poort, en die is de eenig goede."

Uiterst eenvoudig voor zich zelf, was hij een verkwister waar het zijn hartstocht voor paarden gold, en een nog grooter verkwister in milddadigheid. Nooit was een vorst zoo dikwijls en volslagen geruïneerd als hij. Meer dan eens hebben de ministers, en nog 't meest de ministers van de linkerzijde, zijne schulden betaald; bij zijn sterven sloten zijn boeken, naar men zegt, met een tekort van 36 millioen francs. — Een paar staaltjes slechts uit den rijken voorraad. Ziehier een briefje aan een zijner vrienden:

"Mijn waarde . . . ik hoor dat gij, in ongelegenheid zijnde, u tot anderen dan tot mij gewend hebt. Door aldus mijne vriendschap, waarvan gij toch de kracht kent, te betwijfelen, beledigt gij mij. Kom mij spoedig bezoeken, opdat wij die zaak in orde brengen en wees er verzekerd van, dat ik u een volgenden keer niet zoo gemakkelijk zal vergeven.

Victor-Immanuel."

Eens wist een klein meisje, een kind uit een fatsoenlijk gezin, dat tot diepe armoede vervallen was, den tuin van het paleis binnen te sluipen, om den koning eene schriftelijke bede om hulp te overhandigen. Juist wandelde Vittorio met zijne adjudanten. Nadat hij den brief gelezen had, gaf hij het kind eenige goudstukken. Vervolgens, onder het voorwendsel haar eenige schoone bloemen te laten zien, nam hij haar mee naar eene afgelegen plek, zag rond of niemand hem bespiedde, en rolde haar een bankbiljet van 1000 lires in de donkere lokken. "Ga gauw naar huis, kleintje," sprak hij, "en laat u kammen. Maar door uwe moeder alléén, hoor!" — Een andermaal ontmoette de koning, op een kouden winterdag, een knaapje dat barrevoets liep. "Als ik u een goudstuk gaf," zeide hij, "zoudt ge dan schoenen kooopen?" — "Neen," antwoordde de dreumes, "ik zou het aan mijne moeder brengen." — "Maar ge hebt het toch koud zóó!" — "Erg koud, ja! Maar t'huis lijden ze honger, en dat is nog erger." — "Hoe heet je, mijn jongen?" — "Alberto." — "Sacrestì! de naam van mijn vader! Wie Alberto heet, mag niet op bloote voeten gaan, en ook geen honger lijden. Ik zal er voor zorgen dat gij t'huis schoenen vindt en brood. Zeg maar waar ge woont."

Geen wonder dat Victor-Immanuel, met zulke eigenschappen als vorst en mensch toegerust, de afgod van Italië geworden is. Zijne eerst aankomst te Milaan, te Florence, te Napels, te Venetië, te Rome, was een zegetocht, waarbij de geestdrift schier tot vergoding klom, en volkomen terecht kon Venetië, dat jaarlijks haar toekomstigen koning een geschenk aanbood, toen het nog onder de heerschappij van Oostenrijk zuchtte, in 1866, kort voor den oorlog, bij een aan Victor-Immanuel toegezonden bruidsbouquet verklaren:

"Vénise, aux jours heureux de gloire et de fortune,
Du haut du navire éclatant
Jetait son anneau d'or à l'antique Neptune,

Des époux le plus inconstant.
 Vénise , aux jours de deuil , à la misère en proie
 Depuis dix ans amoureuse de lui ,
Au plus loyal des rois secrètement envoie
 Son bouquet d'épouse aujourd'hui." ¹

Rondborstig, moedig, onvoorwaardelijk gehoorzaam aan eed en plicht, geen hoogere eerezucht kennende dan de grootheid en de vrijheid van zijn land, vastberaden zonder aanmatiging, natuurlijk en eenvoudig, heeft hij door zijne persoonlijkheid als burger en vorst — en dit is zeker niet zijne geringste verdienste — de toekomst en de grootheid van het vereenigd Italië voor het bewustzijn van zijn volk onafscheidelijk verbonden aan den regeeringsvorm die de meeste waarborgen voor de rustige ontwikkeling der moderne volken schijnt te bezitten, nl. de constitutioneele monarchie.

Onder het sombere zwijgen zijner landgenooten hield de jeugdige koning van Piëmont, na den rampzaligen slag van Novara, in 1849, zijn intocht te Turijn; — dertig jaren daarna werd zijn stoffelijk overschot, te midden van den rouw van het geheele land, in het Pantheon te Rome bijgezet, gevolgd door niet minder dan 2500 deputaties uit alle oorden van Italië.

Onder het algemeen gejubel van Italië beklom graaf Mastai Feretti, als Pius IX, in 1846 den stoel van Petrus. De katholieke christenheid scheen in de gestalte van haar opperpriester zegenend de hand te willen leggen op het streven der moderne volken naar vrijheid en zelfbestuur, en zelfs de republikeinsche samenzweerders koesterden een oogenblik de illusie, dat de italiaansche driekleur in het teeken des kruises de zege behalen zou; — dertig jaren daarna stierf Pius IX eenzaam en verlaten op het Vatikaan, gebukt onder den last der jaren en den niet minder zwaren last van het jezuetisme, vervreemd van zijn volk, zijne krachten uitputtend in de hopelooze poging om den stroom der

¹ Vertaling van Alex. Dumas.

wereldgebeurtenissen bergopwaarts te stuwen; een koning zonder land, een heerscher over keizers en koningen, wiens rijkgebied was ingekrompen tot twee paleizen en een tuin. De eerste der onfeilbaren en de laatste der kerkvorsten!

Schier gelijktijdig hebben Victor-Immanuel en Pius IX hunne historische roeping aanvaard, en door een zonderlingen loop van omstandigheden zijn beiden weinige weken na elkander van het wereldtooneel verdwenen. De hoofdleiders in den grooten strijd tusschen kerk en staat hebben nu de wapenrusting nedergelegd, en de vraag kan gedaan worden, of het Vatikaan en het Quirinaal thans vrede zullen sluiten boven het graf van Pius en Victor-Immanuel? Zijn Italië en het Katholicisme een nieuw tijdperk hunner geschiedenis ingetreden? Een tijdperk van verzoening en toenadering, of van vernieuwden strijd en klimmende verbittering? De toekomst zal het beslissen. 't Is zoo, met syllabus en encycliek, en niet 't minst met het heillooze leerstuk der persoonlijke onfeilbaarheid, heeft het Vatikaan zijne schepen verbrand en een eervollen terugtocht onmogelijk gemaakt, doch de "grootte improvisator", de geschiedenis, heeft zich reeds door meer dan één hopeloos conflict een verrassenden doortocht weten té banen. Zoo-veel is zeker: de erfgenaam van Victor-Immanuel kan aan den opvolger van Pius IX slechts de hand der verzoening reiken, indien het geslagen "*Non possumus*" der Kerk het trotsche hoofd leert buigen voor het zegevierende "*Non possumus*" der vrijheid.

KESHUB-CHUNDER-SEN

KESHUB CHUNDER SEN.

De hervormingsgezinde partij in Hindostan pleegt met zekeren trots een blik te slaan in het grijs verleden, toen haar voorouders reeds een hoogen trap van beschaving bereikt hadden. Of de oudheid door haar niet in een al te schoon licht wordt geplaatst, behoeft hier niet onderzocht te worden. Er was een tijd, dat afgoderij, kastenstelsel en priesterheerschappij in Indië onbekend waren. In de heilige boeken, de Veda's, wordt reeds de-aanbid- ding van den waarachtigen God gepredikt. De Éénige wordt daar onder verschillende namen: Indra, Mitra, Varuna en Agni ver- eerd. In de wijsgeerige en godgeleerde stelsels, welke op de H. S. gegrond zijn, komen verheven denkbeelden omtrent den Schepper van het heelal voor, "die de God der goden, de Heer der Hee- ren is, zichzelf openbaart en alleen verheerlijking waardig is." Bij de vaderen, die bekend waren om hun vroomheid, eenvoudig karakter en onwrikbaar geloof in onsterfelijkheid, bestond de schei- ding tusschen menschen van verschillende kasten niet. Een hun- ner schoone spreuken luidde: "Voor den welgezinde is de gansche menschheid bloedverwant."

Toen de laatste sporen der oud-indische beschaving door den invloed eener bijgeloovige priestermacht en de drukkende mohammedaansche overheersching dreigden te verdwijnen, drongen van tijd tot tijd lichtstralen in dien donkeren nacht door. In de 15de eeuw predikte Nanak, de Luther van Panjab geheeten, een kruistocht tegen de afgoderij. Hij was de stichter van de secte der Sikhs en zocht Hindu's en Mohammedanen nader tot elkander te brengen. In de 16de eeuw stond in Bengalen Chaitanya op, de groote apostel van geloof en liefde. Duizenden hoorden met geestdrift naar zijn prediking. Brahminen en Sudras werden door hem opgewekt, om uit één mond en met één hart den lof te zingen van hun aller God. Ook de volgelingen van Mohammed werden in de gemeente, die hij gesticht had, vriendelijk ontvangen.

Deze mannen waren de voorloopers eener hervorming, die zich thans over verschillende deelen van Voor-Indië heeft uitgebreid en onder den naam van Brahma Somaj (theïstische gemeente) bekend is.

Haar stichter Ram Mohun Roy was van aanzienlijke afkomst en genoot een engelsche opleiding. Hij beoogde de herstelling van het oude monotheïsme dat, naar zijn oordeel, in de H. S. van zijn volk gevonden werd. Nadat hij ook met onzen Bijbel had kennis gemaakt, gaf hij een boekje in het licht: "De voorschriften van Jezus, een leidsman tot vrede en geluk." In 1830 werd door hem te Calcutta de Brahma Somaj opgericht, waarin zich allen zonder onderscheid tot de vereering van den eenigen waren God konden vereenigen. Het volgende jaar vertrok hij naar Engeland en stierf te Bristol in 1833.

Het aantal zijner volgelingen was nog gering en de nieuwe beweging scheen haar ondergang nabij, toen Debendra Nath Tagore in 1839 het werk, door zijn voorganger begonnen, krachtiger zocht voort te zetten. Het onfeilbaar gezag der Veda's werd door hem prijsgegeven. De beginselen der theïstische gemeente werden duidelijk uiteengezet. Zij zond haar predikers niet alleen naar Ben-

galen, maar ook naar de andere provinciën, waar weldra gemeenten ontstonden. Tagore zelf stond aan het hoofd der gemeente van Calcutta en hield daar voorlezingen voor studenten, die later als zendelingen en als predikers de beginselen van het Brahmaïsme zouden verkondigen. In het jaar 1858 trad Keshub Chunder Sen tot de Brahma Somaj toe. Enkele bijzonderheden uit zijn vroeger leven trekken onze aandacht ¹.

Op den 19den November 1838 werd hij in het presidentschap Bengalen geboren. Zijn grootvader Ram Comul Sen behoorde tot de kaste der geneesheeren. Een vriend, die hem drieëntwintig jaren gekend had, roemt hem als een man met een onafhankelijk, rechtschapen karakter, die met liefde voor de wetenschap bezield was ².

Sen, reeds vroeg wees geworden, doorliep den ganschen cursus aan het "College" te Calcutta en ontving daar een wetenschappelijke graad ³. Hij brak met den godsdienst zijner vaderen, dien

---

¹ Behalve de eigen werken van Sen, die straks ter sprake zullen komen, kan men over hem en de B. S. vergelijken:

Sophia Dobson Collet, *Indian Theism and its relation to Christianity*; Keshub Chunder Sen's *english Visit*; *An historical Sketch of the Brahma Somaj*; *the Brahma Year-Book for 1876 and 1877*. Max Müller, *Chips from a german Workship*, IV, bl. 291 verv. W. H. Fremantle, in de *Contemporary Review*, Aug. 1870. Chr. Hönes in de *Deutsche Zeit- und Streitfragen*, 1877, Heft 88. W. Francken, in *Geloof en Vrijheid*, IX, 3de Stuk, M. A. N. Rovers, in den *Volksalmanak*, uitgegeven door de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen, 1878.

² Wilson, de beroemde sanskritische geleerde, had Ram Comul in 1810 leeren kennen. Na diens dood, in 1844, schreef hij over hem een levensbericht, dat in het *Athenaeum* van 25 Juni 1870 is opgenomen, tijdens het verblijf van den kleinzoon in Engeland.

³ Over het hooger onderwijs in Hindostan vernemen wij van den graaf Goblet d'Alviella (*La Mission de l'Angleterre dans l'Inde*, *Revue des deux Mondes*, Août 1876), het volgende: "Les universités (te Calcutta,

hij, volgens zijn eigen getuigenis, nooit uit overtuiging omhelsd had. Een tijd lang verkeerde hij in een toestand van onverschilligheid. Hij had geen vriend, om met hem over den godsdienst te spreken. Bij verschillende gelegenheden beschrijft hij, hoe hem in den donkeren nacht, waarin hij ronddoolde, een licht is opgegaan. "Het was duister in mijn hart. Tegen de menigte vijanden, die mij van buiten en van binnen in hun macht hadden, was ik, zwak naar lichaam en geest, niet bestand. Wat zou ik doen? Ik zocht geen openbaring in een boek, geen licht bij een profet; maar ik raadpleegde in hevigen doodstrijd mijn eigen ziel, die mij in eenvoudige en indrukwekkende taal antwoordde: Bid tot God, die alleen zondaren kan behouden. Toen werd mijn hoogmoedig hart gebroken, en op de poort van het godsrijk was voor mijn oog met gouden letteren het woord "gebed" geschreven. Ik vond rust en besepte, dat de wereld mij somber was voorgekomen, omdat het donker was in mijn eigen hart. Toen het licht van den godsdienst over mij was opgegaan, leerde ik voor het eerst belangstellen in ernstige studiën. De wijsbegeerte richtte mijn oog van de uitwendige naar de inwendige wereld. Niets trok mij meer aan dan ernstig en diep nadenken. Het werd mij duidelijk, dat mijn geest inderdaad *mijn* geest was.

Bombay en Madras) sont organisées sur le même plan que l'université de Londres, c'est à dire qu'elles comprennent simplement des locaux pour les examens avec un corps d'examineurs officiels; mais les études qu'elles comportent se font exclusivement dans des collèges affiliés. Les examens se passent en anglais, mais, comme on exige la connaissance d'une langue classique, l'étude du persan ou du sanscrit conserve toute son importance. Les diplômes que délivrent ces corps diplomatiques (gradués, bacheliers et maîtres) sont fort prisés des indigènes, qui s'inscrivent annuellement en nombre de plusieurs milliers sur les rôles universitaires et, s'il en faut croire des gens compétens, les examens y dépassent même le niveau des universités anglaises."

Gedurende zeven jaar (1858—1865) was Sen met zijn vriend Tagore werkzaam aan de uitbreiding der Brahma Somaj. Met hem hield hij voorlezingen aan de Sunday School te Calcutta. In 1861 verschenen van hem twaalf populaire verhandelingen over verschillende godsdienstige onderwerpen, in den vorm van samenspraken tusschen een Brahma en een onderzoeker. In dezen bundel komt ook "het gebedenboek van den theïst" voor, waarvan reeds de vierde druk is verschenen. Om den geest dezer gebeden te leeren kennen, halen wij uit een gebed om zielssterkte de volgende regelen aan: "Almachtig God, beziel mij met uwen geest, opdat ik krachtig moge zijn in de verzoeken des levens. Bewaar mij voor menschenvrede en mammonsdiens. Leer mij nooit te vergeten, dat ik een grootsche en heilige zending te vervullen heb, om mijn gansche leven aan uwen dienst te wijden. Moge ik mijn plicht boven alles, waarheid boven de rijkdommen en eerbewijzingen der wereld, uw goedkeuring boven de toejuiching van menschen leeren stellen!"

In het jaar 1866 ontstond een scheuring in de Brahma Somaj. Behoudslieden en hervormingsgezinden konden niet langer samenblijven. De eersten begrepen niet, dat een godsdienstige hervorming in Indië, zou zij vruchten dragen, tevens een maatschappelijke moest zijn en lieten nationale gebruiken en gewoonten onaangetast. Sen en zijn vrienden daarentegen beweerden: "Zijn wij in waarheid theïsten, erkennen wij alle menschen als onze broeders, dan moeten wij allereerst tegen het kastenstelsel optreden." Zij begrepen, dat de vroegtijdige huwelijken der meisjes en de polygamie moesten afgeschaft worden, dat het onderwijs der vrouw verbetering eischte en het volk niet langer in onwetendheid mocht opgroeien. Zoo gingen zij heen, "niet wetende waar zij komen zouden," en vormden "de hervormde nationale gemeente van In-

dië", in onderscheiding van hen, die zich voortaan de Adi (oorspronkelijke) Brahma Somaj noemden ¹.

Met wat al bezwaren hadden de eersten te kampen! Laat Sen zelf er ons iets van verhalen. "Zij, die nooit Indië bezocht hebben, kunnen zich ternauwernood een voorstelling maken van de moeilijkheden, die wij op onzen weg ontmoeten. Zij begrijpen den tegenstand en de vervolgingen niet, waaraan wij blootstaan. Vele onzer jeugdige vrienden werden uit hun woningen verbannen; sommigen moesten hun vrouwen, kinderen, ouders, broeders en zusters verlaten; anderen werden van hun goederen beroofd en uit hun geboorteplaats verdreven. Honderden hunner tegenstanders verzamelden zich rondom hen, om hen door overreding of door verraad van hun dwaalweg terug te brengen. Maar door gebed en in de kracht van God bleven zij volharden in hun overtuiging." Het was niet voldoende, dat een reiner geloof en een zuiverder godsvereering de plaats innamen van afgoderij en bijgeloof; ook de scheidsmuren in de maatschappij moesten omvergeworpen worden. Zoo moest met eeuwenoude instellingen gebroken worden.

Laat ons met Sen's denkbeelden over den godsdienst en de hervorming, die hij voor Indië wenschelijk achtte, wat nader kennis maken.

Zijn godsdienstige belijdenis is in deze weinige woorden vervat: God is aller menschen Vader, de menschheid één broederschap. Hij zou wenschen, dat alle kerken in het Oosten en Westen zich vereenigden in de gemeenschappelijke belijdenis van liefde tot God en den naaste. Naar zijn overtuiging is de waarheid bij geen enkel volk, geen enkele secte volkomen te vinden. Elk is slechts in het bezit van een deel der waarheid. Wie de waarheid in haar levende

¹ Wanneer in het vervolg van de Brahma Somaj gesproken wordt, bedoelen wij niet de laatste, maar de eerste.

gestalte wil aanschouwen, moet bij alle natiën der wereld ter school gaan.

Hij heeft een afkeer van sectegeest en zou wenschen dat alle christelijke secten zich vereenigden. "Waarom kan een lid eener gemeente niet de kerk eener andere bezoeken?" Hij zou zich niet gaarne bij een secte aansluiten, omdat hij dan een vijand zou moeten worden eener andere. Van een echt vrijzinnigen geest getuigen de volgende woorden: "Laat ons, bij verschil van meening, oprecht en zonder hartstocht met elkander omgaan. Meenen velen, dat de waarheid het monopolie is der secte, waartoe zij behooren, ik geloof dat wij ons bijna op elk gebied kunnen aansluiten bij hen, die tot een andere Vereeniging behooren dan wij."

Onze indische hervormer is weinig ingenomen met dogma's en geloofsbelijdenissen. Hij zou wenschen, dat die scheidsmuren, waardoor menschen en volken van elkander verwijderd worden, wegvielen. Hij meent, dat de Christusgeest in duizende harten woont, ook al noemen zij zich niet naar hem; dat het van meer waarde is het hart te reinigen dan een leerstellige belijdenis af te leggen.

Hij is een vijand van sectarisch onderwijs. Het onderwijs, dat van de regeering uitgaat en voor kinderen van verschillende geloofsbelijdenissen openstaat, moet op het beginsel der verdraagzaamheid rusten. Maar hij betreurt het, dat op sommige scholen de grondslagen van zedelijkheid en godsdienst worden aangetast. Hij ergert zich, dat zonder eenig protest de zaden van materialisme en scepticisme worden uitgestrooid in de harten der leerlingen, die staatsinrichtingen bezoeken, wat naar zijn oordeel in strijd is met de liberale beginselen der regeering, de waarachtige belangen der kweekelingen en de wenschen der ouders, tot welke godsdienstige vereenigingen zij ook mogen behooren.

Aan godsdienstige plechtigheden wordt door Sen geen groote

waarde toegekend. Doop en avondmaal beteekenen, gelijk hij openlijk in een vergadering van Christenen verklaart, in zijn oog niet veel. Voor den waterdoop verlangt hij een vuurdoop met godsdienstige geestdrift. Boven het gebruik van brood en wijn aan het avondmaal stelt hij een vereeniging met den Christus naar den geest, opdat wij krachtig en gezond van geest mogen worden.

Onze vriend maakt een scherp onderscheid tusschen Christus en het Christendom. Met den eerste is hij hoogelijk ingenomen.

Met den diepsten eerbied spreekt hij bij herhaling, zoowel in zijn eigen vaderland als in Engeland, over den persoon van Jezus en het zedelijk ideaal, dat hij door zijn prediking en leven verkondigde. Het kruis is in zijn oog een schoon symbool van zelfopoffering aan God, dat de hoogere aspiraties van het hart opwekken en de ziel reinigen moet. Hij gelooft niet, dat er één mensch is, die met koude onverschilligheid dat heerlijk zinnebeeld kan voorbijgaan. De zedelijke invloed van Jezus' leven en dood leeft, volgens hem, nog voort in de maatschappij. Niet aan de natuurwonderen, hem door de theologie toegekend, maar aan het groote wonder der waarheid, door hem verkondigd, dankt Jezus dien invloed. De beide grondwaarheden van Jezus' evangelie zijn vergevensgezindheid en zelfopoffering. "Hoe schoon zijn deze heerlijke beginselen door hem verkondigd in woord en leven! Welk een zedelijke kalmte en innemendheid! Welk een buitengewone teederheid en nederigheid, welk een goedaardigheid en eenvoud bij hem! En hoe beslist en standvastig is hij tevens in zijn getrouwheid aan de waarheid! Geen enkel mensch vreesde hij, den dood trotseerende voor de zaak der waarheid en van God! Wie zou hem geen bovennatuurlijke zedelijke grootheid toekennen? De Voorzienigheid zond hem, om de menschheid te hervormen, en stelde hem tot dat groote werk in staat. In de gevolgen der groote beweging, door hem tot stand gebracht, vinden

wij het duidelijk bewijs van die wonderbare macht, waarmede een geïnspireerde grootheid machtige souverainen overwint, dynastieën omverwerpt en uit verwarring en verderf het rijk van waarheid, vrijheid en harmonie, het godsrijk sticht.”¹

Maar Christus heeft een andere taal gesproken dan de Christenheid. Met de leerstellingen der verschillende christelijke kerken is hij weinig ingenomen. Hij ergert zich, als hij zooveel Christenen ziet, bij wie hij eenige uitwendige zedelijkheid, menschenliefde en vaderlandsliefde, maar niets van den christengeest, die allereerst heiliging van het hart eischt, opmerkt. Hij is overtuigd, dat Christus, wanneer hij weder op aarde kwam, onder de Heidenen vele zijner ware volgelingen zou erkennen. “Wanneer ik zelf moest uitmaken of iemand een oprecht Christen is, dan zou ik niet vragen naar zijn dogma's, maar eenvoudig het bloed, dat door zijn hart stroomt, ontleden, om te weten of daarin die geest woont, welke spreekt: Uw wil geschiede!”

De hervorming, welke Sen van zijn vaderland verlangt, is een natuurlijke en nationale. Een andere zal in Indië onmogelijk slagen. De nieuwere beschaving zal daar geen ingang vinden, wanneer niet op den vasten grondslag der oud-indische beschaving wordt voortgebouwd. Hij erkent den machtigen invloed van de hoogeschole in Indië op zoovele jongelieden, die later als hervormers in hun land optraden. Door de engelsche scholen is een machtige dam opgeworpen tegen vooroordeel en onkunde, tegen kaste, afgoderij en bijgeloof. Het werk van sommige engelsche zendelingen zal in Indië steeds in dankbare herinnering blijven. Maar Sen verzet zich met alle kracht, die in

---

¹ Volgens Sen zijn alle groote personen bovennatuurlijk, zonder dat hij daarom in hun verschijning afwijking van de wetten der natuur opmerkt.

hem is, tegen hen, die aan zijn volk zijn nationaliteit willen ontnemen. Tegen de theorie, door sommigen in Engeland gehuldigd, om Indië door engelsche beschaving, engelsche instellingen, een engelsch Christendom te hervormen, moet hij protesteeren. Waarom was hij zelf, ondanks zijn ingenomenheid met den stichter van het Christendom, geen Christen geworden? Vooreerst hecht hij weinig aan namen. Wie in geestelijke gemeenschap met God leeft, is een Christen naar den geest. Bovendien, tijdens zijn verblijf in Engeland, ontmoette hij verschillende secten van Christenen. Bij wie zou hij zich aansluiten? "Elke secte gelijkt op een kleinen winkel, waar een bijzonder soort van Christendom te koop wordt aangeboden. Wanneer ik van de eene deur naar de andere ga, biedt elk mij zijn eigen verklaringen van den Bijbel en zijn eigen christelijke geloofsartikelen aan." Naar zijn oordeel is nergens de volmaakte voorstelling van het godsrijk, dat Jezus bedoelde, te vinden. Hier vindt hij een verminkten, daar een misvormden en elders, wat het ergste van alles is, een vervalschten Christus.

Wanneer de Roomsch-catholieken, de Unitariërs, de Trinitariërs, "the Broad, the Low and the High Church" hem hun Christussen aanboden, wenschte hij hun eens voor goed te antwoorden: "Meent gij, dat ik geen Christus in mij heb? Als het licht van God niet het monopolie is van een bijzonder volk of van eenige secte, dan is de Christus ook niet de hunne alleen." Van den lichamelijken en plaatselijken Christus, van den Christus van dit land of van die secte, wenschte hij liefst niets meer te hooren. Hij had behoefte aan leven; al de deuren van zijn hart stelde hij open voor hen, die zijn dorst naar reinheid en heiligmaking bevredigden — maar van de dogma's der Christenen was hij niet gediend.¹ Ook scheen het hem een dwaasheid toe, dat een

¹ Toen aan Sen, te Nottingham, een adres werd aangeboden, onderteekend door meer dan veertig geestelijken, waarin zij hun orthodoxe belijdenis

oostersche godsdienst, als die van Jezus, in een westerschen vorm in het Oosten gepredikt werd.

Keshub Chunder Sen is een radicaal hervormer; met halve maatregelen stelt hij zich niet tevreden. Millioenen zijner landgenooten ziet hij in den toestand van geestelijke slavernij, waaruit zij verlost moeten worden. Allereerst moet de afgoderij onder hen uitgeroeid worden. Uit het geloof in God, den Vader aller menschen, volgt vanzelf de overtuiging van een algemeene broederschap der menschheid. Dan zal de kaste, "dat monster, hetwelk zoovele eeuwen de beste levenssappen van Indië verteerd heeft," verdwijnen. Zonder een levend geloof in God moet, volgens hem, elke maatschappelijke hervorming mislukken: want zedelijke moed en geestdrift, de noodzakelijke voorwaarden daartoe, zullen dan ontbreken. "Wenscht gij;" zoo roept hij zijn beschaafde toehoorders te Bombay toe "dat uw weduwen zullen hertrouwen, de opvoeding der vrouw verbeterd, de kaste afgeschaft worde? Zonder vertrouwen op Gods hulp zal die arbeid, waartoe voortdurende strijd gevorderd wordt, niet gelukken."

Voor de verbetering van het onderwijs der meisjes heeft onze

---

uitspraken, in de hoop dat deze ook eens door hem en alle bewoners van Indië mocht worden aangenomen, gaf hij het volgende antwoord: "Vergunt mij u te zeggen, dat ik met uw belijdenis niet kan instemmen, daar zij in strijd is met Gods stem in mijn hart. Ik geloof in den levenden God als mijn Vader en Heiland, mijn licht en mijn leven; meer behoef ik niet. Boven het evangelie en andere heilige Schriften, waarvan ik een dankbaar gebruik maak, staat in mijn oog het licht der waarheid, dat God zelf in ons hart doet schijnen. Ik zou hartelijk wenschen, dat belijders van alle kerken in het Oosten en het Westen zich tot een groote theïstische broederschap vereenigden om hun gemeenschappelijken Vader te dienen, en hun heil zochten in dat algemeen geloof van liefde tot God en menschen, hetwelk volgens J. C. tot het eeuwige leven voert."

vriend krachtig geijverd. In Indië zijn daaraan eigenaardige moeielijkheden verbonden. "In een land, waar meisjes grootmoeders worden op een leeftijd, wanneer zij eerst aan een huwelijk moesten gaan denken, houdt haar opvoeding op de school op, als zij moest aanvangen. De vroegtijdige huwelijken zijn zoowel uit een fysiek als uit een verstandelijk en zedelijk oogpunt verderfelijk."

Sen kan zich niet vereenigen met hen, die beweren dat de vrouw beneden den man staat. In alles, wat mannelijk en krachtig is, moet de man de vrouw, in wat zacht en teeder is, de vrouw den man overtreffen. In de vereeniging dezer eigenschappen wordt, volgens hem, de ware zedelijke grootheid gevonden. Het geluk der maatschappij hangt af van de harmonie der seksen. De rechten der vrouw behoeven niet door de wet bepaald te worden. Laat haar die betrekkingen bekleeden, waarvoor zij blijkt geschikt te zijn! Naar Sen's overtuiging regeert de vrouw de wereld. Dit is in Indië en, naar hij meent, in alle beschaafde landen het geval. Zij oefent een onweerstaanbaren invloed op den man uit. Hij vindt het een dwaasheid, dat de mannen in alles zouden heerschen.

Wij zouden haast vergeten, dat hier een Oosterling spreekt, in wiens vaderland de rechten der vrouw bijna geheel miskend worden.

Keshub Chunder Sen is een groot vijand van den oorlog. Naarmate hij beter de westersche beschaving leerde kennen, is zijn haat tegen den oorlog toegenomen. Het onderwijs in de geschiedenis deugt niet, wanneer het de leerlingen vooral de groote daden der krijgsheden leert bewonderen. "Als ik van slagvelden lees, dan wordt mijn medelijden opgewekt voor de arme lijdens, maar tegelijk mijn toorn ontstoken over hem, wiens wreedheid al dat lijden veroorzaakte. "O heerlijke dag, als het krijgsumroer op aarde niet meer vernomen zal worden! Wie het zwaard des vredes in de hand draagt, zal veel schooner overwinning behalen dan die, welke op slagvelden wordt verkregen: een overwinning van vrede op oorlog, van waarheid op dwaling, van licht op duisternis, van broederliefde op vijandschap."

Met levendige kleuren schetst hij de treurige gevolgen der dronkenschap. Hij houdt haar voor de grootste ramp van een volk. Hongersnood en epidemische ziekten zijn rampen, die in vergelijking met de onmatigheid weinig beteekenen. Hij begrijpt niet, hoe christelijke zendelingen in Indië zulk een ramp kalm kunnen aanzien. Alsof daaruit geen armoede, zedelijke verdorvenheid, wellust en eindelijk de dood voortkwamen!

Van Engelschen, die jaren lang in Indië vertoefd hebben, vernemen wij de gunstigste getuigenissen omtrent Keshub Chunder Sen. Wij kunnen ze niet alle mededeelen. Het zal voldoende zijn, wanneer wij hier het oordeel van lord Lawrence, vroeger onderkoning van Indië, laten volgen: "Ik ken hem als een man van karakter en groote bekwaamheden, als een welsprekend redenaar en vooral als een philanthroop en ijverig hervormer, die den maatschappelijken en politieken toestand van zijn landgenooten wenschte te verbeteren. Hij is, door ondervinding en kennis, beter dan iemand in staat aan Engeland zijn verplichtingen tegenover Indië te herinneren. Hij is bekend met Indië's verleden, met hetgeen Engeland voor de opvoeding en beschaving van zijn volk heeft gedaan en ook met onze tekortkomingen. Zoo iemand, dan is hij berekend om ons te herinneren, wat wij voor de belangen van Indië kunnen doen."

Wanneer wij met zijn "Voorlezingen en Verhandelingen", tusschen 1866 en 1869 op verschillende plaatsen gehouden, ¹ hebben kennis gemaakt, zullen wij met dit gevoelen gemakkelijk instemmen. Wij leeren daaruit een man kennen, die door zijn eenvoudige; duidelijke, welsprekende taal zijn hoorders moet boeien, die alles

---

¹ Onder den titel "Lectures and Tracts" is een bloemlezing uit Keshub Chunder Sen's lezingen, door miss S. D. Collet te Londen, in het jaar 1874 in het licht gegeven.

behalve een vreemdeling is in de geschiedenis der westersche beschaving, wiens ijver voor een godsdienstige en maatschappelijke hervorming van zijn vaderland buitengewoon mag heeten. Laat ons uit den bundel, die voor ons ligt, ¹ den lezer eenige fragmenten mogen mededeelen.

In de Inleiding zijner lezing over "mannen van beteekenis" slaat hij een blik op den tegenwoordigen tijd. Hij betreurt het, dat de nieuwere beschaving, hoeveel goeds zij ook moge hebben tot standgebracht, in haar wezen materialistisch is. "De politiek van onzen tijd is Benthamisme, zijn moraal Utilitarianisme, zijn godsdienst Rationalisme, zijn filosofie Positivisme." Men gehoorzaamt niet langer aan de verheven en onveranderlijke beginselen van het geweten. De orthodoxe klemt zich angstvallig vast aan een verleden, dat met heiligen en engelen bevolkt is. Tegenover hem staan de vrijdenker en scepticus, al huldigen zij nog, om politieke redenen, de vormen en zinnebeelden der orthodoxie. De negentiende eeuw is arm aan inspiratie, aan geestelijk leven. Indië heeft van Europa verlichting, onderwijs, stoffelijke welvaart, maar ook het materialisme der moderne beschaving ontvangen. Ook hier telt het positivisme zijn volgelingen bij honderden.

De redenaar onderscheidt drieërlei openbaring van God: in de natuur, in de geschiedenis en in 's menschen hart, van welke de laatste door hem het hoogst gesteld wordt, omdat daarin de geest onmiddellijk met Gods geest in aanraking komt. Hij stemt in met Carlyle, die de geschiedenis de biographie van uitnemende persoonlijkheden noemt. Wat onderscheidt die reuzen van het geslacht der dwergen, in wier midden zij leven? Zij spreken tot het nageslacht van Gods wijsheid, macht en goedheid. Zij be-

¹ De volgende onderwerpen worden daarin besproken: Jesus Christ; Europe and Asia; Great Men; Regenerating Faith; The Future Church; The Religious Importance of Mental Philosophy; Religious and Social Reformation; Prayer; A Voice from the Himalayas; True Faith.

zitten een hogere natuur dan de onze, en zijn door God in de wereld gezonden tot heil der menschheid. Reeds bij hun geboorte waren zij tot profeten gezalft. Een goddelijke en een menschelijke natuur zijn bij hen op geheimzinnige wijze vereenigd. Zij zijn incarnaties der godheid, maar niet in den zin waarin de populaire theologie dit heeft verklaard, alsof de God van het heele een menschelijk lichaam had aangenomen. Niet specifiek, alleen gradueel zijn zij van andere menschen onderscheiden. Elk mensch heeft de bewustheid, dat hij een tempel Gods is en Gods geest in hem woont.

Groote mannen gelijken op kometen, die zich in schijnbaar onregelmatige banen bewegen, omdat zij van die der planeten afwijken. Zij worden door dezelfde onveranderlijke wet geleid als gewone menschen. Zij verschijnen in de volheid der tijden en sterven als hun werk volbracht is. Met hen vangt een nieuw tijdperk in de geschiedenis aan. Zij vertegenwoordigen niet alleen hun land en tijd, maar ook bepaalde ideeën. Onder een ander volk en in een anderen tijd zouden zij niet op hun plaats zijn. Zij heerschen omdat zij dienen. Wie een profeet eert, eert zichzelf. Een groot man kan door anderen, zelfs door de wijsten en machtigsten, niet vervangen worden. Voor een verheven idee leeft en sterft hij. Een voortdurenden strijd heeft hij te voeren met hen, die zich tegen de verwezenlijking van zijn ideaal verzetten.

Tot de kenmerkende eigenschappen van een groot man behooren vooral deze: hij zoekt niet zichzelf, is ernstig en oprecht; zijn weten is oorspronkelijk, zoodat hij meer door intuïtie dan door waarneming en redeneering leert; hij is een geïnspireerde, waarom de wereld van hem getuigt: "Nooit heeft een mensch gesproken als deze"; hij is altijd nederig en strijdt in Gods kracht; een held, wiens invloed zich vooral na zijn dood openbaart.

De vorst der profeten is, volgens den spreker, Jezus. Maar hij waarschuwt tegen den sectarischen geest van hen, die uitslui-

tend den profeet hunner kerk eeren ten koste van anderen, welke in hun oog valsche profeten zijn. Ook keurt hij het af, wanneer aan een mensch, zij het ook de uitnemendste, de eer wordt toegerekend, die alleen aan God toekomt. Zijn landgenooten wekt hij op om niet alleen hun eigen profeten, maar ook de groote hervormers van het Christendom in eere te houden. "Ik weet, beschaaftde landgenooten, dat gij Engeland's onsterfelijken bard, het grootste letterkundige genie van het Westen, Shakespeare, waardeert en ook aan de groote mannen, die op verschillend gebied in de geschiedenis der christelijke volken schitterden, uw hulde brengt. Waarom zoudt gij dan den tol uwer dankbaarheid niet betalen aan de godsdienstige genieën van het Christendom, die de menschheid met zoovele schatten hebben verrijkt? En gij, mijn christelijke broeders, eert ook de profeten van het Oosten. Dan zullen de vijandige kerken en rassen één familie vormen, vereenigd door de banden van een gemeenschappelijk geloof in aller Vader en van dankbaarheid voor de profeten, haar oudere broeders. ¹

Uit de feestrede over "de kerk der toekomst", door Keshub Chunder Sen gehouden bij gelegenheid van het negenendertigjarig bestaan der Brahma Somaj ², halen wij alleen het schoone slot aan: "Één godsdienst zal door alle menschen beleden, één God in de gansche wereld vereerd worden. Dezelfde geest van geloof en liefde zal alle harten vervullen; alle volken zullen te zamen in het huis des Vaders wonen. Er zal eenheid van geest zijn, maar verscheidenheid van vormen; één lichaam, maar verschillende leden; één groote gemeenschap, welker leden langs verschillende wegen,

¹ Deze lezing werd voor een gemengd gehoor in de Town Hall te Calcutta nitgesproken, 28 September 1866.

² Jaarlijks op den 23sten Januari, den dag der stichting van de B. S., wordt te Calcutta de algemeene vergadering gehouden, waarheen alle gemeenten haar vertegenwoordigers kunnen zenden.

met de eigenaardige hulpmiddelen, waarover zij kunnen beschikken, dezelfde zaak bevorderen. Zoo zal Indië in zijn eigen taal den lof zingen van den Allerhoogste, gelijk Engeland en Amerika en de verschillende rassen en stammen en volken der wereld in de hunne; maar al die verschillende stemmen zullen samensmelten in één liefelijk koor, dat op plechtigen toon, op aarde en in den hemel, Gods vaderschap en der menschen broederschap verkondigt. Moge de barmhartige God de komst dier ware kerk verhaasten en vrede en harmonie onder zijn kinderen stichten!"

Van de noodzakelijkheid van het gebed is Sen door eigen ondervinding overtuigd. Het gebed gaf hem licht in duisternis, kracht in den strijd, hoop voor de toekomst. Voor allen, die dorsten naar waarheid, heeft hij slechts één raad: "bidt zonder ophouden." Het gebed om tijdelijke goederen keurt hij af. Alleen het bidden om geestelijke zegeningen kan hij aanbevelen: om geestelijke kennis, macht en reinheid. Even onveranderlijk als de natuurwetten, is deze wet in de zedelijke wereld: bidt en u zal gegeven worden, zoekt en gij zult vinden, klopt en u zal opengedaan worden. Het ware gebed is een honger en dorst van het hart. Daar het wezen van het gebed zuiver geestelijk is, zijn woorden geen noodzakelijke voorwaarde. Van algemeenheden in het gebed is hij afkeerig. Men moet niet bidden om verlossing van de zonde, maar van bepaalde zonden, om vervulling van die behoeften, het ontvangen van zulke zegeningen, welke wij het meest noodig hebben. Als de vurige begeerte ontbreekt om rein en heilig te worden, blijft het gebed altijd onverhoord.

Welsprekend is "Een roepstem van de Himalayas", tot alle zonen en dochteren van Indië gericht. "Te lang hebt gij geslapen op het bed van afgoderij en zedelijke verdorvenheid en de ketenen verdragen van een trotsche priestermacht. De beker van uw lijden is overvol. De engel der waarheid zal u vrijmaken en u voeren in het huis van God. Sommigen hebben reeds geantwoord op de uit-

noodiging des Vaders en zich geschaard onder de heilige banier der waarheid. Zij hebben zich vereenigd tot de vereering van hun Vader in de theistische gemeente van Indië. Komt, geliefde broeders, sluit u bij hen aan en gij zult voor eeuwig vrede vinden. Stelt uw vast vertrouwen op den waren God, die oneindig is in barmhartigheid en heiligheid. De goede Herder zoekt het verloren schaap op en verblijdt zich wanneer het gevonden is. Komt tot des Vaders huis, waar Hij onuitsprekelijke rijkdommen en schatten bewaart. Daar zal Hij u met het brood des levens voeden en met gerechtigheid bekleeden. Komt, mijn broeders en zusters van het Oosten, Westen, Noorden en Zuiden, rijken en armen, geleerden en ongeletterden, jongen en ouden, mannen en vrouwen, allen, die beladen zijt met zonde en verdriet. Zingt vrij des Vaders barmhartigheid, mannen en vrouwen van Indië! Zingt, bergen en heuvelen, rivieren en stroomen, wouden en vlakten, steden en dorpen. Laat de winden de boodschap van des Vaders verlossende genade naar alle landstreken overbrengen!"

Voor de zendelingen der Brahma Somaj gaf Sen een klein boekje uit over het ware geloof, in veertien paragrafen verdeeld. Uit elke bladzijde spreekt een krachtig en levend geloof. Het geloof is geen dogma uit boeken, geen traditie uit een eerwaardige oudheid. Het ontleent geen denkbeelden omtrent God aan de metaphysica, geen verhaal over God aan de geschiedenis. Het buigt zich niet voor de logische of historische godheid. De God van het geloof is het Verhevene: *Ik ben*. Het spreekt: *mijn God, mijn Vader*. De ware vereering van God is een levende hulde van de ziel aan den levenden God.

Het geloof leeft bij anticipatie: de toekomst is zijn woning. Zijn eenige hoop en gebed is, om voor eeuwig te wonen onder de hoede van God, vrij van zonde en beveiligd tegen den dood.

Het geloof heeft een afkeer van transactie, die God en ook den Mammon wil dienen. Het haat de zonde, in welken vorm

zich die ook vertoone. Van den hoogen standaard van Gods zede-wet wijkt het nooit af.

Het geloof is de overwinning van den geest over het vleesch, van de waarheid over de wereld. In zijn taal is geen plaats voor de den mensch vernederende uitdrukking: *ik kan niet*. Het vreest niemand en verricht wonderen, zoodat de wereld verbaasd vraagt: Wie is hij, die zulke wonderen doet?

Te midden van middernachtelijke duisternis verheugt zich het geloof in helder zonnelicht. Het lijdt nooit gebrek. Zelfs op het sterfbed is zijn blik blijmoedig als die van een engel.

Het geloof offert het gansche leven, hart en ziel, geest en lichaam aan God en spreekt: niet mijn wil, uw wil geschiede! Waar de liefde, als de rijpe vrucht van het geloof, gevonden wordt, daar zijn plicht en begeerte één, zoodat de ziel zegt: Ik en de Vader zijn één.

Nederigheid is het kenmerk en tevens het sieraad des geloofs.

Het geloof zoekt niet de gunst der menigte en schikt zich nooit naar de mode. Het houdt zich aan de raadgevingen van het geweten, die de openbaringen van God zijn.

Vooruitgang is voor het geloof leven, stilstand is zijn dood. Nooit is het hoog genoeg gestegen, nimmer in de diepste diepte afgedaald.

De aardrijkskunde kan zijn breedte en lengte niet bepalen, de rekenkunde zijn ouderdom niet berekenen, de geschiedenis zijn welgelijkend portret niet geven. De wijsbegeerte bedekt zich het gelaat met schaamte, na vruchteloos beproefd te hebben om het "waarom" en het "waartoe" van het geloof te verklaren. Zijn geestdrift is in het oog der wereld dwaasheid.

Wie de eer zoeken om in vrijheid en geloof te leven, worden door de wereld bespot, veracht en gehaat.

Uit onkunde hebben sommigen het geloof vergoed, bovenna-tuurlijke kracht daaraan toegekend, alsof het God zelf ware!

Het geloof van een profeet wordt bij zijn leven niet begrepen: daarom wordt hij in zijn vaderland veracht, terwijl vreemde volken hem als hun eigendom beschouwen.

In het jaar 1866 werd door Sen voor de studenten van Calcutta een cursus geopend over de wijsbegeerte van den godsdienst.

De beide eerste lezingen zijn in de "Lectures and Tracts" opgenomen. Daarin wordt de beteekenis der psychologie vooral voor de beoefenaars der geestelijke wetenschappen in het licht gesteld. Wij zouden te uitvoerig worden, wanneer wij den spreker ook hier op den voet wilden volgen.

In 1870 heeft Keshub Chunder Sen Engeland bezocht.¹ Bij verschillende gelegenheden verhaalt hij het doel zijner reis. Met eigen oogen wenschte hij de engelsche beschaving te aanschouwen en het christelijk leven in zijn verschillende richtingen te leeren kennen. Met een schat van ervaringen, waarmede Indië zijn voordeel zou kunnen doen, hoopte hij naar het vaderland terug te keeren. Bovenal wenschte hij de belangstelling van het engelsche volk voor Indië op te wekken. Dan eerst konden de noodzakelijke hervormingen verwacht worden, waaraan Indië dringend behoefte heeft. De band tusschen het moederland en zijn 180 millioen onderdanen moest nauwer worden toegehaald. Of zou het Christendom een scheidsmuur oprichten tusschen het Oosten en het Westen? Zulk een Christendom was zonder waarde. Maar Jezus en zijn eerste volgelingen waren Aziaten, wier taal, gedach-

¹ Wij zijn grooten dank schuldig aan miss S. D. Collet, die in 1871 een werk uitgaf onder den titel: *Keshub Chunder Sen's English Visit*, (630 blz.). Zij geeft een nauwkeurige beschrijving van zijn ontvangst in Engeland, terwijl de meeste toespraken, door hem bij verschillende gelegenheden gehouden, ietwat verkort zijn opgenomen. Bijna al de proeven werden door Sen zelf nauwkeurig nagezien.

ten en daden voor den Oosterling verstaanbaar zijn. Zal niet de geest van het aziatisch Christendom, die naar het Westen getrokken is, ook in het Oosten zijn woning zoeken en zoo Engeland en Indië, de vertegenwoordigers van het Westen en het Oosten, te zamen vereenigen aan de voeten van den Heer? "Door dien geest van liefde tot God en menschen zullen eens alle natien verbonden worden, om met één hart en, zoo mogelijk, in één taal hun dankzeggingen en gebeden te brengen aan hun gemeenschappelijken Vader."

Dankbaar wordt door Sen erkend, hoe groote verplichtingen Indië aan Engeland heeft. Vele mannen en vrouwen in zijn vaderland hebben door hun engelsche opvoeding met afgoderij en kaste gebroken. Zij hebben veel geleerd uit de uitnemende geschriften, die Engeland naar Indië gezonden heeft. De invloed van menige edele persoonlijkheid uit Europa openbaart zich in de woningen en harten van vele zijner landgenooten. Vooral de werken van Channing hebben onder hen uitstekend gewerkt. Gedurende de laatste vijftig jaren zijn, onder den invloed van Engeland, in Indië belangrijke verbeteringen tot stand gekomen. Vele inlandsche jongelingen hebben academische graden verworven. Nadat Indië uit zijn eeuwenlangen doodslaap is opgestaan, heeft het niet te vergeefs bij Engeland om hulp gevraagd. Welsprekend luidt de volgende getuigenis, door Sen voor een engelsch gehoor afgelegd: "Er vertoonen zich teekenen van nieuw leven in alle deelen van Indië, van de Himalayas tot kaap Comorin. Gij aanschouwt een nieuwe natie met nieuwe aspiraties, heiliger en verhevener gedachten. Wij hebben op onze lagere en hoogere scholen uw Shakespeare, Milton en Newton leeren eerbiedigen, en ik durf zeggen, dat zij thans in zeker opzicht de onze zijn geworden. Uw wijsbegeerte en wetenschap zijn ons niet vreemd meer. Wij gevoelen ons één met u, ook door de gemeenschappelijke regeering, die ons verbindt. Wanneer ik een "Lang leve onze koningin Victoria!" laat hooren, dan

weet ik, dat mijn woorden weerklank vinden in gansch Indië, waar het geluk dier groote vorstin, van welke wij zoovele rijke zegeningen ontvingen, allen ter harte gaat. De stoffelijke welvaart heeft bij ons groote vorderingen gemaakt. De spoorweg en de telegraaf, deze groote pioniers der beschaving, hebben aan het volk voordeelen en zegeningen geschonken, van welke het zich vroeger geen voorstelling kon maken. De onuitputtelijke schatten van ons land zijn ontdekt en een schoone toekomst van stoffelijken voorspoed wacht ons. Maatschappelijke hervormingen zijn tot stand gebracht. Door den invloed der engelsche opvoeding heeft de publieke opinie zich steeds duidelijker tegen de vroegtijdige huwelijken en de polygamie uitgesproken. De stoffelijke, maatschappelijke en geestelijke ontwikkeling in Indië is een duurzaam gedenkteeken van Engeland's bestuur. Dat zijn uw tropeeën, koningin van vele eilanden!"

Ook erkent de redenaar, dat Indië veel te danken heeft aan den invloed van sommige uitnemende zendelingen en aan den Bijbel, dien zij met zich voerden. Naar zijn oordeel moeten zijn landgenooten van tijd tot tijd de bladzijden van dat boek openslaan, om hun geestelijk leven op te wekken. Al staat de oude godsdienstige letterkunde van zijn land hoog bij hem aangeschreven, volgens zijn overtuiging moet de godsdienstige hervorming, die de Brahma Somaj beoogt, haar voordeel doen met den Bijbel, vooral om hetgeen daarin over het evangelie van Jezus Christus voorkomt.

Maar is Sen dankbaar, hij is toch onvoldaan. Engeland heeft nog een groote schuld aan Indië te betalen.

De regeering heeft wel voor de aanzienlijken en rijken op verschillende scholen den weg tot ontwikkeling en beschaving opengesteld, maar deze zijn voor het volk ontoegankelijk. De lagere klassen der maatschappij groeien nog voor een groot deel in onkunde en bijgeloof op. Zoolang deze toestand blijft, zal Indië nooit tot een nieuw leven kunnen ontstaan.

Bij verschillende gelegenheden houdt hij een welsprokende pleitrede voor de verbetering der vrouwelijke opvoeding in zijn land, waartoe Engeland nog veel zou kunnen bijdragen. Wel zijn er thans twee duizend openbare scholen voor meisjes, waarvan 50000 gebruik maken. Maar dit is niet voldoende. "Indien gij de vrouwen opvoedt, zult gij aan mijn land goede moeders geven, die haar kinderen opvoeden in de vrees en de liefde voor God en de waarheid. Anders ontstaat er een breede kloof tusschen de beide seksen, daar de onbeschaafde vrouw voor staatkundige, wetenschappelijke en godsdienstige vraagstukken onverschillig is. Er kan onmogelijk harmonie bestaan tusschen twee personen, van welke slechts de een is opgevoed. Wanneer beiden een opvoeding ontvingen, kunnen zij gelukkig zijn. Dan zullen zij eendrachtig samenwerken niet alleen tot verbetering van de huishouding, maar ook tot heil van het volk. Zoo-zullen vooroordeelen, die eeuwen lang binnen de heilige muren van het familieleven geheerscht hebben, worden uitgeroeid."

Onze vriend herinnert vooral aan den treurigen toestand der indische weduwen, die niet mogen hertrouwen. Aan allerlei ellende ter prooi, vallen zij dikwijls in de macht van sluwe priesters.

Hij verlangt van de indische vrouw geen engelsche te maken, die een crinoline draagt, fransch spreekt en op de piano speelt. Hij wenscht geen verandering in kleeding ("voor de monsterachtige crinoline is in onze kleine indische huizen geen plaats") en voedsel, maar een degelijke opvoeding, heldere denkbeelden over godsdienst, zedelijkheid, wetenschap en letterkunde. Engelsche vrouwen roept hij op, om het voorbeeld harer zusters te volgen, die zich naar Indië begeven en zich met de opvoeding der meisjes belast hebben. Met ingenomenheid spreekt hij vooral van de edele miss Carpenter, die driemaal een reis naar zijn vaderland ondernomen heeft, om de opleiding van inlandsche vrouwen tot onderwijzeressen te bevorderen. Door haar toedoen heeft

de regeering in de steden der presidentschappen normaalscholen laten oprichten, die straks in alle groote steden moeten verrijzen. De vruchten zijn niet achterwege gebleven. Door inlandsche vrouwen uit Bengalen zijn reeds verschillende boeken in het licht gegeven, o. a. een drama, en gedichten op de schoonheid en verhevenheid der schepping. In een tijdschrift, dat in Bengalen verschijnt, komen bijdragen voor van vrouwen, terwijl de beste theistische hymnen, bij de Brahma Somaj in gebruik, van meisjes afkomstig zijn.

Er is nog meer, wat Sen voor Indië verlangt. Tot nu toe worden de meeste hooge betrekkingen door Engelschen bekleed. Wanneer deze ook voor inlanders werden opengesteld, dan zouden deze daardoor aangemoedigd worden en meer belang stellen in het groote werk der opvoeding en hervorming, dat nu in hun midden is aangevangen. Zij zouden inzien, dat de regeering hun pogingen om zich te ontwikkelen waardeert en in waarheid een vaderlijk bestuur is, dat gaarne verdienste beloont. Hij wijst er op, hoe nauwgezet zijn landgenooten, die voornamelijk posten bekleeden, hun ambt waarnemen en welken zedelijken invloed zij uitoefenen op hun onderhoorigen. Het getal bekwame en rechtschapen personen — anderen komen natuurlijk niet in aanmerking — is groot genoeg, om de hooge betrekkingen te bekleeden, waartoe thans bijna uitsluitend Europeanen gekozen worden.

Groot is vooral de verontwaardiging van Sen, wanneer hij denkt aan het toenemend drankgebruik in zijn vaderland, waarvoor hij Engeland aansprakelijk stelt. Zijn toorn is welsprekend. "De handel in sterke dranken in Indië heeft een volk, dat van nature afkeerig is van dronkenschap, tot op zekere hoogte gedemoraliseerd. Jaar op jaar was ik er getuige van, dat jongelingen in Bengalen door den drank ten grave zijn gesleept. Mag ik dit vergeten? In de Himalayas, waar indische wijsgeeren hun laatste levensdagen in vrome bespiegelingen doorbrachten, zag ik ledige

brandewijn- en bierflesschen. Mocht ooit de engelsche regeering haar schepter over Indië neerleggen, dan zouden deze flesschen in zekeren zin een grafschrift zijn op haar graf. Op plaatsén, waar in den ouden tijd vrome inboorlingen hun gebeden tot den eenigen waarachtigen God opzonden, vindt men tegenwoordig dronkaards. Waar vóór vijftien jaar geen enkele drankwinkel was, zijn er thans tien. Hoe zullen onze jongelieden tegen zulke verzoeken bestand zijn? De natuur van den mensch is zwak, en wanneer hij gedurig in verleiding komt, wordt hij een slachtoffer der onmatigheid. Is hij soms in staat tot een herberg, die hem lokt, te zeggen: "Ga achter mij, Satan," een andere maal bezwijkt hij. Ik hoop, dat Engeland het oedele en wijze beginsel van Gladstone zal huldigen: een regeering moet zulke wetten geven, dat goed te doen voor haar onderdanen gemakkelijk, kwaad te doen moeielijk wordt. Ik beschouw de quaestie niet uit een politiek oogpunt. Wie zich op een zedelijk standpunt plaatst en een hart en geweten heeft, zal tegen den drankhandel (met een enkel woord wordt ook over den handel in opium gesproken) zoo sterk mogelijk protesteeren. Gevangenissen en hospitalen kunnen u overtuigen, hoe de onmatigheid in Indië toeneemt. Zij, die de sieraden van hun vaderland zouden geworden zijn, werden daardoor weggesleept. Ik vraag recht voor een bevolking van 180 millioen zielen. Mag de regeering zich verrijken ten koste van de zonden en het lijden van een volk? Zal mijn land tot zonde en dood veroordeeld worden, om den staat geld te bezorgen? Door goddelijke en menschelijke wetten wordt zulk een beginsel veroordeeld en ook door het Christendom, wanneer het althans iets beteekent. Oprecht en eerlijk moet ik bekenen, dat een Christendom, hetwelk de groote zonde der onmatigheid aanmoedigt, bij mij geen vertrouwen verdient. Al zou ik geen recht hebben, mij een indischen zendeling op engelschen bodem te noemen, in zulk een heilige zaak wil ik gaarne een zendeling zijn."

Volgens Sen zou Engeland ook nog wel iets van Indië kunnen leeren. Hier is meer godsdienstig leven, meer godsdienstijver, terwijl in het moederland de stoffelijke welvaart te zeer op den voorgrond treedt. Beiden konden hun voordeel doen met elkanders schatten; dan zou er tusschen het stoffelijk en geestelijk leven meer harmonie bestaan.

De reis van Keshub Chunder Sen door Engeland geleek bijna op een triomftocht ¹. Door de eerste staatslieden, hoofden van verschillende instellingen, predikers van allerlei kerkgenootschappen werd hij met geestdrift begroet. Zelfs de koningin noodigde hem uit, om haar op Osborne te komen bezoeken. Zij vereerde hem met een exemplaar van haar "Early Years of the Prince Consort" en "Highland Journal". Voor zich en voor prins Leopold en de prinses Louise verzocht zij zijn portret.

Veertien der voornaamste steden van Engeland en Schotland werden door hem bezocht. In de kerken van Baptisten, Congregationalisten en Unitariërs trad hij op. Aan de uitnodigingen van veertig steden, die hem verzochten haar te komen bezoeken, kon hij geen gehoor geven. Op meetings van vredebonden en afschaffingsgenootschappen, onder vrijmetselaars en in allerlei wetenschappelijke en liefdadige inrichtingen voerde hij het woord. Voor kinderen, armen en studenten liet hij zich hooren. Wanneer wij bedenken, dat hij in Engeland vertoefde gedurende den fransch-duitschen oorlog, dan verwonderen wij ons des te meer over de belangstelling, die hij ondervond. Waar hij optrad, verdrong zich een groote en uitgelezen schare. Een ooggetuige beschrijft den indruk, dien hij maakte, aldus: "Hij heeft een scherp, ernstig, intelligent gelaat; zijn stijl

¹ Ook op enkele plaatsen in Schotland trad hij op. Dr. Beddington uit Brooklyn noodigde hem met den meesten aandrang uit, om ook de Vereenigde Staten van Amerika te bezoeken, waar hij hartelijk welkom zou worden geheeten.

is eenvoudig en natuurlijk; zijn uitspraak van het engelsch zuiver en aangenaam. Hij weet een goed gebruik te maken van de eigenaardigheden onzer taal, in welker grammatica hij een meester is. Zijn toespraken zijn niet overladen met beelden, gelijk dit bij den Oosterling zoo dikwijls het geval is."

Dat een Hindu bij wijlen ook behoefte heeft aan rust, scheen men in Engeland niet te begrijpen. Het gevolg van de buitengewone overspanning, die men van hem vorderde, was dan ook, dat hij te Liverpool door een hersenontsteking werd aangetast, die hem gebood een paar weken in volkomen rust door te brengen.

Welke indrukken had onze vriend van Engeland ontvangen? Bij verschillende gelegenheden, maar vooral op de *Farewell Soirée*,¹ te zijner eer gehouden, liet hij zich daarover uit. De meeste christelijke vereenigingen in Engeland hadden daarheen haar predikers als vertegenwoordigers gezonden. Meer dan één spreker voerde daar het woord, dat van groote sympathie met den vreemdeling en zijn werk getuigde. Een hunner uitte den wensch, dat de aanwezigen zich niet met toejuichingen vergenoegen, maar ook hun sectegeest zouden vergeten, opdat zij voortaan in ieder godvreezend mensch, die ernstig naar de waarheid zoekt, een broeder en een kind van God zouden begroeten en Sen daarin een onbedrieglijk teeken mocht zien, dat ook Engeland een schoone toekomst tegengaat. Een duitsch prediker betuigde hem, uit naam zijner landgenooten, groote belangstelling in zijn werk. Na hetgeen hij van Sen vernomen had, vertrouwde hij dat deze in den geest van Luther arbeiden en de hervormer van zijn vaderland zou worden. Prof. Albites uit Parijs sprak uit naam der "Société de la Conscience libre et du Theïsme progressif" zijn groote ingenomenheid met den arbeid

¹ Op den 12den April was te Londen door "the Committee of the British and Foreign Unitarian Association" een *Welcome Soirée* in "the Hanover Square Rooms" voor den indischen gast belegd. Juist vijf maanden later bood hem dezelfde vereeniging op dezelfde plaats een afscheidsfeest aan.

van Sen uit. Uit naam der engelsche vrouwen bracht Emily Faithfull haar dank aan den vreemden gast voor hetgeen hij tot verbetering der vrouwelijke opvoeding in Indië gedaan had. Zij verzekerde hem, dat de vrouwen in Engeland zijn edele pogingen waardeerden en overtuigd waren, dat de man, die voor de verheffing der vrouwen arbeidt, ook zijn eigen geluk bevordert, daar de zaak der vrouw ook die van den man is.

Nadat Sen aan de vergadering zijn dank betuigd had voor de sympathie, waarmede hij was ontvangen, schetste hij de indrukken, die hij van zijn verblijf in Engeland medenam.

Om met het minst belangrijke te beginnen: bij het zien der verbazende menigte winkels, welker netheid hij bewonderde, had hij bij zichzelf gedacht, of de Engelschen een volk van winkeliers waren. Waar hij kwam, zag hij aanplakbiljetten, en het zou hem niet verwonderen, wanneer hij voortaan elken Engelschman met een advertentie op het voorhoofd door de straten zag gaan. Het scheen hem toe, dat het gansche leven van John Bull in zijn rechterhand was samengetrokken. Hij heeft geen tijd tot overpeinzingen; hij is een werkmachine en, gelijk Hamlet's geest, *hier en overal*. Een engelsch diner geleek, volgens hem, op een jachtpartij. Men is altijd gewapend met lepels, vorken en messen, gereed om een aanval te doen op vogels, visschen en allerlei andere dieren. Hij sidderde bij het zien van die kolossale stukken roastbeef op de engelsche tafels. Wat de engelsche dames betref, het verbaasde hem, dat zij vijfmaal meer plaats innamen dan de heeren. Met het oog op haar kapsels sprak hij de hoop uit, dat zij in het vervolg beter bewijs van de vruchtbaarheid harer hersens zouden geven.

Maar er waren ook gewichtiger zaken, die zijn verbazing hadden opgewekt: de groote armoede te Londen, de menigte slachtoffers der dronkenschap en de kaste, die hier als maatschappelijke instelling nog bestond. ("De rijken zijn de Brahminen, de

armen de Sudras"). Vooral had het hem geërgerd, dat de regering door onverstandige verordeningen onmatigheid en prostitutie aanmoedigde. Maar met bewondering had hij die menigte philanthropische instellingen te Londen gadeslagen, die een jaarlijksch inkomen bezitten van meer dan £ 3,000,000. Hij was verrukt over "the happy English home"; in het familielevens openbaarde zich duidelijk de geest van Christus. Ook was hij ingenomen met de zegenrijke macht der publieke opinie in Engeland.

Het Christendom in Engeland was zijns inziens te sectarisch. Verschil van meeningen is onvermijdelijk en weldadig; maar is de vijandschap, die onder Christenen heerscht, in overeenstemming met het woord van den Meester: "Hieraan zullen allen erkennen dat gij mijn leerlingen zijt, zoo gij liefde hebt onder elkander."?

Ook was het Christendom in dit land te gespieerd; liefde, vergevingsgezindheid ontbraken daaraan. De bede, door Christenen opgezonden, dat God duizende menschen op het slagveld mocht laten vermoorden, noemde hij onchristelijk.

Eindelijk kwam het hem voor, dat het christelijk leven in Engeland te weinig geestelijk was. Men had hier geen oog voor de wereld des geestes, die veel edeler, verhevener is dan de zichtbare. Godsdienstige overpeinzing ontbreekt nagenoeg geheel. Terwijl God alleen in geest en in waarheid moet worden aanbeden, zoekt men Hem vooral in vormen, plechtigheden en leerstellingen. Christus wordt dagelijks in het midden van Christenen gekruisigd, al vergoden velen hem, waartegen hij zelf zoo sterk mogelijk zou protesteeren. De ware Christus is niet die van vleesch en bloed, welke eens op aarde geleefd heeft, niet die van beelden en schilderingen, niet de zichtbare, maar de geestelijke Christus. Overal, ook onder Hindu's en Mohammedanen, wordt het ware Christendom gevonden, waar zich reinheid, waarheid, liefde, zelfverloochening openbaren. Wij hebben behoefte aan een tweeden Johan-

nes den Dooper, die de komst van den geest van God voorbereidt.

De spreker verklaart, dat hij Engeland verlaat, versterkt in liefde voor zijn land en zijn geloof. Geen enkel nieuw dogma neemt hij mede. Veel heeft hij geleerd, waarmede hij voor zich en zijn vaderland voordeel hoopt te doen. Op de hoogten der Himalayas had hij denzelfden God en Vader ontmoet als op de stille wateren van Loch Lomond en Loch Katrine, vanwaar hij de hem omringende heuvelen aanschouwde.

Hoe zou hij zijn dankbaarheid toonen voor al de vriendschap en sympathie, die hij in Engeland van rijken en armen ontvangen had? Arm was hij hier gekomen; men had hem gevoed en gekleed. De deelneming, die hij ondervonden had, zou hem opwekken, om altijd goed te zijn en goed te doen. "God is liefde -- ziet daar mijn theologie, mijn zedeleer, mijn rijkdom, mijn schat, mijn vreugde, mijn hoop, mijn troost in beproevingen, mijn sterkte te midden van bezwaren en twijfelingen. Laat dit ook uw godsdienst, uw leven, uw licht, uw kracht, uw zaligheid zijn! Vaarwel, dierbaar Engeland, ik blijf u beminnen, niettegenstaande al uw fouten! Vaarwel, vaderland van Shakespeare en Newton, land van vrijheid en weldadigheid, waar ik voor een tijd de liefelijkheid van broederlijke en zusterlijke liefde mocht smaken!"

Voordat Sen in den namiddag van den 17den September te Southampton met de *australia* naar Indië zou terugkeeren, wachtte hem nog een verrassing. Op den morgen van dien dag waren aldaar in de "Unitarian Church" een groot aantal vrienden bijeengekomen, die hem voor het laatst in hun midden wenschten te zien. Verschillende personen, waaronder ook een rabbijn, spraken hun ingenomenheid uit met zijn schoonen arbeid en gaven hem hun beste wenschen mede. Aan het einde zijner toespraak bad Sen, terwijl de gansche vergadering nederknielde, voor Engeland en Indië, die voor tijd en eeuwigheid broederlijk vereenigd mochten zijn.

Zijn verblijf in Engeland was zeker niet vruchteloos geweest:

de belangstelling in Indië en in de Brahma Somaj werd daardoor bij velen opgewekt. Dit bleek vooral uit de oprichting van de "Bristol Indian Association", die verlichte inlanders wil steunen in h^{er}n pogingen om den toestand van Indië te verbeteren en de kennis van en de belangstelling voor Indië in Engeland bevorderen. Ook aan jongelieden, die uit Indië komen om in Engeland hun opvoeding te ontvangen, verleent zij ondersteuning.

Keshub Chunder Sen was de eerste, die tot honorair lid der Vereeniging werd benoemd.

Kort na Sen's terugkomst in Indië, werd door hem te Calcutta de "Indian Reform Association" opgericht, waarvan hij zelf voorzitter is. Zij zoekt door volksonderwijs, opvoeding der vrouw, verspreiding van goedkoope lectuur, bestrijding van dronkenschap en philanthropischen arbeid den maatschappelijken toestand in Indië te verbeteren.

Na langdurigen strijd, door Sen en zijn vrienden gevoerd, worden thans de huwelijken, in de Brahma Somaj van Indië gesloten, door de wet erkend. Vóór de "Native Marriage Act" van het jaar 1872 werden deze huwelijken als onwettig beschouwd. In hun midden zijn de polygamie en de echtscheiding verboden; de bruidegom moet den leeftijd van 19, de bruid dien van 14 jaar bereikt hebben; vóór hun eenentwintigste jaar hebben zij de toestemming van ouders of voogden noodig, terwijl het huwelijk tusschen leden van verschillende kasten geoorloofd is¹. Het is bekend, hoe deze voorschriften in strijd zijn met eeuwenoude maatschappelijke instellingen en gewoonten.

In 1871 werd door Sen een "Brahmo Theological School" ge-

¹ Miss Collet meldt, dat van de 18 huwelijken, die van Januari 1876 tot Juli 1877 in de B. S. gesloten werden, tien plaats hadden tusschen leden van verschillende kasten. De leeftijd der bruidegoms was van 19 tot 37, die der bruiden van 14 tot 26, onder welke vier weduwen waren. Vgl. *The Brahma Year Book* for 1877, bl. 7, 53—55.

opend, waar hij voor studenten te Calcutta voorlezingen houdt. Wij kunnen ons van dit onderwijs eenige voorstelling maken uit de vragen, die aan de toehoorders bij de jaarlijksche examens gedaan worden, waarvan wij enkele mededeelen: "Geef een wijsgeerige verklaring van den tekst: in Hem leven wij, bewegen wij ons en zijn wij." — "Toon aan, dat het plaatsvervangend lijden in strijd is met Gods rechtvaardigheid zoowel als met zijn barmhartigheid." — "Wat is het gebed?" — "Is het gebed in strijd met Gods alomtegenwoordigheid en de onveranderlijkheid der natuurwetten?" — "Beschrijf den invloed van Locke's wijsbegeerte op theologie, ethiek en politiek." — "Welke zijn de dwalingen der Mystieken?"

In 1874 gaf Sen een cursus over vergelijkende theologie, waarin hij de voornaamste godsdiensten van Indië behandelde.

Nog werden door hem in de laatste jaren de volgende werken uitgegeven. In 1873 zijn "Essays, Theological and Ethical";¹ in 1872 en 73 gaf hij een zakalmanak in het licht met spreuken voor elken dag van het jaar, terwijl in 1876 de vierde editie van zijn "Compilatie van theïstische teksten" verscheen, aan de H. S. der Hindu's, Joden, Christenen, Mohammedanen en Parsen ontleend.²

Met een enkel woord moeten wij nog melding maken van een ascetische richting, die zich in den laatsten tijd in de Brahmo Somaj heeft geopenbaard. Onder de vrienden in Engeland wakte

¹ Tot mijn leedwezen vernam ik van miss Collet, dat de *Essays* zijn uitverkocht, zoodat ik daarvan geen gebruik kon maken.

² Dit werkje vond bij de eerste uitgaaf, in 1866, veel tegenstand. De behoudslieden vroegen, waarom het noodig was elders de waarheid te zoeken, die in de H. S. der Indiërs te vinden was. Men gevoelde immers geen honger, als men gegeten heeft. Niet onaardig werd op een vergadering aan hen, die geen honger naar waarheid hadden, verzocht de handen op te steken.

Onder de beste schrijvers der theïstische gemeente munt behalve Sen, vooral Protap Chunder Mozoomdar uit, de redacteur van de Zondagseditie van de *Indian Mirror* en van de *Theistic Annual*. In 1875 en 1876 gaf

de *Bairagya* — zoo heet deze beweging, die de dooding van het vleesch predikt — groote bekommernis. Miss Collet schreef daartegen een artikel in de "Indian Mirror" van 31 Oct. 1875, waarop Sen haar eenige brieven zond, waaraan wij het volgende ontleenen: "De ascetische beweging in ons midden is door de dagbladen zeer overdreven. Wij zijn geen roomsch-katholieke of indische hermeten. Gij kent mij genoeg om te weten, dat ik in mijn leven steeds naar harmonie heb gestreefd. In mijn ascetisme zijn werkzaamheid, liefdadigheid, overpeinzing, zelfverloochening, geestelijke ontwikkeling, huiselijk en maatschappelijk leven vereenigd. Maar, zult gij vragen, waartoe dan die ascetische ijver in deze dagen? Een weinig ascetisme is thans noodig als een geneesmiddel voor de vele ziekten in de Brahma Somaj. Misschien is het slechts een tijdelijk geneesmiddel.

Vóór een paar jaren heeft zich deze beweging aanmerkelijk uitgebreid. De ingewijden worden in verschillende klassen onderscheiden: die de gemeenschap met den goddelijken geest zoeken; die God liefhebben; die zich met studie bezighouden, en die zich aan den dienst van menschen wijden. Tot een ingewijde in de eerste klasse werd de volgende toespraak gehouden: "Vergeet niet, dat uw grootste verlangen moet zijn gemeenschapsoefening met uwen God aan alle plaatsen, onder alle omstandigheden, met gesloten en met geopende oogen. Tusschen u en uw omgeving zal een onderscheid bestaan. Anderen zullen de boodschap des lichts ontvangen, die door u tot hen komt. Ook ik zal van u leeren. Mogen wij eens allen de gelukzaligheid deelachtig worden!"

---

hij een cursus aan de "Brahmo Theological School" voor theologen. In 1874 bezocht hij Duitschland en was op den deutschen Protestantendag te Wiesbaden tegenwoordig. Ook wordt Sen's jongere broeder, Krishna Bihari Sen, als schrijver geroemd. De Brahma Somaj bezit een vijftiental dagbladen en tijdschriften, waarvan sommige alleen een godsdienstige, andere een meer algemeene strekking hebben.

Met miss Collet koesteren wij den wensch, dat deze onnatuurlijke klassenverdeeling der vromen geen wezenlijk bestanddeel der Brahma Somaj worde.

Het aantal theïstische gemeenten in Indië bedraagt volgens de laatste berekening 107, waarvan 61 in Bengalen. Onlangs is, onder voorzitterschap van Sen, een "General Representative Council" opgericht, om den band tusschen de verschillende gemeenten nauwer toe te halen. De vereeniging is in secties verdeeld, die zich met het verzamelen van statistieken, de uitgaaf van boeken en de zorg voor behoeftige Brahma's bezighouden.

Wij hebben in korte trekken, zooveel de ruimte, waarover wij konden beschikken, dit toeliet, het beeld van Keshub Chunder Sen geschetst. Het kwam natuurlijk niet bij ons op, zijn gevoels aan een nauwkeurige kritiek te onderwerpen. Elk onbevooroordeelde, al kan hij zich met vele zijner denkbeelden niet vereenigen, zal in hem een sympathetische persoonlijkheid begroeten. Het was daarom een goede gedachte van redactie en uitgever, om hem onder de "Mannen van Beteekenis" op te nemen. Hij is een bekwaam, edel, ernstig mensch. Zijn bezielde taal is de taal des harten. Zijn ijver voor het schoone doel, dat hij zich voorstelt, is onbegrensd. Innige vroomheid kenmerkt hem. De naam van een "blinden" heiden zou voor hem allerminst passen. Hij heeft niet te vergeefs naar licht gezocht. In de rij der hervormers komt aan den profeet van Indië een eervolle plaats toe.

SECCHI.

PATER ANGELO SEGCHI

EN

URBAIN JEAN JOSEPH LEVERRIER.

Het stille leven van den geleerde, die in de eenzaamheid van het studeervertrek zijn peillood werpt in de onmetelijke diepten des hemels en zijne talenten wijdt aan het ontraadselen van de grootsche geheimen der schepping, gaat in den regel tamelijk eentonig, voor 't minst zonder gedruisch, in onze 19de eeuw voorbij. Sinds de vrije wetenschap onbelemmerd hare wieken kan uitslaan zonder angstvallig en schuchter om te zien, sinds de koene zeevaarders op den oceaan der gedachte onverschrokken het anker lichten om op hunne heerlijke ontdekkingstochten in de wereld der zichtbare en onzichtbare dingen uit te gaan, vliedt het leven van den denker en waarnemer vaak stil en onopgemerkt daarheen.

In vroeger dagen was dat geheel anders. Als met honderd Argusoogen bespièdde de alomtegenwoordige kerk den dienaar der wetenschap op al zijne wegen, ieder oogenblik gereed om hare zware hand op zijn schouder te leggen, zoodra hij zich durfde vermeten een woord te spreken of eene waarheid te ontdekken, die in strijd was met de goddelijke, onfeilbare kerkleer.

Wij kennen allen de treurige geschiedenis van de smadelijke dienstbaarheid der wetenschap. Eeuwen lang was de Theologie de koningin der wetenschappen, maar zij was eene koningin die, stevig gelearsd en gespoord, op al de bewegingen der menschheid toezicht uitoefende en rechts en links tamelijk hardhandig hare terechtwijzingen uitdeelde. Als politie-agent nam zij post op den drempel van alle gehoorzalen, met gespitste ooren ving zij ieder woord op, en als daar binnen een Galilei de wenteling der aarde bewees, of een Buffon de geschiedkundige juistheid van het bijbelsche scheppingsverhaal betwijfelde, dan opende zij driftig de deur, sloot het college, en als zij buitengewoon zachtmoedig was, vergenoegde zij zich den leeraar te dwingen zijne zoogenaamde dwalingen te herroepen, terwijl zij van haar kant met nauwkeurige opgaaf van kapittel en vers aan volk en overheid bewees, dat de aarde wel zeer wezenlijk stilstaat en dat de schepping der wereld ongetwijfeld in zes dagen heeft plaats gehad.

Onze hedendaagsche natuurkundigen leven over het geheel zeker niet op een voet van vertrouwelijke en vriendelijke toegenegenheid met het geloof en de kerk. Al is de veronderstelling niet gewaagd dat meer dan één misverstand, van weerszijde uit onkunde geboren, de waardeering van beider roeping en recht verhindert, toch is het niet minder waar, dat de geweldige striemen die der wetenschap door de tuchtroe der kerk werden toegediend, den onberekenenden haat of de hooghartige onverschilligheid kunnen verklaren, waarmede meer dan één priester — en niet weinig dorpelwachters — in den tempel der wetenschap den dienaar der kerk voorbij gaan. De slavin van vroeger behoeft den zweeps slag van haar drijver niet meer te vreezen; vrij verklaard, is zij tevens tot het volledige besef van haar recht en van haar kracht ontwaakt.

Wat heeft de "koningin der wetenschappen" al niet gedaan om hare koninklijke zusters, die voorwaar uit geen minder edel bloed gesproten zijn, in haar dwangbuis te knellen en voor hare voeten

te doen nederknielen! Prinelli heeft zij met roeden doen slaan, omdat hij ontkende dat de maan en de sterren van den hemel zouden kunnen vallen; zevenmaal heeft zij Campanella gefolterd omdat hij het getal der werelden oneindig groot noemde; ter wille van Josua's zoon sloeg zij Galilëi in boeien; ter wille van den apostel Paulus wierp zij Columbus in de gevangenis; ter wille van Genesis I dwong zij Buffon zijne denkbeelden te herroepen! Kepler sloeg zij met haar banvonnis; in naam der heilige drievuldigheid bracht zij Servetus op den brandstapel; in naam der goddelijke voorverordeneering deed zij Oldenbarneveld vallen op het schavot, wierp zij Hugo de Groot in de gevangenis, dreef zij de remonstranten ademloos voort, en nog altijd zendt zij hare *Standards*, *Univers*, *Germania's* en *Civiltà Cattolica's* de wereld in, om alle zielen op te zweepen tot een hardnekkigen strijd tegen 't geen wij 't meest hebben leeren liefhebben: de vrije wetenschap, de vrije school, den vrijen staat.

Is het dan te verwonderen, dat de koningin van vroeger met haar vervallen glorie den spotlust van de kinderen dezes tijds opwekt; dat haar leven aan een zijden draad heeft gehangen, en bij de regeling van ons hooger onderwijs in allen ernst de vraag ter tafel gebracht en besproken kon worden, of de tijd niet gekomen was om de koningin de deur van haar eigen paleis uit te zetten en met een bedelkorf de straat op te zenden, voor 't minst in een seminariehofje uit te besteden?

In elk geval, hare koninklijke heerschappij is, even als alle absolutisme, ten einde, en in de groote republiek der wetenschappen heeft zij voortaan slechts over ééne stem te beschikken. Hier en daar moge nog een enkele antirevolutionair in middeleeuwschen ridderdos zijn rapiër zwaaien, en in het strijdperk treden met Stahl's leuze: "De wetenschap moet omkeeren en, als eene nederige dienstmaagd, het geloof niet voorgaan, maar bescheiden met haar lanternen volgen," — de kinderen dezes tijds slaan op dergelijke ana-

chronismen geen acht; zij nemen er hoogstens kennis van als van eene vermakelijke curiositeit.

Opmerkelijk en tevens bemoedigend teeken des tijds! Wel heeft de Curie onze moderne wetenschap hare ondubbelzinnige vervloelingen met klimmende hartstochtelijkheid in het aangezicht geworpen, maar niettemin heeft dezelfde kerk, die Galilei veroordeelde en in de vorige eeuw Buffon dwong zijn twijfel omtrent de historische juistheid van het bijbelsche scheppingsverhaal te herroepen, aan onze 19^e eeuw in pater Secchi een harer beroemdste sterrekundigen geschonken! — Zoo kunnen de tijden veranderen!

Onder zulke omstandigheden is het niet te verwonderen, dat ook het leven van Leverrier rustig en stil en zonder opspraak is voorbijgegaan. Oogenschijnlijk hebben noch pater Secchi noch Leverrier zich aan buitensporige ketterijen schuldig gemaakt. Secchi leefde in vollen vrede, Leverrier op een voet van welwillende neutraliteit met zijn kerkgenootschap, doch het is niettemin boven elken redelijken twijfel verheven, dat de geleerde pater door zijne onderzoekingen, niet 't minst door zijn geniaal boek over de éénheid der natuurkrachten, en dat Leverrier door zijne merkwaardige ontdekking der planeet Neptunus op verrassende wijze ons vertrouwen hebben versterkt op de groote hypothese, die het grondbeginsel der moderne natuurkunde en de moeder van alle ketterijen, eigenlijk *de* groote ketterij bij uitnemendheid is: de veronderstelling namelijk, dat het heeal één groot systeem van eindige krachten is, hetwelk door geen willekeurig ingrijpen van bovennatuurlijke machten, maar door één groot beginsel van regelmaat en orde, door vaste, logische, onverbreekbare wetten beheerscht wordt.

Dat iemand den hemel omzet in eene algebraïsche formule wier reuzengetallen ons doen duizelen; dat een geleerde als Leverrier, zonder teleskoop, als het ware met de punt zijner pen, aan den hemel eene planeet ontdekt, die nog door geen gewapend oog

was gezien; dat hij door becijferingen hare plaats aangeeft en zeggen durft: dáár, op dat punt aan den hemel *moet* eene planeet zijn — dat alles vervult ons zeer zeker met een gevoel van eerbied voor de majesteit van het heelal, voor de storelooze orde en logica der schepping; maar niet minder stemt het ons tot bewondering voor het genie van een geleerde, die aan de hand van eenige gegevens op het studeervertrek den sterrenhemel als het ware ten tweedenmale schept.

De sterrenkunde is uit den aard der zaak minder populair dan een harer natuurkundige zusterwetenschappen. Met planten en dieren, met licht en lucht gaan wij dagelijks om. Ze vallen onmiddellijk binnen den kring onzer waarneming; we zien iets van hun leven en werken, zoodat onze weetgierigheid voortdurend geprikkeld wordt om krachten en natuurwerkingen, waarop wij als het ware met iederen voetstap stuiten, van naderbij te bespieden. Niet alzo de sterrenkunde! Met de Psalmisten van oud-Israël mogen we misschien de schoonheid van den sterrennacht in onze gedichten bezingen; de aanblik van de duizelingwekkende diepten des hemels moge ons bijwijlen vervullen van een gevoel van eerbiedige aanbidding voor den Onzienlijke, die een gordel van licht heeft geslingerd om de lendenen der zon en eene diadeem van starren plantte op het voorhoofd van den nacht, — verder gaan de meesten onzer in den regel niet. Uit den aard der zaak kunnen de kostbare werktuigen tot de beoefening der astronomie vereischt, slechts binnen het bereik van eenige weinigen zijn. Hoelang heeft onze groote Kaiser op den zolder zijner eigene woning en in het Leidsche peperhuisje, euphemistisch sterrenwacht genoemd, niet moeten worstelen eer hij de schrielheid onzer regeering bewegen kon, hem van behoorlijke hulpmiddelen te voorzien! Eerst toen zijne gezondheid voor altijd geknakt was, kon zij besluiten om het Leidsche observatorium, ik zeg niet in overeenstemming te brengen met den eu-

ropeeschen roem van onzen grooten landgenoot, maar ten minste zoodanig te hervormen, dat de sterrenwacht van 's rijks eerste universiteit niet langer den wrevel en de ergernis der geleerde wereld opwekte. — Behalve de kostbare werktuigen, is de ongewone wiskunstige kennis, die de astronomie van hare beoefenaars vraagt, natuurlijk een onoverkomelijk bezwaar voor hare populariteit, zelfs bij hen, die op algemeene beschaving aanspraak meenen te kunnen maken.

't Spreekt van zelf dat dit tijdschrift de plaats niet is voor breedvoerige en nauwkeurige uitweidingen over den wetenschappelijken arbeid der astronomen, aan wier herdenking deze aflevering gewijd is. Toch heeft beider naam in de geleerde wereld eene te groote vermaardheid verworven, dan dat wij hun dood met stilzwijgen zouden mogen voorbijgaan. Wij beginnen met pater Secchi, wiens portret aan het hoofd dezer bladzijden geplaatst is.¹

In de laatste jaren heeft de dood met eene onverbiddeijke hevigheid zijne slachtoffers geveld onder de beroemde astronomen, wier naam onafscheidelijk aan de veroveringen der wetenschap gedurende de eerste helft onzer eeuw verbonden is. Hanzen, Mädler, Struve, Sir John Herschel, Argelander, Heis, Kaiser, Littrow, allen sterren van de eerste grootte, werden uit hunne roemrijke loopbaan weggenomen. Thans zijn Secchi en Leverrier hen gevolgd. Terwijl Mädler en Herschel, oud en levensmoede, hun taak vol-

¹ Van Leverrier bestaat geen dragelijk portret. Een onverzettelijke afkeer om zich te laten portretteeren of photographeeren behoorde, onder meer, tot de eigenaardigheden van zijn niet zeer handelbaar karakter. Behalve eene buste op de sterrenwacht te Parijs, is er nog slechts een mislukt portret van Leverrier op vijf en twintigjarigen leeftijd, naar hetwelk geen eenigszins dragelijke afbeelding te vervaardigen was. De uitgever heeft zich dus moeten beperken tot het portret van Secchi, dat in deze aflevering den lezer wordt aangeboden.

bracht hadden, werd pater Secchi, nog krachtig en gezond, nauwelijks 60 jaar oud, plotseling geveld. Begunstigd door de wonderbare helderheid van den italiaanschen hemel, zou zijn geoefend oog nog menige ontdekking op het gebied der physische astronomie, aan de breede reeks zijner schitterende waarnemingen hebben kunnen toevoegen, indien de krachtige man niet onverwacht door eene doodelijke ziekte gesloopt ware.

Angelo Secchi werd den 28sten Juni 1818 te Reggio in Lombardije geboren. Neiging en maatschappelijke omstandigheden noopten hem reeds als jongeling, zich in de orde der Jezuiten te laten opnemen, wier leidlieden, met hunne gewone menschenkennis, spoedig de buitengewone begaafdheid van den jeugdigen godgeleerde voor de beoefening der natuurkundige wetenschappen opmerkten en begunstigten. Na zijne voorbereidende studiën, eerst op het collegio Illirico-Lauretano, bij Loreto, daarna op Georgetown-college, nabij Washington, genoten te hebben, werd hij gedurende eenigen tijd met het professoraat voor mathesis en physica aan laatstgenoemde inrichting bekleed, doch verwisselde spoedig daarna zijn werkkring in de Vereenigde Staten met het hoogleeraarsambt in de natuurkunde aan het Collegio Romano te Rome. Toen de revolutionaire storm van 1848 over Italië ging en de orde der Jezuiten uit Rome verdreef, werd ook Secchi in zijne vreedzame studiën gestoord, en maakte hij van zijne gedwongene rust gebruik tot het doen eener groote wetenschappelijke reis door Frankrijk, Engeland en Amerika. De restauratie van het pauselijke bewind in 1850 had den terugkeer van Secchi ten gevolge, die nu de plaats van De Vico innam en met het bestuur der pauselijke sterrenwacht bekleed werd. Het observatorium te Rome was van stonde aan bestemd geweest voor de studie der physische astronomie, dat wil zeggen voor het onderzoek van al die vraagstukken, die betrekking hebben op de uitwendige gesteldheid der hemellichamen. In een tijd toen middelmatige telescopen, thans

in het bezit van meer dan één particulier, voor de meeste sterrenwachten nog tot de vrome wenschen behoorden, kon het pauselijke observatorium reeds beschikken over een grooten refractor van Cauchoix, waarmede De Vico zijne beroemde waarnemingen omtrent de binnenmanen van Saturnus en de omwenteling van Venus verrichtte. De Vico's opvolger, Secchi, zou nog heerlijker ontdekkingen doen dan zijn voorganger. Toen de leiding der sterrenwacht hem werd opgedragen, was hij in de wetenschappelijke wereld schier geheel onbekend, en men twijfelde zeer of Secchi de man was om den als geleerde en mensch even hooggeschaten De Vico op waardige wijze te vervangen. Weinige jaren slechts waren verloop en het observatorium te Rome had niet slechts zijn ouden roem gehandhaafd, maar tevens nieuwe lauweren veroverd.

Om aan Secchi's arbeid recht te doen wedervaren, dient in het oog gehouden te worden, dat het beginsel der verdeeling van arbeid, thans op ieder gebied in de maatschappij van kracht, ook op de beoefening der sterrenkunde is toegepast. Bessel was de laatste astronoom, die al de deelen zijner omvangrijke wetenschap met dezelfde genialiteit beoefende en beheerschte, doch bij den tegenwoordigen stand der wetenschap zou zelfs een Bessel, hoe wonderbaar begaafd ook, voor die reuzentaak niet meer berekend geweest zijn. Wie heden ten dage de wetenschap vooruitbrengen wil, moet zich of op de theorie en de berekening, of op de plaatsbepaling der hemellichamen en wat daarmede samenhangt, of op de astrofysiek uitsluitend toelagen. Een dier hoofddeelen beoefende, kan de astronoom van den tegenwoordigen tijd slechts ter loops en als in het voorbijgaan kennis nemen van de anderen. Leverrier was theoreticus, Secchi wijdde zich hoofdzakelijk aan de astrofysiek. Maar op dit gebied heeft hij dan ook onvergankelijke lauweren veroverd en niet weinig bijgedragen om dit gedeelte der sterrenkunde te emancipeeren en op het hooge standpunt van ontwikkeling te brengen, hetwelk het thans bereikt heeft. 't Is waar,

hij werd bij zijne onderzoekingen in geen geringe mate geholpen door het bij uitstek gunstige italiaansche klimaat en de mildheid van zijn ambtgenoot, pater Rosa, die zich de aanzienlijke kosten getroostte voor den aankoop van een münchener telescoop van 14 voet lang en aldus de sterrenwacht te Rome verrijkte met een instrument van den eersten rang; doch van den anderen kant moet worden erkend, dat het aan niemand beter besteed was dan aan Secchi. Nadat hij eerst zijn instrument gebruikt had om, op het voetspoor van Struve, de vaste sterren waar te nemen, die onder den naam van dubbele sterren bekend staan, bewoog Secchi zich al spoedig schier uitsluitend op het gebied der physische waarnemingen. Saturnus en de ringen, Jupiter en zijne manen werden nauwkeuriger onderzocht. Bij de derde Jupiter-maan ontdekte hij op de schijf vlekken en kwam hij tot de slotsom, dat zij zich in korter tijd om hare as wentelt dan zij noodig heeft om zich om hare hoofdplaneet te bewegen. Eveneens werd de oppervlakte van Mars en hare verdeling tusschen land en water bestudeerd. Daarna vestigde hij zijne aandacht op eenige gedeelten der Maan en ontwierp zijne uitstekende schets van den onmetelijken Maan-krater, Copernicus genaamd. In het bijzonder trokken de nevelvlekken voortdurend de aandacht van den italiaanschen sterrenkundige, en als vrucht zijner studiën verrijkte hij de wetenschap met eene zorgvuldige beschrijving van de beroemde nevelvlek in het sterrenbeeld Orion, terwijl hij tevens den geheimzinnigen ringnevel in de Lier oplostte in een ring van sterren, en eene menigte nevelvlekken ontdekte, die aan de opmerksaamheid van Herschel en zijne opvolgers waren ontgaan. Intusschen, al deze schoone waarnemingen, hoe belangrijk ook, werden in de schaduw gesteld door de spectroscopische onderzoekingen die de geleerde pater instelde. Nauwelijks was de spectraal-analyse in hare hoofdtrekken ontdekt, of Secchi greep dit nieuwe en betrouwbare peillood gretig aan, om de diepten des hemels en de chemische samenstelling der vaste

sterren en nevelvlekken te onderzoeken. Voortgedreven door eene onverzadelijke weetgierigheid, onvermoeid waar het gold langs ongebaande wegen op ongekende onderzoekingen uit te gaan, waagde hij zich op dit nieuwe, in den letterlijken zin van het woord onmetelijke gebied, en slag op slag volgden de belangrijkste ontdekkingen elkander op. Reeds in het jaar 1867 had hij de spectra van meer dan 500 vaste sterren bepaald en zodoende een rijken voorraad van bouwstoffen verzameld, waaruit de verrassendste gevolgtrekkingen konden worden afgeleid. Hij ontdekte, dat het onnoemelijke aantal vaste sterren, wat hare physisch-chemische samenstelling betreft, in vier bepaalde klassen of typen gerangschikt kunnen worden. De eerste klasse, waartoe de meeste witte sterren behooren, en onder deze ook de helder stralende Sirius, onderscheidt zich door talrijke fijne zwarte strepen in het spectrum: gloeiende waterstof is het overheerschende bestanddeel harer atmosfeer. Waarschijnlijk bezitten de sterren van deze klasse de hoogste temperatuur. Tot de tweede klasse behooren de sterren, wier spectra voornamelijk in de roode en blauwe deelen met sterke donkere strepen overtoegen zijn; tot deze soort behoort o. a. onze zon. De spectra der sterren, die tot de derde klasse gerekend worden, onderscheiden zich daardoor dat zij met breede schaduwen doortrokken zijn. Hiertoe behooren vele roode sterren, die, naar 't schijnt, door ongemeen sterke, absorbeerende atmosferen omgeven zijn. De vierde klasse bestaat slechts uit de weinige sterren, wier spectra uit drie heldere, door donkere tusschenruimten gescheiden, strepen bestaan. Slechts uiterst zeldzaam vond Secchi eene ster, wier spectrum niet in een der vier rubrieken geplaatst kon worden, terwijl hij daarentegen opmerkte dat twaalf streken des hemels voornamelijk met sterren van een en dezelfde type bevolkt waren. Dit laatste schijnt op eene geheimzinnige betrekking der afzonderlijke deelen, op een verborgen gemeenschappelijken oorsprong van groote afdeelingen

van onzen sterrenhemel te wijzen en voert ons in de ontwikkeling van den Kosmos naar tijden terug, die evenver van het begin van ons zonnestelsel verwijderd zijn, als de afstand is tusschen de 19^e eeuw en den oorsprong van ons zonnestelsel. Terwijl Secchi aldus in de duizelingwekkende diepte des hemels zijn vorschend oog sloeg, wijdde hij tevens zijne aandacht aan het spectroscopisch onderzoek der physische toestanden van ons planetenstelsel. Hij vond in den atmosfeer van Mars onzen waterdamp terug, maar aan gindsche zijde van Mars ontdekte hij, bij Jupiter, Saturnus, Uranus en Neptunus, gansch andere toestanden, die aanduiden dat deze groote planeten nog heden ten dage een gedeelte van hare gloei-hitte behouden hebben.

't Spreekt wel van zelf dat een zoo onvermoeid geleerde aan de verzoeking geen weerstand bieden kon, om zijn talent te beproeven aan de oplossing der raadsels van het voor ons belangrijkste hemellichaam, de zon. Een groot gedeelte zijner werkzaamheid viel dan ook op dit gebied, en de belangrijke resultaten zijner nasporingen ontwikkelde hij in zijn beroemd werk: *le Soleil*, dat op aandrang zijner toehoorders der École-St.-Généviève te Parijs, voor wie hij in het jaar 1867 eenige voordrachten gehouden had, door hem in het fransch geschreven werd, en dat bij zijne verschijning in 1870, ondanks het krijgsrumoer, alom in de geleerde wereld een diepen indruk maakte.

Waren deze heerlijke resultaten eener onvermoeide werkzaamheid reeds voldoende om aan Secchi eene eereplaats onder de corypheeën der astronomische wetenschap te verzekeren, ook op het gebied der tellurische natuurkunde vestigde hij zijn scherpzinnigen blik. In 't bijzonder boeiden de electriche en magnetische verschijnselen onzer planeet zijne aandacht. Reeds spoedig merkte hij op, dat sommige buitengewone magnetische trillingen in verband staan met atmosferische bewegingen, ofschoon het moeilijk te beslissen was welke. Later nam hij waar, dat bij heldere,

magnetisch gestoorde avonden, de electriciteit buitengewoon sterk was. De dagelijksche verdeeling der electriciteit werd door Secchi met de grootste nauwkeurigheid gadeslagen, en van 's morgens 7 tot 's avonds 9 uur zag hij iederen dag achttmaal den stand der instrumenten na, terwijl gelijktijdig de overige meteorologische waarnemingen regelmatig werden voortgezet. Deze tijdroovende bezigheid deed het denkbeeld bij hem geboren worden om een werktuig uit te denken, dat de rol van waarnemer op zich nemen kon en hem zelve ontslaan zou van de vermoeiende bezigheid om telkens de talrijke meteorologische werktuigen na te zien, en den stand van barometer, thermometer, ombrometer, psychrometer, anemometer enz. op te teekenen. Natuurlijk moest hij bij de vervaardiging van een wetenschappelijk toestel van zoo universeele strekking op tal van schier onoverkomelijke moeilijkheden stuiten. Niettemin wist Secchi's vernuft al de hinderpalen te overwinnen, en wie op de tweede Parijsche wereldtentoonstelling de afdeeling Italië bezocht, die heeft ook het wonderbare instrument kunnen zien, dat met eene onberispelijke nauwkeurigheid het werk van tien waarnemers verricht. De vindingrijke pater, die zijn vernuftig werktuig tentoongesteld had, was dagelijks gedurende eenige uren bereid, aan de bezoekers der tentoonstelling in een der beschaafde talen van Europa, die hij allen even vlug en gemakkelijk sprak, al de inlichtingen te verschaffen die zij verlangden. 't Maakt een eigenaardigen indruk, als men het stille spel van al de wijzers van den Meteorograaf gadeslaat, die dag en nacht als secretarissen der natuurkrachten fungeeren en met de grootste stiptheid van kwartier tot kwartier alle veranderingen in de temperatuur, de vochtigheid van de lucht, het draaien van den wind, iedere daling of rijzing van het kwikzilver in den barometer opteekenen. Zelfs de kracht van den wind en de tijd waarop het regent, wordt door het vernuftige werktuig zorgvuldig geregistreerd.

Terwijl Secchi aldus als uitstekend waarnemer nieuwe feiten

ontdekte en astronomische en meteorologische instrumenten uitdacht, vond de rusteloze geleerde nog tijd boeken te schrijven, zoo rijk van inhoud als zijn beroemd werk over de zon en zijn niet minder geleerd geschrift over de eenheid der natuurkrachten. Ieder, die met den reusachtigen vooruitgang der moderne wetenschap bekend is, wordt vervuld van eerbied en ontzag voor de schatten van diepzinnige geleerdheid, die zijn boek over de eenheid der natuurkrachten bevat, terwijl de lezer tevens aangenaam verrast wordt door de zorgvuldigheid waarmede Secchi de astrofysicus Secchi den katholieken godgeleerde weet te ontwijken en natuurwetenschap en kerkleer zooveel mogelijk van elkander weet te scheiden. "In de wetenschap," pleegde hij te zeggen, "houd ik mij aan de natuur, in den godsdienst aan den paus."

Zulk een geleerde was natuurlijk op ieder internationaal natuurkundig congres een welkome gast, en de verwachting van de mannen der wetenschap, dat de geleerde pater nog groote ontdekkingen vooral op het gebied der astrofysiek, doen zou, was door zijn roemrijk verleden genoegzaam gerechtvaardigd, doch werd, door zijn plotseligen dood, helaas maar al te zeker verijdeld.

Dat uit de scholen der Jezuiten ook mannen als pater Secchi zijn voortgekomen, zou ons bijna met de woelige orde kunnen verzoenen.

De sterrenkundige die weinige maanden vóór pater Secchi aan de wetenschap ontnomen werd, bewoog zich in eene geheel andere richting. Leverrier, die in zijn persoon als het ware den geheelen roem der hedendaagsche astronomie van Frankrijk vertegenwoordigt, was theoreticus en vermoedelijk vervuld van ongeveinsde minachting voor het talent van Secchi. Indien Lagrange gelijk heeft, dat de teleskoop den astronoom maakt, dan is Leverrier misschien geen sterrenkundige geweest, want hij heeft bijna nooit metend en waarnemend, maar schier uitsluitend met de punt

van zijn potlood en de cijferstift van den rekenkunstige den loop der sterren nagegaan. Maar op dit gebied was hij dan ook eene autoriteit van den eersten rang en zal zijn roem tijden en volken overleven.

't Valt niet te miskennen, en in zeker opzicht is het ook niet meer dan natuurlijk, dat naar gelang de theoretische arbeid van Leverrier de geleerde wereld met grooter bewondering vervulde, de Parijsche sterrenwacht, wier zorg hem was toevertrouwd, in gelijke mate aan beteekenis verloor. Naar het algemeen gevoelen van bevoegde beoordeelaars heeft het observatorium der groote wereldstad door zijne waarnemingen, in stede van den vooruitgang der wetenschap te bevorderen, integendeel van den beginne af der astronomie meer schade dan voordeel aangebracht. De vermakelijke fierheid, waarmee men in Frankrijk van het observatorium te Parijs spreekt als "de eerste sterrewacht van het Heelal"! is in Engeland, Duitschland en Holland steeds met een bedenkelijk hoofdschudden beantwoord. Onder het bestuur van Arago kon het prachtige en onpraktische gebouw van Lodewijk XIV ten minste nog roem dragen op een kring van degelijke astronomen, die zich nu en dan aan het onderzoek van het een of ander hemellichaam wijdde, doch toen Leverrier Arago's plaats innam, kwam hierin verandering. Waarnemingen te doen was volgens hem geen kunst, maar min of meer een soort handwerk, eene werktuigelijke bezigheid, die ieder eenigszins vaardig mensch spoedig genoeg zich kon eigen maken. Geheel in overeenstemming met de weinige waarde die hij aan dit gedeelte der astronomische wetenschap hechtte, werden de waarnemingen door de fransche regeering bij het stuk betaald! Natuurlijk nam het gehalte van de aldus tot fabriekwerk vernederde wetenschap door deze aanbesteding niet in deugdelijkheid toe. Het is een feit, dat een der medearbeiders aan het fransche nationale observatorium zijne keurig geschreven waarnemingen aan den secretaris overhandigde met de woorden:

"Hier hebt ge, mijnheer, voor 30 francs waarnemingen, die geen 30 sous waard zijn." Dat onder zulke omstandigheden de buitenlandsche geleerden aan de parijsche waarnemingen geen 't minste gewicht hechtten, is niet meer dan natuurlijk. Auwers sloeg dan ook, tot 'grootte ergernis der fransche akademie, in zijn uitvoerige studie over den stand van sommige groote sterren, op den arbeid der Parijzenaars geen acht. Trouwens, al veroorzaakte het strenge oordeel van Auwers over de geringe waarde der fransche waarnemingen, een storm van verontwaardiging in de fransche akademie, — te Parijs zelf was het oordeel over "de eerste sterrewacht van het Heelal" niet veel gunstiger. Toen een fransch admiraal, in tegenwoordigheid van Dupuy de Lôme, aan Leverrier zijne bevreemding te kennen gaf, dat men op het parijsche observatorium de poolster niet zien kon, antwoordde deze: "Neen, maar hebt gij dan, als gij uit het ministerie van marine kwaamt, op de Place de la Concorde de poolster nooit gezien?" — "Zeer zeker, maar op het observatorium?" — "Ah zoo! maar denkt gij dan, dat wij zulke voortreffelijke werktuigen bezitten, dat zij ons beletten sterren te zien, die men met het bloote oog kan waarnemen?" —

Intusschen, terwijl te Parijs, onder het bestuur van Leverrier, de waarnemende sterrenkunde van jaar tot jaar aan belangrijkheid verloor, bereikte daarentegen de theoretische astronomie onder zijne leiding, in de eerste plaats door hetgeen hij zelf op dit gebied verrichtte, eene bewonderenswaardige hoogte. De ontdekking der planeet Neptunus, op grond van de afwijkingen in de loopbaan van Uranus, bezorgde aan Leverrier op vijfendertig jarigen leeftijd in een oogwenk eene europeesche vermaardheid, die hij daarna roemrijk gehandhaafd heeft.

Geboren 11 Maart 1811, te St. Lo, in het departement La Manche, openbaarde Leverrier reeds in zijne vroege jeugd eene

buitengewone neiging en eene zeldzame vaardigheid voor de beoefening der wiskunstige wetenschappen. In 1831 bezocht hij de Polytechnische school te Caen, twee jaar daarna, toen hij eene prijsvraag beantwoord had, begaf hij zich naar eene dergelijke inrichting te Parijs. Hij volbracht zijne studiën met zooveel lof, dat de belangrijkste betrekkingen in den staatsdienst, bij het verlaten der polytechnische school, voor hem toegankelijk waren. Zonderling bij den eersten oogopslag, deze mathematische geest, die bij voorkeur en met de grootste gemakkelijkheden zich in de wereld van het abstracte denken bewoog, vestigde zijn oog niet op eene betrekking die overeenkwam met zijne liefde en zijn talent, maar hij vroeg en kreeg het ambt van ingenieur bij de tabakscultuur. Niet zijne gehechtheid aan de tabak, maar zijn begeerte om te Parijs te kunnen blijven wonen, en aldus in het brandpunt der fransche beschaving zijne wetenschappelijke vorming te voltooien, bepaalde zijn keus. Zijne betrekking noopte hem tot het nemen van allerlei scheikundige proeven, tengevolge waarvan hij eene nieuwe verbinding van phosphorus met oxygenium ontdekte en in de "Annales de physique et de chimie" van het jaar 1837 beschreef. Ondanks deze gelukkige resultaten op den weg van waarneming en experimentatie veroverd, bleef hij nochtans het grootste gedeelte van zijn tijd en vlijt aan zijne eerste liefde, de studie der ingewikkeldste vraagstukken van de beschrijvende meetkunde wijden, zoodat hij al spoedig aan de polytechnische school, wier leerling hij geweest was, als repetitor verbonden werd.

Aangetrokken door de studie van de mechanica des hemels, be- gaafd met eene zeldzame werkkracht en een niet minder verwonderlijk abstractie-vermogen, wierp hij zich op de moeielijkste vraagstukken der theoretische astronomie: de berekening der onregelmatigheden in de loopbanen der planeten, terwijl hij tevens het vraagstuk van de stabiliteit van ons zonnestelsel aan een

vernieuwd onderzoek onderwierp. In twee geschriften, die hij aan de akademie van wetenschappen ter beoordeeling voorlegde, bewees hij, dat indien men de gewone berekening van de massa aan onze aarde en de zes voornaamste planeten toegeschreven, aanneemt, het geheel dier massa volkomen beantwoordt aan de voorwaarden der stabiliteit, zooals Lagrange die gesteld heeft, terwijl hij tevens aantoonde, dat vergissingen in deze berekening wel is waar mogelijk doch tevens te gering zijn om eenigen invloed te kunnen uitoefenen. Op grond daarvan gaf hij tevens in cijfers de grenzen aan, waarbinnen de excentriciteit en de wederkeerige storingen in de loopbaan der planeten zich bewegen; hij bewees bovendien dat de stabiliteit verzekerd is door de planeten Jupiter, Saturnus en Uranus, terwijl hij ten aanzien van de Aarde, Mars, Mercurius en Venus het vraagstuk nog onbeslist liet.

Door deze studiën werd de aandacht der wiskundigen en astronomen, in 't bijzonder van Arago, op den jeugdigen ingenieur bij de tabakscultuur gevestigd. Hij vroeg en verkreeg ontslag uit zijne betrekking om, op aansporing van Arago, zich geheel en al aan de theoretische astronomie te wijden. Zijne berekening der storingen in de loopbaan van Mercurius en zijne nauwkeurige beschrijving der kometen van 1770 en 1843 opende voor hem de poorten der akademie van wetenschappen, waar hij, 19 Januari 1846, in de afdeling sterrenkunde den zetel innam, die door het overlijden van graaf Cassini was opengefallen.

Aangemoedigd door de verrassende resultaten zijner studiën over de loopbaan van Mercurius, vestigde hij zijne aandacht daarna op de planeet Uranus, wier loopbaan meer dan één onopgelost raadsel den sterrenkundige aanbood. De resultaten van dezen arbeid, die tot de ontdekking der planeet Neptunus leidden, hebben Leverrier's naam onsterfelijk gemaakt.

Nadat Herschel, 13 Maart 1781, de planeet Uranus ontdekt had, destijds de verst verwijderde der bekende planeten, moest

natuurlijk hare loopbaan berekend worden. Op zichzelf reeds bezwaarlijk genoeg, zou deze taak met schier onoverkomelijke moeilijkheden verbonden zijn geweest, indien niet gebleken ware, dat men reeds vóór Herschel Uranus waargenomen had, evenwel zonder op hare beweging te letten en het hemellichaam in de rij onzer planeten op te nemen. Niettemin waren deze oude waarnemingen thans een uitnemend hulpmiddel om de loopbaan der planeet nauwkeurig te berekenen, en daarmede tevens hare standplaats aan den hemel te voorspellen. Intusschen bleek met ieder tiental jaren duidelijker dat er geen genoegzame overeenstemming bestond tusschen de waarnemingen en de berekening van haar loopbaan, zoodat Bouvard de gissing waagde, dat ergens eene onbekende oorzaak aanwezig moest zijn, die onopgemerkt op de loopbaan van Uranus invloed uitoefende. Bessel ging nog een stap verder, toen hij in 1840 nadrukkelijk verzekerde, dat de tijd komen zou, waarop men de oplossing van het raadsel wellicht in het bestaan eener nieuwe planeet vinden zou, wier loopbaan en plaats aan den hemel, door den invloed dien zij op Uranus uitoefende, berekend zou kunnen worden. Zoo was de stand der zaak, toen Leverrier zijne kracht aan de oplossing van het vraagstuk ging beproeven. Aan zijne zeldzame scherpzinnigheid en aan zijne onverzettelijke volharding, die de hoogste bewondering der sterrenkundigen opwekte, mocht het gelukken, aan te toonen dat de schijnbaar grillige luimen, waarmee Uranus zijn weg door de onmetelijke ruimte vervolgt, niets anders is dan de werking van de vaste wetten die hemel en aarde beheerschen, die den natuurkundige met zooveel eerbied en ontzag vervullen voor de logica van het Heelal en ons wel zeer wezenlijk overtuigen van de waarheid, dat de wereld geen stuk- en lapwerk maar één groot, samenhangend, harmonisch geheel is.

Leverrier begon met de tafels van Uranus, door Bouvard in 1821 naar de formules van Laplace opgesteld, te onderzoeken en in de eerste plaats de storingen te berekenen, die Saturnus en Ju-

piter, de eenige planeten die destijds in aanmerking kwamen, op de loopbaan van Uranus konden uitoefenen. Hij maakte zelf eene voorloopige berekening, sloeg nauwkeurig acht op al de waarnemingen tot 1845, om zodoende een helder denkbeeld te verkrijgen van den strijd tusschen de theorie en de waargenomen feiten. Daardoor van de overtuiging doordrongen, dat de loopbaan van Uranus niet kon worden verklaard uit de aantrekkingskracht der bekende hemellichamen, werd hij er toe geleid om in het bestaan van den een of anderen onbekenden wereldbol eene nieuwe oorzaak van storing te gaan zoeken. Na de veronderstelling van eene groote satelliet of eene onbekende komeet als onhoudbaar te hebben afgewezen, meende hij de geleidelijke, voortdurende, ofschoon afwisselende werkzaamheid van eene onbekende planeet op de loopbaan van Uranus op te merken. In deze veronderstelling, en uitgaande van de waargenomen storingen die nog niet opgehelderd waren, berekende hij de massa, de loopbaan en den stand der onbekende ster, en reeds den 1sten Juni 1846 gaf hij aan de akademie van wetenschappen de plaats aan den hemel op, waar de ongeziene planeet op den 1sten Januari 1847 vermoedelijk te vinden zou zijn, er bijvoegende, dat men reeds nu op de aangegeven graden kon gaan zoeken, omdat de onbekende rustverstoorder zich volgens zijne berekeningen slechts langzaam voortbewoog. De ster moest volgens hem eene groote planeet zijn, die men evenwel door haar duizelingwekkenden afstand slechts als een nauw merkbaar licht te midden van duizende andere zou vinden in het teeken van den Steenbok, eenigszins ten oosten van de ster δ . Omdat op het observatorium te Parijs geen nauwkeurige sterrenkaart aanwezig was, schreef Leverrier, 18 Sept. 1846, aan Galle te Berlijn, met het verzoek op de aangegeven plaats naar de planeet te gaan zoeken. Zijn brief kwam 's morgens den 23sten September te Berlijn aan, en ofschoon Encke, directeur der berlijnsche sterrenwacht, weinig lust gevoelde om het verzoek van zijn parijschen ambtgenoot in

te willigen en zijn tijd te verbeuzelen met een onderzoek, aan welks resultaat hij twijfelde, besloten de berlijnsche geleerden ten slotte toch eene poging te wagen. En inderdaad, met de voortreffelijke akademische sterrekaart XXI $\frac{1}{2}$ in de hand, vond Galle, na eenige vergelijkingen, op de door Leverrier aan den hemel aangewezen plaats eene ster van de achtste grootte, die op de kaart ontbrak. Bij de waarneming op den volgenden avond bleek dat de standplaats van het onbekende hemellicht eene merkbare wijziging ondergaan had, zoodat er geen twijfel overbleef of de planeet, die Leverrier met de punt zijner pen op 't papier gevonden had, was ook werkelijk op de aangeduide plaats van den hemel aanwezig. Den 1sten Januari 1847 bevond zich de planeet, die Neptunus gedoopt werd, slechts met de geringe afwijking van twee graden, op de plaats die haar a priori door den wiskunstenaar was aangewezen.

De verrassende ontdekking der nieuwe planeet, die gedurende eenigen tijd den naam van Leverrier droeg, maakte een diepen indruk op de geleerde wereld, en verlevendigde in geen geringe mate onze bewondering voor de indrukwekkende orde in het heelal en voor de scherpzinnigheid van een genie, dat tot zulke grootsche daden in staat was. De naam van den vijfendertigjarigen geleerde was op aller lippen, en als met een tooverslag had Leverrier eene europeesche vermaardheid verworven. De koning van Denemarken was de eerste die hem het ridderkruis van Danebrog toezond; de meeste europeesche hoven volgden; de fransche minister van onderwijs Salvandy liet op plechtige wijze Leverrier's buste onthullen; koning Lodewijk Philips benoemde hem tot officier van het Legioen van eer, en schier alle geleerde akademies van Europa haastten zich, den beroemden sterrenkundige hunne eerediploma's toe te zenden; tevens werd te zijnen gerieve aan de faculteit voor natuurkundige wetenschappen een kathedr voor astronomie opgericht.

Te midden van al die welverdiende lauweren ontbrak het Leverrier's van nature zeer prikkelbaar karakter niet aan minder aangename er-

varingen. Een jeugdig engelsch wiskundige, Adams, betwistte hem het eerstgeboorterecht zijner ontdekking. Adams had, evenals zijn beroemde ambtgenoot, sinds 1841 de storingen in de loopbaan van Uranus bestudeerd en was, schier gelijktijdig met Leverrier, na langdurige berekeningen tot hetzelfde resultaat gekomen als de directeur der parijsche sterrewacht. Evenals deze, had Adams het bestaan eener onbekende planeet voorspeld, en, ofschoon minder nauwkeurig, toch ongeveer op dezelfde plaats van den hemel haar standplaats aangewezen. Prioriteits-geschillen op het gebied der ontdekkingen zijn uit den aard der zaak altijd moeilijk te beslissen, en het zou zeker niet voor de eerste maal zijn, dat twee geleerden, die zich aan de ontwarring van hetzelfde raadsel wijdde, onafhankelijk van elkander, tot dezelfde verrassende uitkomst geraakten. In sommige tijdperken gaat de lucht, evenals van nieuwe ideeën, ook van nieuwe ontdekkingen zwanger. Indien gelijktijdig twee rijk-begaafde talenten hunne krachten beproeven aan vraagstukken die ter oplossing rijp zijn, is het geenszins onmogelijk dat zij ook gelijktijdig en onafhankelijk van elkander hetzelfde ontdekken. De roem van den een, vermindert daarom de verdiensten van zijne evenknie niet.

De toejuiching die Leverrier te beurt viel, prikkelde hem slechts tot verdubbelde krachtsinspanning. Zijn vernieuwd onderzoek naar de loopbanen van al de voornaamste planeten en de veranderingen die zij door hun wederkeerige storingen ondergaan, werd de grondslag der tafels, die op de eenvoudigste wijze en met de grootste nauwkeurigheid de plaats aangeven, waar zij te allen tijde te vinden zijn. Uit den aard der zaak kunnen wij geen nauwkeurig verslag geven van zijn veel omvattenden arbeid; slechts een enkele bijzonderheid, die de zeldzame nauwkeurigheid zijner berekeningen in het licht stelt, vinde hier nog eene plaats. Het betreft zijne berekening der massa, d. w. z. van het gewicht der planeet Mars.

De bepaling van het gewicht der planeten is een belangrijk onderdeel der mathematische astronomie; ook is de oplossing van het vraagstuk betrekkelijk eenvoudig bij al die planeten, die door manen omringd zijn. Zulk een satelliet vervult de rol van de balans in de weegschaal waarop de hemellichamen gewogen worden. Is daarentegen eene planeet, zooals tot voor weinige maanden met Mars het geval was, niet met eene maan bevoorrecht, dan kan haar gewicht slechts langs allerlei breedvoerige en moeilijke omwegen bepaald worden. Juist de moeilijkheid van dien langdurigen arbeid prikkelde het talent en de volharding van Leverrier, om de oplossing van het vraagstuk ter hand te nemen. Hij vergeleek de waarnemingen, die gedurende eene eeuw hadden plaats gehad, en kwam na een jarenlangen arbeid tot de slotsom, dat de massa der planeet Mars $\frac{1}{3000000}$ deel van het gewicht der zon bedraagt. Nu werden onlangs, met de voortreffelijke werktuigen waarover Amerika te beschikken heeft, op het observatorium te Washington door prof. Asaph Hall twee manen van Mars ontdekt¹; terstond greep de hoogleeraar Newcomb de nieuwe ontdekking aan om, langs eenvoudigen en zekeren weg, het gewicht van Mars nauwkeurig te bepalen, en nog vóór zijn dood genoot

¹ Asaph Hall vond de beide manen, 11 en 12 Augustus jl., met den 25 duimschen refractor van Clark. De manen zijn zeer klein en werpen een zwak licht af. In doorsnede bedragen zij waarschijnlijk niet veel meer dan 10 mijlen, zoodat we hier te doen hebben met hetgeen Humboldt zak-planeten noemde. Nu het bestaan en de plaats dezer miniatuurwereldbollen bekend is, zullen onze europeesche astronomen, ook met hunne zooveel gebrekkiger instrumenten dan die hunner amerikaansche ambtgenooten, de manen wel kunnen opsporen. Na veel zoeken heeft men te Parijs, met behulp eener spiegelteleskoop, een der manen van Mars gevonden. Behalve de geringe omvang, is bovendien de snelheid waarmede zij zich bewegen opmerkelijk. Terwijl onze maan 27 dagen $7\frac{3}{4}$ uren voor haar omloop noodig heeft, wentelt de buitenste maan van Mars zich in

Leverrier de zelfvoldoening te vernemen, dat het onderzoek van Newcomb met eene uiterst geringe afwijking overeenkwam met de gewichts-berekening, die Leverrier zonder hulp der nieuw gevonden manen, door een langdurigen en moeitevollen arbeid had aangegeven.

Terwijl Leverrier de algebra des hemels bespiedde, mengde hij zich ook in de aangelegenheden der aarde, ongelukkigerwijze met minder roemvollen uitslag. 't Moet worden erkend: de groote geleerdheid van den wiskunstenaar werd slechts geëvenaard door zijne verregaande onhandelbaarheid in het praktische leven. Ook op het gebied der politiek heeft hij zijn geluk beproefd. Na zich in 1848 te vergeefs te Parijs kandidaat gesteld te hebben, werd hij het daaropvolgende jaar door het departement waarin hij geboren was, la Manche, als lid van de wetgevende kamer afgevaardigd. De centraliseerende mechanica des hemels schijnt zoozeer zijne aandacht geboeid te hebben, dat hij haar ook wenschte toe te passen op de menschelijke samenleving. Althans hij nam plaats op de banken der contra-revolutionaire rechterzijde, steunde de kandidatuur van Louis Napoleon voor de presidentswaardigheid en schijnt onder het keizerrijk een ijverig Bonapartist geweest te zijn. Na den coup d'état van 2 December werd hij aanstonds door Napoleon tot lid van den senaat, en in 1853 tot algemeen inspecteur van het hooger onderwijs benoemd. Zijn prikkelbaarheid en heerschzuchtig karakter brachten hem in zijne nieuwe betrekking telkens in minder vriendelijke verstandhouding met allerlei tegenstanders, in het bijzonder met Arago, die niet slechts als directeur

---

30 uren 14 minuten en de binnenste in 7 uur 38 minuten om haar planeet. Hiermede komt overeen beider geringe afstand van Mars, zoo gering als tot heden bij geen met manen begiftigd hemellichaam werd waargenomen.

der parijsche sterrenwacht, maar nog meer als vurig republikein, niet genegen was het hoofd in den schoot te leggen voor zijn bonapartistischen ambtgenoot. Leverrier werd evenwel door de gunst des keizers gesteund, en toen in 1854 Arago overleed, vertrouwde Napoleon de leiding der parijsche sterrenwacht aan zijn beroemden slippendrager toe. De verwisseling was, zooals wij straks reeds opmerkten, juist niet gunstig voor den roem der "grootste sterrewacht van het Heelal." Klacht op klacht over het jammerlijke verval van het observatorium te Parijs, vooral wat de waarnemingen betrof, werd geuit. Binnen een tijdsverloop van weinige jaren hadden achtereenvolgens 95 waarnemers op het observatorium gearbeid; niemand hunner had het onder het bestuur van Leverrier kunnen uithouden. Inmiddels werd de aandacht van het publiek op de bestaande toestanden gevestigd door een allerhevigsten twist in de parijsche akademie tussehen Leverrier en den mathematicus Delaunay over de theorie der bewegingen van de maan. De kuische maan ontstak het gemoed der twistende wiskunstenaars in zulk een verterenden zonnegloed, dat het spreekwoordelijk *odium theologicum* in de parijsche gehoorzaal door het *odium mathematicum* in de schaduw gesteld werd. Het prikkelbare karakter van Leverrier was nooit bijzonder toegankelijk voor tegenspraak, maar nu hij in zijn geschil met Delaunay blijkbaar ongelijk had, en de geheele akademie zich aan de zijde van zijn tegenstander schaarde, klom zijn toorn tot zulk eene hevigheid, dat gansch Parijs over den twist tussehen de beide geleerden sprak, en zulks met te meer opgewondenheid, omdat niemand der Parijzenaars het punt in geschil begreep. De herhaalde klachten over den toestand van het observatorium, o. a. met kennis van zaken en mededeeling van feiten, door Neftzer in den invloedrijken *Temps* geuit, hadden ten slotte ten gevolge dat Leverrier, in Februari 1870, van zijn ambt ontslagen en het bestuur der sterrenwacht aan zijn tegenstander Delaunay opgedragen

werd. Ongelukkig verdronk Delaunay in Augustus 1873 in de haven van Cherbourg, en wegens het volslagen gemis van astronomische talenten was de regeering wel genoodzaakt, Leverrier andermaal tot directeur der sterrenwacht te benoemen. Tot aan zijn dood toe nam hij nu op dezelfde autokratische wijze het bestuur der parijsche sterrenwacht waar.

Wat zijne persoonlijkheid aangaat, wordt hij ons beschreven als meer dan middelmatig groot, krachtig gebouwd, schoon van nature niet sterk, slordig gekleed, met lange, blonde haren, scherpe trekken, een intelligent en sprekend gelaat. Hij werkte van 's morgens vroeg tot laat in den avond, en gunde zich bijna den tijd niet om rustig te eten en te wandelen. Onder zijne liefhebberijen behoorde het vioolspelen, waarin hij eene niet onbelangrijke mate van virtuositeit bereikt had. Een tijdlang hield hij er een aap op na; later een aantal katten, die in zijne kamer en op zijne schrijftafel naar hartelust heen en weer mochten loopen. Tegen zijne ondergeschikten was hij onverbiddelijk gestreng. Zoodra iemand maar eene minuut te laat kwam voor eene waarneming, werd hij terstond ontslagen, zonder te vragen of hij den man al dan niet in het ongeluk stortte. Hij wilde onvoorwaardelijk gehoorzaamd zijn en dulde geen tegenspraak. Door zijne hardheid heeft hij de carrière van meer dan een jeugdig astronoom geruïneerd. Een zijner slachtoffers heeft zich zelve van het leven beroofd, een ander verviel tot krankzinnigheid. Geen wonder dus dat hij tijdens zijn bestuur over de sterrenwacht een honderdtal waarnemers versleten heeft, en dat de geleerden te Parijs het tot geene eer rekenden, Leverrier's vriend te zijn.

De val van het keizerrijk in 1870 drukte hem ter neer, en de plotse linge dood van een zijner zonen, in 1875, brak de jeugdige kracht, die hij op ruim zestigjarigen leeftijd nog genoot. Van dat tijdstip af werd hij zwak en lijdend, totdat hij den 23sten September 1877, juist op den 31sten jaardag zijner beroemde ontdekking van Neptunus, overleed.

Leverrier was geen aangenaam mensch. Toch zal zijn roem als geleerde in den loop der tijden niet verduisterd worden door de minder aantrekkelijke eigenaardigheden van zijn karakter. De herinnering aan zijne zwakheden zal spoedig worden uitgewischt, maar zijn roem zal naast dien van pater Secchi blijven leven, zoolang de menschelijke geest de duizelingwekkende diepten des hemels bespieden zal.

HENRY STANLEY.

HENRY MORELAND STANLEY.

INLEIDING.

De beschouwing die hiernevens den lezer wordt aangeboden over de beteekenis van Stanley's merkwaardigen tocht door Centraal-Afrika, en over de vruchten die zijne verrassende ontdekking vermoedelijk voor de beschaving van Afrika en de uitbreiding van den europeeschen handel afwerpen zal, dankt de redactie aan de welwillendheid van onzen vaderlandschen geograaf Dr. C. M. Kan, die met de meeste bereidvaardigheid haar verzoek ingewilligd en zijne belangwekkende voordracht, te Amsterdam gehouden, onveranderd als bijschrift bij Stanley's portret afgestaan heeft. — De uitgever heeft daarbij een kaartje van de Kongo-rivier gevoegd, waardoor het gemakkelijker gemaakt wordt den kloeken reiziger op zijn tocht te volgen.

Men ontvangt hier dus iets anders — en iets meer — dan eenige biographische aantekeningen, en indien wij vooraf met een paar potloodstrepen iets uit Stanley's levensloop aanstippen, geschiedt dit slechts om te gemoet te komen aan de niet onverklaarbare nieuwsgierigheid van den lezer naar eenige bijzonderheden omtrent

den man, die betere dingen deed dan met kanonnen en ammunitie den Balkan over te trekken, en wiens bewonderenswaardige energie dan ook heerlijker vruchten zal afwerpen, dan de ridderlijke doodsvrachting van Gourko's heldhaftige soldaten.

Henry Moreland Stanley is, gelijk men weet, een Amerikaan. Indien men hem tien jaar geleden voorspeld had, dat hij zijne hand zou leggen op de slagader die door Centraal-Afrika stroomt, dat hij, gewapend met het kompas, de bijl en het geweer, dwars door Afrika zich een weg banen en voor beschaving en handel den toegang openen zou tot eene onbekende wereld, tienmaal grooter dan Frankrijk en in rijkdom en vruchtbaarheid wedijverende met den kwistigen overvloed van Indië — Stanley zelf zou, ondanks de avonturen die hij reeds doorleefd had, nochtans de eerste geweest zijn om spottend de schouders op te halen over zulke onzinnige droomerijen. Inderdaad, wat was Stanley nog in 1870? Een eenvoudig correspondent van een dagblad; maar van een amerikaansch dagblad, dat in hulpbronnen en ondernemingsgeest in menig opzicht met een koninkrijk kan wedijveren. Het toeval, een gril, een, zoo ge wilt, dolzinnige inval van een dagblad-directeur heeft den onbekenden correspondent veranderd in den beroemden ontdekker van den loop der Kongo-rivier.

Toen de heer James Gordon Bennett, directeur der "New-York Herald", in 't begin van 1870 te Parijs vertoefde, viel hem plotseling een van die denkbeelden in, die slechts in het hoofd van een Amerikaan kunnen opkomen. Sinds jaren had men in Engeland geen berichten meer van Livingstone ontvangen. De Engelschen talden met het uitzenden eener expeditie. Welnu wat zou hem, den ondernemenden Amerikaan, verhinderen om, op eigen gelegenheid en op kosten van zijn blad, het spoor van den verdwaalden, of, zoo hij bezweken mocht zijn, het stoffelijk overschot van den edelen reiziger in het hart van Afrika te doen opsporen? De invallende gedachte is aanstonds tot een vastgesteld plan gerijpt,

aan welks uitvoering onverwijld de hand zal worden geslagen. In gedachten monstert de heer Bennett het leger zijner correspondenten, en zonder te aarzelen valt zijne keus op Stanley, die destijds te Madrid vertoefde en onmiddellijk per telegraaf uitgenoodigd wordt om ten spoedigste naar Parijs over te komen. Vier-en-twintig uur daarna stapt Stanley reeds aan het Grand Hotel af. Hij vond den directeur der "New-York Herald" ongesteld te bed liggen, 't geen beiden evenwel niet verhinderde om met een paar woorden, als gold het de eenvoudigste zaak der wereld, het koene plan te bespreken. "Have you," vroeg de heer Bennett, "any idea where Livingstone is?" — "No!" luidt het antwoord. — "Will you try to find him?" — "Yes," is het korte bescheid. Meer niet. Maar 't is ook karakteristiek genoeg, om alle verdere toedichting overbodig te maken. Met dit bondige "Yes" is de geheele zaak afgehandeld. Evenwel nog niet geheel. Eenige bijkomende beuzelingen dienen nog besproken te worden. De heer Bennett achtte het dienstig dat het uitstapje naar Centraal-Afrika zou worden voorafgegaan door eenige vliegreisjes, die inderdaad niet veel meer dan spelevaren zijn, in vergelijking met de opdracht om Livingstone te gaan opzoeken in Afrika, als ware het Londen of Parijs! Eerst zou Stanley de opening van het Suez-kanaal gaan bijwonen, daarna den Nijl opvaren, vervolgens Jeruzalem, Damascus, Smyrna, Constantinopel, de Krim, zuidelijk Rusland, het Oural-gebergte, Trebizonde en Tiflis bezoeken, voorts door den Kaukasus zich naar Bakou begeven, ten einde Stoletozf te "interviewen", om daarna door Perzië, over Teheran, Ispahan, Persepolis, Bushire, Bagdad, Muscat en Seychelles, Zanzibar te bereiken en van daaruit, geleid door zijn vernuft en goed gesternte, Livingstone's spoor te gaan zoeken in — Afrika!

Stanley sloeg terstond de hand aan 't werk. Hij vertrok onmiddellijk, en na de opgegeven reisroute gevolgd te hebben, bereikte hij in Januari 1871 Zanzibar, het aangewezen uitgangs-

punt zijner verdere nasporingen; — negen maanden daarna had hij zijne lastgeving volbracht met een geestkracht, die voor geen hinderpalen terugdeinsde, met een vernuft en een divinatorisch talent in het zoeken en vinden van Livingstone's spoor, die niet slechts de dankbaarheid, maar ook de bewondering van den in den uitersten nood verkeerenden Livingstone opwekte. Met de vlag der Vereenigde Staten aan haar hoofd, vond Stanley's karavaan te Ujiji, aan de oevers van het meer Tanganyika, te midden van een groep Arabieren, "een blanken man met witten baard, gehuld in rood wollen buis en met de pet van een scheepskapitein op het hoofd." Stanley begreep aanstonds dat de blanke man niemand anders zijn kon dan Livingstone, maar zoowel Livingstone als hij moesten hunne aandoeningen onderdrukken ter wille der Arabieren, in wier oog onaandoenlijkheid de hoogste deugd is; en met een lakonisme, waarachter evenwel eene wereld van gewaarwordingen verborgen lag, had in het hart van Afrika eene ontmoeting plaats, die voor een toekomstigen Homerus inderdaad de stof eener negentiende-eeuwsche odyssee bevat. Stanley zag "den blanken man" aan, en schijnbaar onverschillig vroeg hij: "*Dr. Livingstone, I believe?*" — "*Yes,*" was het korte bescheid. Eerst toen de Arabieren vertrokken waren, konden beiden hun hart uitstorten.

Eenige maanden daarna verspreidde zich door Europa het gerucht, dat Livingstone nog leefde en door Stanley gevonden was. De twijfel, dien dit bericht, vooral in het onthutste Engeland, opwekte, moest ten slotte wijken voor de onweerlegbare feiten, en de fiere Britten waren wel genoodzaakt zich gemeenzaam te maken met de voor hunne ijdelheid niet zeer streelende gedachte, dat een amerikaansch dagblad aan Engeland de vervulling eener nationale taak uit de hand genomen had.

Stanley's tocht had aan de "New-York Herald" niet minder dan 18000 dollars gekost.

De verrassende uitslag der zending bewees dat de heer Ben-

nett goed gezien had, toen hij 't oog sloeg op Stanley, als de aangewezen persoon om Livingstone te gaan zoeken, al had het bij den eersten oogopslag bevreemding kunnen wekken, dat hij zijne keus gevestigd had op een jongmensch van nauwelijks 25 jaar. Trouwens Stanley had gedurende zijn korte leven reeds zooveel ondervonden, en daarbij zooveel vastberadenheid en geestkracht, zooveel wereld- en menschenkennis opgedaan, dat het vertrouwen van de directie der "New-York Herald" in den jeugdigen correspondent door zijn verleden genoegzaam gerechtvaardigd was.

Geboren in 't jaar 1843, te New-York, begon hij zijne zwerftochten reeds op jeugdigen leeftijd. Hij liep van school weg, ging op zee, doch ontvluchtte in de haven van Barcelona het schip waarop hij dienst genomen had. Onder het aan land zwemmen verloor hij zijne bijeengepakte kleederen, zoodat hij genoodzaakt was de reis te land in paradijsgewaad te vervolgen. Deze tamelijk ongegeneerde handelwijs was, naar het oordeel van een schildwacht, niet in allen deele in overeenstemming met de manieren in Spanje en elders in zwang, zoodat hij zich verplicht achtte de hand op hem te leggen en den vluchteling uit het Paradijs in verzekerde bewaring te nemen. Den volgenden morgen ontfermde zich een kapitein over den gevangene, gaf hem eenige kleederen en bracht den voortvluchtigen scheepsjongen buiten de poort van Barcelona. De wereld lag nu voor hem open, — doch hij had geen penning reisgeld op zak. Van dorp tot dorp bedelende, voortdurend door de vrees gekweld dat hij als vagebond zou worden opgebracht, doorkruiste hij Catalonië, in de hoop de fransche grenzen en daarna Marseille te zullen bereiken. 't Zij omdat in het roof-ridderlijke Spanje dergelijke avonturiers geenszins tot de uitzonderingen behooren, 't zij omdat hij aan het niet al te waakzaam oog der spaansche politie wist te ontsnappen, — hij bereikte ongedeerd de Pyreneeën. Doch nauwelijks had de geïmproviseerde en deerlijk ontredderde reiziger den voet op franschen bodem

gezet, of zijn havelooze toestand wekte het wantrouwen der fransche politie, die hem te Narbonne als vagebond aanhield en gedurende eenigen tijd gevangen zette. Te Marseille aangekomen, stelde de onderstand zijner vrienden hem in staat om zijne zwerftochten voort te zetten op eene wijze, die meer met onze europeesche gebruiken overeenkomt. Hij bezocht achtereenvolgens de voornaamste havensteden van Europa, en bestudeerde op reis de geschiedenis der landstreken die hij doortrok, totdat de amerikaansche burgeroorlog uitbrak en hem naar zijn vaderland terugriep, waar hij dienst nam in de gelederen der vrijwilligers, die op de slagvelden bij fort Donalson, fort Henry en Pittsburg de vaan der Unie tegen de oproerige slavenstaten zouden handhaven. Toen zijn dienstdag geëindigd was, bleef hij als dagblad-correspondent bij het leger, en woonde in deze hoedanigheid de reeks van bloedige gevechten bij den Potomac en de inneming van het fort Fisher bij. Nauwelijks was de vrede gesloten, of Stanley trok naar het verre Westen, nu eens als dagblad-correspondent berichten opstellende, dan weer practisch onderwijs gevende in de kunst van gonddelven. Na het Westen genoeg doorkruist te hebben, wilde hij huiswaarts keeren; hij vervaardigde tot dat einde een vlot, en dreef met een zijner makkers van gelijken leeftijd, over een afstand van meer dan 700 mijlen, den Platta-stroom tot aan de Missouri-rivier af. 't Spreekt wel van zelf, dat New-York geen vreedzaam te huis zijn kon voor zulk een onrustigen geest. Nauwelijks was hij in zijne geboortestad aangekomen, of hij vormde met twee zijner amerikaansche vrienden het plan om, van uit Smyrna, Azië te onderzoeken. Het woord werd ook nu weer onmiddellijk door de daad opgevolgd, en het gelukte het drietal 300, mijlen ver in de binnenlanden door te dringen, toen hem en zijnen reisgezellen door de inlanders 6000 dollars ontstolen werden en zij genoodzaakt waren naar Constantinopel terug te keeren.

In Amerika teruggekomen, volgde hij als correspondent van de

“Missouri Democrat” en de “New-York Herald”, Hancock’s militaire expeditie tegen de Kiowas, doch nauwelijks was het bericht van een veldtocht der Engelschen tegen Abyssinië in Amerika bekend geworden, of Stanley aanvaardde de opdracht der “New-York Herald” om, als verslaggever van het aanzienlijke dagblad, de engelsche legers te volgen. De behendigheid en geestkracht waarmee hij zich van de opdracht in Abyssinië kweet, maakte hem tot den aangeezenen persoon om, na afloop van den veldtocht, eerst den oorlog op Creta en daarna de omwenteling in Spanje bij te wonen en voor zijn dagblad te beschrijven. Toen beiden geëindigd waren, ontving hij bevel om zich naar Egypte te begeven, ten einde de terugkomst van Livingstone, die destijds verwacht werd, te beschrijven; doch toen omtrent Livingstone niets vernomen werd, zond de directie der “New-York Herald” hem, in December 1869, andermaal naar Spanje, ten einde den loop der republikeinsche revolutie gade te slaan. Van het beleg van Valencia te Madrid aangekomen, ontving hij uit Parijs het telegram, waarvan wij reeds melding maakten, en aanvaardde de opdracht om Livingstone in Afrika te gaan opsporen.

Deze dorre, kroniekmatige opgaaf zal wel voldoende zijn, om den lezer te doen begrijpen, dat de heer Bennett wist wat hij deed, toen hij de hachelijke taak opdroeg aan een vijfentwintigjarig jongeling, wiens jeugdig en gezond lichaam de afmatting van het klimaat zou kunnen trotseeren en wiens energieke geest, voorgelicht door zooveel wereld- en menschenkennis, de bergen hooge hinderpalen zou weten te verwijderen.

De gelukkige uitslag zijner zending en de spoedig daarop volgende dood van Livingstone, deden Stanley besluiten, op den gevaarlijken weg dien hij was ingeslagen voort te gaan. Het geheimzinnige trekt aan. Evenals de sphinx in de legende der oudheid, schijnt Afrika den reiziger, die eens den voet op zijn bodem gezet heeft, geen rust te laten. Het boeit en trekt met wonder-

baar vermogen, en, evenals de sphinx, doodt het maar al te vaak den gene die zijne raadsels niet weet op te lossen. Vrij onverschillig, naar 't schijnt, omtrent zijn leven, ging Stanley eene overeenkomst aan met de "New-York Herald" en de engelsche "Daily Telegraph", op wier gemeenschappelijke kosten hij andermaal Afrika binnen zou dringen, ten einde de leemten in onze aardrijkskundige kennis zoo mogelijk aan te vullen. Hij verliet Engeland in Augustus 1874, vormde te Zanzibar eene karavaan van eenige honderde inlanders, en besteedde ongeveer twee jaren om de streken tusschen Zanzibar en Nyangwé en de groote meren nauwkeurig te onderzoeken. Eindelijk, in November 1876, begon hij zijne laatste en belangrijkste reis. Hij verliet Nyangwé, het uiterste punt waartoe de reizigers, die vóór hem Centraal-Afrika onderzochten, konden doordringen, en het gelukte hem, na eene schier bovenmensche-lijke worsteling, den onbekenden stroom tot aan de monding te volgen. Het doodelijke klimaat, de uitputting en het gebrek ont-rukken hem achtereenvolgens zijne weinige blanke reisgezellen; zijn trouwe vriend Poccock vindt een graf in de golven; de inboor-lingen die hem volgen, worden weggehaaid door epidemische ziekten; twee derde der expeditie bezwijkt.... *Never mind!* blijft de leus van den onverzettelijken Amerikaan. Door zijn geestkracht en vast-beradenheid weet hij de orde te herstellen, de tucht te hand-haven, den moed te doen herleven. Nu eens in booten, dan weer te land, door ontoegankelijke bosschen, met de booten op den rug, dringt hij aan het hoofd der wekelijks wegstervende karavaan steeds verder voort, tot hij eindelijk, in Augustus 1877, zijn doel bereikte en den weg gebaad had, waarop straks onze koop- lieden, onze zendelingen, onze ingenieurs hem volgen zullen.

RED.

Stanley's reizen, vooral zijn jongste tocht op den Kongo, hebben in hooge mate de belangstelling van het beschaafde publiek gewekt.

De reden daarvan valt niet moeilijk te verklaren. Terwijl zoovele geografische expedities zich op een beperkt terrein bewegen en als zuiver wetenschappelijke ondernemingen slechts de aandacht van den vakgeleerde of der geografen van beroep tot zich trekken, is er in Stanley's reizen zeer veel, wat tot het hoofd en hart van elken beschaafden lezer kan spreken.

De reiziger is doorgedrongen tot een onbekend gedeelte van den aardbol, heeft geheimen ontsluitend of geografische raadsels opgelost en moeilijkheden overwonnen, voor welke al zijne voorgangers zijn teruggedeinsd.

Maar er is meer, wat Stanley op de belangstelling van een grooter publiek kan doen rekenen. Men gevoelt dat bij zijne reizen de resultaten geëvenredigd zijn aan de vele gevaren en groote opofferingen, welke Stanley van zich zelve en zijn reisgezelschap eischte; dat door zijn tochten een belangrijk gedeelte van een werelddeel wordt ontsloten en weldra in het wereldverkeer zal worden opgenomen.

't Is vooral deze laatste zijde in Stanley's jongste reis, welke wij hier op den voorgrond willen stellen.

Door die onderzoekingen toch werd zóoveel nieuw licht geworpen op de groote rivieren van Centraal-Afrika, de natuurlijke afvoerkanalen dier rijke binnenlanden, dat de exploitatie daarvan op nieuw en zooveel ernstiger ter sprake is gebracht en reeds meer dan ééne natie zich gereed maakt daarvan haar deel te ontvangen.

Het is niet te hopen dat Nederland daarbij zal achterblijven. Wij rekenen dus op de belangstelling van den lezer, wanneer wij Stanley's tocht, van die zijde bezien, ook in dit tijdschrift ter sprake brengen en meenen den kloeken reiziger in Nederland daardoor het best te doen waardeeren, wanneer wij het gewicht zijner

ontdekkingen voor den handel, speciaal voor den nederlandschen handel, duidelijk in 't licht stellen.

Om het gewicht van Stanley's ontdekking goed te doen uitkomen, zal 't noodig zijn vooraf aan te toonen, wat men door de voornaamste expedities vóór Stanley van de waterwegen in Centraal-Afrika was te weten gekomen. Door de beschrijving van Stanley's tocht zullen wij dan als van zelf in kennis gesteld worden met den belangrijkste waterweg, den Kongo-stroom. De meerdere kennis, door een en ander van Centraal-Afrika opgedaan, zal ons ten slotte in staat stellen om over het gewicht van Stanley's ontdekking voor den handel in 't algemeen, voor dien van Nederland in 't bijzonder, te kunnen oordeelen.

Vooreerst dus het onderzoek naar de waterwegen van Centraal-Afrika vóór Stanley.

I.

Zooals onze kaart van het Kongo-stroomgebied aanwijst, ligt het terrein van Stanley's jongste ontdekking aan weerszijden van den evenaar, in het hart van het tot dusver onbekende Afrika. Van zeer verschillende zijden had men tot dusver getracht, tot dat onbekende gebied door te dringen en over de verschillende stroomstelsels eenige berichten in te winnen. Toen Dr. Barth in 1852 van Koeka, aan het Tsadmeer, zijn reis naar de Sjari en naar Baghirmi ondernam, hoorde hij spreken van een rivier van Koebanda, die tusschen 3° en 4° N. B., 22° en 24° O. L. Gr. van 't O. naar 't W. stroomde. Die rivier moest wel zeer belangrijk zijn en Dr. Barth's bericht er over steunde op alles behalve losse gronden. In 1824 toch hadden slavenjagers haar, van Darfoer uit, ten Z. W. van Egypte gelegen, bereikt. Die tocht was meêgemaakt door een geleerden reiziger Fako Sambi, die in 't Zuiden van Darfoer woonde, met de geschiedenis en geografie van Centraal-Afrika zeer bekend was, van de klassieke let-

terkunde zóó goed op de hoogte was, dat hij Plato en Aristoteles kon lezen en door Barth, wien hij persoonlijk dat bericht mededeelde, terecht volkomen vertrouwd werd. De rivier was zoo breed, vertelde Fako Sambi, dat men, aan de eene zij staande, moeilijk de menschen aan de overzij onderscheiden kon, en dat de slavenjagers, wat zij zeer ongaarne deden, hun expeditie tot deze zijde der rivier moesten beperken. — Barth kon die rivier niet bereiken, dewijl hij te Baghirmi gevangen werd gehouden en, vrijgelaten, naar Koeka moest terugkeeren, om zijn beroemde reis naar Timboektoe te ondernemen.

Zoo gaarne had Dr. Nachtigal, 20 jaar later, in 1872, Barth's onderzoek voortgezet. Immers ook hij hoorde, bij zijn onderzoek van de Sjari en van 't rijk Baghirmi, dat in 't Zuiden van Darfoer een groote rivier van 't O. naar 't W. stroomde, ten naastenbij op dezelfde plaats waar zij volgens Barth's zegsman gevonden werd, n. l. tusschen 20' en 23' O. L., 4' à 5' N. B., dus slechts een halven of één graad noordelijker.

Bij Nachtigal heet de rivier niet die van Koebanda, maar de Bahar Koeta. Overigens verklaart ook deze reiziger uitdrukkelijk, dat zij zeer groot moest zijn en rijk aan krokodillen, rivierpaarden en bewoonde eilanden. Hij twijfelt niet, of zijn Bahar Koeta en Barth's rivier van Koebanda zijn één en dezelfde stroom. Nachtigal moest zich echter ook weêr met gissingen vergenoegen, want zoowel geldgebrek als de wil van den sultan van Baghirmi dwongen hem tot terugkeer.

Dr. Schweinfurth was in zooverre gelukkiger dan Barth en Nachtigal, dat hij op zijn reis in het zuidwestelijk Nijlgebied, op de grenzen van het onbekende Afrika, niet enkel hoorde van een rivier, die geheel buiten het stroomstelsel van den Nijl gelagen was, maar dat hij ze te zien kreeg en ze overtrok. In Maart 1870 toch stond hij voor een stroom, de Oeëlle geheeten, die, geheel anders dan de Nijl, van 't Oosten naar 't Westen stroomde.

Uit de kleur en diepte, de breedte en snelheid maakte

Schweinfurth terecht op, dat hij hier met den bovenloop eener rivier, als 't ware den bergstroom, te doen had. De bewoners der streek (de Monboettoe en Niamniam) vertelden hem dan ook, dat de Oeëlle vele, vele dagreizen lang haar noordwestelijke richting behield en later zoo breed werd, dat men aan hare oevers geen boomen meer zag en alles hemel en water werd. Aan dien benedenloop woonden menschen, die zich in 't wit kleedden en, als de Nubiërs, hun gebeden op den grond en met gebogen knieën verrichtten, die dus Mohammedanen waren. Schweinfurth meende uit alles te mogen opmaken, dat zijn Oeëlle de bovenloop van de Sjari moest genoemd worden, de reeds door Barth en Nachtigal geziene en bereisde rivier, die zich in het Tsadmeer ontlast, en niet verward moet worden met de groote rivier, van welke zij slechts berichten hadden ingewonnen.

Ook bij Schweinfurth moest het weër bij meenen blijven. Zooals hij uitdrukkelijk verzekert, miste hij het geld om den tegenstand van den vorst, die hem niet verder wilde laten reizen, door geschenken te overwinnen en de gewapende geleiders te betalen, die hem overigens gaarne op zijne reis naar het Z. W., dieper in het onbekende gedeelte van het zwarte werelddeel, zouden hebben vergezeld. Dan zou hij gemakkelijk zijn te weten gekomen, of de Oeëlle met de Sjari dan wel met Barth's rivier van Koebanda of Nachtigal's Bahar Koeta samenhing.

Wij noodigen den lezer beleefdijk uit, op de redenen, welke onze reizigers telkens tot terugkeeren nopen, te willen letten. Stanley's houding tegenover de inboorlingen zal daaruit des te eerder hare verklaring vinden.

Wij zullen thans voor een oogenblik de reizigers, die van 't *Noorden* uit tot de witte plek trachtten door te dringen, en zoo ook hun geheimzinnige rivier, laten rusten, om na te gaan, wat men, van 't *Zuiden* uit doordringende, van 't *aequatoriale Afrika* en zijn rivierstelsels was te weten gekomen.

Van portugeesche zijde was voor die kennis zeker zeer weinig gedaan: zoo weinig, dat Dr. Petermann het te recht beschamend noemt voor een volk, 't welk daar zoo geruimen tijd heeft gekoloniseerd en zijn zendelingen liet werken. Eén duitsche of engelsche reiziger vermocht daar meer dan het portugeesche gouvernement en de portugeesche missies samen.

't Waren vooral de Engelschen, die de Portugeezen het werk uit de handen namen, en het onderzoek der groote waterwegen zooveel mogelijk bevorderden.

Zoo werd de Kongo, hoewel reeds in 1485 door een Portugees ontdekt, eerst in 1816 door Tuckey, op last der engelsche regeering, onderzocht. Tuckey voer den Kongo 90 uur op, tot ongeveer 15° O. L. Gr., doch ziekte en sterfte deden de expeditie zóó totaal mislukken, dat de pogingen om de rivier andermaal op te varen gedurende geruimen tijd gestaakt werden. Alle latere expedities, in 1825, '48, '57, '60, '63, '74 en '75 tot '76, dus dikwijls genoeg, ondernomen, brachten de onderzoekers, bijna zonder uitzondering Engelschen, weinig verder dan Emboma, op zijn verst tot de Yellala-watervallen, doch nimmer meer tot het punt in 1816 door Tuckey bereikt. Wanneer wij hier nu nog bijvoegen, dat tochten op de Ogobaai en de Gaboen, rivieren die zich ten noorden van den Kongo, iets bezuiden den evenaar ontlasten, even weinig resultaten opleverden, dan zal men ons toegeven dat het onderzoek van de Westkust uit niet veel tot de kennis van Centraal-Afrika bijdroeg.

Veel beter slaagden de pogingen, van de Oostkust uit ondernomen. Van daar uit drong men vooreerst door tot de Nijlmeren, nl. de Victoria en Albert Nyanza, waardoor of waaruit de Nijl naar het Noorden stroomt; en schoon het ook nu nog altijd een raadsel blijft, vanwaar deze meren hun watertoevoer ontvangen, toch wist men nu, dat de oude Ptolomaeus terecht van groote meren, onder den evenaar gelegen, gesproken had. Verder leerde men van diezelfde Oostkust uit de Tanganjika kennen, het groote

meer bezuiden de Nijlmeren; eindelijk de Nyassa, die in verbinding stond met de groote Zambezi-rivier, welke Livingstone, van het Kaapland uit noordwaarts reizende, in haar middenloop, doch op zijn reis dwars door Afrika bijna in haar geheelen loop had leeren kennen.

Doch wat bevond zich nu tusschen al die rivieren en meren, welke wij achtereenvolgens de revue lieten passeeren: Barth's Koebanda, Nachtigal's Bahr Koeta, Schweinfurth's Oeëlle, Tuckey's Kongo, Livingstone's Zambezi, de Nijlmeren van Speke en Grant?

Welhaast zou men ook van dat geheim den sluier lichten.

Reeds in 1852 was het een Hongaar, Ladislaus Magyar, die zich, om beter in de afrikaansche binnenlanden te kunnen reizen, onder de negers gevestigd had en met een negerprinses gehuwd was, gelukt, bezuiden den Kongo tot de hoofdstad van het Moeati Janvo-rijk, (22° O. L. en 9° Z. B.) door te dringen. Op die reis was hij twee groote stroomen gepasseerd, op de kaart onder de namen Kwango en Kassabi aangewezen. Zij werden door den Hongaar, even als door Dr. Pogge, die in 1875 tot deze rivieren en het legerkamp van den Moeati Yanvo doordrong, voor den bovenloop en een zijtak van den Kongo gehouden.

Een niet minder gewichtige ontdekking deed Livingstone in het derde tijdperk zijner afrikaansche reizen, in 1865 geopend. Bewesten de Tanganjika, zooals weder onze kaart aantoon, ontdekte hij een menigte van meren: Bangweoli, Moero en anderen, die door een rivier verbonden waren, welke onder den naam Tsjambezi bezuiden de Tanganjika ontstaat, en zich in noordelijke richting onder de namen Loepoela en Loelaba voortbeweegt.

Tot welk stroomstelsel moesten die rivieren en meren nu weer gebracht worden? Naar Livingstone meende — hoewel hij zijne meening nooit zeer beslist uitsprak of neërschreef — hingen zij hoogst waarschijnlijk met het stroomstelsel van den Nijl samen, een meening, die echter door de duitsche geografen volstrekt niet ge-

deeld werd. De zoo bekwame redacteur van het geografische "Jahrbuch", Dr. Behm te Gotha, toonde uit den tijd der overstromingen en de hoogte van het terrein op afdoende gronden aan, dat die nieuw ontdekte meren niet met den Nijl konden samenhangen, doch zeer waarschijnlijk tot het stelsel van den Kongo behoorden.

Het kan niet onbelangrijk zijn te weten, wie gelijk had: de reiziger op het terrein zelf bekend, of de geleerde op zijn studeerkamer. Wij zullen zien.

Natuurlijk wenschte Livingstone zelf in de eerste plaats de vraag op te lossen. In 1871 bevond hij zich voor de tweede maal op het terrein der meren en der naar 't noorden stroomende rivier, Loaalaba geheeten, en dat wel ter plaatse, waar Nyangwe gelegen is (26° O. L., ruim 4° Z. B.) en de rivier, bij een diepte van 9—20 voet een breedte van 8000 yards bezat.

Hoe gaarne zou Livingstone die breede, diepe rivier zijn afgevaren! Toch mocht hij zijn wensch niet vervuld zien. De Arabieren-slavenjagers, in wier gezelschap hij reizen moest, en die hem zoo ongaarne verder westwaarts zagen reizen, wisten op elke wijze het verkrijgen van booten te verhinderen en begingen zulke wreedheden, dat Livingstone zijn reisgezelschap verliet. — Later is onze reiziger nimmer weêr op het terrein der Loaalaba geweest. Trouwens ook slechts één jaar daarna, in Mei 1873, bezweek hij te Tsjitambe, een plaatsje bezuiden het Bangweolo-meer.

Van nu af werd Nyangwe natuurlijk het doelwit der Afrika-reizigers, die het Kongo vraagstuk wenschten op te lossen. Toen luitenant Cameron in 1873 het Tanganjika-meer opnam en in kaart bracht, ontdekte hij aan den westoever, op 6° Z. B., een rivier, de Loekoega of Loesindi geheeten, die het meer verliet en in westelijke richting stroomde, om zich met de Loaalaba te vereenigen. De Loaalaba stond dus, volgens Cameron, met het Tanganjika-meer in verbinding en het werd steeds belangwekkender te onderzoeken, waar zij heenstroomde, met welke groote rivier

zij samenhang. Het gelukte Cameron Nyangwe te bereiken, doch even als Livingstone, moest hij in 't gezicht van het beloofde land een anderen weg inslaan. Hij kon geen booten machtig worden en door den invloed der slavenjagers werd hem zelfs de passage door het rijk van den naastwonenden vorst geweigerd. Hem bleef niets over, dan zich bij een in zuidwestelijke richting naar de Westkust afreizende karavaan aan te sluiten en zich steeds verder van het eigenlijk terrein van zijn onderzoek te verwijderen.

Wanneer het den lezer, evenals ons, ergert dat zoo vele reizigers door inlandsche vorsten teruggehouden of verhinderd worden het eigenlijk doel hunner reizen te bereiken, zal hij het zeker niet onverklaarbaar vinden, dat in onze dagen andere, meer krachtige maatregelen tegenover deze wantrouwende en door slavenjagers misleide of omgekochte despoten in overweging worden genomen. Is dit onredelijk verzet van vorsten en slavenjagers, 't welk de conferentie te Brussel door vestiging van stations, het engelsche zendelinggenootschap door zendingsposten meent te kunnen overwinnen. 't Is altijd weder datzelfde verzet, waartegen Dr. Petermann en velen met hem "bewaffnete Expeditionen" aanbevelen, en 't welk Stanley eindelijk op de hem zoo eigenaardige wijze heeft gebroken.

Wij willen ons oordeel over de wijze, waarop Stanley zich een toegang baande, nog niet uitspreken; wij doen alleen opmerken, hoe Stanley er toe gebracht werd, zich van andere middelen te bedienen dan zijn voorgangers ten dienste stonden of dan zij meenden te mogen aanwenden.

Voordat wij die middelen bespreken wenschen wij eerst te zien, hoeveel verder hij doordrong, hoeveel meer licht hij over het onbekende Centraal-Afrika en zijn rivierstelsels heeft geworpen. Wij doen dit door de beschrijving van Stanley's tocht op den Kongo.

II.

Wij zullen onzen reiziger niet vergezellen op zijn vroegere tochten bij het Victoria en Albert Nyanza-meer, maar hem verplaatsen naar Nyangwe, waar zijn voorgangers terugkeerden en dus de tocht begint, die hem naar streken voerde, nimmer te voren door een Europeaan betreden. Den 5den November 1876 vertrok Stanley van Nyangwe, begeleid door 150 gewapende personen en voorzien van 18 kleinere booten. Bovendien was hij in 't bezit van een grootere boot, de *Lady Alice*, die naar verkiezing in elkaâr gezet en uit elkaâr genomen kon worden. Het gewapende gevolg bestond uit hen, die Stanley van Zanzibar had meêgenomen, en voorts uit Arabieren, die door den reiziger overreed waren om den gevaarlijken tocht met hem te ondernemen. Slechts één Europeaan maakte buiten Stanley de reis mede.

De weg werd eerst over land genomen, langs den rechter oever der rivier. Het bosch was daar echter zóó dicht en onveilig, de weg werd zóó moeilijk gebaad en de vrede met de inboorlingen zóó moeilijk bewaard, dat Stanley op 14 uur afstand van Nyangwe (3° 35' 17" Z. B.), vooral ook om de Arabieren, die reeds van terugkeeren spraken, genoeg te geven, den linkeroever der rivier opzocht, tevens de booten te water liet en de *Lady Alice* in elkander deed zetten.

Van nu af werd de expeditie te land en te water voortgezet. Doch zoowel die splitsing als de niet minder vijandige stemming der bewoners van den linkeroever, de Bakoes, deden de reizigers slechts weinig vorderen. Ook bleef de rivier steeds een noordelijke richting houden, een omstandigheid, die Stanley niet bemoedigde, daar zij, om met den Kongo te kunnen samenhangen, natuurlijk een bocht naar 't westen moest maken. Overigens bleef de Kongo een breede, bevaarbare stroom, gevoed door tal van zijtakken, welke haar toevloeden van het gebergte, dat ten westen der groote Nijlmeren gelegen is en dus de waterscheiding

tusschen Nijl en Kongo vormt, De voornaamste dier rivieren, zooals de kaart ze aanwijst waren de Liru, Urindi, Rowa en Kankora.

In de maand December werden de moeilijkheden niet minder groot. Immers aan weerszijden van den evenaar vertoonden zich in de rivier zulke watervallen, dat de vaart herhaaldelijk belemmerd werd en de booten soms drie uur lang door het dichte bosch, waardoor men zich eerst een weg met de bijl moest uithouwen, op de schouders gedragen werden. Dikwijls moest onder het werk de bijl met het geweer verwisseld worden, want de vijandige stemming der bewoners maakte dagelijks geregelde en bloedige gevechten noodig. Verder waren meer dan achttien man der expeditie door de kinderpokken aangetast, terwijl anderen aan dysenterie en zveren leden, die hun het gaan beletten. "Onze booten gelijken wel drijvende hospitalen," schreef Stanley. Tot overmaat van ramp eindelijk keerde ook het Arabische escorte naar Nyangwe terug.

Gelukkig was men de rij van watervallen welhaast gepasseerd. Nu werd de rivier steeds breeder, soms wel meer dan een half uur, en nam zij grootere zijtakken op, bijv: de Aroewimi, die uit het N. O. kwam, ook zelf wel 2000 meters breedte bezat, en volgens Stanley waarschijnlijk geen andere rivier was dan Schweinfurth's Oeëlle.

Niet minder gewichtig was hier de ontdekking, dat de hoofd-rivier thans niet langer in noordelijke, maar in westelijke richting liep en zich dus van den Nijl verwijderde.

Jammer slechts, dat zij op die zelfde hoogte door kannibalen bewoond werd, die het den reizigers geducht lastig maakten. Niet minder dan 54 booten (waaronder een met 80 roeiers), bemand met 1500 à 2000 wilden, deden een plotselingen aanval, omringden de kleine expeditie en begroeven ze als 't ware onder een wolk van pijlen. Na een scherp gevecht, waarbij de

achterladers wonderen deden, sloegen de wilden op de vlucht. Zij werden echter door de verbitterde overwinnaars achtervolgd, ook nog nadat zij aan land gegaan waren, en uit 10 à 12 van hunne dorpen verjaagd. Deze overwinning stelde de reizigers niet alleen in 't bezit van een goeden voorraad levensmiddelen, die zij daar opgehoopt vonden en die hun uitstekend te stade kwam, maar tevens van een groote massa ivoor. "Er waren daar," schrijft Stanley, "een ivoren tempel, stevig gebouwd van olifantstanden, en in 't midden waarvan zich een afgodsbeeld bevond; ivoren blokken, waarop hout gekloofd werd, zooals aan de tallooze sporen van bijlslagen te zien was; ivoren trompetten, van welke sommigen drie voet lang; ivoren hamers; ivoren vijzels, waarin het koren gestampt werd; eindelijk, voor de woning van het hoofd, een verandah, op zuilen rustende, waarvoor ivoren palen of groote olifantstanden gebezigd waren. Wij namen 133 schoone stukken mede, wier waarde wij op 18000 dollars schatten." — Het zal den lezer wellicht niet onbekend zijn, dat deze eigenaardige oorlogsbuit Europa niet bereikt heeft. Al die schoone stukken ivoor rusten thans op den bodem van den Kongo: bij 't passeeren van een waterval verzonken ze weër in de diepte. Wij zullen er niet bijvoegen, wat in een der bladen, die dit bericht mededeelden, stond aangeteekend: "zoo gewonnen, zoo geronnen."

Doch om tot de reizigers terug te keeren. Na deze ernstige ontmoeting, slechts één der 26 gevechten, welke Stanley te leveren had, hielden de reizigers meer het midden der rivier, tusschen de eilanden doorvarende. Nadat zij zoo vijf dagen lang de rivier rustig waren afgezakt, zóó snel zelfs, dat Stanley niet beweren durft geen zijtakken voorbijgevaren te zijn, noodzaakte gebrek aan voedsel hen aan land te gaan. De landing geschiedde bij een dorp, gelegen op 1.40° N. B. en 23° O. L., dus bij de noordelijkste kromming, welke de Kongo maakt, in het land der Oekere en Nganza.

De bewoners van dit dorp waren nu eens niet vijandig gezind. Met het stamhoofd werd vriendschap gesloten, op de gebruikelijke wijze, d. i. door vermenging van elkanders bloed, dat daarna gedronken werd. Ook voerde Stanley met dezen een gesprek, dat in vele opzichten merkwaardig was. "Chef", vroeg Stanley, "hoeheet die rivier?" "'De rivier,'" was het antwoord. "Heeft zij dan geen naam?" "'Jawel, de groote rivier.'" "Dat begrijp ik, maar luister eens verder: Gij hebt een naam, ik heb een naam, uw dorp heeft een naam. Heeft nu de rivier geen naam?" Toen eerst vernam Stanley het voor hem zoo belangrijke woord: "Zij heet Ikoetoe ya *Kongo*." Nieuwe moed bezielde de reizigers natuurlijk bij dien klank, terwijl deze nog verhoogd werd, toen men in het dorp vier geweren te zien kreeg. Het mocht doen vermoeden, dat de bewoners van het overige, nog 850 eng. mijl of 300 uur lange riviergedeelte minder afkeerig waren van blanke menschen en minder vijandig gezind zouden zijn.

In die verwachting werden onze reizigers echter bedrogen. Reeds bij den volgenden volksstam, die der Oerangi, trachtte men hen, bij 't houden der markt, te bestelen en nà hun vertrek verraderlijk te overvallen. Met den volksstam der Mangala, insgelijks van geweren voorzien, moest van 's morgens negen tot zonsondergang gestreden worden. Gelukkig dat die geweren oude musketten waren, zoodat Stanley's achterladers ook nu weder groote diensten bewezen.

Overigens zullen wij den lezer niet verder met het verhaal dier gevechten vermoeien. Het zij thans genoeg, wanneer wij hier bijvoegen, dat na de 26 gevechten, die wij boven noenden, nog zesmaal een ernstig gevecht geleverd werd. Thans willen wij ons liever bij andere bijzonderheden der reis bepalen.

Vooreerst zij opgemerkt dat de rivier nog altijd niet smaller werd: op meer dan ééne plaats was zij van 5 tot 10 eng. mijlen breed. Voorts passeerden onze reizigers bij voortdoring de mondingen van zijtakken, die zelve groote stroomen mochten heeten.

Zoo noemen wij de Sankura, met welken naam Cameron op zijne reis een groot meer had hooren bestempelen. Westelijker nam de Kongo de Ikelembo op, die bij haar monding even breed was als de hoofdrivier en haar lichtbruin water met zooveel kracht daarin ontlastte, dat de vermenging der wateren nog zelfs op een afstand van 130 mijl van de monding niet volkomen tot stand gekomen was. Stanley meent dat die Ikelembo de benedenloop is van de Kasai of Kassabi, door Magyar, zooals wij boven zagen, ontdekt en door de reis van Dr. Pogge in onze dagen andermaal ter sprake gebracht. Eindelijk zag Stanley nog een derde, van 't zuiden komende, diepe rivier, de Nkuta, (volgens Stanley de Kwango), zich in den Kongo ontlasten. Zij had een breedte van 500 meters en stroomde tusschen heuvels door. Die heuvels, op de kaart aangegeven, vormden de oostelijke helling van het gebergte, 't welk evenwijdig loopt met de Westkust van Z. Afrika en waardoor de Kongo zich dus weder haar weg moest banen, gelijk zij dat, zooals wij boven zagen, door het gebergte deed, 't welk bewesten de Tanganjika en de Nijlmeren gelegen is. Het eigenlijke bekken van den Kongo ligt dus tusschen deze twee ketenen in.

Bij de ontmoeting van dat westelijk gebergte had men alle reden te vermoeden, dat ook hier weder, zooals tusschen 24' en 26' O. L., talrijke watervallen de vaart zouden belemmeren. En inderdaad; zij bleven niet lang uit. Zooals onze kaart aanwijst, ontmoette Stanley op zijn reis, van 't land der Bateke, op 18° O. L., tot aan de kust, niet minder dan 62 watervallen en stroomversnellingen; op een traject van 38 mijl had de rivier niet minder dan 580 voet verval.

Bij een dezer watervallen verloor Stanley zijn eenigen Europeeschen reiscompagnon, Francis Pocock geheeten, een eenvoudigen, jongen, stuggen Engelschman, aan wien Stanley zich evenwel innig gehecht had, en die zich, door zijn kalmen moed en door zijn over-

leg, ten opzichte der expeditie zoo groote verdienste had verworven. Toen Pocock, hoewel zijn gestel door koorts ondermijnd was, de directie van een boot op zich nam, waarmede de stroomversnelling gepasseerd werd, sloeg deze om. Van de 12 personen reddden zich negen; den jongen Pocock begaven spoedig zijn zoe geringe krachten: hij verzonk in de diepte, nadat men nog eens het bleeke, verwilderde gelaat van den kleinen meester, zooals hij tegenover Stanley genoemd werd, had zien bovenkomen.

Behalve dit groote, treurige verlies, door Stanley in zijn reisverhaal zoo treffend eenvoudig beschreven, wachtten onzen reiziger aan 't slot zijner reis nog andere moeilijkheden. Zoolang hij nog ruilmiddelen bij zich had, bijv. stoffen voor kleedingstukken, gelukte het hem telkens voedingsmiddelen te koopen, vooral in de groote dorpen, aan den zuidelijken oever der rivier gelegen, waar regelmatige markten gehouden werden. Toen echter ten gevolge van den langen duur der reis, die negen maanden aanhield, de ruilmiddelen begonnen te ontbreken of de nog aanwezige minder gewild waren, begon de honger zich bij de andere kwalen te voegen en nam de uitputting van het bovendien reeds zoo vermoeide reisgezelschap snel toe; ook begon er ontevredenheid te ontstaan en vertoonden zich sporen van verzet. Was dit uitgebroken, de expeditie zou natuurlijk geheel te gronde gegaan zijn. Doch juist in die bange dagen vernam Stanley, dat twee dagreizen verder naar 't westen blanke menschen leefden. Hij zond boden met dringende bede om hulp, die niet lang uitbleef. Na drie dagen volslagen hongerlijden ontving men van een portugeesch en een engelsch koopman, de HH. Motta Viega en Harrison, te Emboma gevestigd, kleederen en voedsel, in 't kort een ontvangst, welke men zich gemakkelijk kan voorstellen.

Eigenaardig is de beschrijving van den indruk, welken de terugkomst dier boden op het reisgezelschap maakte. De uitgeputte zwarte reizigers vonden nog de kracht om luide te jubelen

en een geïmproviseerd lied te zingen ter eere van de blanke mannen aan de oevers van het groote zoute meer. De aanvoerder der expeditie trok zich terug in zijn tent, om de tranen te verbergen, welke de onverwachte redding over zijn gebruinde wangen deed rollen.

Den 10den Augustus 1877 bereikte het reisgezelschap, dat alles meëgerekend uit ruim 500 personen bestaan had en tot 115 was geslonken, het plaatsje Emboma en de Westkust.

Zoo had dus onze kloeke reiziger de plechtige en stellige belofte vervuld, welke hij zijn reisgezelschap en zich zelve te Nyangwe gegeven had, dat hij namelijk de breede rivier, welke zij voor zich zagen, tot haar monding zou volgen en dat hij het Loalaba-raadsel zou oplossen.

De resultaten, welke verkregen werden, wegen alleszins tegen de harden strijd op.

Welken dienst Stanley de wetenschap reeds dadelijk door zijne volharding en moed heeft bewezen, en welke gevolgen zijne ontdekking voor den afrikaanschen handel en de toekomst van 't equatoriaal Afrika vermoedelijk later nog kan opleveren, zullen, wij in het laatste gedeelte van dit opstel nagaan.

III.

Het zal wel zaak zijn, bij de beoordeeling van Stanley's tocht eenigszins kalm te werk te gaan en niet mée te zingen in het koor van overdreven loftuitingen, den reiziger toegezwaaid. In een der laatste nummers van Petermann's "Mittheilungen" heet Stanley de Bismarck der Afrika-reizigers. "Gelijk deze staatsman," zoo leest men daar, "de verstrooide gedeelten van het duitsche rijk, zoo vereenigde Stanley alle uiteinden en draden der verschillende onderzoekingen tot een vast weefsel. Stanley heeft meer gedaan dan alle wetenschappelijke reizigers der laatste 30 jaren, dan alle europeesche onderzoekers der laatste 80 jaren, dan alle Arabieren der laatste 1000 jaren, dan alle reizigers der grijze oudheid. Hij

heeft meer aan 't licht gebracht dan de millioenen inlanders van hun eigen land wisten." . . . "Er bestaat geen dergelijk voorbeeld," zoo eindigt Dr. Petermann zijn opgewonden lofreden, "in de geheele ontdekkingsgeschiedenis onzer aarde."

Het schijnt voorts dat de Kongo een deel ontvangt van de bewondering, welke men voor zijn ontdekker koestert. Deze toch begint bij de verschillende beoordeelaars of besprekers der reizen van Stanley zulke verbazende afmetingen aan te nemen, dat bijna alle rivieren van geheel Midden-Afrika tot haar stroomstelsel gebracht worden.

In het tijdperk der ontdekkingen van de Nijlmeren en van den Boven Nijl werd de ongelukkige Kongo geheel ter zijde gesteld. Hoewel Tuckey uitdrukkelijk verzekerde en op zijn kaart aangaf, dat de Kongo uit het *Noordoosten* kwam, vond Cooley, een engelsch geograaf, beter hem eene richting te geven, als kwam hij uit het *Zuidoosten*. Daardoor kon de Kongo natuurlijk moeilijk met andere noordoostelijke rivieren in verbinding gebracht worden en werd zij, zooals Dr. Petermann, die de verdrukten in bescherming neemt, het uitdrukt, als 't ware van de kaarten "gestrichen, escamotirt".— Hoe voorts Livingstone al zijne ontdekkingen ten bate van den Nijl en niet van den Kongo liet komen, hoe volgens die opvatting de Nijl een stroomlengte ontving van 10° Z. B. tot 34° N. B. en de Kongo tot een kustrivier gereduceerd werd, zagen wij reeds boven.

Sedert Stanley's ontdekking sloeg men tot een ander uiterste over. Barth's rivier van Koebanda, Nachtigal's Bahr Koeta, heet het, zijn ongetwijfeld de Kongo; Schweinfurth's Oëlle wordt door Stanley terecht met zijne Aroewimi geïdentificeerd; Magyar's Kwango en Kassabi stroomen zonder twijfel in den Niger; wellicht staat ook de Ogobaai met den Kongo in verbinding. Doch wat nog sterker is: door Stanley en anderen wordt gewezen op een paar meren, Akangaroo en Kivoo geheeten, die zoowel met den Nijl als met

het Tanganjika-meer in verbinding staan, en dus een *trait d'union* tusschen het Nijlbekken en dat van den Kongo zouden vormen. Mocht dat alles waar zijn, dan vereenigde Stanley de twee groote concurrent-stroomen der afrikaansche binnenlanden; dan deed Stanley om bij Petermann's vergelijking te blijven, meer dan Bismarck wel ooit zal kunnen tot stand brengen, tenzij ook deze wellicht nog eens een verbond tusschen Frankrijk en Duitschland weet in 't leven te roepen, wat, na het voorbeeld door de Russen en Turken gegeven, niet meer tot de onmogelijkheden mag gerekend worden.

Doch wij zouden de zaak kalm en ernstig beoordeelen. Welnu dan: Stanley's groote verdienste is ontegenzeggelijk daarin gelegen, dat hij in een, tot dusver door geen Europeaan betreden gedeelte van Afrika doordrong; dat hij een rivier, waarvan men tot dusver slechts den benedenloop kende, in haar hoofdstroom zoo hardnekkig volgde, dat de samenhang tusschen Livingstone's Loelaba en Tuckey's Zaire of Kongo, ook bij den strengsten criticus, aan geen twijfel meer onderhevig is. Zij staat thans op onze kaarten geteekend de mijlenlange rivier; door hare constructie wordt zeer veel licht over de hydrografie van 't zoo onbekende Centraal-Afrika geworpen, en er begint licht op te gaan over vele onvoltooide ontdekkingen of ingewonnen berichten van vroegere reizigers. Zoo mag het als vrij zeker worden aangenomen, dat Barth's rivier van Koebanda en Nachtigal's Bahr Koeta met den Kongo moeten vereenzelvigd worden. Zoo men dit niet aanneemt, zal men moeten gelooven, dat tusschen den Kongo, die tot 2° N. B. reikt, en de bovengenoemde rivieren, die volgens Barth en Nachtigal tusschen 3° en 4° N. B. van 't Oosten naar 't Westen stroomden, nog een andere rivier gevonden wordt, even groot, breed en diep, even sterk bevolkt als de Kongo. Minder bezwaarlijk dan dit aan te nemen, moet het zijn, te gelooven dat Barth en Nachtigal hun rivieren te noordelijk stelden, of Stanley zijn Kongo te zuidelijk geplaatst heeft.

Wat de Oëlle aangaat, het komt ons zeer onwaarschijnlijk voor, dat deze zich in den Kongo zou ontlasten, m. a. w. dezelfde rivier als de Aroewimi zoude zijn. Schweinfürth zelf en allen, bij wien hij berichten inwon, verzekeren uitdrukkelijk dat zijn Oëlle in noordoostelijke richting stroomde. Is zij een zijtak van den Kongo, dan moest haar richting een *zuidwestelijke*, bijna een *zuidelijke* zijn.

Bovendien verzekerden die zegslui, dat aan den benedenloop der Oëlle Mohammedanen woonden. Welke Mohammedanen kunnen daarmede bedoeld zijn? Aan den Beneden-Kongo wonen zij niet, en den Boven-Kongo hebben de arabische slavenjagers der Oostkust eerst sedert eenige jaren bezocht. Daarentegen worden landen aan de Beneden-Sjari of de Binoë, waarin Schweinfürth en Rohlf's de Oëlle laten ontlasten, sedert jaren door Mohammedaansche vorsten bestuurd.

Alles pleit dus voor den samenhang der Oëlle met de Sjari of Binoë, niets dan het losse vermoeden van Stanley voor dien met den Kongo.¹ Dat Stanley zich overigens niet zelden aan gewaagde gissingen schuldig maakt, zou niet moeilijk zijn aan te toonen. Verschillende zijner vroegere beweringen zijn aan ernstigen twijfel onderhevig geweest of weêrlegd. Nog op zijn laatste reis bracht hij tegen Tuckey's kaart eene beschuldiging in, waaruit bleek dat hij niet de oorspronkelijke kaart geraadpleegd heeft; dat hij, zooals Clements Markham zich in zijn "Geogr. Magazine" uitdrukt, Tuckey's oorspronkelijke kaart nooit gezien heeft.

Letten wij eindelijk nog op de zuidelijke zijtakken van den Kongo, dan ligt het in den aard der zaak, dat de gelijkstelling dier zijtakken met den Kwango en de Kassabi zelfs voor Stanley

¹ Ook de berichten van Miani, die de Oëlle in 1872 bezocht, laten geen samenhang tusschen Oëlle en Kongo toe. Dr. Schweinfurth protesteerde dezer dagen op bijna dezelfde gronden als wij boven opgaven, tegen dien vermeenden samenhang.

op niets dan een vermoeden rust, een vermoeden, waaraan men veel waarschijnlijkheid, maar volstrekt geen zekerheid kan toekennen.

Blijft dus over, dat Stanley uitsluitend den loop van den hoofdstroom tot zekerheid heeft gebracht, doch dat over alles, wat de zijtakken aangaat, nog volkomene onzekerheid heerscht; dat dus ook Petermann's uitdrukking, als zou hij de draden der verschillende onderzoekingen tot één weefsel hebben samengevlochten, meer schilderachtig dan juist moet genoemd worden. Dat overigens aan de zijde der Duitschers, die hun gevoelen over de Localaba-Kongo door Stanley bevestigd zagen, een zekere voorliefde voor den reiziger bestaat, is niet zoo geheel onverklaarbaar, minstens even verklaarbaar als de geringe waardeering, welke Stanley's ontdekking bij de Engelschen heeft gevonden.

Vraagt iemand onzer lezers thans naar andere wetenschappelijke resultaten van Stanley's reis, dan moeten wij voorloopig het antwoord schuldig blijven. Van wetenschappelijke waarnemingen, van 't aanleggen van zoölogische of botanische verzamelingen is tot dus ver zeer weinig of niets gebleken, terwijl een uitvoerig verslag zijner reis noch te Londen noch te Parijs gegeven werd. Te Parijs was het gemis der kennis van de fransche taal daarvan de oorzaak; te Londen schijnt een andere reden daartoe aanleiding gegeven te hebben. Of de heer Stanley den tijd afwacht, waarop hij zijne aantekeningen kan uitwerken tot een uitvoerig reisverhaal; of hij zijn uitvoerig verslag zal moeten indienen bij de redactie van het dagblad 't welk hem uitzond, en hij geen verdere bijzonderheden mag of wil mededeelen; of hij eindelijk door de gevaren en den spoed zijner reis verhinderd werd meer op te teekenen dan hij tot dusver bekend maakte, zal de tijd moeten leeren. Zooveel is zeker, dat van die wetenschappelijke resultaten te weinig bekend is, dan dat wij er ons langer bij kunnen bepalen. ¹

¹ Juist dezer dagen (April 1878) vernemen wij dat het reisverhaal van

Wij gaan dus liever na, welke gevolgen Stanley's ontdekkingen, zijne berichten over den loop van den Kongo voor de praktijk kunnen opleveren.

Dat de Kongo als handelsweg uitstekende diensten zal kunnen bewijzen, behoeft niet met vele woorden aangetoond te worden.

Het bekken van dien Kongo wordt door Stanley op 40000, door Petermann op 60000 □ mijlen gerekend, ongeveer zoo groot als Duitschland, Oostenrijk, Hongarije, Spanje en Frankrijk samen. Over de vruchtbaarheid dier landstreek kan geen twijfel bestaan. Van welke zijde men er in doordrong, altijd werd weder bevestigd, wat Cameron in zijn werk "Dwars door Afrika" verzekert: "De plantaardige en minerale produkten van dit wonderbaarlijke land zijn gelijk in waarde, verscheidenheid en hoeveelheid aan die van de meest begunstigde gedeelten der aarde." Zoo maakt dan ook Stanley telkens weder op nieuw melding van katoen, katoensjoek, aardnoten, roode en witte kopal, palmolie, goud en kopermijnen. Hoeveel ivoor de streek oplevert, bleek ons uit de beschrijving van den rijken ivoorbuit, slechts in ééne plaats gewonnen.

Die rijkdom van producten wordt zooveel belangrijker, wanneer wij hier terstond bijvoegen, dat het geheele centraal-bekken een groote, dicht bevolkte vlakte is, zóó dicht bevolkt zelfs, dat Stanley, behalve het land Oegogo, geen streek in Centraal-Afrika kent, die meer inwoners telt. Men mag de plaatsen geen dorpen noemen; het zijn steden, die dikwijls twee mijlen lang zijn, met een of meer breede straten van nette, goed gebouwde huizen, beter dan zij in geheel Oost-Afrika gevonden worden. Markten worden overal gehouden en handel is de lievelingsbezigheid der bewoners.

Twee bedenkingen zullen ongetwijfeld bij den lezer opkomen, Stanley bij Sampson Low en Co., te Londen, verschijnen zal onder den titel: "Through the dark continent; The sources of the Nile; Around the Great Lakes and Down the Congo."

waar wij aldus bezig zijn, Centraal-Afrika als een toekomstig Dorado voor den handel te schilderen.

Vooreerst zal hij zich herinneren, hoevele watervallen Stanley met levensgevaar en verlies van menschenlevens moest passeeren; ten andere zullen hem de krijgshaftige stammen, nog meer verbitterd door Stanley's 32 gevechten, geen gering bezwaar schijnen op te leveren.

Wat de watervallen betreft, zij opgemerkt, dat zij zich, ter lengte van 38 mijl, op twee bepaalde plaatsen bevinden en dus niet door de geheele rivier verspreid zijn. Integendeel, tegenover deze 38 mijl waterval staan 180 mijl, waar de rivier, zooals wij boven zagen, zeer breed en zeer diep is en de vaart met de grootste schepen mogelijk zou wezen, om niet te spreken van de zijtakken, die allicht voor grootere of kleinere vaartuigen bevaarbaar zullen zijn. Daar wij den lezer, bij Stanley's reisverhaal, meer uitsluitend op de moeilijkheden en avonturen hebben gezien, moeten wij thans mededeelen, dat in datzelfde reisverhaal meermalen vermeld staat, dat zij dagen achteroen den breedten, prachtigen, onafzienbaren stroom afvoeren, zonder eenige belemmering te ondervinden.

Niet ten onrechte vergeleek een fransch schrijver die ongewoon breede rivier met een meer dat zich voortbewoog, en stelt Stanley de ruim 900 uur lange rivier met haar grooten watertoevoer ver boven den Nijl.

En werkelijk, nu Livingstone's en Cameron's vermoedens over de bruikbaarheid van den Kongo door Stanley's reis zekerheid zijn geworden, zullen die 38 onbruikbare mijlen op den duur geen bezwaar kunnen opleveren, vooral niet wanneer Cameron's plannen eener verbinding van Kongo en Zambezi uitvoerbaar schijaen. Als in vollen ernst een spoorweg door de onvruchtbare woestijn Sahara in N. Afrika wordt gedacht, zal in 't rijke Z. Afrika een kanaal of spoorweg van 38 mijl geen moeielijkheid kunnen

opleveren; ook zullen booten, die uit elkaâr genomen kunnen worden, op verschillende plaats en groote diensten kunnen bewijzen.

Wat nu de bewoners betreft, zij vooreerst opgemerkt, dat die inboorlingen het vijandigst gezind waren, welke het dichtst bij de door Arabieren of Portugeezen bewoonde streken gevestigd zijn. In de buurt van Nyangwe bijv., waar de arabische slavenjagers het land door brand en roof verwoesten en de bewoners decimeeren of uitroeien, waren, volgens Stanley, de Bakasoe zeer verwilderd.

Bij den Beneden-Kongo, in de buurt der portugeesche koloniën, waren de inboorlingen insgelijks zeer vijandig, doch tusschen die uitersten welke, ongelukkig genoeg, met de watervallen samenvielen, waren de rivierbewoners dikwijls zeer goedaardig, vriendelijk en hulpvaardig. "Tot de reizigers," zegt Stanley, "die later langs mijnen weg Afrika van de Westkust willen binnendringen, moet ik dit woord richten. De meeste expedities zijn mislukt door gebrek aan volharding en de noodzakelijke fermitieit. Noch de Bakongo, noch de Basundi, de volksstammen ten O. der watervallen, zullen de Europeanen met geweld tegenhouden. Als men de Yellala-watervallen gepasseerd is, zijn de wilden zoowel ten N. als ten Z. der rivier noch oorlogzuchtig noch woest."

De beschuldiging, tegen Stanley ingebracht, als zou hij door zijn frisch optreden het wantrouwen dier volksstammen in 't leven geroepen of vermeerderd hebben, heeft o. i. weinig grond. 't Valt niet te ontkennen, dat het wenschelijker ware geweest, zoo hij vriendschappelijke herinneringen had kunnen achterlaten, doch van den anderen kant: had hij zijne reis uit vrees voor vijandelijkheden moeten opgeven? Hij had het voorbeeld van Cameron en Livingstone, wat hem telkens wordt voorgehouden door de Engelschen, die alleen tegenover de bewoners van Centraal-Afrika zoo grootmoedig schijnen, kunnen volgen, doch van den Kongo wisten wij dan ook nog even weinig als vóór den aanvang zijner reis. En dat hij die vijandelijkheden zooveel mogelijk trachtte te

voorkomen; dat hij op diefstal door zijn reisgezelschap de zwaarste straffen had gesteld; dat hij door verstandig toegeven aan den wensch der inboorlingen inderdaad menigen strijd voorkwam, leert ons zijn reisjournaal op elke pagina, en mogen wij tegenover zijne pertinente verklaringen op dit punt niet ontkennen. Opmerkelijk is het zeker, dat de even kundige als rechtvaardige redacteur van het "Geographical Magazine" juist dezer dagen in zijn maandschrift *amende honorable* doet van de tegen Stanley ingebrachte beschuldigingen, en wel in deze woorden: "Het moet een bron van groot genoegen zijn voor allen, die groote daden bewonderen, te weten, dat de ontdekker van den Kongo geen uitzondering maakt op den regel, volgens welken dappere menschen altijd verzoening boven geweld stellen en altijd liever door goedheid en edelmoedigheid dan door overmacht hun doel trachten te bereiken."¹

Daargelaten echter de quaestie, aan wie de schuld der vijandige stemming van sommige oeverstammen moet geweten worden, zal die stemming een afdoend bezwaar kunnen blijven voor de opening van een terrein, dat in het handelsverkeer zooveel beteekenis moet verkrijgen?

Het komt ons voor, dat wij in Afrika zullen zien gebeuren, wat in Amerika en Australië reeds bijna geschied is: de onvermijdelijke zegepraal van den Europeaan in den strijd van het beschaafde tegen het onbeschaafde ras.

Natuurlijk zal die zegepraal op verschillende wijzen kunnen verkregen worden. Stellig niet meer, zooals in de vorige eeuw of in 't begin der negentiende, door uitroeiing van den inlander. Het moet van belang zijn te vernemen, op welke wijze de ontdekker der landstreek zelf meent dat dit geschieden moet. Welnu — Stanley laat ons in dit opzicht niet in het onzekere. Ten oosten en bij de Nijlmeren wil hij het terrein overlaten aan de zendelingen.

¹ *Geogr. Magazine*, March 1878, p. 1.

Daar toch worden geregelde staten gevonden, bestuurd door despotische vorsten, maar dan toch geregeld bestuurd. Door hun voorbeeld, door hun verzachtenden invloed op de vorsten, meent Stanley, zal daar de europeesche invloed gevestigd kunnen worden en zich uitbreiden.

Aan den Midden- en Beneden-Kongo is de toestand anders. Daar vindt men slechts kleine onafhankelijke staatjes of distrikten. Daar kennen de hoofden slechts handelsbelangen en de zucht om hun fortuin te vergrooten, en zouden dus de handelaars veel meer kunnen uitrichten dan de zendelingen.

Dit advies van Stanley draagt alleszins de kenmerken van iemand, die Afrika kent en gezien heeft.

Het is allicht nog te weinig bekend, welke uitstekende resultaten de zendelingen in Afrika, meer bepaald in dat gedeelte, 't welk wij bespreken, hebben verkregen. Van de dagen af, dat de voortreffelijke Livingstone, door zijn edele echtgenoot, die op afrikaanschen bodem haar rustplaats vond, geholpen, zich er op toelagde de inboorlingen niet enkel moreel op te heffen, maar ook materiële diensten te bewijzen, hebben de verschillende zendinggenootschappen altijd langs practischen weg nuttig trachten te zijn.

Bij de drie groote meren Victoria, Nyassa en Tanganjika, dus reeds diep in de afrikaansche binnenlanden, zijn zendingsposten opgericht, die vooreerst niet zonder goed gevolg den slavenhandel, dien vloek der binnenlanden en de grootste belemmering voor het vreedzame verkeer met Europeanen, tegengaan, verder de meren door stoombooten doen bevaren en over de verbinding der meren door een stoombootvaart ernstig nadenken.

Het personeel en de werkzaamheid van zulk een zendingspost verschilt niet weinig van die der gewone zendingsstations. Het bestaat, behalve uit zendelingen en een geneesheer, uit een ingenieur en allerlei personen, welke op de stoomboot of op het station dienst doen, en waaraan, behalve een ziekenhuis en een apotheek,

een school en verscheidene werkplaatsen verbonden zijn. In die werkplaatsen wordt de inlander onderwezen in de gemakkelijkste en meest praktische wijze om hout en ijzer te bewerken. "The gospel", zoo luidt de instructie uitdrukkelijk, "should constantly be presented in its benevolent fruits, in every practical form."

Ook nog weder in zijn voordracht voor de Roy. Geogr. Society drong Stanley op het uitzenden dier praktische zendelingen aan. "The missionary", zegt hij, "that was required, must be a practical man. He should of course be a teacher of Christianity; but to be truly successful, he must be able also to give instruction in the constructions of dwellings, in the cure of diseases, in agriculture and be something, too, of a sailor."

Wanneer wij hier nu nog bijvoegen, dat ook de invloedrijke en zoo bekwame Dr. Grundemann in het "Missions Zeitschrift" de duitsche zendelingen tot krachtige werkzaamheid in Centraal-Afrika oproept, en dat de *stations hospitalières, scientifiques et civilisatrices* der internationale vereeniging door den koning van België in 't leven geroepen, op dezelfde plaats en door dezelfde middelen werkzaam willen zijn, dan mag men aannemen, dat, zoo niet de europeesche cultuur terstond doordringt, dan toch het rijk der slavenjagers zijn einde nadert. En daarmede is ongetwijfeld de weg gebaad tot een vreedzamer verkeer met Europeanen en, wat meer beteekent, tot het eindigen dier oorlogen, welke in de slavenjachten hun ontstaan vinden. — Hoe Engeland sedert geruimen tijd bij Portugal, bij den sultan van Zanzibar en bij den onderkoning van Egypte werkzaam is, om langs diplomatieken weg de pogingen der zendelingen te steunen en den slavenhandel in de binnenlanden tegen te gaan, wordt ons door de dagbladen schier dagelijks medegedeeld.

In het westen van Zuid-Afrika wil Stanley niet den zending, maar den handelaar aan 't werk zien. Hij doet daarbij opmerken, dat het dan echter zaak zal zijn, niet alleen dien enkelen handelaar te beschermen tegen den inlander, maar evenzeer den inlander tegen

den handelaar. Nog altijd immers worden, zooals Dr. Grundemann zich uitdrukt, gelijk weleer, door rum en kruit geheele stammen te gronde gericht, of worden, als er twisten ontstaan, bij welke niet altijd de inlander schuld heeft, geheele dorpen door menschlievende Engelschen gebombardeerd en verwoest.

Stanley verlangt dat Engeland met Portugal in overleg treedt, om zijn souvereiniteit op den Kongo te doen erkennen.

Dat men van belgische, fransche en duitsche zijde tegen deze regeling der zaak opkomt, zal niemand verwondering baren. Van die zijden wordt dan ook een internationaal toezicht op den Kongo-handel aanbevolen. Eenige europeesche schepen zouden voortdurend op den Kongo moeten gestationeerd zijn, om den handelaar te beschermen en de kannibalen eerbied in te boezemen, terwijl tevens van gedelegeerden der verschillende europeesche naties eene regeling van den handel zou moeten uitgaan. Of daarbij, zooals Dr. Grundemann wil, als eerste artikel zou moeten voorkomen: "alle sterke dranken zijn van den invoer uitgesloten", laten wij voor het oogenblik in 't midden.

Hoeveel belang Nederland ten slotte bij de regeling dezer zaak heeft, zal den lezer terstond duidelijk worden, wanneer wij hem slechts even herinneren aan de te Rotterdam gevestigde handelsvereeniging, welke, naar de getuigenis van alle vreemde reizigers op die kust (wij noemen slechts: Cameron, Bastian, Monteiro en de leden der duitsche expeditie), als verreweg de voornaamste genoemd en geroemd wordt, en wier omzet reeds in 1871 ongeveer evenveel bedroeg als die van alle engelsche huizen op de kusten van Loango, Kongo en Angola te zamen. Eerst in 1857 begonnen, telt zij thans reeds meer dan 40 factorieën, die benoorden, bezuiden en aan den Kongo zelve gelegen zijn. Nog steeds gaat die vereeniging in bloei vooruit. De invoeren van 1876 overtreffen die van 1875 met f 1,400,000, — zegt het verslag der algemeene vergadering, die in Juni van het vorige jaar te Rotterdam heeft plaats

gehad, terwijl op die van Augustus 1877, onder leiding van Z. K. H. prins Hendrik gehouden, besloten werd, wegens den omvang der zaak, een uitbreiding aan het maatschappelijk kapitaal te geven.

Juist alle artikelen, welke Stanley en Cameron in het binnenland aantreffen, (wij noemen slechts de palmboomen, het ivoor, de gomelastiek, de gomkopal, koffie en katoen), behooren tot de belangrijkste artikelen, welke de vereeniging uitvoert. Deze komen dan ook, naar verzekering van directeurs der vereeniging, van zeer diep in het binnenland en gaan, eer zij de kust bereiken, van de eene hand in de andere over. Worden dus de markten onzer koopsteden door de afrikaansche handelsvereeniging met vele artikelen verrijkt, welke van het door Stanley bereisde gedeelte afkomstig zijn, omgekeerd strekken de uitvoeren dier vereeniging naar Afrika niet minder om de nederlandsche industrie te stijven. Zij bestaan voor het grootste gedeelte uit manufacturen, waarvan wel een zekere voorraad door engelsche en zwitsersche fabrieken wordt geleverd, maar een niet mindere in de fabrieken van Twenthe wordt vervaardigd, die zich, vooral in de laatste jaren, er op hebben toegelegd om, in kleuren en patronen, aan den bizonderen smaak der negers te voldoen. Het aardewerk, dat in verbazende hoeveelheden over Afrika verspreid wordt, is meest afkomstig van maastrichtsche fabrieken. Jenever, rum en buskruit zijn van hollandschen oorsprong.

Dat dus ook het nederlandsche gouvernement het oog op die kust gevestigd houdt, blijkt uit verschillende feiten. Toen zich in het vorige jaar eenige moeielijkheden met Portugal omtrent de kustvaart op de portugeesche bezittingen hadden voorgedaan, leidde het krachtig optreden van onzen minister van Buitenlandsche Zaken, in overleg met andere mogendheden, wier belangen ook in de zaak betrokken waren, tot een volkomen bevredigend resultaat, en behartigde Z. M.'s oorlogsbodem *Aruba*, onder bevel van den kapitein ter zee Jhr. Roëll, door het vertoonen

der nederlandsche vlag in die streken, alleszins de belangen van den nederlandschen handel. De wijze waarop dit geschiedde, was zeer eigenaardig en maakt het alleszins verklaarbaar, dat directeuren der handelsvereniging in hun voorlaatste verslag den kommandant daarvoor hun dank betuigen. Zooals blijkt uit het zoo goed geschreven verslag der reis van de *Aruba*, voorkomende in het jaarboek van de Kon. Ned. Zeemacht 1875/76, had zich een neger tegen iemand van het personeel der factorieën vergrepen. Door moed en beleid had de heer Roëll, zonder één huis te verwoesten of een bloeddruppel te storten, de uitlevering van den schuldige weten te verkrijgen.

Het optreden van het nederlandsche schip vormde dus wel eene tegenstelling met dat van den engelschen oorlogsbodem *Spiteful*, die nog kort te voren zoo vreeselijke wraak had genomen voor den roof, door negers op het britsche schip *Geraldini* gepleegd, zonder dat het gelukt was de daders in handen te krijgen. Terecht merkt Jhr. Roëll aan het slot van zijn verhaal op: "Juist dit gelukken, zonder dat gevochten is of dorpen verbrand zijn, zal de positie van de handelaren meer versterken dan de grootste expeditie."

Tot zoover Jhr. Roëll en tot zoover ook onze bespreking van Stanley's jongste reis. Slechts dit wenschen wij er nog aan toe te voegen.

Nadat deze bladzijden reeds geschreven waren, ontvingen wij een brief van Dr. Lindeman te Bremen, waarin deze wakkere geleerde het volgende schreef:

"Die Stanleyschen Entdeckungen haben die Frage der Ausdehnung des Europäischen Handels nach der Afrikanischen Westküste auf die Tagesordnung gebracht und es ist von Interesse zu untersuchen, ob in der That jenes Gebiet dem europäischen Handel ein neues Feld eröffnen werde."

Hij verzoekt daarom inlichtingen over de organisatie der handelsvereniging, de door haar verkregen resultaten, de artikelen van in- en uitvoer.

Stanley's ontdekking heeft dus wel de aandacht op de Kongo-monding gevestigd, wat den lezer nog duidelijker zal worden, als wij hier bijvoegen, dat volgens Dr. Lindeman een comité van den Duitschen "Handelstag", in een circulaire, op de toekomstige beteekenis van dit handelsgebied zal wijzen. Door het Duitsche gouvernement is voor het onderzoek van het Kongo gebied een som van 100,000 mark toegestaan; de Fransche vertegenwoordiger heeft daarvoor 100,000 francs bestemd en in het Engelsche geografisch genootschap drong men, met het oog op den handel, vooral op 't onderzoek van de zijtakken van den Kongo aan.¹

Wekt Stanley's ontdekking zoozeer de belangstelling in den vreemde, des te meer moge dit het geval zijn in Nederland, 't welk in de laatste jaren feitelijk den handel bij die Kongo-monding beheerscht en elke concurrentie van Engelsche, Fransche of Portugeesche huizen schitterend te boven kwam.

Langs de oevers van den Kongo kunnen alle producten, die

---

¹ Hoezeer Stanley's ontdekking bij voortdurend de aandacht bezig houdt, kan nog blijken uit het volgend bericht, door het *Aardr. Weekblad* van 2 April aan het Engelsche tijdschrift *Nature* ontleend. Het luidt aldus: "De beide tegenwoordig vereenigde Afrikaansche genootschappen te Berlijn hebben besloten ten opzichte van het groote vasteland, waarin Cameron en Stanley door hunne reizen de onmetelijke massa's der meest verschillende produkten aan het licht brachten, zoowel hunne attentie te vestigen op de onderwerpen van *practisch* (d. i. van *commercieel* belang) als op die van wetenschappelijken aard. *De tweeling-genootschappen noodigen daarom de Duitsche handelaren en fabrikanten uit tot deelneming in hunne pogingen tot opening van een grooten Afrikaanschen handel.*— De Duitschers schijnen besloten te hebben niet toe te laten, dat eene enkele natie alleen, inzonderheid Engeland of Portugal, zich het oppergezag aan den Kongo aanmatige.

"In Zwitserland heeft zich een nieuw aardrijkskundig genootschap gevormd, dat zich eveneens de bevordering der boven besproken zaak ten doel stelt."

't verre Indië thans aan Europa verschaft, verbouwd worden, om van daar uit zooveel eerder Europa en Amerika te bereiken. Hier *moeten* dus ongetwijfeld nieuwe wegen voor den europeeschen handel geopend worden.

Moge Nederland bij dien handel zulk een plaats innemen als de Rotterdamsche vereeniging thans op de Kongo-kust bekleedt. Moge Nederland voorshands beginnen belang te stellen in het geografische onderzoek van een streek, waarbij de belangen van zijn handel en zijn nijverheid zoozeer betrokken zijn.

IGNATIEFF.

NIKOLAAS PAULOWITSCH IGNATJEW.

Met groote plechtigheid is de Europeesche Areopagus in het nieuwe paleis van prins Bismarck te Berlijn vergaderd geweest en zijn de eerste staatslieden der groote mogendheden te zamen gekomen, om een einde te maken aan den afschuwelijken oorlog in het Oosten, die met zijn bloedig spoor zulk een donkere schaduw geworpen heeft op de heerlijkheden onzer hoog opgevijzelde beschaving. Zelden is een oorlog gevoerd, welks gruwelen het hart van alle vrienden van beschaving en menselijkheid zoo ondragelijk pijnigen! Een heirleger civiele en militaire dagbladcorrespondenten beschreven ons nauwkeurig wat zij op dit jammerlijke veld van eer, aanschouwden, en daarna kwamen onze teekenaars met hunne oorlogsschetsen, en maakten onze illustraties ons ziek van weerzin en walging. Indien al dat bloed nu maar niet te vergeefs vergoten werd, en wij de hoop mogen voeden dat de vulkaan in het Oosten, die reeds drie eeuwen lang telkens vloek en verderf over Europa verspreidde, nu voor goed is uitgewoeld.

De dagen toen, vier eeuwen geleden, de beheerscher aller geloovigen met zijne honderdduizende volgelingen zich als een verwoestenden wervelwind over Europa wierp, Hongarije binnendrong

en de poorten van Weenen bedreigde, toen de droom van Soliman, die het geheele westen voor den Profeet van Mekka wilde veroveren, eene dreigende werkelijkheid scheen te worden, zijn voorbij. Sinds lang zou dit Aziatische steppenvolk, dat in Europa niet te huis behoort, over den Bosphorus teruggedreven zijn, indien het brave en allerchristelijkste Engeland zijne beschermende hand niet telkens over den Zieken Man uitgestrekt had. 't Geschiedde eerst in naam der Britsche belangen in het Oosten, daarna in naam van Europa, in naam der goddelijke tractaten, in naam van het volkenrecht, in naam der beleedigde conscientie, der geschonden goede trouw en wat dies meer zij. De majestueuse fierheid waarmee graaf Beaconsfield de hand aan het gevest sloeg en, in edele verontwaardiging, met de gewapende macht van hare Britsche Majesteit over het Kanaal dreigde te springen, om de geschonden eer te redden van die verheven tractaten, die, zoover het geheugen der geschiedenis reikt, nooit een enkele verwikkeling opgelost hebben, maar altijd de bron voor nieuwe oorlogen in de toekomst geweest zijn, omdat zij niet door het recht, maar slechts door de met elkander strijdende belangen der mogendheden werden ingegeven, — de plechtigheid waarmee het beroemde hoofd der Tory-partij zich op de eer en het geweten beriep, was inderdaad een schouwspel de bewondering van goden en menschen waardig, vooral van dezulken wier geheugen niet al te vasthoudend en wier argeloos hart niet al te wantrouwend is. Verrassend was in elk geval de bekeering tot den goeden weg van eer en deugd door datzelfde Albion, dat weinige maanden geleden met zijne traditioneele zakkenrollerspolitiek aan de Transvaal, zonder vorm van proces, zijne onafhankelijkheid ontnam; dat ter wille van zijn suiker en katoen tijdens den Amerikaanschen burgeroorlog de zuidelijke slavenstaten begunstigde en zich de vernederende Alabama-kwestie berokkende; dat Garibaldi op de handen droeg tijdens den oorlog in Italië, die toch in strijd met alle tractaten gevoerd werd,

(Cavour erkende zelf, in een zijner voortreffelijkste diplomatieke nota's, dat Oostenrijk overeenkomstig het geschreven recht de wettige Heer en Meester van Italië was); dat in den oorlog tegen Denemarken en daarna tusschen Pruisen en Oostenrijk geen vinger uitstak, om in naam van Europa en het volkenrecht tusschenbeiden te komen, en dat sinds de merkwaardige verklaring van lord Shaftesbury in 1672: "*'t wordt tijd dat wij aan Holland den oorlog verklaren, anders zullen de Hollandsche Kooplieden onze markt beheerschen,*" nooit het recht en de eer, maar steeds het bekrompenste en onbeschaamdste eigenbelang tot richtsnoer zijner Europeesche en Aziatische politiek genomen heeft, — inderdaad Englands bekeering is een even verrassend als merkwaardig teeken des tijds! Het verhooven karakter der Engelsche politiek in het Oosten werd nog in Mei 1877 door het invloedrijke City-blad, de *Times*, onder anderen met deze ondubbelzinnige woorden omschreven: "De zwakke zijde van onze politiek tegenover Rusland ligt daarin, dat onze staatkunde, voor alle landen tusschen de Adriatische zee en het Chineesche rijk, dat wil zeggen voor een groot deel van het Oostelijk halfmond, een toestand van barbaarschheid, onbeschaafdheid en ontoegankelijkheid vereischt. Omdat wij belangen in Indië hebben en de uitbreiding van Ruslands macht in eene verre toekomst en onder sommige zeer onwaarschijnlijke omstandigheden onzen weg naar Indië zou kunnen versperren, daarom mag geen verandering gebracht worden in eenig gedeelte van het Oostelijk halfmond dat aan Rusland grenst. De door de natuur het rijkst gezegende en in de geschiedenis beroemdste landstreken moeten voor altijd een toevluchtsoord van luiheid en barbaarschheid blijven: ze moeten voor reizigers bijna ontoegankelijk zijn, hare bevolking moet van ellende en bederf omkomen, hare dorpen moeten in puin storten en dat noemt men de oostersche politiek van Groot-Brittanië!"

Doch dit alles is nu voorbij. Engeland strijdt thans, en tot nader

orde, niet meer voor Britsche belangen, ook niet met 't plan om zonder een schot kruit te lossen een gedeelte van den buit te erlangen, maar 't strijdt... voor de eer van Europa en de heiligheid van het volkenrecht!

De Russische meewarigheid met het duldeloos lijden der Grieksche Christenen onder het Ottomanische wanbestuur is zeker niet onverdacht; maar dat de zegepraal der Russische legers en de ondergang van den Islam de volken van het Balkanschiereiland ten goede komen kan, zal niet licht door iemand ontkend worden, ook al koestert hij juist geen geestdrift voor de Russische instellingen met haar despotisme, haar vernietiging van Polen, haar verbanningen naar Siberië en haar Jodenvervolging. 't Is een feit dat de Islam, even als de verschroeiende woestijnwind van Arabië, alle levenskiemen doodt en dat de vruchtbaarste en heerlijkste landen van Europa, uitgemergeld door het Turksche wanbestuur, geplunderd door de afpersingen van gewetenlooze pacha's, die met echt Mohammedaanschen trots zich gerechtigd achten de rajahs als christenhonden ademloos na te jagen, aan namelooze ellende ten prooi en stoffelijk en zedelijk schier te gronde gericht zijn.

Tijdens den rampzaligen inval der Ottomanen hadden de Bulgaren en Serviërs een voor dien tijd niet onbelangrijken trap van beschaving bereikt. Ze hadden een eigen nationaal leven, met eene eigene oud-bulgaarsche en oud-servische literatuur. Byzantium was tijdens de middeleeuwen de bakermat van wetenschap en beschaving, en is daarna de fakkel geworden waaraan onze westersche beschaving met de renaissance haar licht ontsteken kon, toen Konstantinopel viel en de ontkiemende beschaving in Zuidoostelijk Europa platgetreden werd door de hoeven van Soliman's fanatieke volgelingen. Van dat oogenblik af dagteekent de jammerlijke toestand, waarin de bewoners der Donauvorstendommen van eeuw tot eeuw dieper wegzonken; en indien opgewonden Turkenvrienden, met een beroep op de gruweldaden door de Bul-

garen in den laatsten oorlog gepleegd, spotten met de geestdrift der Russen voor de bevrijding "dezer christenbarbaren", dan verliezen zij daarbij uit het oog, dat juist deze zedelijke verwildering het beste bewijs is van hetgeen het bestuur der verhevene Porte van de Bulgaren gemaakt heeft. Het Ottomannische rijk regeert afschuwelijk, of liever het regeert in het geheel niet, maar levert de bevolking over aan een heirleger, trage, vadsige, gewetenlooze intriganten, die zich als een zwerm roofvogels op het Ottomanische aas geworpen hebben. Gebukt ¹ onder de tiendenbelasting, de grondbelasting, de huisbelasting, de belasting op het kleine vee, de arbeidsbelasting, de honigbelasting, de militiebelasting, de accijnzen op tabak en wijn, de hand- en heere-diensten, die allen zonder regel of recht, en zonder dat ergens recht te vinden is, naar 't goedvinden der pacha's kunnen worden opgedreven, verklaarden de opstandelingen in de Herzogewina niet ten onrechte "dat de christen-rajah onder de Turksche heerschappij behandeld werd als een wezen, minder geteld dan het redelooze vee, als een mensch, die tot eeuwige slavernij geboren werd en met den vloek een rajah te zijn het levenslicht aanschouwde."

Dat de Turk op de schandelijkste wijze regeerde, wordt zelfs door zijne vurigste beschermers niet ontkend. Toen de opstand uitgebroken was, verklaarde de Oostenrijksche minister graaf Andrassy, met instemming van alle mogendheden, in zijne nota van 1875: "dat de Rajah's van Bosnië en Herzogewina gebukt gaan onder een ondragelijk slavenjuk; dat de Porte, daar zij steeds hare plechtige beloften verbroken heeft, niet langer vertrouwd kan worden, en dat het dus volstrekt noodig is, dat de mogendheden in staat worden gesteld zich op daden in plaats van op programma's te beroepen." — Die daden volgden dan ook in de gedaante der gedachtenlooze conferentie te

¹ Verg. *Midhat-Pacha*, in "Mannen v. Beteekenis", Serie VIII, pag. 94, 95.

Konstantinopel. Met veel drukte en omhaal trad zij op, en in alle stilte sloop zij naar huis. Engeland, dat op de conferentie bij monde van lord Salisbury het levendigst zijne verbolgenheid over het wangedrag van de Verhevene Porte uitsprak, weigerde ten slotte tot daden over te gaan, toen de goede raadgevingen en strenge eischen van het vergaderde Europa op tamelijk ongeneerde wijze door Turkije van de hand gewezen werden; en Rusland, dat zich reeds tot de tanden gewapend had, en voortgestuwd werd door de nationale geestdrift voor de stamverwante Zuid-slavische broeders, greep ten slotte naar het zwaard, om op het voorbeeld van Alexander van Macedonië den Gordiaanschen knoop door te hakken, die door de angstvallige vingers van het vergaderde Europa niet losgemaakt bleek te kunnen worden.

Zijt gij een Russen-vriend...? Ik zal u deswege niet lastig vallen. Meent gij dat de Russen als christenen of wel als Ariërs de kiemen eener toekomstige beschaving bevatten, die zelfs de meest optimistische Turkenvriend van de doodende heerschappij der Osmanli niet meer durft hopen? Misschien hebt gij geen ongelijk. De geschiedenis schijnt inderdaad te bewijzen, dat overal waar Mongoolsche horden — en de Turken behooren tot het Mongoolsche ras ¹ — op Arische volksstammen gestooten zijn, de heerschappij der Mongolen met eene vernietiging van alle beschaving gepaard ging. Meent gij dat 5 miljoen christenen in Europeesch Turkije door 3 miljoen Mohammedanen ² ten bloede toe getergd, door de meest gewetenlooze afpersingen te gronde gericht, overeenkomstig de eerste beginselen, niet van het vol-

¹ Fr. Muller, *Allgem. Ethnographie*, 19.

² Volgens de opgaaf aan Ravenstein in "The journal of the Statistical Society" bedraagt het bevolkingcijfer van Turkije in Europa 3,833,209 Mohammedanen 5,200,222 Christenen. In Azië 11,426,075 Mohammedanen tegen 1,854,234 Christenen. Te zamen eene bevolking uitmakende van 22,429,291

kenrecht maar van het recht *der* volken, het Turksche wanbestuur niet langer dragen kunnen? 't Zij zoo. Uw buurman, de Turkenvriend, zal u wellicht tegenwerpen, dat de Russische knoet, in naam van het kruis gezwaaid, niet minder hardhandig is dan de Turksche spiets. Mogelijk voegt hij er bij, dat de moordtooneelen door generaal Murawjew in Polen aangericht, ruimschoots opwegen tegen de gruwelen in Bulgarije; en als hij er dan nog het betoog op laat volgen, dat de Russische beschermingsleus der christenen niet veel meer is dan een diplomatieke dekmantel om allerlei veroveringsplannen te bedekken, dan zullen wij misschien 't best doen met ons oordeel op te schorten, en onze sympathieën te bewaren voor ondernemingen, die meer waard zijn dan dit jammerlijk geweld en dit weerzinwekkend diplomaten-gewansel.

Wat op de mislukte conferentie volgde, ligt ons allen nog versch in het geheugen. Nadat Ignatjew, op last der Russische regering eene oogziekte kreeg en tot herstel zijner kwaal eene rondreis bij de hoven te Berlijn, Weenen Parijs en Londen gedaan en eene vergeefsche poging beproefd had om de mogendheden tot het nemen van gemeenschappelijke maatregelen te bewegen, sprak keizer Alexander op 24 April 1877 zijn ontzettend: "*Voorwaarts!*" uit. De Russen trekken nu door Rumenië en zonder slag of stoot den Donau over. Komaan! dat geeft moed. Blijkbaar is de Zieke Man zoo doodelijk krank, dat hij zijne hand nauwelijks meer kan opheffen. Met eene vroolijke militaire wandeling naar Constantinopel is alles afgelopen en de Europeesche politiek voor goed van een netelig vraagstuk verlost, dat haar zwaar op de borst drukt. Generaal Gourko forceert met eenige vliegende kolonnes de Balkan-passen en trekt zegevierend het hart van het Ottomanische rijk binnen. Hebben we het niet voorspeld? Met een paar weken is alles gedaan, en plant de Czaar aller Russen zijne zegevierende vaan aan den Bosphorus. Eenige

gruweldaden zullen we ons moeten getroosten. Als de Bulgaren hunne bevrijders met gejubel binnenhalen, moet het u niet verwonderen, dat zij de zweep, die hun vroeger zulke bloedige striemen sloeg, tegen hunne voormalige drijvers keeren. Met behulp der vooruitsnellende Kozakken zullen zij, bij wijze van vreugdevuren, al de woningen der Muzelmannen in brand steken, en al wat zich voor de halve Maan nederbuigt onmeedoogend over de kling jagen: mannen, vrouwen, grijsaard, kinderen. Maar dat is dan ook alles. En bovendien, wat schaadt het...? Tien- of twintigduizend Muzelmannen minder op de wereld....? We lijden immers toch aan overbevolking! Is dat alles? Wacht nog even. Het tweede bedrijf van het bloedige treurspel neemt een aanvang. De Turk is van nature en geloof fatalist. Met de grootste bedaardheid zet hij zich neder op een hoop kruit om zijne pijp aan te steken. Als Allah besloten heeft dat hij in de lucht moet vliegen zal hij zijn noodlot immers toch niet kunnen ontgaan? Maar datzelfde fatalisme doet hem als een uitgehongerde tijger op zijne prooi losstormen, als dweepezucht en kruitdamp hem razend gemaakt hebben. Als hij valt gaat hij bovendien regelrecht naar het Paradijs, en indien Allah zijn dood niet besloten heeft kan het schroot der ongeloofige Russen hem immers toch niet deren?

De krijgskans keert! De Russische legers stooten het hoofd voor Plewna, — 't heeft slechts 10.000 menschenlevens gekost! Generaal Gourko moet terugtrekken, en de gevluchte Muzelmannen houden nu op hunne beurt een oorlogsgericht over de Bulgaren, die door de Russische bevrijders aan hun lot moesten worden overgelaten. In een oogwenk zijn duizende Bulgaren afgeslacht, de dorpen en steden bij tientallen afgebrand en is de rozentuin van Europa in eene woestijn van rookend puin herschapen, waarop de van vreugde dronken Turken hunne woeste kreten aanheffen. De vuist van den Zieken Man bleek inderdaad nog spier-

kracht te bezitten; zij het ook de spierkracht van den ijenden koortslijder, kort vóór hij den doodsnik geeft. De halve maan zal nog meer wonderen verrichten! Daar ligt de Shipka-pas! Vooruit! dappere zonen van den Profeet, in vliegenden draf, met geveld geweer tegen het schroot der kanonnen en de kogels der geweren in! "t Kan niet," zegt gij...? "t Moet! — Vooruit! — Bij Allah! wij zullen den mond dier kanonnen snoeren met lijken; wij zullen dien bergpas opvullen met gesneuvelden; wij zullen zoolang regiment op regiment, den eenen menschenstroom op den anderen en over de verminkte ledematen zijner voorgangers voortstuwen tot al het Russische kruit verschoten is. Het laatst overgebleven regiment kan dan over de lijken der gesneuvelden heenkruipen, en de vlag der halve Maan planten op de veroverde positie!" Gedurende acht vreeselijke dagen wordt de verschikkelijke poging herhaald. Man tegen man, duizendtal tegen duizendtal stormt als losgelaten duivels op elkander aan. Het gejammer der stervenden wordt overstemd door het gebulder der kanonnen, en de kruitdamp zuivert de lucht van den pestwalm der onbegraven lijken.

De aanval is ten slotte mislukt. 't Heeft slechts 20.000 menschenlevens gekost!

Zoo werd het helsche treurspel weken lang voortgezet te Kars, te Plewna en te Shipka. Zijn wij in de donkerste tijdperken der barbaarschheid verdwaald? Ach neen! maar zoo is de oorlog; en zoo is hij thans meer dan ooit, nu het menschenlijke vernuft zich gesteld heeft in den dienst der walgelijkste beestelijkheid, nu de heeren Krupp, Dreyser, Snider, Beaumont, Remington en hoe ze verder heeten mogen onze leveranciers van kanonnen, geweren, sabels, ransels en kapotjassen, aan onze staatskunstenaars in edelen wedijver de hand reiken, om binnen de kortst mogelijke tijdruimte, op den grootst mogelijken afstand, de meest mogelijke menschenlevens te verwoesten en middelerwijl zich zelven tot millionairs en de Europeesche volken tot bankroetiers te maken.

De val van Plewna onder de leiding van Todleben werd een keerpunt in de oorlogskansen. Tegen aller verwachting kon de invallende winter de Russische legerscharen niet tegenhouden. Het schijnbaar onmogelijke werd beproefd — en ook volbracht. Met hunne kanonnen op den rug sprongen de heldhaftige soldaten van den Czaar als het ware van rots tot rots, en ondanks sneeuwstorm en ontoegankelijke bergpassen, trok Gourko ten tweedenmale over den Balkan en viel hij, midden in den winter, niet met 10 of 12 man, maar met een geheel leger in zuidelijk Bulgarije. Vier weken daarna stonden de zegevierende Russen voor de poorten van Adrianopel. De vuist van den Zieken Man had nu alle weerstandsvermogen verloren; generaal Ignatjew die te midden van den tegenspoed der Russische wapenen ziek werd, — een in Rusland niet ongewoon verschijnsel bij diplomaten en krijgsoversten, aan wie de fortuin en het keizerlijk welbehagen den rug toekeert, — generaal Ignatjew was thans gezonder dan ooit, en zou met het vredesverdrag van San-Stephano wel voor goed een einde aan den jammerlijken oorlog gemaakt hebben, indien graaf Beaconsfield thans het oogenblik niet gekomen achtte om, zonder andere lastgeving dan de aandrang van Englands gekrenkt rechtsgevoel, in naam van Europa op te treden als pleitbezorger van het Europeesch volkenrecht. Met een beroep op het laatste armzalige overschot van het Parijsche vredetractaat, dat gaandeweg en zonder ernstig verzet aan flarden gescheurd was, eischte de regeering van hare Britsche Majesteit, dat het vredetractaat van San-Stephano in zijn geheel aan het oordeel van een congres onderworpen zou worden, en dat niet Rusland alleen, hetwelk meer dan 80,000 zijner soldaten en millioenen roebels aan den oorlog ten offer gebracht had, maar het in plechtig congres vergaderde Europa, ofschoon het wél een oceaán van inkt verschreven, maar geen enkel schot gelost had, de vredesvoorwaarden, of wil men liever de liquidatie der verhevene Porte regelen zou. Zoo zou Engeland zijn

veelszins verspeelden rang als groote Mogendheid weer innemen en, te gelijk met zijn moreel prestige, zonder slag of stoot een niet onbelangrijk deel van den algemeenen buit kunnen veroveren. Immers ook de bescheidenheid der diplomaten heeft hare grenzen, en zelfs van de edelmoedige toewijding der Britsche advokaten van het volkenrecht mag niet te veel gevergd worden.

De omstandigheden waren gunstig voor Beaconsfield's plannen. Rusland door den langdurigen oorlog finantieel en fysiek wel niet uitgeput, maar toch zeer vermoeid, haakte naar vrede, en indien Oostenrijk, met zijne talrijke Slavische bevolking, niet te bewegen was om het Drie-keizersverbond op te zeggen en voor Engeland de kastanjes uit het vuur te halen, dan zou des noods het fiere Albion zelf het zwaard ontblooten. 't Behoefde nog niet onmiddellijk toe te slaan, maar kon zich voorshands vergenoegen zijne zwaarwichtige ponden sterling in plaats van zijn zwaard in de weegschaal te werpen. Men kon beginnen Rusland te dwingen om toe te geven of zich finantieel te gronde te richten, door zijn aanzienlijk leger zoolang op voet van oorlog te houden als den ridderlijken graaf Beaconsfield zou goed dunken. — Met de blanke sabel in de eene en hare goedgestempelde sovereigns in de andere hand, declameerde de Engelsche regeering, in eene oneindige verscheidenheid van toonsoorten, over Europa en het volkenrecht. Buiten voorkennis van het parlement liet zij hare Indische Tcherkessen ten krijg toerusten en inschepen, en de oorlog, gevoerd over het recht der volken tegenover de ondragelijke tirannie eener bedorven regeering, scheen opgevolgd te zullen worden door een oorlog voor Europa en het volkenrecht, toen graaf Schouwalow als een engel des vredes op Petersburg en Londen neerstreek, en het bijeenkomen van den Europeeschen Areopagus mogelijk maakte. Het geërgerde geweten van den breedsprakigen pleitbezorger voor Europa's recht kwam onmiddellijk tot rust, toen graaf Schouwalow de Engelsche regeering het verleidelijke memorandum onder de oogen hield, waarin de En-

gelsche en Russische gevolmachtigden overeenkwamen, dat zij alvast achter den rug van Europa om, het vraagstuk oplossen en den buit verdeelen zouden. ¹

Graaf Beaconsfield, de redder van Europa's eer, kon nu in het fiere gevoel zijner diplomatieke overwinning zijn triumftocht naar het congres ondernemen, terwijl Ignatjew, de ontwerper van den vrede van San Stephano, voor het oogenblik overwonnen, naar zijne landgoederen in Zuid-Rusland vertrok. Na jaren lang met rustelooze inspanning al zijne diplomatieke behendigheid te hebben gebruikt om het vermolmd gebouw der Ottomanische heerschappij te doen instorten, en voor zijn keizerlijken gebied "den sleutel van het huis" te veroveren, ontglipt hem op het oogenblik der overwinning de vrucht van zijn arbeid en daarmede tevens het hoogste doel zijner eerezucht. Terwijl de publieke opinie in en buiten Rusland de deuren van het hotel der Russische rijkskanselarij reeds geopend en Ignatjew aangewezen had als den staatsman die prins Gortchakow zou opvolgen, stuitte Beaconsfield met zijn Volkenrecht den overmoedigen generaal op zijn zegetocht en werd aan Ignatjew's politieke mededinger, graaf Schouwalow, de gelegenheid geopend om zich de eer van de oplossing der Oostersche kwestie en daarmee vermoedelijk ook prins Gortchakow's portefeuille toe te eigenen.

Jaren lang was Ignatjew het *enfant terrible* der Europeesche diplomatie in het Oosten. Zoo lang hij gezant te Konstantinopel was, kon bijna in het geheele Turksche Rijk geen blad van den boom vallen, of zijne ambtgenooten, de excellenties der overige mogendheden, vermoedden dat de jeugdige, onrustige, bedrijvige, intrigeerende generaal er op de eene of andere wijze de hand in had. Reeds bij zijn eerste optreden als gezant van Rusland te Konstantinopel maakte hij op de diplomatieke wereld indruk, door

---

¹ 't Memorandum, 't eerst medegedeeld door de Globe is ondertekend door lord Salisbury en graaf Schouwalow.

het onwankelbaar zelfvertrouwen, waarmee hij onder zeer ongunstige omstandigheden den gezantschapspost aanvaardde, en de bedrijvigheid waarmee hij de hand aan 't werk sloeg. De volharding waarmede hij in de troebele wateren te Konstantinopel roerde, de behendigheid waarmee hij de gisting aanwakkerde en het ontbindingsproces van het zieke Turksche rijk wist te verhaasten, de gemeenzame vriendelijkheid waarmee hij aller vertrouwen won en Bulgaren en Grieken tegen elkander opzette, de geestdrift waarmede hij allerlei beloften deed met het vaste voornemen om zich, als het pas gaf, aan de plechtigste verklaringen niet te storen, de nadrukkelijke ernst waarmede hij verwachtingen wist op te wekken, aan welke verwezenlijking hij zelf het minst van allen geloofde, de onverstoorbare kalmte waarmede hij de grievendste verwijtingen van trouweloosheid en dubbelhartigheid kon aanhooren zonder dat de zegevierende glimlach van zijn gladgestreken en ongeplooid gelaat verdween en in het volle gevoel dat dergelijke beuzelingen de eer en het gezag niet kunnen schaden van een zoo hooggeplaatst staatsdienaar als de gevolmachtigde minister van den Czaar aller Russen, — dit alles wekte reeds aanstonds bij de diplomatieke wereld te Konstantinopel het vermoeden, dat men in den jeugdigen generaal een volleerd diplomaat voor zich had, die volkomen op de hoogte was van de eigenaardige handgrepen van het diplomatenvak, en die zich bij het grootte schaakbord der politiek nedergezet had, niet als werkeloos toeschouwer, maar als een medespeler die met alle middelen zijne kansen beproeven zou en, als het niet anders kon, er desnoods ook niet tegen op zou zien, om eenvoudig 't schaakbord op te lichten en de stukken dooréén te werpen.

Door sommigen beschimpt, door anderen tot in de wolken verheven, stemmen vriend en vijand ten minste daarin met elkander overeen, dat Ignatjew een meer dan gewone grootheid in de diplomatieke wereld is.

Hij werd den 29sten Januari 1832 te St. Petersburg uit eenigzins burgerlijke ouders geboren. Terwijl prins Gortchakow er zich op beroemen kan, dat zijn geslacht afstamt van Rourik, den eersten russischen grootvorst, en dat de heilige Wladimir en de heilige Michael, prins van Tschernigow, tot zijne voorvaders behooren, is generaal Ignatjew noch prins, noch graaf, noch baron, maar kortweg Nikolaas Paulowitsch Ignatjew. Hij behoort tot de talrijke klasse van den kleinen russischen adel, die de bij ons en in Duitschland gebruikelijke voorzetsels "van" en "von" niet voor hun naam plaatsen, om de eenvoudige reden dat de Russische taal geen woord bezit met ons "van" overeenkomend. In Rusland bestaat slechts één echt russische adellijke titel, die van *knjaz*, prins. De Russische graven en baronnen zijn buitenlandsch fabrikaat en voorname-lijk uit Duitschland ingevoerd, dat sinds de dagen van Peter den Groote eene goede hoeveelheid zijner gnädige "von's" van allerlei kwaliteit aan het Russische bestuur heeft afgestaan. Frankrijk heeft zijne *Comte*, Engeland zijn *Earl*, Duitschland zijn *Graf*, maar de echte russische aristocratie kent niet anders dan haar *Knjaz*. De in later tijd binnengesmokkelde graventitel heeft in het Russisch dan ook geen burgerrecht kunnen verkrijgen en is eenvoudig "*Graf*" gebleven. Wel vestigt de regeering, bij het begeven der hooge staatsbetrekkingen, natuurlijk in de eerste plaats hare aandacht op de afstammelingen van den ouden Russischen adel, doch het zeer beperkt aantal hoog-aristocratische geslachten brengt haar in de noodzakelijkheid, om ook den lageren adel en de uitstekende leden der burgerij op te nemen in al de vertakkingen harer militaire en civiele hiërarchie.

Het geslacht der Ignatjews heeft in den Russischen staatsdienst reeds meer dan één hooge waardigheid bekleed. Een hunner, Paul Nicolajawitsch, ook wel Ignatjew I genoemd, was geruimen tijd president van den ministerraad en voorzitter van de commissie der verzoekschriften; een ander lid van hun geslacht, generaal Paul Igna-

tjew stond jarenlang als gouverneur van Petersburg aan het hoofd der geheime politie. Laatstgenoemde was de vader van den veelbesproken Russischen diplomaat, die aan zijn vader, behalve het levenslicht, ook de niet te versmaden gunst van wijlen keizer Nicolaas te danken heeft. Toen de eenigszins onregelmatige wijze waarop keizer Nicolaas, in 't jaar 1825, den troon beklom, voor de ontevredenen in het leger het voorwendsel werd tot eene bloedige militaire insurrectie te St. Petersburg, was Paul Ignatjew, destijds kapitein, de eerste die met zijne compagnie partij koos vóór den nienwen Czaar, ten gevolge waarvan keizer Nicolaas de overwinning behaalde ¹ en Ignatjew zich voor altijd de machtige gunst van den keizer verwierf. Hij zelf werd spoedig tot de hoogste militaire betrekking geroepen, en was daarna ruimschoots in de gelegenheid de belangen van zijn zoon Nikolaas Paulowitsch, des keizers petekind, te bevorderen. Dank zij den

---

¹ Reeds vóór den dood van keizer Alexander op 1 Dec. 1825 had zich onder de officieren van het leger en den Russischen adel eene samenzwering gevormd, die niets minder beoogde dan de omverwerping van het keizerlijke despotisme en de vestiging eener republiek. Een en ander zou worden voorafgegaan door het vermoorden der keizerlijke familie. De opstand, die in Mei 1826 zou uitbreken, werd door den plotseligen dood des keizers vervroegd. Alexander stierf kinderloos, en toen bij zijn overlijden bekend werd, dat de wettige troonsopvolger, grootvorst Constantijn, bij zijn huwelijk in 1822 met Johanna Gruczinska ten gerieve van zijn jongeren broeder Nicolaas afstand van den troon gedaan had, verspreidden de saamgezworenen, ten einde het volk te winnen, het gerucht dat Constantijn door Nicolaas gewelddadig gedwongen was, hem zijne rechten over te dragen. Op 26 December 1825 gaven eenige afdelingen der keizerlijke garde het sein tot opstand tegen Nicolaas, die spoedig eene belangrijke uitbreiding erlangde en op bloedige wijze onderdrukt werd. Kapitein Paul Ignatjew was de eerste die met zijne compagnie tot de partij van keizer Nicolaas overliep en daardoor den doorslag gaf aan den strijd, te St. Petersburg aanvankelijk met afwisselende kansen gevoerd.

invloed zijns vaders, maakte de jeugdige Nikolaas in de militaire loopbaan, die hij gekozen had, verrassend snelle vorderingen. Indien hij de afstammeling van een ouden Russischen *knjaz* geweest ware, zou hij niet spoediger de hoogste militaire waardigheid hebben kunnen bekleeden. Na zijne opleiding op de militaire academie ontvangen te hebben, werd hij bij het huzarenregiment der keizerlijke garde ingedeeld en reeds na verloop van drie jaren dienst tot kapitein bevorderd.

De tamelijk eentonige en werktuigelijke taak van de militairen in actieven dienst, scheen weinig aanlokkelijkheid te bezitten voor den levendigen geest van den jeugdigen kapitein: althans Ignatjew vroeg en kreeg ook eene betrekking bij den generalen staf onder graaf Berg, aan wien het bestuur der Oostzee-provinciën te Reval was opgedragen. Tijdens den Krimoorlog bleef hij op zijn post te Reval, doch al was hij niet in de gelegenheid zich op het slagveld of bij het beleg van Sebastopol te onderscheiden, toch belemmerde het gemis aan heldendaden zijne snelle bevordering zoo weinig, dat hij door de gunst zijns keizers reeds in 1856, derhalve op vierentwintigjarigen leeftijd, tot majoor benoemd werd. Eenmaal zoo gemakkelijk tot deze hoogte geklommen, reikte zijne eerzucht alweer verder en sloeg hij begeerig het oog naar het uitgebreide veld der diplomatie. Daar, meende hij, zouden zijn rustelooze geest, zijn stoutmoedigheid, zijn schrandere overleg, zijn scherpzinnige blik een terrein vinden, waar plannen te maken, netten te spreiden, mijnen en tegenmijnen te graven waren, en waarop hij met zijne eigenaardige talenten zou kunnen woekeren voor zijn keizer, voor zijn vaderland en — voor zichzelf. Ook thans weer werd Ignatjew's verzoek ingewilligd en vertrok hij als militair-attaché bij den gezantschapspost te Londen.

Al aanstonds was hij, eerst te Londen en daarna bij de vredesonderhandelingen na den Krimoorlog te Parijs, in de gelegenheid te toonen over welke talenten hij in zijn nieuwgekozen werkkring

beschikken kon. De nadere bijzonderheden van den vrede van Parijs, met name de grensscheiding van het gebied dat voor Rusland verloren ging, moest nog worden geregeld. De voorgestelde afstand van grondgebied, schijnbaar onbeduidend, althans in het oog der in de krijgskunst niet ervaren diplomaten, bestreed Ignatjew met zooveel zaakkennis en vastberadenheid uit strategische oogpunten, dat de diplomaten voor zijn aandrang bezweken en eene voor Rusland voordeelijker bepaling der grenslijnen goedkeurden. De regeering van St. Petersburg, dankbaar voor het succès van haar jeugdigen diplomaat, droeg hem nu ook de uitvoering op der grensregeling tusschen Rusland en Rumenië, en beloonde hem voor de bewezen diensten met den rang van generaal-majoor. Als een troetelkind van het geluk, gedragen op de armen der fortuin, maakte hij aldus in de militaire wereld, zonder ooit den degen te hebben gehanteerd, nog sneller vorderingen zelfs dan Napoleon I. Op een leeftijd waarop hier te lande de officier zich nog in den bescheiden rang van tweede luitenant moet zien te schikken, droeg Ignatjew reeds de generaals-uniform. Slechts in den Amerikaanschen burgeroorlog en de revolutionaire tijdperken van Frankrijk vindt men een tweede voorbeeld van zulk eene verrassend snelle bevordering tot de eerste militaire waardigheid. Trouwens in Rusland is de wil des keizers de hoogste wet.

De lauweren door den zesentwintig-jarigen generaal veroverd, konden hem niet bewegen om uit te rusten, nog veel minder om zich uitsluitend aan den krijgsdienst te wijden. Hij gevoelde dat hij voor diplomaat in de wieg gelegd was, en zocht reeds aanstonds naar een nieuw veld voor zijn bedrijvigen, voorwaarts strevendenden geest. Na den Krimoorlog had Ruslands macht en aanzien in Europa gevoelige slagen ontvangen. De soevereine invloed, door keizer Nicolaas in 1848 over bijna geheel Europa uitgeoefend, was gebroken. De kolos uit het Noorden moest zich

voorshands gewennen aan de bescheiden rol eener onthoudingspolitiek, overeenkomstig Gortchakow's woord: *La Russie ne boude pas, mais se recueille.*

Nu was van alle russische diplomaten zeker de jeugdige, trotse, bewegelijke Ignatjew wel 't minst van allen geneigd om zich bij zulk eene onthoudingspolitiek neder te leggen. Van wrevel en ergernis verteed, keerde hij aan Europa den rug toe, en nu Ruslands getij vooreerst in het westelijk halfrond verlopen was, sloeg hij het oog over het Oural-gebergte naar Centraalen Oost-Azië, waar de diplomatie nog velden te ontginnen en gewesten te veroveren had. Toen de vrede gesloten was verzocht hij om naar Azië overgeplaatst te worden, en liever dan te Londen of te Parijs "uit te rusten en stil te zitten", verwisselde hij het schitterende leven in de brandpunten onzer Europeesche wereld met de onherbergzame steppen van Azië, waar hij arbeiden en op zijne wijze zijn vaderland dienen kon.

Toevalliger wijze had juist in dien tijd Nicolaas Murawjew de jongere, gouverneur van oostelijk Siberië, de regeering te St. Petersburg verzocht om een diplomatieken raadsman, die hem ter zijde kon staan bij de behandeling der velerlei conflicten, waarin hij als bestuurder eener grensprovincie telkens met het Chineesche rijk gewikkeld werd. Met beide handen greep Ignatjew de gunstige gelegenheid aan, en nauwelijks was hij eenige maanden als buitengewoon zaakgelastigde van het hof van St. Petersburg in Oost-Siberië gevestigd, of het door hem gesloten verdrag van Aigun (28 Mei 1858) gaf reeds een doorslaand bewijs van de behendigheid, waarmee hij langs diplomatieken weg landstrekken wist te veroveren en bovendien nog de dankbaarheid en de hartelijke vriendschap van de beroofden voor het edelmoedige Rusland wist te verwerven. Met zijne gladde tong en merkwaardig advocaaten-verstand betoogde hij de Chineesche regeering, dat de afstand van een groot gedeelte der provincie Mandschourië aan

Rusland, uit alle oogpunten gezien, voor China even aanbevelenswaardig was. Het verlies der landstreek Amur, tot Mandschourïë behorende, was, naar zijne meening, voor zulk een onmetelijk rijk als China niet slechts onbeteekenend, maar zelfs niet te vergelijken met het voorrecht der beschermende vriendschap, die het machtige Rusland in ruil voor het onbeteekenend strookje lands aanbood. De czaar kon het Amurland zeer goed missen, maar hij stelde hoogen prijs op goede kameraadschap met een zoo aanzienlijk heer als de zoon van het Hemelsche rijk, en de afstand van Amur, door den czaar als een bewijs van vriendschappelijke toegenegenheid zeer gewaardeerd, zou ongetwijfeld de grondslag zijn van een eeuwig verbond van houw en trouw tusschen de beide beheerschers van Azië. Onafzienbaar waren de zegeningen, die in de toekomst daaruit voor China zouden ontspringen . . . . en zoo vervolgens. De Chineesche regeering bezweek voor het verleidelijke lichtbeeld, dat de welbespraakte Russische diplomaat met zijne levendige verbeelding voor hare Chineesche oogen tooverde, zoodat Ignatjew, slechts gewapend met zijn welbespraakten mond en zijn elastiek diplomaten-geweten, binnen korten tijd bij het hof van Peking zijn doel bereikte en Europa verraste met het bericht, dat zonder een schot kruit te lossen het verlies van Bessarabië in Europa, door Ignatjew in Azië vergoed was door de annexatie van eene landstreek, die wel is waar slechts 20,000 inwoners telt, doch in omvang met het koninkrijk Italië gelijk staat, en bovendien Rusland in het bezit stelde van eenige voortreffelijke zeehavens.

Wel oogste ditmaal in de eerste plaats Murawjew de lauweren van Ignatjew's arbeid, en werd de gouverneur van Oost-Siberië, uit dankbaarheid voor hetgeen uitsluitend het werk was van Ignatjew's diplomatiek talent, door de regeering te St. Petersburg tot graaf Amurski herdoopt, terwijl zijn ondergeschikte ambtenaar zich met een hooge ridderorde moest vergenoegen, doch de czaar, wien het niet onbekend gebleven was aan wiens diplomatieke be-

hendigheid hij deze onbloedige uitbreiding van zijn rijksgebied te danken had, hield den veelbelovenden staatsman in het oog, om hem te gelegener tijd tot hooger werkring te roepen.

Op de terugreis uit China naar Europa vond Ignatjew eene begeerlijke gelegenheid om, op eigen avontuur, zijne diplomatieke goochelkunsten te beproeven. Nu hij toch eens in Azië was, kon, meende hij, de poging gewaagd worden om de aanzienlijke kosten der terugreis te dekken, en voor Rusland eenige niet onbelangrijke voordeelen te verwerven. Zonder uitdrukkelijke lastgeving ontvangen te hebben, trad hij ter loops bij de Turcomannen en Tcherkessen als staatkundig onderhandelaar op; met klem en nadruk zong hij het oude liedje: hij betoogde de zegeningen die voor beide volken uit eene veelbelovende Russische bescherming zouden voortvloeien, bood edelmoedig zijne goede diensten aan, om hun dit benijdbaar voorrecht ten deel te doen vallen, nam geheel belangeloos de taak van scheidsrechter in hunne onderlinge geschillen op zich en bereikte zijn doel. In het voorbijgaan — waarom was hij anders generaal? — bracht de apostel van bescherming, vrede en verzoening tevens eene volledige schets van het terrein in kaart, die daarna aan de Russen bij hun veldtocht in Turkestan hare goede diensten bewezen heeft. Men ziet, aan behendigheid, menschenkennis en zelfvertrouwen ontbrak het den Russischen zaakgelastigde evenmin als aan stoutmoedigheid. Trouwens zonder gevaren waren deze verschillende diplomatieke proefnemingen niet, en indien de khan van Khiwa bijv. zijne eerste indrukken opgevolgd had, zou Ignatjew zijn ijver voor de belangen van zijn vaderland met den dood betaald hebben en reeds sinds lang van het tooneel der staatkunde verdwenen zijn. Men had hem gewaarschuwde, zich toch vooral niet te wagen in "het hol van den leeuw"; doch de gedachte dat nog geen Russisch diplomaat den moed gehad had zich in betrekking te stellen met den destijds oppermachtigen beheerscher van Khiwa, was voor den ondernemenden Rus slechts een prikkel te

meer om dan de eerste te zijn die het waagstuk beproefde. Zonder nauwkeurig te weten wat hij aan den khan had voor te stellen, begaf hij zich op een zijner strooptochten door Centraal-Azië naar Khiwa, met het vaste voornemen om niet met ledige handen uit "het hol van den leeuw" huiswaarts te keeren. Vertrouwende op zijn goed gesternte en de ingeving van het oogenblik, stond hij voor den khan, rustig en vol zelfvertrouwen als altijd, maar zonder te weten wat hij eigenlijk kwam doen. Uit gebrek aan beter schilderde hij, met behulp van een tolk, in levendige kleuren de rijke zegeningen die Khiwa ten deel zouden vallen, indien het land voor de Russische kooplieden meer toegankelijk gemaakt werd, en de doorluchtige khan een handelsverdrag met Rusland wilde sluiten. Zwijgend luisterde de vorst naar dien welluidenden woordenstroom, die geen anderen indruk op hem scheen te maken, dan dat hij Ignatjew gelastte den volgenden morgen op een bepaalden tijd terug te komen. Stipt gehoorzamende aan het gegeven bevel, werd hij bij zijne komst tusschen twee rijen tot aan de tanden gewapende soldaten naar een afgelegen vertrek bij den khan gebracht. Reeds dit militaire eerbewijs was dubbelzinnig genoeg. Nog minder opwekkelijk was het améblement der audientie-zaal, die met Aziatische weelderigheid rechts en links met doodshoofden en doodsbenederen opgesierd was. De beteekenis dezer zonderlinge decoratie was niet twijfelachtig; ook had Ignatjew nauwelijks tijd om zijne aandacht er op te vestigen, afgeleid als zij werd door het weerszinwekkende schouwspel van een mensch, die in levenden lijve in de zaal gesprietst werd en jammerend om genade smeekte.

"Ziedaar," voegde de khan hem toe, "de straf waarmee wij hier te lande den verrader treffen. 't Zelfde lot wacht u, indien gij met verraderlijke nevenbedoelingen in dit land gekomen zijt." — Ook al beefde en sidderde hij wellicht inwendig, toch verloor hij in deze minder opwekkelijke omgeving evenmin zijne tegenwoordigheid van geest, als den stereotypen gliimlach op zijn ongerimpeld

gelaat. Talleyrand en Machiavelli, wier wijze lessen nog niet tot Centraal-Azië zijn doorgedrongen, boden hem de behulpzame hand, en ook in het hol van den leeuw sprak hij met zooveel vuur en openhartigheid over Ruslands edelmoedige gezindheid, dat hij niet alleen aan de spiets, hem zoo goedhartig toegedacht, ontkwam, maar zelfs met het begeerde handelsverdrag in den zak van de audientie huiswaarts keerde. Na nog eene dergelijke poging met denzelfden gelukkigen uitslag bij den khan van Bokhara beproefd te hebben, keerde hij eindelijk met de behaalde lauweren zegevierend naar St. Petersburg terug.

De Russische regeering was natuurlijk vol bewondering voor de behendigheid van den voorspoedigen diplomaat, die nu goed en deugdelijk zijne aanspraken op een der aanzienlijkste gezantschapsposten bewezen had. Doch Ignatjew was nog te jong; ook had hij nog altijd een afkeer van Europa. Napoleon, de overwinnaar van Sebastopol, stond na den slag van Solferino op het toppunt van zijn roem, en Rusland was nog altijd bezig met uit te rusten en stil te zitten. In Azië daarentegen had hij zich met eigen oogen kunnen overtuigen, dat de Russische Nimbus door den Krimoorlog niets van zijne betoovering verloren had, en niet geneigd om stil te zitten, wendde hij andermaal aan Europa onwillig den rug toe, en verzocht hij de regeering om weer naar Azië overgeplaatst en met den pas opgerichtten gezantschapspost te Peking bekleed te worden.

Ver verwijderd van het woelige Europeesche leven, van de bekoring der Europeesche samenleving en de verwickelingen der Europeesche politiek, bleef hij vier jaren lang (1859—1863) gevolmachtigd minister van Rusland bij het hof van China. Voor ieder ander diplomaat zou deze hooge eer gelijk gestaan hebben met vier jaar eenzame opsluiting, doch Ignatjew's werkzame geest wist de verveling buiten de deur van het ambassade-gebouw te houden. In zijne eenzaamheid te Peking legde hij zich ijverig toe op de studie der meest uiteenlopende onderwerpen. Hij leerde

verschillende talen. In het bijzonder verdiepte hij zich in de geheimen van het Turksch, dat hem in China wel is waar volkomen nutteloos was, maar straks wellicht even goede diensten bewijzen kon als het kaartje, dat hij tijdens zijn verblijf in Turkestan ter loops van het terrein vervaardigd had. Hij wist dat er in Europa eene Oostersche kwestie bestond, die voor 't oogenblik wel sluimerde, maar te eeniger tijd opgelost of doorgehakt moest worden; en omdat hij zich voorgenomen had geen ondergeschikte, maar een eerste rol te spelen in de politiek van zijn vaderland, meende hij dat het geen kwaad kon, indien hij zich te Peking alvast oefende in het Turksch. Hij maakte spoedig zulke verrassende vorderingen in het nieuwe studievak, dat hij later te Konstantinopel de eenige Europeesche vertegenwoordiger was, die rechtstreeks en zonder tolk met den sultan en de turksche staatslieden in de landtaal kon onderhandelen.

Middelertwyl liet hij ook als diplomaat in de stad der mandarijnen de handen niet in den schoot rusten. Iemand als Ignatjew vindt spoedig, waar hij ook geplaatst zij, gelegenheid om te arbeiden en van zich te doen spreken. Van Baluzek, Ignatjew's opvolger als gezant te Peking, heeft Europa evenmin ooit iets vernomen als van prins Labanow-Rostowski, zijn voorganger te Konstantinopel, maar Ignatjew, met zijne meer dan gewone diplomatieke talenten, deed spoedig zelfs uit Peking van zich hooren, en verbaasde Europa door de verwonderlijke, bijna ongehoofelijke proeven zijner politieke behendigheid.

De Europeesche staatslieden hadden juist destijds hunne aandacht op het Hemelsche Rijk gevestigd. Engeland en Frankrijk verkeerden met den keizer van China in oorlog; de Takou-forten waren genomen, het chineesche leger bij Palikao geslagen en de verbonden legers hielden hun zegevierenden intocht te Peking. Napoleon oogstte nieuwen wapenroem, de generaal Montauban verwierf den graventitel, Engeland verkreeg eenige tamelijk onbetee-

kenende voordeelen voor zijn handel in het Oosten, maar Ignatjew zorgde door zijne sluwe tusschenkomst dat het leeuwendeel der concessies, die het onthutste China aan Europa deed, zonder slag of stoot Rusland in den schoot geworpen werd.

Als de engel der vertroosting en bemoediging spreidde de diplomaat zijne blanke wieken uit over het radeloze hof te Peking; met de meeste belangeloosheid bood hij zijne goede diensten aan, om als bemiddelaar tusschen de oorlogvoerende partijen op te treden, en toen de vrede gesloten was, wist hij met zulk een rijkdom van woorden de onmetelijke voordeelen te schetsen, die China aan zijne bescheiden tusschenkomst te danken had, dat het hof van Peking, over zooveel grootmoedigheid diep getroffen, met Rusland een nieuw verdrag sloot, waarbij de keizer van China, uit dankbaarheid, aan den czaar aller Russen een gedeelte van het chineesche grondgebied ter grootte van Frankrijk en bovendien nog eene kuststreek van 160 mijlen afstand. Zoo kwamen de Chineesche en Japansche wateren onder de heerschappij van Rusland, terwijl als toegift bovendien nog drie voortreffelijke havens van het schiereiland Corea in Russische handen overgingen, en aan de Russische handelaars, destijds slechts in Kiachta toegelaten, vrijheid verleend werd om met hunne karavanen, zonder eenige invoerrechten op de grenzen, door het geheele rijk naar hartelust om te zwerven. Een en ander werd door Ignatjew, weinige dagen na de inneming van Peking door de verbonden Engelsche en Fransche legers, met het verdrag van 14 November 1860. voor Rusland zonder slag of stoot veroverd. Indien hij aan het hoofd van 500,000 zegevierende Russen zijn intocht gehouden had, zou de overwinning niet vollediger hebben kunnen zijn. De staatskunstenaars te Parijs en te Londen waren onthutst en verslagen. Ignatjew had hun de beste troeven uit de hand geslagen, en 't bleek maar al te duidelijk dat de vruchten hunner kostbare en bloedige expeditie in alle stilte door Rusland, dat geen schot gelost en

geen roebel uitgegeven had, waren binnengehaald. Hun verkropte wrevel klom tot ergernis en woede, toen zij te gelijker tijd ontdekten, dat dezelfde gevreesde diplomaat, die nu de kastanjes, door Engeland en Frankrijk uit het vuur gehaald, den czaar aller Russen aanbood, reeds in 1858, tijdens zijn eerste verblijf te Peking, als buitengewoon afgevaardigde van Murawjew, de verbondene Fransch-Engelsche legers nog bedenkelijker parten gespeeld had. Reeds destijds waren de vijandelijkheden tegen China begonnen. Canton was genomen, de forten aan den mond van den Pei-ho stormenderhand veroverd, Peking werd bedreigd, en zeer zeker zouden de geallieerden reeds in Mei 1858, in plaats van in October 1860, hun zegevierenden intocht in de hoofdstad van het Hemelsche rijk gehouden hebben, indien Ignatjew met zijn eigenaardige begrippen van oprechtheid en eerlijkheid niet gemeend had, dat troebele wateren het beste getij zijn voor de diplomatieke vischvangst.

Met zijne gewone belangeloosheid trad de sluwe Rus als China's beschermengel op. Hij waarschuwde de verbondene mogendheden dat vóór de muren der hoofdstad een ontelbaar groot leger van verbitterde Chineezzen opgesteld was, en gaf hun den "vriendschappelijken" raad om zoo spoedig mogelijk naar de kust terug te trekken, indien zij niet verpletterd wilden worden door die honderdduizende strijdlustige Chineezzen, die slechts in Ignatjew's levendige verbeelding bestonden, maar in de werkelijkheid wonderen van vlugheid verrichtten op het hazenpad. De geallieerden, in tijds verwittigd van 't denkbeeldige gevaar dat hun boven 't hoofd hing, volgden den "vriendschappelijken" raad dankbaar op: Peking was gered en twee dagen na den aftocht der geallieerden kwam het verdrag van Aigun tot stand, waarvan wij vroeger reeds melding maakten en waarbij het hof van Peking uit dankbaarheid de landstreek Amur aan Rusland schonk. Dank zij Ignatjew's tuschenkomst werd de oorlog in China twee jaren gerekt en, wat

nog bedenkelijker was, toen de veldtocht geëindigd was, bleek dat de geallieerden van de Krim, als geallieerden in China, slechts voor Rusland gestreden hadden. Parijs en Londen illumineerden over de roemrijke wapenfeiten, de generaal Montauban werd tot graaf van Palikao bevorderd, maar het hof van St. James en de Tuileriën kookten inwendig van toorn, terwijl Ignatjew zich genoegelijk in de handen wreef over de revanche, die hij in China genomen had op de overwinnaars van Sebastopol.

Zoo is het diplomaten-vak! Gelukkig is ieder onzer vrij in de keus van zijn beroep, en wordt niemand gedwongen de gladder baan der politiek te betreden — indien hij liever een eerlijk schoenmaker dan een handig diplomaat begeert te zijn.

De opstand in Polen en de daarmee verbonden diplomatieke verwickelingen deden prins Gortchakow behoefte gevoelen aan de tegenwoordigheid van ervaren staatslieden te St. Petersburg, die met hun scherpen blik en geoefend doorzicht hem met goeden raad ter zijde konden staan. In de eerste plaats viel zijn oog op Ignatjew, die nu tot adjudant des keizers bevorderd, naar Europa teruggeroepen en tot directeur van het departement voor Aziatische aangelegenheden, ongeveer gelijk staande met ons departement voor koloniën, benoemd werd. Nu de tijd was aangebroken dat Rusland in Europa niet langer stilzitten en afwachten zou, maar handelend moest optreden, had Ignatjew zijn weezin tegen de Europeesche politiek overwonnen, en besloot hij voor goed terug te keeren en zijne kansen in het westelijk halfond te beproeven. Zijne betrekking aan het departement voor Aziatische aangelegenheden beschouwde hij slechts als een overgangstijdperk, dat hij gebruiken kon als eene geschikte gelegenheid om zich op de hoogte te stellen der Europeesche toestanden en zijne taalkundige studiën, in 't bijzonder de beoefening van het Turksch, rustig voort te zetten. In de ministeriële portefeuille lag reeds een

hoogere aanstelling gereed: het departement voor Aziatische aanlegenheden was slechts een pleisterplaats op reis naar Konstantinopel.

Met zijne benoeming tot buitengewoon gezant en gevolmachtigd minister te Konstantinopel (24 Juli 1864) opende hij eene nieuwe bladzijde in de geschiedenis van zijn staatkundig leven, en daarmede tevens het voorspel van den thans geëindigden oorlog in het Oosten. Indien zijne vijanden beweren dat Ignatjew de booze geest van Turkije geweest is, en dat van het oogenblik af waarop hij te Konstantinopel kwam, het snelle ontbindingsproces begon, waaraan de verhevene Porte thans te gronde gaat, dan hebben zij in zoverre gelijk, dat met Ignatjew de Russische diplomatie weer een werkzaam aandeel nam aan het politieke intrigenspel, waarmee de zes voogden, die Europa bij den vrede van Parijs over den "zieken man" benoemd hadden, elkander het oppertoezicht over den her- en derwaarts getrokken pupil betwistten. Hij deed het natuurlijk op zijne wijze, met dezelfde ongegeneerdheid in de keus zijner middelen als zijne mede-excellenties aan den Bosphorus, maar met meer behendigheid en grooter zelfvertrouwen. Trouwens zijne gedragslijn was ook eenvoudiger. Hij behoefde zijn arbeid slechts aan den werkelijken toestand vast te knoopen, het ontbindingsproces, dat met natuurnoodwendigheid uit de inwendige gesteldheid van het Turksche rijk voortvloeide, te verhaasten, terwijl de gezanten der westersche mogendheden hunne krachten moesten uitputten in de hopelooze poging om, ieder op eigen gelegenheid, eene rollende lawine in hare vaart te keeren.

Sinds de dagen van Peter den Groote, die van Rusland eene Europeesche mogendheid van den eersten rang gemaakt had, of wil men liever sinds keizerin Katharina, die de Krim annexeerde en boven de poort van Sebastopol het opschrift beitelen deed: Weg naar Konstantinopel, behoorde de vernietiging van de macht der Osmanli en de vestiging van Ruslands heerschappij

over de Zwarte zee, tot het traditioneele programma der Russische politiek. De omstandigheid dat hetzelfde denkbeeld 150 jaar lang telkens en telkens weer ter tafel gebracht werd en tot tal van bloedige oorlogen aanleiding gegeven heeft, wettigt het vermoeden dat Ruslands program niet door een grilligen inval van den een of anderen politieken tinnegieter is ingegeven, maar met zekere natuurnoodwendigheid uit de feiten, niet 't minst uit zijne geographische gesteldheid en zijne stamverwantschap met de bewoners van het Balkan-schiereiland, voortvloeit. Wie een aanzienlijk paleis bewoont, wordt ten slotte wel genoodzaakt om, goedschiks of kwaadschiks, den gescheurden muur omver te halen, waarmee zijn buurman zijn licht betimmert en zijne deur verspert.

Toen Ignatjew den gezantschapspost te Konstantinopel aanvaardde, scheen de "zieke man", dien keizer Nicolaas reeds ter aarde wenschte te bestellen, gezonder dan ooit. Het congres van Parijs had hem zelfs in alle plechtigheid opgenomen in den raad der goden, en de eer waardig gekeurd, als stemhebbend lid plaats te nemen in het Europeesch statenstelsel. 't Papier is geduldig, en oordeelende dat de eene pennestreek de andere waard is, had de Verhevene Porte niet geaarzeld, het in haar gestelde vertrouwen te beantwoorden door de plechtige belofte dat zij zich nu voortaan ook als Europeesche mogendheid in de goede Europeesche manieren oefenen en hare staatsinrichting overeenkomstig Europeesch model hervormen zou. Rusland, tegenover den "zieken man" door het vergaderde Europa vernederd, door den langdurigen Krim-oorlog op den rand van den afgrond gebracht, boog, van wrevel en wrok verteerd, het trotsche hoofd voor het onvermijdelijke en ondertee-kende het harde tractaat van Parijs — tot nader orde.

Tot zoo hooge onderscheiding uitverkoren, door zulke stevige vuisten op de been gehouden, boven alles door de goedhartigheid der westersche kapitalisten in leening op leening van de noodige millioenen voorzien, maakte de regeering van Konstantinopel op

het onnadenkende Europa den indruk, alsof Turkije tot een vernieuwd leven was opgestaan. Kort voor Ignatjew aan den Gouden Hoorn zijn intrek nam, had het zelfs nog onmiskenbare bewijzen van kracht gegeven. De opstand van Luka Bukalowitsch in de Herzogewina was neergesabeld. Omer Pacha had den vorst van Montenegro in de hoofdstad van diens landje een voor de bewoners der zwarte bergen vernederenden vrede voorgeschreven. Ook het oproerige Servië had nog kort te voren de krachtige vuist van den beheerscher der geloovigen gevoeld, toen een Turksch pacha zonder veel omwegen Belgrado bombardeerde. In één woord, dezelfde onlusten en dezelfde heldenfeiten, die Turkije thans op den rand van den afgrond gebracht hebben, werden door Europa destijds beschouwd als onmiskenbare bewijzen van herlevende kracht. De insurgenten, die telkens op nieuw de oproerivaan ontplooiden en, jaar in jaar uit, als wilde beesten door de Bashi-Bozucs werden nagejaagd, waren destijds in de oogen van Europa geen "verdruchte Christenbroeders" maar eenvoudig "Turksche rebellen", die zich niet tot den laatsten druppel bloed verkozen te laten uitzuigen, in afwachting dat het den sultan mocht behagen Europeesch te gaan regeeren en de zorgvuldig weggegendelde Hati-hamajums, benevens allerlei andere veelbelovende Hatti's uit den protocollen-kelder te voorschijn te halen.

Omzichtigheid tegenover dien schijnbaar sterken "zieken man" was dus raadzaam. Het succes door Ignatjew in Azië behaald, rechtvaardigde het zelfvertrouwen waarmee hij optrad en de bedrijvigheid waarmee hij zich op den voorgrond drong. Al was hij in den eersten tijd minder in rang dan zijne overige diplomatieke collega's bij het hof van den Padischa, — eerst in Maart 1867, na een driejarig verblijf te Konstantinopel, werd hij tot gezant benoemd, — toch oefende hij van stonde aan zulk een beslist overwicht over al de andere leden van het corps diplomatique te Konstantinopel, dat zelfs diplomaten van zoo groote beteekenis als

Bulwer-Lytton en Prokesch-Osten door den bedrijvigen Rus geheel overvleugeld werden. Zelfs de Turksche staatslieden, die natuurlijk alle reden hadden om een gezant van Rusland als hun natuurlijke doodvijand te wantrouwen, konden geen weerstand bieden aan de betooverende persoonlijkheid van een ambassadeur, die met een volleerde menschenkennis al de toetsen kende, waarop hij moest slaan om de goede of booze neigingen zijner werktuigen in beweging te brengen, die met zijne welluidende stem in alle toonsoorten, naar gelang 't pas gaf, gebiedend of vleierend, gemoeidelijk of spottend, maar altijd levendig, geestig en vurig over alles wist te spreken, daarbij zich gevende zooals hij was, met een *sans gêne*, eene toegankelijkheid, eene rondheid en openhartigheid, die slechts werden geëvenaard door het niet minder merkwaardige *sans-gêne*, waarmee hij zijne plechtigste beloften verbrak en den kalmen glimlach waarmee hij de beschuldigingen aanhoorde der slachtoffers, die hij in zijne loopgraven aan 't werk zette en na volbrachten arbeid in de lucht deed vliegen. 't Is niet anders — het stalen voorhoofd van den advokaat wordt niet enkel aangetroffen bij hen die in de rechten hebben gestudeerd; en ook buiten de orde der broeders van Loyola vinden de verhevene beginselen door haar gepredikt handige adepten in overvloed. De excellenties van het groote vredescongres te Berlijn zullen zeker de laatsten zijn om deze waarheid te ontkennen. Zij weten hoe men den steven moet wenden, om met de vlag van het volkenrecht in top uit te zeilen en met een paar geannexeerde provinciën of een eiland op sleeptouw huiswaarts te keeren, toegejuicht door de opgewondenheid van een geheel volk, straks misschien den gravenhoed met de hertogskroon verwisselende! En het volkenrecht, *jus gentium*, *droit des gens*, *Völkerrecht*, und so weiter...? Lieve vriend, al onze kamergeleerden schrijven er over, al onze juridische hoogleraren geven er college in, al onze koffijhuis-politieken drinken er op, en middelerwijl vermalen onze groote staatslieden

de eerste beginselen van recht, eerlijkheid en goede trouw in hun diplomatieken draaimolen tot gruis. Zijn ze goed van lood en kruit en soldaten voorzien, dan nemen ze de gunstige kansen te baat, om te gelegener tijd het volkenrecht op te hangen aan de punt hunner bajonetten; dan stoppen ze het met en benevens de tractaten in den mond hunner kanonnen. Laat de weerbaarheid te wenschen over dan kan nochtans het geval zich voordoen, dat het volkenrecht zijn goede diensten bewijzen kan, om als een beschermend schild tusschen de strijdende partijen geplaatst te worden en, onder deze plechtige bedekking, den geredde in alle gauwigheid zijn horloge te ontfutselen!

Indien het waar is, wat Ignatjew's vijanden beweren, dat hij te Konstantenopel "de vader der leugenen" genoemd werd, dan heeft hij ten minste met zijn stamvader uit de bijbelsche overlevering dezen trek gemeen, dat hij de gaaf bezit om op te treden in de gestalte van een engel des lichts. Indien hij zijn wensch had kunnen opvolgen, dan ware reeds spoedig na zijne komst te Konstantinopel de smeulende Oostersche kwestie bovenaan op de Europeesche agenda geplaatst. Maar de politieke toestand van Europa en Rusland eischte omzichtigheid, en dwong hem zich te oefenen in eene deugd, die 't minst van alle met zijn karakter overeenkwam, namelijk geduld. In Europa stond Napoleon op het toppunt zijner grootheid, en de verhevene Porte, onder het toezicht gesteld van zes voogden, die ieder hun pupil met zeer uiteenloopende vermaningen en terechtwijzingen dienden, leende natuurlijk 't gewilligst het oor aan dengene hunner, die over de meeste macht beschikken kon, zoodat Napoleon destijds ook te Konstantinopel het hoogste woord voerde. Bovendien, Rusland was niet bereid — en ook niet geneigd — nu reeds den smaad van Sebastopol, indien 't moest, met een nieuw bloedbad uit te wisschen, gebukt als de vredelievende keizer Alexander ging onder de naweeën der moorddadige Poolsche insurrectie. Ook had het de handen nog te vol

met de reusachtige binnenlandsche hervormingen, die den onsterfelijken roem van Alexander's bestuur uitmaken en zijne regeering tot een der belangrijkste in de jaarboeken der geschiedenis van Rusland zullen maken. Het lijfeigenschap was ten eeuwigen dage afgeschaff, de sluimerende industriele kracht werd wakker geschud, de rijke bodem ontgonnen, een onmetelijk net van spoorwegen en telegrafen gelegd, het onderwijs in al zijne vertakkingen verbeterd, de rechtspleging hervormd, de administratie gewijzigd, in één woord, eene reusachtige hervorming op ieder gebied zou den grondslag leggen voor Ruslands toekomstige grootheid.

Ignatjew moest dus, hoe moeilijk het hem viel, wachten tot zijn uur gekomen was. Maar daarom behoefde hij nog niet stil te zitten. De loopgraven konden allengs aangelegd worden, in de hoop dat zijn goed gesternte achter het Oural-gebergte niet ondergegaan was, maar het hem wel gelukken zou, op dezelfde wijze als in Azië, ook in Europa zijne plannen te verwezenlijken en, zonder een schot kruut gelost te hebben, den "sleutel van het huis" te veroveren.

Zelfs minder scherpe oogen dan waarover Ignatjew te beschikken had, zouden gemakkelijk genoeg den weg ontdekt hebben, die daartoe moest worden ingeslagen. Was het onvoorwaardelijk geloof aan het alvermogende St. Petersburg, de heilige stad, het christelijk Mekka der Zuid-Slaven, sinds den Krim-oorlog in geen geringe mate in de Donau-vorstendommen verzwakt, had de lijdelijke houding van den czaar bij de telkens terugkeerende insurrecties de hoop doen verflauwen, dat de redding ten slotte uit het Petersburgsche Jeruzalem zou opdagen, dan moest Rusland beginnen met het geschokte geloof te doen herleven en de sluimerende sympathie weer te doen ontwaken. Moest de smadelijke vernedering van den Krim-oorlog tot elken prijs te niet gedaan worden, geen beter middel daartoe, dan met de feiten te bewijzen hoe onhoudbaar de toestand en hoe ongerijmd het optimistisch geloof der Parijsche vrede-stichters omtrent de hervormingsvatbaarheid van

Turkije geweest was. De onderdrukte volken moesten opgezet, hunne grieven tegen de Porte vermenigvuldigd, de binnenlandsche confictien tusschen den sultan en zijne vazallen aangewakkerd, en te gelijker tijd, in stilte, iedere poging der jong-Turksche partij om hervormingen in te voeren, verijdeld worden. Zoo zou de Porte bezwijken onder de lasten der regeering en de halve maan zonder veel gedruisch te Konstantinopel van den vermolmden vlaggestok vallen. Of ten slotte andermaal het zwaard het laatste woord zou moeten spreken, zou van omstandigheden afhangen. Al is het nauwelijks te denken, dat Ignatjew gemeend heeft zonder oorlog het Grieksche kruis te zullen kunnen planten op de Sophia-kerk te Konstantinopel, toch schijnt hij, verleid door zijn succes in Azië, de hoop gevoed te hebben dat het hem wel gelukken zou, door diplomatieke loopgraven den "sleutel van het huis" machtig te worden.

Nog slechts korten tijd was hij te Konstantinopel gevestigd, of het geheimzinnige gerucht verspreidde zich reeds onder de ontevredenen, dat het groote hart van Rusland weer voor de verdrukte broeders begon te kloppen. Het ambassade-hotel werd, zoo niet de vereenigingsplaats van alle samenzweervers, dan toch het toevluchts-oord van allen die te klagen of voorlichting te vragen hadden, en niemand dier ontevredenen verliet ooit de audientiezaal, of zijne zakken waren opgevuld met de krachtigste verzekeringen van Ruslands sympathie en hulp. De opstand der Candioten, het manhaftige optreden voor de opstandelingen door Griekenland, dat, steunende op Ignatjew's toezegging, op Rusland vertrouwde en zich aan een oorlog met Turkije dreigde te wagen, maar ten slotte, in den steek gelaten, door een eigenhandigen brief van keizer Alexander aan den koning vermaand werd om zijn toorn te beteugelen en zich kort en goed aan het ultimatum der Porte te onderwerpen; de strijd tusschen den Padischa en zijn vazal, den khedive van Egypte;¹

¹ Het conflict ontstond in 1869, naar aanleiding van allerlei eigenmachtige regeeringsdaden, waarmee Ismaël-Pacha zich als onafhankelijk soeverein

de schepping van het Bulgaarsche exarchaat, waardoor de Grieksche kerk in Bulgarije losgemaakt werd van het patriarchaat te Konstantinopel, — ziedaar slechts eenige der vele verwickelingen, die Ignatjew of zelf opwierp of krachtig aanmoedigde. In alles was hij zeker niet even gelukkig. Zijn gedrag tijdens het Grieksch-Turksche conflict bracht de Russische regeering in zulk een moeilijke stelling, dat zij er ernstig over dacht Ignatjew terug te roepen. Zij desavoueerde haar gezant en vermaande de Grieken zich te onderwerpen, maar verspeelde daarmede ook de sympathie der Slavische Hellenen. Ignatjew heeft vermoedelijk niets anders verwacht. 't Was hem niet te doen Rusland het zwaard te laten trekken ten gerieve van Griekenland, nog veel minder den czaar in de bres te laten springen voor het "grootte nationale denkbeeld" der Grieken: de vestiging van een groot Griekenland met Konstantinopel tot hoofdstad; — hij wilde slechts conflicten doen ontstaan, netten spreiden, de Porte in moeilijkheden wikkelen, in de smeulende brandstoffen roeren, opdat, hoe dan ook, te eeniger tijd de brand uitbreken en het Parijsche vredetractaat door de vlammen verteerd worden mocht. En wat de verspeelde sympathie der Grieken betrof, ze had, naar zijn oordeel, weinig te beteekenen, omdat hun "nationale idee" toch in onverzoenlijken strijd was met Rusland's wenschen. Waarom kon men nu de Grieken met hun "nationale idee" niet gebruiken om moeilijkheden te scheppen, en als het middel zijn werking gedaan had, hen daarna aan hun lot overlaten? — Met zijne schepping van het Bulgaarsche exarchaat

---

gedragen had. De khedive was genoodzaakt op een ultimatum der porte toe te geven. Eerst in 1872 en 1873 bereikte hij zijn doel en werden hem firmans ter hand gesteld, waarbij de erfopvolgiag en eene betrekkelijke onafhankelijkheid verleend werd. Om de deugdelijkheid zijner aanspraken te bewijzen, bracht hij bij zijne komst te Konstantinopel veel geld mede. Met behulp van 5 millioen overreedde hij den groot-vizier Mahmud, en met een geschenk van 12 millioen won hij de toegenegenheid van sultan Abdul-Azis.

oogste hij evenzeer weinig lauweren bij zijne regeering. De patriarch van Konstantinopel sprak zijn banvonniss uit; en in de heilige Grieksche Kerk werd de fakkel der godsdienstige verdeeldheid geslingerd. Doch ook dit was in het oog van onzen diplomaat minder bedenkelijk. Het zwaartepunt van Rusland's belangen lag in de sympathie der Bulgaren, en de groote drijfkracht die de Oostersche kwestie tot eene oplossing of losbarsting voeren moest, was niet meer, als in de dagen van keizer Nicolaas, uitsluitend het geloof, maar het panslavisme; dat veelomvattende Wallhalla, waarin de orthodox-geloovige en de rumoerige nihilist elkan-der ontmoetten en in broederlijke samenwerking dweepten met het groote panslavistische vaderland.

De nieuwe wind, die sinds 1859 door de Europeesche politiek begon te waaien, deed zijn invloed ook in Rusland gevoelen. Napoleon had het recht der nationaliteiten in zijn vaandel geschreven en met zijne kanonnen te Magenta en Solferino toegelicht. Italië had zijn slag reeds geslagen. Pruisen had in naam der Germaansche éénheid Oostenrijk gekortwiek. Waarom zou Rusland op zijne beurt de deugdelijkheid van het nieuwe geneesmiddel niet op de oude kwaal in het Oosten beproeven, en voor het Slavische ras verrichten, wat Piëmont voor Italië en Pruisen voor de Germanen tot stand gebracht had? Het panslavisme is zeker geen nagelnieuwe uitvinding, geboren in het scheppende brein van den een of anderen staatskunstenaar; en de Russische roebels en de Russische agenten hebben zeker in het Oostersche vraagstuk een minder belangrijke rol gespeeld, dan aan beiden vaak wordt toegeschreven. 't Gaat met het vaderland als met de gezondheid: men waardeert beiden 't meest als men ze moet missen, en een volk dat onder vreemde heerschappij gebukt gaat — en dan nog wel eene heerschappij als de Turksche — gevoelt in de dagen van zijn druk levendiger dan ooit zijne bloedverwantschap met de aangrenzende broeders, vooral wanneer die broeders een machtig rijk bewonen en niet slechts

door stamverwantschap maar ook door hetzelfde geloof met hen verbonden zijn. In de dagen van keizer Nicolaas stond uitsluitend het geloof op den voorgrond; een panslavistisch programma was destijds eene onmogelijkheid. Immers de machtige autocraat zag in deze wereld geen Germaansche, Romaansche of Slavische natien en rassen, die aanspraken konden doen gelden; voor hem bestond het heelal slechts uit de koningen en keizers die de wetten voorschrijven, uit de ambtenaren die de wetten handhaven en uit de onderdanen die de wetten moeten gehoorzamen. Doch toen Alexander den troon beklom, werd de toestand anders en hield het liberalisme zijn intocht in het winterpaleis. De regeeringsvorm bleef nog autokratisch, maar de geharnaste ridders, die onder Nicolaas zoo ijverig met hun sabel rinkelden en zoo geweldig den knoet hanteerden, werden naar den achtergrond gedrongen door het jonge Rusland, dat aan de Deutsche universiteiten Deutsche wijsheid en Deutsche *Traumse-lijkheit* geleerd had. De pers erlangde meerdere vrijheid, en zij oefende op de Russische politiek een invloed uit grooter zelfs dan in een constitutioneel land, omdat zij de eenige tribune was, waar- op in een land zonder parlement het publiek de groote belangen van het vaderland hoorde bespreken. De binnenlandsche aangelegen- heden waren uit den aard der zaak voor een goed deel aan hare contrôle onttrokken, maar met des te meer ijver besprak zij de buitenlandsche politiek, en bezong zij de groote, nationale, slavist- ische roeping van het heilige Rusland.

Met geestdrift omhelsde Ignatjew het panslavistisch programma, dat wel is waar nog slechts een bescheiden aanhang had, maar waar- in hij een niet te versmaden hefboom zag, om het Oostersche vraagstuk vooruit te brengen. De regeering te St. Petersburg was omzichtiger; de nihilistische en revolutionaire elementen in het panslavisme waren in haar oog bedenkelijk genoeg, doch de groote nationale idee mocht zij niet geheel loslaten. De ethnologische tentoonstelling, in 1866 te Moskou gehouden, werd het voorwendsel tot eene

slavistische demonstratie; de vertegenwoordigers der stamverwante broeders bezuiden de Pruth werden in triumf door Rusland gedragen en bij eene keizerlijke audientie op de minzaamste wijze begroet, zoodat zij verrukt over zooveel hartelijkheid en... champagne huiswaarts keerden en zich ijverig op de studie van het Russisch, hunne toekomstige moedertaal, toelegden. Zoo werden de oude vriendschapsbanden met de stamverwante broeders allengs nauwer toegehaald; straks zou vorst Milan van Servië door keizer Alexander zelfs "als zijn eigen kind" ontvangen en geliefkoosd worden.

Langzaam en geduldig was alles in gereedheid gebracht, toen het jaar 1870 Napoleon's macht vernietigde en Ignatjew te Konstantinopel schier oppermachtig maakte. Frankrijk was bij Sedan, Oostenrijk bij Sadowa machteloos gemaakt, Pruisen door de niet genoeg te waardeeren diensten in 't jaar 1870 aan Rusland verbonden en bovendien een tamelijk onverschillig medespeler aan het Oostersche schaakbord, Italië had de handen vol met zijne inwendige organisatie, en Groot-Brittannië...? Het lag te midden van mist en nevel vredig te dommelen op zijne eilanden tusschen de Noordzee en den Atlantischen oceaan. Van al de zes voogden te Konstantinopel was nu Rusland, de gevaarlijkste van allen, gezonder, bedrijviger, opgeruimder en machtiger dan ooit. De gezichteinder begon voor Ignatjew's oog op te klaren, en in het niet ongegronde vertrouwen dat voor Rusland de "dag in het Oosten" aanbrak, reisde hij naar St. Petersburg, om een en ander te bespreken. Kort na zijne terugkomst te Konstantinopel berichtte prins Gortchakow aan de mogendheden, dat hij had goedgevonden en verstaan het Parijsche vredetractaat te verscheuren en de onzijdigheidsverklaring der Zwarte zee op te heffen. Van dat oogenblik af klom met Ignatjew's macht ook de verwarring in het Turksche rijk met den dag. Van iederen steun bij de overige mogendheden beroofd, was de bekwame groot-vizier Ali-pacha, ook al waren de Russische plannen voor hem geen geheim, wel genoodzaakt aan Ignatjew een gewillig oor te leenen.

Vlijtiger dan ooit arbeidde de behendige Rus in zijne loopgraven. Met zijn invloed steeg ook de verwarring in het Turksche rijk met den dag. Sultan Abdul-Azis sidderde voor den Russischen gezant, die hem geheel beheerschte. De grootviziers, die bij dozijnen te Constantinoepel verschenen en ten gevolge van allerlei paleis- en serail-intriges even spoedig verdwenen, werden feitelijk door Ignatjew benoemd.

Had de sultan, bij de instelling van een staatsraad (24 Mei 1868), op de meest indrukwekkende wijze verklaard: "In mijne oogen bestaat er geen verschil tusschen muzelman en christen. De godsdienst en de rechten der christenen werden tot heden reeds nauwlettend geëerbiedigd, maar de christenen werden niet tot de eerste staatsambten geroepen; thans is de deur tot alle waardigheden, zelfs die van grootvizier, voor hen geopend. Bij de benoeming tot openbare ambten zal voortaan slechts op verdiensten gelet worden," — Ignatjew glimlachte bij die welluidende woorden, wier ongerijmdheid in den mond van een sultan duidelijk genoeg gebleken was. Rusland wilden den chaos, geen wedergeboorte. De jong-Turksche partij moest van het bewind verwijderd gehouden en iedere poging om hervorming in den politieken en socialen toestand te brengen, met behulp der oud-Turksche partij verijdeld worden. Creaturen als de groot-vizier Mahmud, dien de menigte op straat met vuilnis begroette en wien door den koning van Italië de ridderorde der Annunziata weer ontnomen werd; de tot waanzin gedemoraliseerde sultan Abdul-Azis zelf, waren de werktuigen waarmee Ignatjew het rijk der halve maan ondermijnde. Mithad-Pacha, de eenige staatsman in Turkije, die met zijne vaste hand de instorting van het gebouw nog een tijdlang scheen te kunnen verhoeden, was zijn geduchtste tegenstander, dien hij dan ook nooit uit het oog verloor en telkens machteloos poogde te maken. Toen Mithad als gouverneur van Bulgarije met zeldzame energie de hem toevertrouwde vilayets aan den Donau poogde op te heffen, binnen drie jaar tijds 3000

kilometer straatwegen aanlegde, 1400 bruggen deed bouwen, hospitalen en scholen oprichtte, en tevens met onverbidelijke gestrengheid de Russische agenten ter dood liet brengen, rustte Ignatjew niet, voor de hervormer eerst als gouverneur van Bulgarije en daarna van Bagdad teruggeroepen werd.

Een oogenblik scheen het dat Ignatjew het onderspit delven zou. Mithad, uit Bagdad teruggekeerd en, om hem uit Konstantinopel verwijderd te houden, naar Adrianopel verplaatst, ontwikkelde bij zijne afscheidsaudiëntie bij den sultan zijne grieven tegen het regeeringsbeleid. Zwijgend luisterde Abdul-Azis, en toen Mithad al zijne bezwaren blootgelegd had, antwoordde de sultan tot ieders verbazing, niet 't minst van Mithad zelve: "*Mithad gij zijt groot-vizier!*" Ongelukkigerwijs had Ignatjew geen trouwer arbeider in zijne loopgraven dan de sultan zelf. Onder het bestuur van Mahmud had de sultan onvoorwaardelijk de beschikking over de schatkist. De staatsgelden, die uit de provinciën te Konstantinopel aankwamen, werden rechtstreeks van de stoomboot naar het paleis van den Padischa overgebracht. Mahmud vergat daarbij niet om voor zich zelve te zorgen. Mithad nu vaardigde terstond het bevel uit, dat de staatsgelden voortaan in de Turksche bank gestort moesten worden, en toen hij kort daarop eene aanvraag van den sultan om 10,060 liras slechts ten deele toestond en een daaropvolgende eisch van 50,000 lira van de hand wees, waren zijne dagen geteld, en ging met de oud-Turksche partij Ignatjew's gesternte weer omhoog. De opstand in Bosnië bracht hem op het toppunt zijner macht. Met de eene hand verlamde hij een veerkrachtig optreden der Porte, en met de andere spande hij de strikken waarin zij vallen moest. Toen de opstand in Bulgarije uitbrak, betoogde hij de regeering, dat ze slechts met eenige onwillige spoorwegbeambten te doen had en geen ernstige maatregelen behoefde te nemen. Zoo kreeg het vuur de gelegenheid zich ongehinderd uit te breiden, totdat de Porte,

in hare radeloosheid, de opgestane gewesten overleverde aan de gruweldaden der Bashi-Bazoeks. Toen Servië oorlogstoebereidselen begon te maken en zijn legertje aan de grenzen van Bosnië opstelde, verlangde de doortastende minister van oorlog Hussein-Avni, dat onverwijld aan Servië en Montenegro de oorlog verklaard zou worden, hetgeen destijds ongetwijfeld tot eene volledige onderwerping der weerlooze landjes geleid zou hebben. Doch Ignatjew stond op de wacht. In krachtige bewoordingen verzekerde hij, dat zijne regeering dit onrecht, hare Slavische broeders aangedaan, niet dulden zou, en Hussein-Avni moest aftreden. De mijnen begonnen te springen en te midden der grenzenlooze verwarring, die in alle takken van bestuur heerschte, scheen de opstand in Bulgarije, die ook te Philipopolis het hoofd opstak, den genadeslag toe te brengen aan de zieltogende regeering.

Ter elfder ure verscheen Ignatjew's meest geduchte tegenstander Mithad weer op het verwarde tooneel der politiek. Maar het was reeds te laat. De sultan Abdul-Azis werd afgezet en eerst, gedurende drie weken, door Mourad, daarna door Abdul Hamid opgevolgd. Met eene buitengewone gestrengheid wierp de nieuwe regeering zich als een woedende gier op de insurgenten. Doch de brand breidde zich daardoor slechts te meer uit. De gruwelen in Bulgarije deden een kreet van ontzetting in Europa opgaan. Het panslavisme in Rusland, dat nog slechts weinig teekenen van leven gegeven had, sprong op; Servië wierp zich in een onbewaakt oogenblik in den oorlog; Russische soldaten en Russische roebels stroomden den panslavistische generaal Tchernajew toe, en de regeering te St. Petersburg, overvleugeld en meege-sleept door de panslavistische opgewondenheid, was wel genoodzaakt hare legers mobiel te maken, toen Servië nederlaag op nederlaag leed en de hoofdstad bedreigd werd. Het ultimatum door Ignatjew (30 October 1876) bij de Porte ingediend, om binnen 48 uren een wapenstilstand te sluiten, overtuigde Europa, dat Rusland

had opgehouden "stil te zitten en uit te rusten." De gedachtenlooze conferentie, die nu volgde, moest eindigen in den bloedigen oorlog, dien wij reeds met eenige trekken schetsten. Ignatjew had zijn politieke rol afgespeeld: het kanon was nu weer aan het woord. Tijdens den tegenspoed der Russische wapenen werd hij ziek, maar toen de poorten van Adrianopel geopend en de minarets van Konstantinopel in 't gezicht waren, werd hij weer gezond en maakte hij zich gereed om de laatste hand aan zijn arbeid te leggen, en met het vredetractaat van San Stephano de kaart van Oost-Europa te herzien. De fortuin, die hem tot heden zelfs bij zijne stoutmoedigste ondernemingen geholpen had, week evenwel op het oogenblik der overwinning van zijne zijde. Wel ondertee-kende de sultan een vredetractaat, dat hem met de pistool op de borst werd voorgelegd, doch de groote mogendheden begrepen dat zij nu met hun volkenrecht in zee moesten steken, ten einde zich een gedeelte der huid te verschaffen van den beer, dien Rusland geschoten had. Getrouw aan het panslavistisch programma, wenschte Ignatjew met de schepping van zijn groot Bulgarije, dat zich tot aan de Aegëische zee uitstrekken zou, de bevrijde Zuid-Slaven in één vorstendom te vereenigen. Zoo werd aan de Porte het grootste gedeelte van haar Europeesch gebied ontnomen, en Konstantinopel feitelijk geheel in de macht van Rusland gebracht. Doch graaf Beaconsfield trad thans in het strijdperk met den eisch dat het vredetractaat in zijn geheel aan de onderteekenaars van den vrede van Parijs ter beslissing zou worden voorgelegd.

Te vergeefs deed Ignatjew zijne laatste politieke rondreis bij de verschillende hoven, ten einde te beproeven, door allerlei handige combinaties, de vrucht van zijn arbeid te redden. De mogendheden, hoezeer onderling oneens, waren nochtans eenstemmig van oordeel, dat aan het geschonden volkenrecht een offerfeest gewijd moest worden, terwijl Engeland en Oostenrijk voor zich zelve bovendien eenig drinkgeld begeerden, ten einde met Cy-

prischen wijn of vurigen Tokajer een dronk te wijden aan de nagedachtenis van den vrede van Parijs. Na eene langdurige spanning en veel diplomatiek geschrijf was Ignatjew ten slotte genoodzaakt ter wille van den vrede te wijken, opdat graaf Schouwalow met zijn tooverstaf den opstekenden storm zou kunnen bezweren. De volkenrechtelijke rooverssynode kwam nu bijeen, en de vrede van Berlijn was de vrucht van haar langdurige werkzaamheid.

Het terugtreden van Ignatjew kan uit den aard der zaak niet dan tijdelijk zijn. Eene persoonlijkheid met zulk een bedrijvigen geest, en die in de geschiedenis van zijn vaderland zulk een belangrijke rol gespeeld heeft, blijft op 46jarigen leeftijd geen werkeloos toeschouwer, vooral niet wanneer, gelijk te verwachten is, het congres van Berlijn, in Rusland eene erfenis van wrok en wrevel over de afgeperste concessies achterlaat, die te eeniger tijd met woekerwinst zal worden terugbetaald. Evenmin als de Oostersche kwestie zelve, heeft Ignatjew thans zijn laatste woord reeds gesproken. Niettemin is het door hem geleden échec van niet onbelangrijke beteekenis voor de Russische politiek in de eerste jaren. Had hij gewonnen, dan waren de teugels van het bewind na Gortchakow ongetwijfeld aan Ignatjew toevertrouwd. Thans gaat graaf Schouwalow, zijn politieke mededinger en tegenstander, hem vermoedelijk vóór. Schouwalow is anti-panslavist. Het onmetelijke Rusland heeft naar zijn oordeel in eigen boezem arbeid genoeg te doen, om alle veroveringszucht ter zijde te kunnen stellen; het behoort zich geheel te wijden aan de hervorming zijner sociale en politieke instellingen, en aldus krachtig de hand te slaan aan de ontwikkeling zijner materieele en intellectueele krachten. Ongetwijfeld eene edele en vruchtbare vredespolitiek; maar het noodlot is somtijds machtiger dan onze beste wenschen, en 't is de vraag of de vrede van Berlijn wel geschikt is om de harts-tochten der panslavisten te doen bedaren.

Ter voltooiing dezer schets heb ik hier nog slechts bij te voegen, dat Ignatjew breed en stevig gebouwd en van meer dan middelmatige lengte is. Zijn oagerimpeld gelaat, doordringende oogen en hoog gewelfd voorhoofd, door roodachtig haar omringd, teekenen vastberadenheid, geest en zelfvertrouwen. Toch maakt hij een aangenamen indruk. Hij is geen deftig en geheimzinnig diplomaat, maar voor ieder toegankelijk. Hij spreekt over zijne plannen en vooruitzichten met eene aan onvoorzichtigheid grenzende openhartigheid. Als hij in vuur geraakt, vloeit zijne rede als een bruischende stroom, waarin ernst en scherts elkander afwisselen. Door zijn huwelijk met de prinses Katharina Galatzin is hij aan de hoogste aristocratische kringen van Rusland, en tevens aan de Fransche hertogen de Luynes en Chaulnes verwant. Zijne echtgenoot, eene vrouw van veel geest en beschaving, is zijne trouwe gezellin op al zijne diplomatieke reizen, en meer dan eene politieke verrassing dankt Europa, naar men zegt, aan het vernuft dezer hooggeboren vrouw.

Onder het lezen dezer vluchtige schets, zal de lezer zelf zich wel een oordeel over Ignatjew's persoonlijkheid gevormd hebben. Vermoedelijk is dat oordeel niet zeer gunstig. Hij bedenke daarbij evenwel, dat het persoonlijke karakter van den staatsman niet altijd verantwoordelijk is voor de karakterlooze daden, die hij als diplomaat verricht, en dat meer dan een hunner zich wel tienmaal bedenken zou, eer hij in het privaat-leven de onschendbaarheid dier groote zedelijke beginselen ontwijden zal, die hij als diplomaat zonder 't minste bezwaar bijna dagelijks met voeten treedt. De diplomaat is een dubbelganger, met twee handboeken van zedelijkheid, het eene lijnrecht in strijd met het andere. Toen de Engelsche gezant te Konstantinopel van zijne regeering in last kreeg, om met klem en nadruk bij de Porte op de uitvoering van een maatregel aan te dringen, begaf hij zich in gala-uniform naar den groot-vizier. Nadat hij met grooten ernst 't bevel vol-

bracht had, verliet hij de audiëntie-zaal, ontdeed zich in eene aangrenzende zaal van zijn orde-gewaad, en in burgerkleeding tot den groot-vizier terugkeerende zeide hij: "Als privaat persoon moet ik u evenwel ten sterkste afraden den wensch der Engelsche regeering op te volgen."

Zoo is de diplomatie! Behaagt u die dubbelhartigheid niet? Is het u niet gegeven uwe persoonlijkheid in tweeën te splitsen? Meent gij dat geen grootheid van karakter zonder eenheid van beginselen denkbaar is? Is het geheele diplomaten-vak, naar uw oordeel, uit den booze? Ik zal het niet weerspreken. Maar we moeten, dunkt mij, bij de beoordeeling van politieke personen, ons toch wachten, hun persoonlijk karakter *geheel* verantwoordelijk te stellen voor hun dikwijls zeer gewetenloos diplomatenbedrijf.

Te Konstantinopel werd Ignatjew "de vader der leugenen" genoemd. Geheel ten onrechte! Hij is niet "de vader der leugenen", maar hij is eenvoudig een kind van die groote diplomaten-familie, die allen te zamen "den vader der leugenen" als hun schutspatroon aanroepen.

RUSSELL.

JOHN RUSSELL.

Met John Russell is de oudste staatsman van Europa van het wereldtooneel afgetreden. Reeds sinds twaalf jaar had hij zich aan het openbaar leven onttrokken, om, na eene rustelooze werkzaamheid van bijna eene halve eeuw, voor zich zelve te doen, wat hij jaren geleden reeds aan Engeland, toen de hervormingen, waaraan hij zijn leven gewijd had, tot stand gebracht waren, aangeraden had: *to rest and be thankful*. Nog bleef de grijze staatsman op zijn vijftachtigjarigen leeftijd wel is waar met jeugdige vuur den gang der europeesche gebeurtenissen en den strijd der partijen in Groot-Brittannië gadeslaan, maar hij leefde met zijne gedachten toch meer in het verleden dan in het heden. Wekelijks was zijn landgoed Pembroke-lodge, in Richmond-park, de plaats waar de uitstekendste hoofden van Engeland's letterkunde en politiek, oude vrienden en vertegenwoordigers van het jonge Engeland, als het ware ter bedevaart heentogen, om den bejaarden staatsman, die voor hen eene historische figuur geworden was, te hooren spreken over de gebeurtenissen van den dag of, wat hij 't liefste deed, hem van zijn strijd in het verledene te laten verhalen.

In eene zoo snel levende maatschappij als de onze, waarin de denkbeelden, meeningen, personen en karakters zoo spoedig verslijten, en het nauwelijks aan één staatsman op de honderd vergund is, zijn programma te verwezenlijken voor het reeds door nieuw opgekomen denkbeelden naar den achtergrond gedrongen wordt, is John Russell een dier weinige bevoorrechten, die niet slechts een man uit één stuk geweest is, maar wien het ook gegeven werd de beginselen, waarvoor hij 't gansche leven lang geijverd heeft, in het staatkundige leven van zijn volk te zien zegevieren. Weinige dagen vóór zijn dood ontving hij nog eene deputatie van dissenters,¹ die hem een dank-adres kwamen aanbieden, op den vijftigsten verjaardag van de afschaffing der *Test and Corporation acts*, onder Karel II uitgevaardigd, krachtens welke allen die niet tot de orthodoxe staatskerk behoorden, van alle openbare bedieningen waren uitgesloten. Het daartoe strekkende voorstel was in Februari 1828 door Russell in het Lagerhuis ingediend, en 't mocht hem, hoewel niet zonder hevigen tegenstand, gelukken daarmede een hoeksteen te breken uit het verouderde staatsgebouw, en het aristocratische en onverdraagzame Engeland te bewegen, den eersten stap te zetten op den weg eener staatkundige hervorming, die de staatsrechtelijke gelijkheid van alle burgers, zonder onderscheid van geloofsbelijdenis, tot grondbeginsel hebben zou. Reeds het feit dat de eerste staatkundige overwinning door Russell behaald, nog na verloop van vijftig jaar herdacht werd, is voldoende om de belangrijke plaats te kenschetsen, die Russell's werkzaamheid in de ontwikkelingsgeschiedenis van het Engeland der eerste helft van de 19de eeuw beslaat.

De toepassing der gewetensvrijheid, de hervorming van het parlement en de emancipatie van Ierland, ziedaar de groote daden waaraan Russell zijn naam verbonden heeft, maar ziedaar dan ook

¹ Dissenters zijn de protestanten die niet tot de staatskerk behooren.

de reden waarom de 85jarige staatsman door het jongere geslacht vereerd werd als eene monumenteete figuur uit een roemrijk tijdperk, dat sinds lang achter ons ligt.

Het zal den bezoekers van Pembroke-lodge wel geweest zijn alsof zij Nestor van de helden zijner jeugd, van den onversaagden Pithous, den wijzen Dryas, den aan de goden verwanten Theseus hoorden verhalen, als Russell met jeugdige vuur sprak over lord Grey en Althorp, lord Holland en sir Mackintosh, en hetgeen hij met hen tot stand bracht. Geboren in de eerste jaren der fransche omwenteling, heeft hij de vurige taal van William Pitt nog gehoord en zich verheugd in de vriendschap van Pitt's geduchten tegenstander John Fox. Pitt en Fox zijn voor het gevoel van het hedendaagsche Engeland schier mythologische figuren geworden. Canning, O'Connell, Peel, Cobbett, Burdett, lord Eldon, zelfs de hertog van Wellington en al de overige heroemde mannen, wier strijdgenoot of tegenstander Russell geweest is, staan nog slechts in flauwe omtrekken voor de verbeelding van de kinderen dezes tijds. Indien ik er nu nog bijvoeg, dat Russell de slagvelden in Spanje bezocht en met Napoleon I op Elba een onderhoud gehad heeft, dat hij den val van het eerste keizerrijk gezien en vijftig jaar daarna den zooveel smadelijker ondergang van het tweede keizerrijk bij Sedan beleefd heeft, dan heb ik genoeg aangestipt, om u de opeenstapeling van merkwaardige gebeurtenissen voor den geest te roepen van het onrustige tijdperk waarin Russell's openbare werkzaamheid viel, en tevens de voorliefde te verklaren, waarmede hij zich in het verledene verdiepte. Dankbaar voor den verrassenden vooruitgang der groote vrijzinnige beginselen in oud-Engeland, meende hij dat Engeland, nu het programma van John Russell verwezenlijkt was, zijne bestemming bereikt had en voortaan niets anders te doen had, dan met hem *to rest and be thankful*. Spottend noemde men hem deswege: *lord finality*.

Aan het slot der inleiding tot het verhaal zijner levenserva-

ringen zegt hij aangaande zich zelve: "Ik kan er mij slechts over verheugen dat het mij vergund geweest is, mede te arbeiden aan de groote taak, die gedurende de vijftig jaar, tusschen 1819 en 1869, ons was opgelegd. In bekwaamheid stond ik beneden de mannen, die in het verledene de eerste plaats in ons parlement en in den raad der kroon hebben ingenomen. Ik heb vele dwalingen begaan, daaronder eenige zeer grove fouten. Maar het engelsche volk in zijne lankmoedigheid is steeds toegeeflijk en verschoonend voor staatslieden, wie het heil des vaderlands ter harte gaat. Gelijk het met beter menschen dan ik ben, gegaan is, heb ook ik te lijden gehad van den laster en de verkeerde beoordeeling van hen die mij niet kennen. Doch ik werd daarvoor ruimschoots schadeloos gesteld door het vertrouwen en de vriendschap van de besten onder mijne politieke geestverwanten, en door de achting en de welwillende waardeering mijner bedoelingen, die mij van de zijde mijner edelmoedige tegenstanders van de dagen van lord Castlereagh af tot op den heer Disraeli toe is te beurt gevallen."

Indien iemand uit deze woorden de gevolgtrekking afleidde, dat lord John, gelijk men hem in Engeland pleegt te noemen, eene nederige en bescheiden persoonlijkheid geweest is, dan zou hij zich vermoedelijk eene geheel verkeerde voorstelling van zijn karakter vormen. Integendeel, een onverzettelijk, wellicht overspannen gevoel van zelfvertrouwen was hem gedurende zijn geheele staatkundige loopbaan eigen. Spottend zeide Sydney Smith: "Lord John is binnen vijf minuten bereid het commando over de kanaalvloot op zich te nemen of, indien het hem gevraagd wordt, eene steen-operatie te doen." Doch het zelfvertrouwen waarmee hij optrad, de beslistheid waarmee hij zelfs in de moeilijkste vraagstukken terstond post vatte op de plaats waar hij staan moest, de hardnekkigheid waarmee hij vasthield aan zijn programma, de onverzettelijkheid waarmee hij geen haarbreed afweek van de beginselen die hij huldigde, waren niet zoozeer het gevolg eener dwaze

ingenomenheid met de talenten die hij ontvangen had, maar veel meer van zijn onvoorwaardelijk geloof aan de onfeilbaarheid der politieke beginselen, die hij van zijne voorvaders ten erfdeel ontvangen had, en waaraan hij van zijn eerste optreden tot aan zijn jongsten snik getrouw gebleven is. Er was iets van de hardnekkigheid der eerste engelsche protestanten in dezen afstammeling van het oudadellijke geslacht der Bedfords. Van een zich schikken naar de omstandigheden ten koste zijner overtuiging, van een transigeeren met beginselen, kon bij dezen politieken puritein geen sprake zijn. Hij deed wat hij meende te moeten doen, zonder vrees, zonder de mogelijkheid van vrees zelfs voor vriend of vijand, voor democratische of aristocratische tegenstanders. Indien het moest, offerde hij zijne vrienden en zijne ambtgenooten aan zijne beginselen op, met eene vastberadenheid en eene koelbloedigheid, die het aantal zijner vrienden niet vermeerderde en zijne populariteit bij de groote menigte niet bevorderd heeft. Van het begin tot het einde is Russell aan zich zelve gelijk gebleven. Terwijl vele zijner beroemdste tijdgenooten, en onder hen mannen zoo schitterend begaafd als Robert Peel en zoo onverzettelijk als Wellington, hunne overtuigingen aan den drang der omstandigheden moesten opofferen, is Russell altijd Russell gebleven. Door zijne muurvaste beginseltrouw zedelijk grooter dan zijne met talenten rijker begaafde tijdgenooten, was hij tevens gelukkiger dan zij, omdat het hem, dank zij den loop der gebeurtenissen, vergund werd zijn doel te bereiken zonder zijn vaandel te ontvluchten of van den eenmaal ingeslagen weg af te wijken.

John Russell, derde zoon van den hertog van Bedford, werd den 18den Augustus 1792 te Londen geboren. Zijn geslacht, een der aanzienlijkste van Engeland, had reeds sinds de dagen van Hendrik VI een belangrijke rol gespeeld in de geschiedenis van dat land, en in den langen strijd tusschen Tories en Whigs

kloek in de eerste gelederen der Whigs gestaan. Een hunner, lord William Russell, was zelfs, in 1683, als martelaar voor de volksvrijheid onder de regeering van Karel II op het schavot gevallen. Verbitterd over het sombere uiteinde van zijn zoon, liet de vader van William Russell niets onbeproeft om de Stuarts van den troon te stooten en de revolutie van 1688 te bevorderen. Uit dankbaarheid voor hun kloek en werkzaam aandeel in de groote omwenteling, werd het geslacht der Russell's met het hertogdom Bedford begiftigd.

Van de jeugd af met de vrijzinnige overleveringen van zijn geslacht gevoed, spreekt het wel van zelf, dat John door traditie en geboorte bestemd was om tot de partij der Whigs te behoorren. Zijne eerste opvoeding was eenigszins gebrekkig, althans afgebroken. Ze werd begonnen in eene bijzondere school te Sunbury aan de Theems, in de nabijheid van het huis in Richmond-park, waar Russell in Februari jl. overleden is. Vervolgens bezocht hij de Westminster-school, waar destijds de kinderen van de oude geslachten der Whigs hunne opvoeding pleegden te ontvangen; doch 't zij omdat het onderwijs aan de verwachting zijns vaders niet voldeed, 't zij omdat de schoolbanken een minder gunstigen invloed op het zwakke lichaamsgestel van den leerling uitoefenden, zooveel is zeker, dat na verloop van eenigen tijd zijne verdere opleiding toevertrouwd werd aan een gouverneur, Rev. Smith. Op zestienjarigen leeftijd begaf hij zich met lord en lady Holland op reis naar Spanje. Van daar in 1809 naar Londen teruggekeerd, zou hij zich als student bij de hoogeschool te Cambridge hebben laten inschrijven, indien zijn vader hem van zijn voornemen niet teruggehouden had door de verzekering, "dat naar zijn oordeel aan eene engelsche universiteit niets te leeren viel, verpest als zij allen waren door de verderfelijke leerstellingen der Tories." Dientengevolge zond de oude Russell zijn zoon naar de academie te Edinburgh, waar hij in het huis van den hoogleeraar Playfair

opgenomen werd, de lessen van den schotschen wijsgeer Dugald Stewart bijwonen kon en tevens in zijn medestudent Brougham een vriend vond, die straks zijn dappere strijdgenoot in het parlement worden zou. Toen hij zijne studiën volbracht had, begaf hij zich andermaal, in 1813, naar Spanje in het hoofdkwartier van den hertog van Wellington in de Pyreneën; een jaar lang zwierf hij door het schiereiland rond, toen de val en de verbanning van Napoleon hem prikkelden om den onttroonden keizer op het eiland Elba te bezoeken, van waar hij terugkeerde met de vaste overtuiging, dat Napoleon spoedig Elba verlaten en eene poging wagen zou om Frankrijk en Europa te heroveren. Op zijne omzwervingen door Spanje had hij inmiddels de pen ter hand genomen en een drama, *Don Carlos*, geschreven, dat daarna slechts éénmaal opgevoerd en tamelijk koel ontrangen werd. Gelukkiger was hij geslaagd met zijn *Leven van William Russell*, waarvoor hij in de gedenkschriften van zijn geslacht bronnen raadpleegde, die hem in staat stelden om in levendige trekken eene donkere bladzijde uit de regeering van Karel II te schetsen.

Russell heeft, behalve de belangrijke wetten, die of door zijn initiatief of door zijn krachtigen steun in het *Statute-book* zijn opgenomen, ook nog de letterkunde van zijn land met eene niet onaanzienlijke hoeveelheid pennevruchten vermeerderd. Behalve het bovengenoemde *Leven van William Russell* en zijn drama *Don Carlos*, schreef hij nog een treurspel *Caius Gracchus*, naar het Italiaansch van Monti, een *Essay on the History of the English government and Constitution from the Reign of Henry VIII to the present time* (1821); *The Journals and Memoirs* van den ierschen dichter Moore, wiens vriend hij was, en *The Life and Times of Charles James Fox*. Bovendien vloeide uit zijne pen een stroom brochures over de staatkundige vraagstukken van den dag: *Letters on the State of Ireland*; *Speech on the Irish Church*, enz. enz., wier titels alleen reeds eenige bladzijden van

den catalogus van het Britsch Museum vullen. Op het laatst van zijn leven (1873) trad hij zelfs als godgeleerde op met zijne *Essays on the Rise and Progress of the Christian Religion*, terwijl hij zijne letterkundige loopbaan in 1874 besloot met de *Recollections and Suggestions*, waarin hij de herinneringen uit zijne politieke loopbaan heeft opgeteekend. Is deze breede reeks van geschriften op zich zelf reeds bewijs genoeg, dat Russell zijn tijd niet verbeuzelde, het valt van den anderen kant toch niet te ontkennen, dat hij als letterkundige, ondanks al de veelzijdigheid zijner kennis, geen talent van den eersten rang geweest is. 't Best geslaagd is zijne "geschiedenis der engelsche constitutie". Al is zij thans verouderd, en al was zij in den grond der zaak minder eene geschiedenis dan een geschiedkundig pleidooi voor de staatkundige beginselen die de schrijver beleed, toch — en wellicht juist daarom — was de verschijning van dit geschrift in 1823 eene gebeurtenis, die in geen geringe mate opzien en ergernis baarde in de staatkundige kringen. De nadruk waarmeê hij aandrang op hervorming van het parlement en volledige toepassing der vrijheid van godsdienst, in een tijd toen de dissenters van alle openbare ambten waren uitgesloten, en zelfs steden als Manchester, Birmingham en Leeds in het parlement niet vertegenwoordigd werden, stemde den schrijver in het oog der onverbeterlijke Tories tot een radicaal van de bedenkelijkste soort, die niets anders beoogde dan een geheele omverwerping van oud-Engelands eerwaardig staatsgebouw. Russell schreef, naar 't schijnt, aan zijne letterkundige verpoozingen meer waarde toe, dan zij verdienen. Een tijd lang ging hij zelfs zwanger van het plan om zich uitsluitend aan de letterkunde te wijden. Gelukkig voor hem en voor zijn land werd hij, kort na de verschijning zijner eerste pennevrucht: *Don Carlos*, tot lid van het parlement benoemd en daardoor genoodzaakt de pen met het zwaard, de eenzaamheid van het studeervertrek met het woelige strijdperk der politiek te verwisselen. Later, toen hij, in

de kringen van Landsdowne- en Holland-house, in aanraking kwam met de eerste letterkundige vernuften en vriendschap sloot met Thomas Moore, kwam andermaal de wensch bij hem op, om zich aan de staatkundige loopbaan te onttrekken. Ontmoedigd door den verbitterden tegenstand waarop hij met zijne hervormingsplannen in het parlement stuitte, lijdende onder zijn zwak en ziekelijk gestel, verklaarde hij in 1826 in het Lagerhuis dat hij voor 't laatst zijne jaarlijks terugkeerende motie voor de parlements-hervorming had ingediend. Maar de groote zaak der vrijheid was toen reeds te zeer met zijne persoonlijkheid vereenzelvigd, dan dat hij het vaandel, reeds jaren achtereen zoo kloek en moedig omhoog geheven, thans oprollen kon zonder schade voor de groote beginselen, waarmee de rust, de grootheid en de toekomst van Engeland stond of viel. Op aandrang zijner vrienden liet hij zijn plan om de staatkunde aan de Muzen op te offeren, varen.

Shalt thou (riep Thomas Moore hem toe) be faint-hearted and turn from
 From the mighty arena, where all that is grand (the strife,
 And devoted and pure and adorning in life,
 'T is for high-thoughted spirits like thine to command.

Reeds op zeer jeugdigen leeftijd, eenige maanden zelfs vóór zijne meerderjarigheid, werd hij tot lid van het parlement benoemd. Toen hij in 1813 in Spanje vertoefde en het voornemen opgevat had, om zijne reis tot oostelijk Europa uit te breiden, en over Moskou en Petersburg huiswaarts te keeren, berichtte hem zijn vader dat het parlements-lid Fitzpatrick, die als vertegenwoordiger van het familie- en hertogen van Bedford, Tavistock, zitting had in het huis der Gemeenten, overleden was, en dat de hertog van Bedford den jeugdigen John bestemd had om diens plaats in te nemen. Zonder zijne reisplannen ten uitvoer te brengen, keerde hij nu naar Engeland terug, en begon hij zijne parlementaire loop-

baan op een-en-twintigjarigen leeftijd. Zijn eerste optreden was ver van gelukkig. 't Was, toen in 1814 de afstand van Noorwegen aan Zweden, en daarna, in 1815, de gebeurtenissen op het vasteland en Napoleon's terugkeer van Elba ter sprake kwam. In beide gevallen voerde hij het woord vóór het recht der natien om hunne eigene regeering te kiezen; doch het jeugdige parlamentslid was zoo ten eenemale van de gaaf der welsprekendheid beroofd; zijne stroeve, deftige rede, die bovendien nog stotterend en stootend werd uitgesproken, was zoo weinig berekend om eenigen indruk te maken op een parlement, dat de vurige welsprekendheid van een Pitt, Burke en Fox gehoord had, en in zijn midden redenaars van den eersten rang als Canning telde, dat Russell's woord slechts onwillig en ongeduldig werd aangehoord. De vergadering kreeg den indruk, dat men in de toekomst van het nieuwe parlamentslid van Tavistock vermoedelijk niets anders zou kunnen zeggen, dan dat hij de gelederen der onbeteekenenden onder de onsterfelijken nog met één lid vermeerderd had. Evenals Disraëli, begon hij zijne loopbaan met een onmiskienbaar échec. Trouwens een schitterend redenaar is Russell nooit geweest. In fijnheid van vormen werd hij door een Robert Peel, in woordenrijkheid door een Disraëli, in zeggingskracht en weelderigheid door een Macaulay, in vurige woestheid door een Brougham, in snaakschheid en snedigheid door een Palmerston ver overtroffen. De stroeve en stijve Russell bleef ook als redenaar stroef en stijf. Maar daarentegen bezat hij andere deugden, die ruimschoots vergoedden wat hem door de natuur en door den geheelen bouw en aanleg van zijn geest onthouden was. "In bekwaamheid" — in het straks aangehaalde woord heeft hij het zelf gezegd — "stond hij beneden de groote mannen die eene eerste plaats in het parlement en in den raad der kroon innamen," en indien nochtans zijn naam verbonden blijft aan de belangrijkste gebeurtenissen van zijn vaderland, dan is Russell's succes slechts een bewijs te meer voor de

waarheid, dat zelfs minder bevoorrechte talenten zij, die met eene ijzeren volharding en een onwrikbaar geloof, eene onomkoopbare eerlijkheid en eene belangelooze toewijding, in 't strijdperk treden voor beginselen die eene toekomst hebben, in de geschiedenis machtiger zijn dan de schitterendste geesten, die hunne krachten uitputten in de poging om tegen den stroom op te roeien.

't Waren, zooals wij reeds opmerkten, hoofdzakelijk twee hervormingen in het engelsche staatsleven, waaraan Russell zijn naam verbonden heeft: de parlementshervorming en de volledige toepassing der godsdienstvrijheid. Toen hij in 1814 optrad, stond het aristocratische en onverdraagzame Engeland uit de 17^e en 18^e eeuw schijnbaar hechter dan ooit; ook zouden nog bijna twintig jaren van strijd en volksbeweging moeten voorbijgaan, eer het Tory-bewind viel en de partij der Whigs de teugels van het bestuur in handen kon nemen. Toch waren reeds in de 18^e eeuw de gebreken en onbillikheden der staatsregeling zoo duidelijk aan het licht gekomen, dat de beroemde William Pitt gemeend had de hand te moeten slaan aan eene parlementshervorming en eene zuiverder toepassing der gewetensvrijheid. Men kon zich niet ontveinzen, dat in den loop der tijden het Lagerhuis alles behalve eene volksvertegenwoordiging geworden was. Meer dan 150 parlementsleden ontvingen hun mandaat gedeeltelijk van de Pairs, gedeeltelijk van de rijke grondbezitters, aan wie allerlei oude vlekken, waaraan in vroegere eeuwen kiesrecht verleend werd, toebehoorden. Sommigen dier *rotten boroughs*, spottend ook wel *pocket boroughs* genoemd, bestonden nog slechts in naam, anderen waren geheel in de macht der aristocratie, terwijl de bevolking van niet weinigen slechts tot een honderdtal behoefigen was ingekrompen, die op de onbeschaamdste wijze een voor hen zeer voordeeligen handel dreven in parlamentszetels. William Pitt zelf had zijne benoeming te danken aan eene aanbeveling van zijn ouden akademievriend, den hertog van Rutland, eigenaar van het kleine

vlek Appleby, terwijl John Russell eenvoudig door zijn vader, den hertog van Bedford, als vertegenwoordiger van Tavistock naar het parlement gezonden werd. Van de 513 parlamentsleden ontleenden slechts 70 hun mandaat aan waarlijk vrije verkiezingen. De 45 schotsche afgevaardigden werden gedeeltelijk benoemd door de gemeenteraden, die op hunne beurt zich zelven benoemden, en van niets hoegenaamd aan eenige boven hen gestelde macht rekenschap en verantwoording verschuldigd waren, gedeeltelijk door de hoofden der verschillende graafschappen, die natuurlijk eveneens geheel eigenmachtig handelden. De groote steden daarentegen, als Sheffield, Birmingham, Manchester, die nog slechts onbeduidende vlekken geweest waren, toen aan verschillende streken des lands de parlamentsprivilegiën verleend werden, waren in het parlement in het geheel niet vertegenwoordigd. Dit aristocratisch verkiezingsmonopolie ging natuurlijk met allerlei ergerlijke misbruiken gepaard. Behalve dat de vacante zetels in de verarmde streken bij opbod aan den meestbiedenden werden verkocht, steunden de pairs met niet onverklaarbaren ijver de kroon, om eene staatsregeling te handhaven, die hen tot op zekere hoogte mede tot koningen van Engeland verhief. Uit dankbaarheid voor hunne hulp, benoemde de kroon op hare beurt de jongere zonen van den adel, die van het ouderlijke erfdeel waren uitgesloten tot de aanzienlijkste ambten in den staat, bij de zeemacht en in de koloniën, of schonk zij hun de rijkste prebenden der Anglikaansche staatskerk, welker aanzienlijke inkomsten de edele heeren zich wel wilden laten welgevallen, terwijl zij den kerkdienst zoo goedkoop mogelijk aan behoeftige geestelijken uitbesteedden. Dit ongerijmde stelsel zou in ieder ander land spoediger in duigen gevallen zijn dan in Engeland, waar het gesteund werd door een verleden van grootheid en voorspoed en tevens gehandhaafd door eene aristocratie, die zich niet slechts beroemen kon op eene lange reeks van voorouders, maar tevens door bekwaamheid en werkzaamheid inderdaad eene geestelijke

keurbende vormde. In 1780 had de hertog van Richmond reeds het woord gevoerd voor het algemeen stemrecht en éénjarige parlementen. Pitt had daarna een voorstel tot parlements hervorming in 1785 ingediend, dat wel verworpen werd, doch waarmee hij ongetwijfeld zou zijn teruggekomen, indien het uitbreken der fransche omwenteling niet een geheel omkeer in de openbare meening van Engeland veroorzaakt had. De gruweldaden te Parijs gepleegd, de val van Lodewijk XVI en Marie Antoinette onder de bijl der guillotine, deed Engeland opschrikken, zoodat niet slechts de partij der Whigs onder aanvoering van Burke en de geheele godsdienstige en philanthropische richting van Wilberforce, maar zelfs meer geavanceerden als Fox hun strijd voor de rechten des volks staakten, nu de democratie in Frankrijk in zulke ergerlijke uitersten verliep. De samenwerking en de eensgezindheid, die daarna in het parlement gedurende den strijd tegen Frankrijk heerschten, de kracht waarmee alleen Engeland van alle volken van Europa het hoofd had weten te bieden aan Napoleon, de gloriërijke overwinning van Wellington bij Waterloo, dit alles was, in het oog der Tories en van bijna het geheele volk, het beste bewijs hoe stevig Engeland gefundeerd was op zijne historische grondslagen, en hoe iedere poging tot parlements hervorming in meer democratischen geest voor goed uit het hoofd moest worden gezet.

Nog ergerlijker dan dit wonderlijke constitutionalisme, was de onverdraagzaamheid der engelsche wetgeving tegenover hen die niet tot de groote staatskerk behoorden. De hervorming der 16^e eeuw had van stonde aan in Engeland veel meer een politiek dan godsdienstig karakter. 't Was destijds eenvoudig de vraag, wie over Engeland heerschappij uitoefenen zou, de koning of de paus. Zoo werd de Anglikaansche kerk — een wonderlijk mengsel van roomsche liturgie met een weinigje protestantsche vrijheid — door den loop der gebeurtenissen beschouwd als een onmisbaar bestanddeel van het staatsleven, als de hechtste steun der kroon en het

palladium der volksonafhankelijkheid. Iedere poging om aan katholieken en dissenters eenige staatsburgerlijke rechten te verleenen, werd door de geestelijkheid als eene verloochening van Engèlands verleden, als eene omverwerping van het aloude staatsgebouw, als een vergrijp tegen den godsdienst uitgekreten en door het volk met een hartstochtelijk *no popery!* beantwoord. Door de *Test and Corporation-acts* van 1661 en 1673 waren de dissenters van ieder ambt in staat en gemeente uitgesloten, indien zij den suprematie-eed niet konden afleggen, het avondmaal niet overeenkomstig den anglikaanschen ritus gebruikten, en daarbij zwoeren dat de mis eene afschuwelijke godslastering en verfoeilijke afgoderij was. Feitelijk waren deze onverdraagzame voorschriften reeds sinds 1727 opgeheven door de jaarlijksche indemniteitswetten voor hen, die, zonder aan de *Test-acts* te voldoen, een ambt bekleedden. In Ierland waren zelfs sinds 1779 de dissenters zonder eenige wettelijke beperking tot alle ambten toegelaten, met het doel om aldus de geringe protestantsche bevolking in het grootendeels katholieke Ierland te versterken. Doch tegenover de katholieken was het protestantsche Engeland onverbiddeijk. De wetten erkenden, gelijk nog in 1758 door de rechtbank verklaard werd, het bestaan van een papist niet. Hij leefde slechts door de genade en de toegeeflijkheid der regeering. Zijn godsdienst werd slechts stilzwijgend geduld. Geene katholieke leekenschool, geen priester-seminarie mocht in het land bestaan noch in het buitenland bezocht worden. De bekeering van een protestant tot het katholicisme werd als hoogverraad gestraft, de overgang daarentegen van een katholiek tot de staatskerk werd beloond met het volle genot van alle burgerlijke rechten, welke aan de katholieken bijna allen onthouden werden. Zij waren uitgesloten van het iersche parlement en van alle burgerlijke en militaire betrekkingen. Zij leefden buiten de wet, zonder veiligheid voor have en goed; zij mochten geen grondeigendom koopen of erven, niet langer dan voor 31 jaar pachten en het voortbrengend

vermogen hunner pachtgoederen niet boven eene zekere som doen stijgen. De wet kende ook in Ierland slechts de staatskerk. In alle dorpen en steden, ook al waren er geen of bijna geen leden der staatskerk, werden niet slechts protestantsche geestelijken aangesteld, maar hun bovendien de kerken en de inkomsten der katholieke geestelijkheid geschonken. De protestantsche geestelijkheid leefde van de gehate kerkelijke tienden-belasting. Tot onderhoud der kerken en pastorieën van 800,000 protestanten moest een katholieke bevolking van 6 millioen zielen aanzienlijke sommen opbrengen, terwijl zij bovendien nog in de onkosten voor hun eigen eeredienst hadden te voorzien. Inderdaad, Burke had recht, toen hij al deze wetten "misdadig volmaakt" noemde. De toenevende verarming van het zwaar gedrukte volk ging natuurlijk gepaard met eene klimmende verbittering tegen de regeering en telkens herhaalde onlusten. Wel had William Pitt, bezwijkende voor den drang der omständigheden, eerst in 1778 en daarna in 1792 het parlement tot belangrijke concessies ten opzichte van Ierland bewogen, doch de omwenteling die inmiddels in Frankrijk uitbrak, maakte de getergde Ieren onhandelbaar. Een opstand, in stilte voorbereid, werd in 1798 bij tijds ontdekt en in de geboorte gesmoord. Het iersche parlement werd nu opgeheven en de unie tusschen Engeland en Ierland door Pitt voor goed tot stand gebracht. Ten einde de verontruste gemoederen tot bedaren te brengen, beloofde hij de Ieren, dat eene volledige emancipatie der katholieken de eerste vrucht der unie zijn zou, en hij zou zijne belofte ook wel vervuld hebben, indien zijne beste voornemens niet verijdeld waren door de onverzettelikheden van George III, en het geroep der menigte *no popery, the old good King!* Te vergeefs trachtte Russell's vader, de hertog van Bedford, destijds lord-luitenant van Ierland (1807), de regeering te bewegen, dat zij aan het parlement zou voorstellen, ten minste militaire betrekkingen en het ambt van sheriff voor de Katholieken toegankelijk te stellen, — *no popery*

the old good King! was het vaststaand referein in het paleis en op de straten. Ook de hoop, die de partij van den vooruitgang op den erfgenaam der kroon gevestigd had, bleek ten slotte ijdel te zijn. Wel had George IV als prins van Wales openlijk de partij gekozen voor de hervormingsgezinde Whigs en verklaard, dat hij met "hen zou drijven en zinken," doch toen de lichtzinnige, gedemoraliseerde vorst in 1811 het regentschap aanvaardde in de plaats van zijn tot krankzinnigheid vervallen vader, verzaakte hij zijne vrienden, en wierp zich geheel in de armen van het Tory-ministerie Castlereagh.

Zoo stond Engeland na de napoleontische oorlogen fierder en schijnbaar sterker dan ooit op de grondslagen zijner oude staatsregeling. Maar het was ook niet veel meer dan schijn. De finantiën des lands verkeerden in een reddeloozen toestand. Tusschen de jaren 1809 en 1815 hadden de uitgaven niet minder dan 630,800,000 pond sterling en dus ruim 90 millioen pond 's jaars bedragen, de nationale schuld was tot een bedrag van ruim 165,000,000 pond gestegen, terwijl drie en twintig en een kwart millioen pond jaarlijks alleen voor de renten dezer som vereischt werden. Groote leeningen moesten gesloten worden, de belastingen werden verhoogd, en terwijl de waarde van het geld verminderde en tevens de prijs der levensbehoefden steeg, was de toestand der lagere standen zoo ongunstig, dat het gebrek en de ellende alom hand over hand toenamen. De handelscrisis, die in 1816 op de overdreven productie van 1814, toen het vasteland weer geopend werd, volgde, deed den algemeenen nood op schrikbarende wijze klimmen. De hooge prijs der levensmiddelen ging nu gepaard met gebrek aan arbeid. Hierbij kwam dat het aantal ledige handen na den oorlog in geen geringe mate toegenomen was. Terwijl de fabrieken meer dan honderdduizend werklieden minder bezig hielden, deden omstreeks driehonderdduizend ontslagen soldaten en matrozen de massa aangroeien van hen, die wel werken konden,

maar geen arbeid vonden, en die zich in de groote steden tot hongerige hoopen vereenigden of door het land zwierven. Natuurlijk vonden demagogen als Cobbet en Henry Hunt onder deze omstandigheden een gretig gehoor bij het lijdende volk. In staatkundige en openbare vergaderingen verkondigden zij dat eene radicale hervorming van het staatsbestuur dringend noodzakelijk was. Algemeen stemrecht en éénjarige parlementen waren naar hun oordeel de eenige redmiddelen. De regeering had, zeiden zij, gedurende den oorlog de schatten van het land roekeloos verspild, om er zich zelve en hare aanhangers mede te verrijken; op beterschap was bij de bestaande orde van zaken niet te rekenen; de groote heeren trokken uit de staatskas aanzienlijke jaargelden, zonder iets daarvoor te doen, en genoten eveneens zware pensioenen voor diensten die zij nooit bewezen hadden; de burgerman was van dit alles het slachtoffer — en zoo vervolgens. De gevolgen konden niet achterwege blijven. Op het platte land werden allerlei daden van geweld gepleegd, brandbrieven waren op vele plaatsen aan de orde van den dag, oproerige menigten kwamen zelfs te Londen bijeen en konden slechts met geweld uiteengejaagd worden, waarbij de wet op de meest strenge wijze toegepast werd en velen hunner het leven lieten op het schavot. De regeering scheen hare oogen voor den toestand opzettelijk te sluiten, en toen de prins-regent, in 1817, de zittingen van het parlement met eene zeer optimistische troonrede opende, werd hij bij zijn terugkeer uit het parlamentsgebouw door het grauw der hoofdstad vervolgd; de glazen van zijn rijtuig werden met steenen ingeworpen en met luide kreten werd hij beticht, onvatbaar en ongevoelig te zijn voor de bittere ellende waaronder het volk gebukt ging. Het huis der Lords verwierp met eene verpletterende meerderheid een voorstel van lord Grey om een onderzoek in te stellen naar den toestand des lands en de regeering vergenoegde zich met een voorstel in te dienen om de *Habeas corpus acte* te schorsen, omdat de burgerlijke over-

heid niet meer bij machte was de woelingen te onderdrukken.

Er behoorde inderdaad moed toe, om onder deze omstandigheden den handschoen voor de volkszaak op te nemen. Trouwens aan moed heeft het Russell nooit ontbroken. Als afstammeling der oude aristocratische Whigs had hij een afkeer van alle demagogie, en het geroep van Hunt en de zijnen om algemeen stemrecht was ook in zijn oog eene verloochening van Englands historische toestanden, die den ondergang van alle ware vrijheid na zich sleepen zou; maar hij zag tevens zeer wel in, dat de nieuwe tijd aan Engeland nieuwe eischen stelde, en dat de regeering tegenover den algemeenen nood nog iets anders te doen had dan eenvoudig de *Habeas-corpus-acte* in te trekken. Met klem sprak hij tegen den voorgestelden maatregel, en al noodzaakte hem zijne zwakke gezondheid, zich aan de afmattende werkzaamheden van het parlement te onttrekken, toch verklaarde hij "dat zijn kwijnend lichaam hem niet kon terughouden om, vóór hij het parlement verliet, ten ernstigste protest aan te teekenen tegen een maatregel, die een der gevaarlijkste precedenten was, waartoe het huis kon overgaan," namelijk om door maatregelen van geweld de stem des volks te smoren en iederen wensch naar hervorming te onderdrukken. Toen hij zijn protest uitgesproken had, legde hij zijn mandaat neder, maar het daarop volgende jaar (1818) keerde hij als vertegenwoordiger voor Tavistock terug, en op 14 December 1819 hield hij in het parlement zijne eerste redevoering voor de parlementshervorming, en diende hij voor 't eerst de motie in, die hij twaalf jaren achtereen met onverzettelijke volharding ter tafel brengen zou. De gisting onder het volk, wel verre van te verminderen, had zich hoe langer zoo meer uitgebreid. Te vergeefs had de regeering haar dwangmiddelen tegen alle openbare bijeenkomsten in 1817 nog verscherpt door zes nieuwe knevel-bills. In de fabriek-districten hielden de arbeiders nachtelijke oefeningen in den wapenhandel; te Birmingham, dat in het parlement niet vertegenwoordigd was, werd door eene

menigte van 15,000 menschen sir Charles Wolseley "als afgevaardigde voor de wetgevende vergadering gekozen, met den last om zijne toelating als lid van het Lagerhuis te eischen;" te Blackburn kwam zelfs eene reformclub van vrouwen tot stand, terwijl eene volksvergadering te Manchester ten koste van 400 dooden door de huzaren uiteengejaagd moest worden. Onder deze omstandigheden diende Russell zijn voorstel in: "dat het huis verklaren zou dat het kiesrecht aan de oude, vervallen vlekken ontnomen en overgedragen zou worden aan eenige groote steden, wier bevolking minstens 15,000 zielen telde of aan grootere graafschappen; dat het de plicht van het parlement was, de corruptie bij de verkiezing zijner leden te onderzoeken en te voorkomen, weshalve hij voorstelde om aan het vlek Grampound het kiesrecht te ontnemen." De motie werd met algemeene teekenen van afkeuring ontvangen, en Russell stond vrij wel alleen tegenover het gansche conservatieve Engeland, zelfs tegenover de Whigs, naar wier oordeel iedere poging tot parlements-hervorming schadelijk was voor de belangen der partij. Russell was evenwel de man niet om in het belang zijner partij, of uit vrees voor den toorn der conservatieven of de toejuiching der demagogen, beginselen te verloochenen, van wier toepassing naar zijne overtuiging de rust en de welvaart des volks afhankelijk was. In Februari 1820 kwam hij derhalve met zijn voorstel terug, maar hij breidde het tevens uit en verlangde dat, behalve aan den *rotten borough* Grampound, ook aan Barnstable, Penrhijn en Camelford het kiesrecht zou worden ontnomen. Toen zijn voorstel ten tweede male verworpen werd, bracht hij met de onverzettelijkheid van een Cato in 1821 de motie andermaal ter tafel. De omstandigheden waren thans gunstiger; de reform-beweging breidde zich in het land gaandeweg uit, zoodat lord Castlereagh hem zelfs voorstelde het kiesrecht wel aan Grampound te laten behouden, maar het tevens uit te strekken over het geheele aangrenzende district. 't Was Russell evenwel te doen om de erkenning van het beginsel, dat de oude parlements-

privileges konden worden ingetrokken: daarom stond hij er op dat het kiesrecht aan Grampound ontnomen en in plaats daarvan aan Leeds verleend zou worden. 't Gelukte hem thans in het Lagerhuis de meerderheid voor zijne motie te winnen, en toen in het huis der Lords zijn voorstel gewijzigd werd en, in plaats van Leeds, het graafschap York met het recht van vertegenwoordiging, vroeger door Grampound uitgeoefend, begiftigd werd, nam hij dit vergelijk aan, omdat daarmede feitelijk het recht om oude parlaments-privilegiën te herzien erkend was.

Thans was de eerste stap gedaan. Maar het was nog niet veel meer dan een eerste stap. "Het verledene," zeide hij, "had zijne privileges verloren, het heden kwam op voor zijne onmiskenbare rechten. Het geheele parlement moest worden hervormd, de vertegenwoordiging moest aan de doode hand ontnomen, en gegeven worden aan de levende energie en industrie van het Engeland der 19^e eeuw, met zijne stoommachines en handelskantoren, met zijn rijkdom en zijn verstand." Maar het verledene was geenszins geneigd zoo gemakkelijk van zijne oude privileges afstand te doen! Jaar op jaar kwam hij met zijne resolutie om het parlement te hervormen terug, en jaar op jaar stuitte hij af op de verklaring van den hertog van Wellington, "dat de engelsche volksvertegenwoordiging zoo niet volmaakt, dan toch der volkomenheid nabij was." Met het woord en de pen waarschuwde hij tegen de systemen van stilstand, die op het vasteland de revoluties hadden doen ontstaan, en met klimmenden nadruk drong hij aan op eene gelijdelijke en trapsgewijze hervorming van het parlement. In 1823 werd door de inwoners van Yorkshire eene monsterpetitie van 380 voet lang en onderteekend door twee derden der bevolking bij het parlement ingediend; in eene rede van drie uur bepleitte Russell andermaal zijn jaarlijksch voorstel om de vertegenwoordiging met 100 leden uit de steden en de graafschappen te vermeerderen, . . . alles was vruchteloos. De heeren van het regeerings-

monopolie bleven volhouden, dat de engelsche staatsregeling volmaakt was. Ontmoedigd door zooveel tegenstand verklaarde Russell nu in 1826, dat hij voor 't laatst zijne motie ter tafel gebracht had. Niettemin bleef hij, op aandrang zijner vrienden, lid van het parlement, om voor de zegepraal van een niet minder groot beginsel te strijden.

In den toestand van verwarring waarin Engeland verkeerde, werd telkens het eene vraagstuk door het andere verdrongen. De gisting, die voortdurend in Ierland bleef bestaan, en door de werkzaamheid van O'Connell en de Katholieke unie in geen geringe mate aangewakkerd werd, maakte de volledige toepassing der godsdienstvrijheid tot een niet minder brandend vraagstuk dan de parlamentshervorming. In 1825 had sir Francis Burdett het plan van Pitt weer opgevat en een voorstel in het Lagerhuis ingediend, waarbij aan de Roomsche-Katholieken volkomen gelijkheid van alle burgerlijke rechten met alle overige onderdanen der kroon verleend werd, en bovendien fondsen uit de staatskas aangewezen zouden worden ten behoeve der iersche katholieke geselschapen. Niet 't minst door Russell's steun werd Burdett's bill in het Lagerhuis, ofschoon met eene geringe meerderheid, aangenomen. Ongelukkigerwijs trad alweer het Hoogerhuis tusschenbeide, onder aanvoering van den hertog van York. De prins verklaarde namelijk reeds vóór de bill in het Lagerhuis aangenomen was, in eene openbare zitting van het huis der Pairs, "dat de emancipatie der Katholieken niet alleen in strijd was met den eed door den koning bij zijne kroning afgelegd, maar ook met alle grondbeginselen der britsche constitutie, en dat, in welke positie ook, hij zoolang hij leefde, met Gods hulp, zich daartegen verzetten zou." Natuurlijk werd de bill door de lords verworpen. Op dit punt geslagen, waagde Russell nu in 1828 den aanval van eene zijde, waar hij vermoeden kon dat de traditioneele antipapistische neigingen van zijn volk hem minder belemmeringen in den weg leggen zouden. Hij diende het voorstel in om de *Test and Corporations acts*,

waarbij de dissenters van alle ambten en bedieningen waren uitgesloten, in te trekken. Wel voorzag het ministerie en de Tory-partij, dat, als men op dit punt toegaf, de eerste groote schrede tot de emancipatie der Katholieken gedaan was, wel was de oppositie, vooral van Peel en Palmerston, hevig, doch de invloed der beginselen die Russell voorstond, werd met den dag grooter, zoodat zijn ontwerp ten slotte met eene meerderheid van 40 stemmen aangenomen werd. De ministers hadden nu slechts te kiezen, zich te onderwerpen of af te treden; tot het laatste niet geneigd, verklaarde Peel dat het kabinet zich nederlegde bij de uitspraak der meerderheid, en het ontwerp in het huis der Pairs verdedigen zouden. Met hunne hulp, niet het minst door den krachtigen steun van Canning, werd het ten slotte ook door de edele Lords, na hevige oppositie, aangenomen.

Evenals de opheffing van het kiesrecht van Grampond een eerste stap was tot de parlementshervorming die later volgen zou, zoo was ook de intrekking der *Test-acts* slechts de voorbereiding tot eene volledige toepassing der godsdienstvrijheid. De Katholieken waren met dit besluit, hoe belangrijk ook om het beginsel, nog niet geholpen. De dood van Canning, die voor de emancipatie gunstig gestemd was, en het optreden van een ministerie met den conservatieven hertog van Wellington aan 't hoofd, wierp slechts nieuwe olie in het vuur. Wellington had nog in 1828 verklaard, dat de emancipatie de grootste ramp voor Engeland zijn zou, daarbij krachtig ondersteund door zijn ambtgenoot Peel, wiens groote talenten en staatkundige invloed hem bijzonder geducht maakten. De Ieren besloten nu tot het uiterste over te gaan. O'Connell, de leider der agitatie, hoewel als Katholiek, volgens de bestaande wetten, onbevoegd om in het parlement zitting te nemen, stelde zich te Clare verkiesbaar tegen over den Protestant Fitzgerald. Met de verpletterende meerderheid van 2057 tegen 982 stemmen behaalde hij de zege, verklarende

dat hij bij de volgende opening van het parlement zijne toelating tot het Lagerhuis eischen zou. Tevens bereidde men zich in Ierland tot een gewapend verzet tegen de regeering voor, terwijl de Protestanten op zelfverdediging bedacht waren, en alles de uitbarsting van een hevigen burgeroorlog op het ongelukkige eiland scheen te voorspellen. Onder zulke omstandigheden begreep Wellington dat verdere tegenstand misdadig worden zou, en besloot hij om eerst, ten einde den schijn van dwang te vermijden, eene wet voor te stellen tot opheffing der Katholieke Associatie, en daarna onmiddellijk de emancipatie der Katholieken tot regeeringsvoorstel te maken. Met verdubbelde woede brak de storm van het verontwaardigde Engeland los. Lord Eldon sprak onverholen zijne hoop uit, dat het volk in opstand komen zou tegen deze poging tot omverwerping van den godsdienst, de wet en de vrijheid des lands. De geestelijken der staatskerk schilderden met gloeiende welsprekendheid van de kansels de wreedheden der papisten in vroegere eeuwen. Het geheele rijk werd met opwindende tractaatjes en prenten overstroombd, en met oorverdoovend geweld weergalmde de lucht nog eens van den traditioneelen kreet: *de kerk is in gevaar! no popery, the old good king!*

Doch de stroom der nieuwe ideeën was reeds te machtig en het gevaar te dreigend. Het parlement deinsde terug voor een burgeroorlog die het onvermijdelijke gevolg van een verwerping der wet zijn zou, en zelfs het huis der Lords nam ten slotte de emancipatie-wet met eene meerderheid van 213 tegen 109 stemmen aan.¹

¹ Het voorstel werd door de regeering bij monde van Robert Peel ingediend met een zijner merkwaardigste en schitterendste redevoeringen. Na eene inleiding, waarin hij te kennen gaf dat de drang der omstandigheden een maatregel, waartegen hij en andere leden van het kabinet gestreden hadden, scheen te eischen, wilde men den vrede van het land handhaven ontwikkelde hij de vooruemens der regeering, om aan de Katholieken gelijke staatkundige rechten met hunne protestantsche medeburgers te verleenen.

Zoo was de eerste poging van Russell, om met de intrekking der *Test-acts* het groote beginsel der staatsrechtelijke gelijkheid van alle burgers zonder onderscheid in te voeren, door eene glansrijke overwinning gevolgd. Zou hij met zijne parlements hervorming even gelukkig zijn en zijn voorstel om aan den *pocket-borough* Gram-pound het kiesrecht te ontnemen, nu ook gevolgd worden door eene radicale parlements hervorming, gelijk de intrekking der *Test-acts* de voorlooper geweest was van de emancipatie der Katholieken? — De tijd moest het leeren, maar de teekenen der tijden waren alleszins gunstig. Men kon zich niet meer ontveinzen dat oud-Engeland waggelde op zijne grondslagen, nu het Torybewind zelve met de emancipatie-wet een wig gedreven had in het verouderde staatsgebouw. Niet ten onrechte had lord Lonsdale verklaard, dat hij geen ernstige bezwaren tegen de emancipatie der Katholieken gehad zou hebben, indien hij niet begrepen had, dat zij door eene hervorming van het parlement gevolgd zou worden. Het geloof mocht, naar het oordeel van den edelen lord, opgeofferd worden, indien slechts geen schennende hand aan

---

Slechts enkele beperkende maatregelen zouden nog blijven bestaan; bij voorbeeld de onbevoegdheid van een Rooms-Katholiek om het ambt te bekleeden van Groot-kanselier, Geheim-zegelbewaarder en Lord-luitenant van Ierland. Zij zouden evenmin eenig ambt bij de protestantsche hoogeschoolen kunnen bekleeden, of het collatie-recht uitoefenen bij de Anglikaansche kerk. Alle Katholieken, die een openbaar ambt aanvaardden, zouden ook een eed moeten afleggen, waarbij zij trouw beloofden aan het hoofd van den staat en verklaarden nooit iets te zullen ondernemen om de protestantsche staatskerk te ondermijnen. Bovendien werden enige beperkingen vastgesteld betreffende de titels door roomsch-katholieke geestelijken te voeren, alsmede aangaande de uitbreiding der kloosters en der jezuietengestichten. Ten einde ook den invloed der roomsche geestelijken bij de verkiezingen tegen te gaan, wilde men den census van twee tot tien pond voor de kiezers verhoogen, waardoor men zich verzekerd hield onder deze laatsten een meer onafhankelijke en rustige meerderheid te verkrijgen.

het heiligdom van het regeeringsmonopolie der aristocratie geslagen werd. Weinige jaren waren voldoende om de juistheid van zijn voorgevoel te rechtvaardigen, al zou daarbij ook blijken dat de lords hardnekkiger strijden zouden voor hunne privileges dan voor hun geloof. De bekeering van den hertog van Wellington en Robert Peel tot de emancipatie had een kreet van verbazing door het land en van toorn door de gelederen der Tories doen gaan. De grievendste beleedigingen werden beiden in het aangezicht geslingerd. De hertog van Cumberland verklaarde dat Wellington voortaan dood voor hem was, en de stroom van beleedigingen werd met zulk een kwistigen overloed over het hoofd van den held van Waterloo uitgestort, dat deze méende zijn grievendsten beleediger, graaf Winchelsea, tot een tweegevecht te moeten uitdagen. Belangrijker dan deze huiselijke twisten, die slechts bewezen dat zelfs edele lords onder sommige omstandigheden met opgestroopte mouwen loopen en eene zeldzame bedrevenheid ten toon spreiden in eene taal, die gewoonlijk gebezigd wordt door een stand van menschen, op wie zij met onverholen minachting plegen neer te zien, — belangrijker dan deze wederzijdsche wisseling van kogels en oorvijgen, was de omstandigheid, dat de emancipatie-wet eene scheuring deed ontstaan onder de Tories, zoodat het ministerie den grond onder de voeten voelde wegzinken. Daarbij kwam de dood van koning George IV, de val der legitimisten en de omwenteling van 1830 in Frankrijk. De daaruit voortvloeiende nawerking vermeerderde de gisting en ontevredenheid van het volk in Engeland, dat hoe langer zoo duidelijker inzag, dat slechts van een op andere wijze samengesteld parlement opheffing zijner grieven te wachten was, zoodat voor ieder die oogen had om te zien duidelijk was, dat het einde van de zestigjarige alleenheerschappij der Tories voor de deur stond. Slechts de hertog van Wellington scheen blind te zijn. Bij de verkiezingen voor het parlement, dat overeenkomstig 's lands gebruik bij den dood des konings ontbonden werd, was de parlaments-

hervorming alom de verkiezingsleus geweest, — toch verklaarde de hertog bij de opening van het nieuwe parlement, dat Englands staatsregeling volmaakt was en hij geen beter volksvertegenwoordiging kende. Deze naieve of opzettelijke verblinding was zelfs den Lords te machtig, en toen hij verwonderd vroeg: wat hij toch gezegd had waardoor de vergadering uit hare verhevene rust was opgeschrikt, antwoordde hem een zijner ambtgenooten: “Gij hebt den val van uw kabinet aangekondigd, zie daar alles.”

Weinige dagen daarna werd de voorspelling bewaarheid. De civiele lijst des konings gaf de oppositie aanleiding om aan het ministerie eene nederlaag te bezorgen; de Tory-heerschappij was daarmede ten einde, en de Whigs, onder lord Grey, werden nu tot het bestuur geroepen. Russell, die het eerst in het Lagerhuis den vinger gehouden had bij de wondeplekken der engelsche staatsregeling, en twaalf jaar achtereen met onverdroten ijver telkens weer dezelfde motie ter tafel gebracht had, werd natuurlijk door lord Grey opgenomen in een ministerie, dat in de eerste plaats geroepen was om het parlement te hervormen. Hij aanvaardde de betrekking van betaalmeeester van het leger, een ambt dat met 2000 pond bezoldigd werd, waaraan bijna geen werkzaamheden verbonden waren, en dat hem door lord Grey slechts was opgedragen, opdat Russell zich geheel aan het uitwerken eener wet op de hervorming der vertegenwoordiging zou kunnen wijden. Reeds den 1sten Maart 1831 leidde hij zijn wetsontwerp in het Lagerhuis in met eene redevoering, waarin hij te kennen gaf dat de ministers, hoewel overtuigd van de wenschelijkheid eener doortastende hervorming, gemeend hadden zich tusschen de beide uiterste partijen te moeten plaatsen. Vóór de hervorming pleitte, dat door de grondwet reeds bepaald was, dat geen onderdaan belasting zou betalen, waartoe hij niet door zijn vertegenwoordiger zijne toestemming gegeven had, terwijl de bestaande wijze van samenstelling van het Lagerhuis, ook om andere billijke redenen, aan

afkeuring onderhevig was. Met recht klaagde men over benoemingen uitsluitend door individuen gedaan, over de kostbaarheid eener verkiezing die even schandelijk als ongerijmd was. Het plan was dus om het recht van vertegenwoordiging te ontnemen aan alle plaatsen, waar een lid geen afgevaardigde was van de bevolking, maar eenvoudig een persoon of eene corporatie vertegenwoordigde; verder zouden sommige gemeenten, die in 't geheel geen lid naar het parlement zonden, dat recht verkrijgen en het kiesrecht uitgebreid worden over het geheele land. Werden deze maatregelen goedgekeurd, dan zou het aantal kiezers ongeveer met een half millioen vermeerderd en het aantal leden van het parlement met twee en zestig verminderd worden. Tot het invoeren van éénjarige parlementen en geheime stemming kon het kabinet evenwel voor het oogenblik niet besluiten.

De storm, die reeds door het parlamentsgebouw had geloeid bij de emancipatie-wet, werd nu een orkaan. Met ongekende hevigheid en verbittering streden de edelmogende heeren, thans niet meer voor hunne altaren, maar voor hunne zetels. Gedurende 40 lange zittingen, meestal tot diep in den nacht gerekt, werd het tweegevecht op leven en dood tusschen oud- en nieuw-Engeland met onverdroten volharding voortgezet. Al dien tijd week Russell geen oogenblik van zijn post; bijna iederen avond geroepen om de verbitterde uitvallen af te slaan, waarmee de Tories de belegerde vesting hoopten te redden, totdat ten slotte, bij de tweede lezing, Russell's ontwerp in het huis der Gemeenten — viel.

Eene crisis was nu gekomen. Het kabinet, geplaatst tusschen het dilemma om af te treden of tot eene parlamentsontbinding over te gaan, besloot tot het laatste. Te midden van onstuimige demonstraties van weerszijden, had de verkiezingsstrijd plaats, die eindigde met eene beslissende zegepraal der liberalen. Andermaal diende nu Russell zijn ontwerp in bij het nieuwe parlement; telkens moest hij zijn degen kruisen met Robert Peel,

zijn meerdere in bekwaamheid en zeggingskracht, doch tegen wien hij thans volkomen opgewassen was, omdat hij het recht en de billijkheid aan zijne zijde had. In het Lagerhuis bij derde lezing aangenomen met eene meerderheid van 103 stemmen, moest de wet nu nog de mokerslagen der Lords doorstaan. Wat te voorzien was geschiedde; in stemming gebracht, werd de tweede lezing door de lords met eene meerderheid van 41 stemmen verworpen. De opschudding hierdoor in het geheele land veroorzaakt was onbeschrijfelijk. Te Londen begaf zich de lord Major met den geheelen stedelijken raad, onderweg gevolgd door eene massa volks van meer dan vijftig duizend man sterk, naar het koninklijke paleis, om eene petitie aan de kroon in te dienen. De vensters van het hôtel van den hertog van Wellington en den markies van Bristol werden ingeworpen, het kasteel van den hertog van New-Castle in brand gestoken; te Bristol en Birmingham braken onlusten uit, die slechts na veel bloedvergieten gesmoord konden worden. Ten einde de gemoederen tot bedaren te brengen, verklaarde de koning, dat hij het meeste vertrouwen stelde in de ministers, en zelfs de oppositie, die geen kans zag zich eene meerderheid in het Lagerhuis te verschaffen, verzocht het ministerie niet af te treden. In December 1831 werd nu de wet ten derde male ingediend. Het Lagerhuis nam haar aan, maar met klimmende verwoedheid bleven de onverzettelijke lords hun standpunt handhaven. De graaf van Winchelsea verklaarde, "dat, zoo de wet aangenomen werd, hij niet langer zitting wilde nemen in het Huis, maar zich terugtrekken zou en de gelukkige dagen afwachten, die hem in staat zouden stellen de beleedigde wetten van zijn vaderland te wreken, door een minister die de constitutie wilde schenden, voor de Pairs ter verantwoording te roepen." Een amendement van lord Lyndhurst, waardoor de wet in haar hartader getroffen werd, verkreeg de meerderheid, waarop lord Grey onmiddellijk voorstelde de beraadslagingen te staken. De wensch

door de *Reform unions* reeds uitgesproken, dat de koning, ten einde den tegenstand van het Hoogerhuis te breken, een aantal nieuwe Pairs benoemen zou, werd nu door het kabinet aan koning Willem IV voorgelegd. De Tory-gezinde koning weigerde evenwel, nam het ontslag, door de ministers gevraagd, aan, en droeg de vorming van een nieuw kabinet eerst aan lord Lyndhurst, daarna aan Wellington, ten slotte aan Peel op. Intusschen durfde niemand hunner de taak aanvaarden, zoodat de koning wel genoodzaakt was de demissionaire ministers weer in zijn raad te roepen, die nu hunne portefeuilles behielden en onmiddellijk de Reformbill op nieuw bij het Hoogerhuis in discussie brachten. Ongeveer een honderdtal Pairs, waaronder ook de hertog van Wellington, verschenen bij de beraadslagingen niet in het Huis. Zij begrepen dat zij de voorgestelde hervorming niet meer verijdelen konden, zonder het land aan de grootste gevaren bloot te stellen, en wilden ten minste den schijn van consequentie redden door zich van de stemming te onthouden.

De overwinning was nu ontwijfelbaar, en na eenige weinig betekende wijzigingen werd Russell's Reform bill eindelijk, op 4 Juli 1832, met 106 tegen 32 stemmen aangenomen, en op 7 Juli door den koning onderteekend. De muren van Troje waren thans gevallen, het aantal kiezers werd met een millioen vermeerderd, en de naam van Russell was voor altijd verbonden aan een der schitterendste bladzijden uit de geschiedenis van het britsche parlement.

Wij kunnen uit den aard der zaak den verderen loop van dit langdurig en werkzaam leven niet even uitvoerig beschrijven als de eerste helft van Russell's staatkundige werkzaamheid. 't Is ook niet noodig. In 1832 had lord John het toppunt van zijn roem bereikt, en wat hij daarna als minister en leader der liberale partij verricht heeft, is zeker in menig opzicht van groote beteekenis geweest; doch over het geheel valt niet te ontkennen, dat hij als minister en vooral als pre-

mier niet beantwoord heeft aan de hoog gespannen verwachting, die men in 1832 van hem koesterde. Eene korte aanstipping van zijn verderen levensloop moge dus volstaan. Gedurende de twintig jaren die op de parlementshervorming volgden, was Russell's naam verbonden met al de lotgevallen der liberale partij. Bij de groote maatregelen, die gedurende dit in menig opzicht vruchtbare tijdperk van hervorming genomen werden, streed hij, 't zij als lid van een ministerie, 't zij als leader der liberale partij, in de eerste gelederen. De hervorming der gemeentebesturen, de iersche armenwet, de emancipatie der Israëlieten, de intrekking der korenwetten, de toepassing van het vrijhandelstelsel, de wet op de tienden in Ierland, ziedaar slechts eenige der maatregelen aangestipt, die te midden van den hevigsten tegenstand en onder eene gestadige afwisseling van Tory- en Whigministeries, door de partij van den vooruitgang werden doorgevoerd. Van 1830 tot 1835 was hij eerst lid van het ministerie Grey en daarna, toen lord Grey terugtrad, onder lord Melbourne werkzaam. De kennelijke zucht der Whigs om aan de rechtmatige eischen van Ierland, dat nog altijd gebukt ging onder de zware lasten der kerkelijke belasting te gemoet te komen, wekte den toorn der Tories en van de hofkringen op, zoodat koning Willem IV in 1835, toen lord Melbourne hem de plannen en voornemens van de regeering had voorgelegd, zijn eersten minister een briefje ter hand stelde, de mededeeling behelzende, "dat de vorst voortaan van den raad en de voorlichting van lord Melbourne en zijne ambtgenooten niet meer gediend wilde zijn." Peel, die destijds te Rome vertoefde, werd in allerijl ontboden, en de hervormingsmaatregelen der Whigs moesten voor een tijd afgebroken worden door het tusschenspel van een Tory-bewind. Eene motie door Russell ingediend, dat het Huis een onderzoek zou instellen omtrent de staatskerk in Ierland, werd met eene meerderheid van 30 stemmen aangenomen, en Peel was nu op zijn beurt genoodzaakt zijne plaats te

ruimen voor een nieuw Whig-ministerie, waarin Russell de portefeuille van binnenlandsche zaken op zich nam. Ondanks de oppositie der Tories onder de bekwame leiding van Peel, kon het ministerie zich van 1835 tot 1841 handhaven. De troonsbestijging der jeugdige koningin Victoria met hare bekende voorliefde voor lord Melbourne, versterkte de kracht der regeering in geen geringe mate, zoodat belangrijke wetten en hervormingen tot stand kwamen; wij noemen slechts de hervorming van het onderwijs en de wetgeving op het huwelijk der dissenters, die voortaan in hunne eigene kerkgebouwen of voor de burgerlijke overheid hunne echtverbintenissen zouden kunnen sluiten.

De beweging tegen de bestaande korenwetten en de steeds luider uitgesproken wensch om het oude, gebrekkige protectionisme te vervangen door het vrijhandelstelsel, deed de regeering in 1841 besluiten, een voorstel in te dienen om de tarieven te verlagen. Hevig in de beide Huizen bestreden, en ten slotte door het Lagerhuis verworpen, trad het ministerie af om de teugels van het bewind andermaal aan Robert Peel over te geven. Thans bleek evenwel dat de Tories zich vergist hadden, toen zij in Peel nog den ouden voorstander van het protectionistische stelsel meenden te bezitten. De beweging sinds 1840 door anti-cornlaw-ligue in het leven geroepen, had zich belangrijk uitgebreid, en Peel, zwichtende voor den drang der omstandigheden en van dwaling overtuigd, was groot en zelfverloochenend genoeg om openlijk te erkennen, dat hij van meening veranderd was en dat de afschaffing der korenwetten tot het programma van zijne regeering behooren zou. Ten opzichte van de noodzakelijkheid van dien maatregel waren de meeningen zoodwel der Tories als der Whigs verdeeld. In 1832 had lord Melbourne, hoofd van het eerste Whig-ministerie nog verklaard: "dat van al de onzinnige voorstellen, die gedurende zijne parlementaire loopbaan waren ingediend, het voorstel tot intrekking der korenwetten verreweg het onzinnigste was." In 1840 had ook Russell

nog gesproken en gestemd tegen eene motie der geavanceerden, om een onderzoek naar de korenwetten in te stellen. Doch de Manchester-beweging had hem tot nadenken gestemd. In een brief aan zijne kiezers te Londen verklaarde hij in 1845, "dat de korenwetten het bederf van den handel, de vloek van den landbouw, eene bron van bittere verdeeldheid tusschen de verschillende standen der maatschappij, en een bron van armoede, ziekte en misdaad waren." Als leader der Whigs waardeerde hij den zedelijken moed van Robert Peel, die zich andermaal den toorn zijner partij op den hals haalde nu hij, gesteund door de Whigs, tot wier gelederen hij voor goed scheen overgelopen te zijn, thans ook de beginselen der nieuwere staathuishoudkunde in Engeland ging toepassen. Toch was een zoo buitengewoon begaafde en zelfstandige persoonlijkheid als Peel waarlijk de man niet, om eenvoudig van rechts naar links over te loopen. Wel erkende hij met een zedelijken moed die de grootste bewondering verdient, dat hij van inzicht veranderd was, en drong hij in 't belang van Engeland met den grootsten nadruk op de intrekking der korenwetten aan, maar hij had zich toch zoo weinig in de armen der Whigs geworpen, dat bijna op denzelfden dag waarop in het Hoogerhuis de korenwetten werden aangenomen, door Russell in het huis der Gemeenten eene motie ingediend en door de meerderheid goedgekeurd werd, die hem noopte zijne portefeuille ter beschikking der kroon te stellen. 't Gold weer de rechtvaardiger toepassing van het beginsel der gelijkheid van alle burgers in Groot-Brittanië. Door de intrekking der *Test and Corporations-acts* en de daarop gevolgde emancipatie der Katholieken, was aan de dissenters en Katholieken wel het recht verleend om openbare ambten te bekleeden, maar ze bleven nog altijd gebukt gaan onder de lasten die de groote staatskerk hun oplegde. Vooral in Ierland met zijne 6,000,000 Katholieken en 800,000 Protestanten, sprong het ergerlijke en onbillijke der kerkelijke belasting sterk in het oog.

Terwijl de rijke kerkelijke inkomsten slechts dienden om aan de zonen der protestantsche lords eene schitterende bezoldiging te bezorgen, waarvoor zij hoegenaamd geen werk verrichtten, rees de vraag of de bezittingen der kerk niet veel nuttiger in het belang van het verarmde land besteed konden worden, indien de Anglikaansche kerk in Ierland gedeeltelijk afgeschaft en hare goederen gesecculariseerd werden. Doch de staatskerk rust in het conservatieve Engeland op stevige pijlers. In haar oorsprong is zij eene nationale, in haar aard eene aristocratische instelling. Iedere poging om kerk en staat geheel van elkander te scheiden, bleef vruchteloos. Om slechts iets te noemen alle dissenters waren uitgesloten van het behalen van een academischen graad te Cambridge of te Oxford, omdat zij de verklaring niet konden onderteekenen, dat zij zich vereenigden met de 39 artikelen der staatskerk. Een voorstel om de hoogeschoolen voor alle staatsburgers open te stellen, in 1837 door de liberale partij ingediend, had in geen geringe mate den toorn van het parlement opgewekt tegen een wetsontwerp, "waarbij Joden, Turken, ongelooften, Socinianen, menschen van iedere secte, in staat zouden gesteld zijn een academischen graad te behalen." Zelfs naar het oordeel van Peel was de wet bestemd "om aan Joden, ongelooften en atheïsten, aan menschen die eenigen godsdienst hadden, en aan diegenen die geen godsdienst hadden, het wettige recht te geven om toelating te eischen tot de engelsche hoogeschoolen." Na de afschaffing der *test-acts* en andere liberale maatregelen, gold het, volgens hem, nu te beslissen of men al of niet de staatskerk wenschte te behouden. En het behoud dier instelling, beweerde hij in goeden ernst, was wenschelijk voor de dissenters zelve, voor wie ze inderdaad "eene onwaardeerbare weldaad" was, daar ze hen tegen de vervolging van bijgeloof en dweepzucht vrijwaarde en hun eene verdraagzaamheid verzekerde, waarop zij anders hoop noch aanspraak koesteren konden."

Het klemmende van dit betoog werd evenwel door de Ieren

niet gevoeld. Zij zagen niet in waarom door hen zware lasten en tienden moesten worden opgebracht ten gerieve van een kerkgenootschap welks diensten door hen niet begeerd werden. Zoo bleef, ondanks de emancipatie-bill, het land voortdurend aan onrust en woeling ten prooi. Reeds in 1835 had Russell eene motie ingediend, dat het huis besluiten mocht het overschot der kerkelijke inkomsten te besteden aan de verbetering van het onderwijs en de opvoeding in Ierland. In het Lagerhuis aangenomen, was het eerste ministerie Peel afgetreden, doch het regeeringsvoorstel, daarna door het Whig-ministerie in overeenstemming met Russell's motie ingediend, werd door het Hoogerhuis verworpen, en de oude onbillijke toestanden bleven bestaan.

Was Peel sinds 1835 in zijne staathuishoudkundige denkbeelden door de *Anti-Cornlaw-ligue* tot de partij der Whigs bekeerd, ten opzichte der staatskerk was hij nog altijd dezelfde Tory gebleven. Zijn tweede ministerie zou dan ook op dezelfde klip als zijn eerste schipbreuk lijden. Op de voortdurende onrust in Ierland had Peel slechts geantwoord met de indiening van een nieuwen dwang-bill. Door Russell als leader der Whigs hevig bestreden, en door het huis verworpen werd, viel Peel in 1846 ten tweedemale op het kerkelijke vraagstuk, en werd de vorming van een nieuw ministerie aan Russell als premier opgedragen. — De zeven jaren waarin hij nu (1846—1852) de teugels van het bewind voerde, beantwoordden niet aan de verwachtingen die men koesterde. De onrustige tijd van 1848 en de daarop gevolgde reactie belemmerde in menig opzicht de ontwikkeling der liberale beginselen. De revolutie op het vasteland uitgebroken, oefende haar invloed ook uit aan de overzijde van het Kanaal. Te midden der gisting door het chartisme in Engeland en door de ontevreden en in Ierland opgewekt, kon Russell weinig of niets doen tot herstel van grieven, wier rechtmatigheid door hem zelven meer dan eens betoogd was. Wel wist hij, ten einde den nood der bevolking in Ierland te lenigen, de vertegen-

woordiging (1847) te bewegen, tien millioen pond uit de schatkist af te staan, maar voor doortastende hervormingen waren de omstandigheden niet gunstig. Het bedreigde gezag moest in de eerste plaats gehandhaafd worden, zoodat Russell zelfs genoodzaakt was, de *Habeas-corporis-acte* te schorsen, en zodoende zelf een maatregel te nemen, waartegen hij bij het begin zijner parlementaire loopbaan geprotesteerd had, "als het gevaarlijkste precedent waartoe eene regeering kan overgaan." Nauwelijks was de rust in Europa teruggekeerd, of hij werd in nieuwe moeilijkheden gewikkeld, eerst door den overmoed van het Vatikaan, daarna door den overmoed van zijn ambtgenoot lord Palmerston. De invoering eener nieuwe bisschoppelijke hierarchie in Groot-Brittannië kwetste het protestantsche gevoel der natie dermate, dat Russell zich genoodzaakt zag zijne *Ecclesiastical Titles Bill* in te dienen, die wel met groote meerderheid van stemmen aangenomen, maar nimmer toegepast is. Ernstiger, ook in de gevolgen, was zijn conflict met Palmerston, dien hij kort en goed zijn ontslag als minister van buitenlandsche zaken toezenden moest. 't Gold niets meer of minder dan het recht der kroon en de verantwoordelijkheid van het geheele ministerie voor de daden van den minister van buitenlandsche zaken. 't Is in Engeland het gebruik, dat alle depêches aan de gezanten bij de mogendheden eerst door het hoofd van het ministerie en daarna door de kroon gelezen en goedgekeurd worden. Herhaaldelijk had lord Palmerston als minister van buitenlandsche zaken zijne bevoegdheid in dit opzicht reeds overtreden. Hij gunde de koningin nauwelijks den tijd om zijne diplomatieke stukken vluchtig in te zien, en wat nog bedenkeijker was, meermalen veroorloofde hij zich de vrijheid om den tekst zijner depêches, nadat deze reeds door het ministerie vastgesteld en door de koningin goedgekeurd was, eigenmachtig te veranderen. Tot tweemaal toe, door Russell als hoofd van het ministerie, en door prins Albert uit naam der koningin deswege terecht gewezen, had de wat al te zelfstandige minister het over-

moedige hoofd gebogen, en plechtig verzekerd, dat hij zich in 't vervolg stipt aan zijn plicht zou houden. De misdadige staatsgreep van Lodewijk Napoleon in 1851, werd evenwel door Palmerston zoo hartelijk toegejuicht, dat hij zich niet bedwingen kon, maar in allerijl, buiten voorkennis der koningin en van den ministerraad, te Parijs liet weten, dat de regeering van hare Britsche Majesteit hare goedkeuring schonk aan de politiek der Tuileriën. Natuurlijk verwekte deze nieuwe aanmatiging van den overhaasten minister in hooge mate de ontevredenheid der koningin, die nu een memorandum aan Russell als hoofd van het bewind richtte, waarin zij de regeering aan hare plichten jegens de kroon herinnerde. Russell aarzelde thans geen oogenblik, maar deelde onverwijld aan Palmerston mede, dat hij zich genoodzaakt zag hem de portefeuille van buitenlandsche zaken te ontnemen. Een storm van verontwaardiging ging door de pers en door het geheele land. De bij uitstek populaire Palmerston werd, gelijk het heette, aan eene hofintrige, sommigen beweerden zelfs aan den drang der groote mogendheden op het vasteland opgeofferd, doch toen Russell bij de opening van het parlement de motieven van het kabinet blootlegde, en het memorandum der koningin voorlas, was Palmerston met al de onmiskensbare meerderheid zijner talenten, met al zijne gevatheid, zijne snaaksche kwinkslagen en snedige invallen niet in staat, zijne getrouwe bondgenooten, de lachers, te bewegen zijne partij te kiezen. Zijne nederlaag was zoo volkomen, dat Disraëli na afloop van het debat verklaarde: de politieke rol van Palmerston is voor goed afgespeeld!

Drie weken daarna — zoo wisselvallig is de fortuin op het gebied der politiek — schreef Palmerston aan zijn broeder: "Mijn waarde William, ik heb aan John Russell den bal teruggekaatst. Gepasseerden vrijdag, heb ik op mijne beurt, hem als minister ontslagen." Door een behendigen greep had Palmerston de ingediende wet op de hervorming van het krijgswezen zoodanig geamendeerd, dat het stelsel door de regeering voorgesteld uiteengerukt werd

en voor het ministerie niets anders overbleef dan af te treden. Gedurende negen maanden werd de leiding der zaken nu aan een Tory-bewind onder lord Derby en Mr. Disraëli toevertrouwd, dat op zijne beurt plaats maakte voor een coalitie-bewind, om straks, in 1855, vervangen te worden door een ministerie-Palmerston, waarin ook Russell voor koloniën plaats nam. Bij het einde van den Krim-oorlog als gevolmachtigde van Engeland tot het bijwonen der vredesonderhandelingen naar Parijs afgevaardigd, bevredigde Russell's houding het hof van St. James zoo weinig, dat hij zijn ontslag nam en zich terugtrok. Ook als minister van buitenlandsche zaken in het tweede ministerie-Palmerston (1859) was hij minder gelukkig. Het valt niet te miskennen dat Russell voor een goed deel medeplichtig is aan die diplomatie van inkt en pennen, van groote woorden, geweldige bedreigingen 'en niets beteekenende daden, die aan Englands buitenlandsche staatkunde geen al te gunstigen naam bezorgd heeft. De verwickelingen tusschen Duitschland en Denemarken, de poolische opstand en de oorlog in Italië, gaven hem gelegenheid om geheele stapels dreigende nota's te verzenden, die geen andere uitwerking hadden, dan dat zij Denen en Polen tot volhardend verzet prikkelden, in de ijdele hoop dat zij in Engeland een bondgenoot zouden vinden, die met betere dingen dan groote woorden en plechtige protesten helpen kon. Indien wij er nu nog bijvoegen dat hij, door de dubbelzinnige houding van Engeland tijdens den burgeroorlog in Amerika, aan Groot-Brittannië de vernederende Alabama-kwestie bezorgde, dan hebben we genoeg aangestipt om te doen gevoelen, dat Russell's kracht niet in de diplomatie, maar op het gebied van binnenlandsche hervormingen gezocht moest worden. Trouwens zoolang Palmerston aan het hoofd van 't bewind stond, was de binnenlandsche politiek bijzaak. Toen, bij Palmerston's overlijden in 1865, Russell andermaal als eerste minister optrad, liet hij door Gladstone, als kanselier der schatkist, een nieuw voorstel tot uitbreiding van

het kiesrecht indienen, doch door de vereenigde oppositie van de geavanceerde liberalen, voor wie Russell te weinig hervormde, en van de Tories, voor wie de wet van 1832 reeds meer dan genoeg was, werd de bill verworpen en het ministerie tot aftreden genoopt.

Russell's ministerieele loopbaan was nu geëindigd. Zijn hooge leeftijd noopte hem om meer naar den achtergrond te treden en aan een jonger geslacht, onder aanvoering van Gladstone, de taak op te dragen om als raadslieden der kroon de groote beginselen toe te passen, waarvoor hij reeds vijftig jaar lang gestreden had. Met den val van het Tory-bewind van lord Derby en Disraëli in 1868, trad, in plaats van Russell, de heer Gladstone als eerste minister op. Maar de oud-strijder had daarom de wapenrusting nog niet geheel afgelegd. In 1861, met den titel van graaf, tot Pair van Engeland benoemd, streed hij onverdroten op zijn post in het Hoogerhuis. De wet tot opheffing der staatskerk in Ierland, de agrarische wet, de wet op het lager onderwijs, in één woord, al de belangrijke hervormingen die daarna tot stand gekomen zijn, bepleitte de grijze Whig met jeugdige vuur voor de vierschaar der onverzettelijke lords.

Aan waardeering zijner groote verdiensten jegens het vaderland heeft het hem niet ontbroken. "Indien de staat" — 't is een woord van Disraëli, — "even als voor militaire verdiensten ook voor burgerdeugden kruisen en ridderorden verleende, dan zou de borst van lord John met kruisen, medaljes en ordeteekenen geheel bedekt zijn." In 1861 werd hij tot Pair van Engeland verheven, onder den titel van graaf Russell van Kingston-Russell, Dorsët en markies Amberley van Amberley in Gloucester-shire. Een jaar daarna ontving hij de ridderorde van den Kousenband, en in 1863 werd hij tot rector van de akademie te Aberdeen verkozen, nadat de gemeenteraad dier stad hem in 1859 reeds haar eereburgerschap had geschonken. In 1872 koos het

historisch genootschap hem tot opvolger van George Grote, en hield hij eene redevoering over de veranderingen ten goede, die de gedaante van Europa sinds den vrede van 1815 had ondergaan, waarbij hij de stelling ontwikkelde, dat de beoefening der christelijke liefde een veel beter middel is om de ellende van den oorlog uit te roeien dan het ingewikkelde raderwerk van conferenties en congressen. De hulde hem toegebracht, was hem wel niet onverschillig, maar hij schreef toch geen hooger waarde aan al deze onderscheidingen toe dan ze verdienden. In Pitt's jongensjaren duwde zijn oudste broeder, in eene vlaag van kinderlijke ijdelheid, den toekomstigen beroemden staatsman toe: "Gij wordt toch nooit graaf van Chattam." Pitt antwoordde: "En gij wordt toch nooit William Pitt." Indien de hertog van Bedford zich eveneens op zijne rechten als eerstgeborene tegenover Russell verhoogvaardigd had, dan zou lord John hem gerust 't zelfde antwoord hebben kunnen geven. Niet graaf Russell van Kingston, Dorset enz. maar lord John is de groote historische figuur uit de geschiedenis van Engeland in de eerste helft der 19de eeuw, en indien hij niet ten gerieve zijner familie zich den Pairs-titel had laten welgevallen, dan zou hij, even als Pitt, Robert Peel en Richard Cobden, altijd John Russell gebleven zijn.

De laatste jaren van zijn leven wijdde hij aan zijn huisgezin en aan letterkundige verpoozingen. Dat hij evenwel den strijd der partijen en de gebeurtenissen op het vasteland niet uit het oog verloor, bewees onder anderen zijn geschrift ter verdediging van de Pruisische regeering in haar strijd tegen de aanmatigheden van het Vatikaan. Maar hij gevoelde toch dat zijn leven voltooid, zijne stoutste wenschen verwezenlijkt waren, "dat hij als een politieke Simeon in vrede kon heengaan: *to rest and be thankful.*" Onbemiddeld, en ook door zijne beide huwelijken, eerst met de weduwe van lord Ribblesdale, daarna, in 1844, met eene dochter van lord Minto, niet met rijkdom bevoorrecht, was

hij, ondanks zijne eenvoudige levenswijze, telkens met schulden bezwaard, doch zijn oudste broeder Francis, zevende hertog van Bedford kwam hem telkens op de meest kiesche wijze ter hulp. In 1861 vermaakte de hertog, bij zijn overlijden, aan Russell een gedeelte zijner bezittingen in Dorset, zoodat lord John daardoor in staat gesteld was om in Richmond-park overeenkomstig zijn rang als graaf Russell en Pair van Engeland te leven.

Russell heeft zich nooit kunnen verheugen in zulk eene groote populariteit als aan Palmerston te beurt viel. Zelfs voor de Engelschen was lord John te veel Engelschman, te stijf en te stroef. Bovendien deed hij geen de minste moeite om de volksgunst te winnen. Voor diplomaat was lord John niet in de wieg gelegd. Hij was te nauwgezet en te eerlijk om in 't schemerdonker plannen te smeden en langs allerlei sluip- en kronkelgangen zijn doel te bereiken. "Indien Russell" — 't is weer een woord van Disraëli — "deel genomen had aan het buskruitverraad, dan zou hij op klaarlichten dag met een vat kruit onder den arm en eene brandende lont in de hand door de straten van Londen gegaan zijn." Maar al genoot Russell bij zijne tijdgenooten niet de populariteit van een Palmerston, daartegenover staat dat zijn naam voor altijd verbonden is aan de belangrijke hervormingen die oud-Engelands staatsregeling in overeenstemming hebben gebracht met de behoeften van den nieuweren tijd, en aldus een keerpunt geworden zijn in de geschiedenis van het engelsche volksleven.

In de Westminster-abdij, het Pantheon van Englands groote mannen, rust thans, en volkomen te recht, ook het stoffelijk overschot van Russell. Hij vindt daar onder de onsterfelijken velen die zijne meerderen in gaven en talenten geweest zijn, maar slechts weinigen die hem in rustelooze werkzaamheid, in belangelooze toewijding, in offervaardige beginseltrouw hebben overtroffen.

FREILIGRATH

FERDINAND FREILIGRATH.

In het jaar 1867, toen de pruisische regeering aan verscheiden generaals, officieren en ministers belooningen schonk voor hun in den oorlog van 1866 betoonde dapperheid en vaderlandsliefde, werd in de "Gartenlaube", onder het opschrift: "Auch eine Dotation", een beroep gedaan op Duitschlands belangstelling in het lot van een man, die, als dichter en patriot bij het volk hooggeacht, sinds 1851 om politieke redenen uit zijn vaderland verbannen was en met vrouw en kinderen in Engeland verblijf hield.

"Ruf ihn zurück!" zoo schreef Emil Rittershaus in een van geestdrift en liefde gloeiend lied.

"Ruf ihn zurück, der lang an Babels Bächen
In stummen Leid gerungen und geschafft!
Ruf ihn zurück, eh' ihm die Jahre brechen
Die ungebeugte, frische Manneskraft!
Er hat gebaut dir hohe Liederdome,
Sein ganzes Leben galt dir einzig nur!
O ruf ihn heim vom gelben Themsestrome,
Bau ihm ein Hütchen auf der deutschen Flur.

Gieb endlich Ruh' dem alten Ruhelosen!
 Nicht sei sein Grab dereinst am fremden Strand!
 O, sicht zum Lorbeer nun des Glückes Rosen
 Ums Haupt des Dichters, deutsches Vaterland!"

Velen in het duitsche vaderland hebben naar die stem geluisterd en zich niet ondankbaar betoond. Ze hebben antwoord gegeven, een zeer bevredigend en welsprekend antwoord zelfs. Doch zij hebben het niet bij woorden gelaten, ook kunne daden hebben gesproken. Ten volle bleek, dat de man, ten wiens bate de oproeping gedaan werd, niet vergeten was, maar nog de liefde bezat van duizende zonen zijns volks. Zelfs de in Amerika en elders vertoevende Duitschers lieten zich niet wachten, en offerden bereidwillig van het hunne. Zestig duizend thaler, saamgevloeid uit de beurzen van rijken en armen, van menschen uit allerlei rangen en standen der maatschappij, werden in betrekkelijk korten tijd bijeengebracht en geschonken aan den balling, wiens rust door dit kapitaal was verzekerd, en die van nu af een onbekommerde toekomst kon tegengaan. Den 21sten Juni 1868 verlaat hij dan ook met vrouw en kinderen het gastvrije Albion, zijn tweede vaderland, en betreedt spoedig daarop den dierbaren geboortegrond, waar hij door zijn talrijke, opgewonden vrienden met hartelijke eerbewijzen ontvangen, met jubelende Hoch's!, met lauwerkransen, feestdronken en maaltijden begroet wordt.

De man, van wien hier sprake is, die met dankbare blijdschap en met tranen van erkentelijkheid in de oogen, nu hier dan daar, deze hulde ontving, en die bij een dezer gelegenheden het tot berstens toe volle gemoed ontlastte in zijn:

"Dank euch, ihr Lieben, Guten, Treuen!
 Ihr ohne Falsch und ohne Wank!
 Ihr alten Freunde und ihr neuen!
 Dank euch, aus vollem Herzen Dank!"

Und ihr, wie Rosen anzuschauen
 Beim Männervolk, dem bärt'gen, rauhen,
 Westphalens Mädchen ihr und Frauen, —
 Euch allen Dank und aber Dank!"¹

die man was Ferdinand Freiligrath.

Ferdinand Freiligrath werd den 17^{den} Juni 1810 te Detmold geboren, waar hij zijn eerste levensjaren doorbracht. Hier ontving hij zijn eerste onderricht, hier bezocht hij later het gymnasium, dat hij evenwel op vijftienjarigen leeftijd reeds moest verlaten. In 1825 toch zag hij zich genoodzaakt zijn vaderstad met Soest te verwisselen, waar hij op het kantoor van zijn oom tot koopman zou worden opgeleid. Want al was zijn zin meer op de studie gericht, de omstandigheden, waarin zijn vader verkeerde, lieten hem niet toe dien zin te bevredigen. Hij bleef er eenige jaren werkzaam en vertrok toen naar Amsterdam, welke stad hij in 1836 weer verliet. Te midden van zijn vrij drukke bezigheden was zijn liefde voor de poëzie niet uitgedoofd, maar veeleer toenomen, zoodat hij zijn vrije uren geheel aan de beoefening der dichtkunst wijdde, terwijl zijn dichterlijk talent niet weinig ontwikkeld werd door wat hij in Neerland's hoofdstad zag en ondervond. Drie jaren na zijn vertrek uit ons land roept hij dan ook, op aanraden van sommige zijner vrienden, aangemoedigd door den opgang, dien zijn gedichten allerwege maakten, en gedreven door de zucht om zich met zijn gansche persoon aan de beoefening der letteren te geven, aan het koopmansvak een vaarwel toe, en houdt zich van dat oogenblik alleen met belletristische studiën bezig. Unkel, aan den Rijn, wordt van nu af zijn woonplaats. Hij leert er zijn aanstaande vrouw kennen, Ida Melos,

¹ "Neueres und Neuestes": *Im Teutoburger Walde*. Bielefeld und Detmold. 18/20. Juli 1869.

een fijn beschaafde en ontwikkelde dame, met wie hij twee jaren later, 1841, in het huwelijk treedt. In den eersten tijd van zijn huwelijksleven kiest hij Darmstadt tot verblijf, later, als hij door den invloed van von Radowitz en Humboldt, van wege Pruisens koning, Frederik Wilhelm IV, een jaarlijksche toelage van driehonderd thaler ontvangt — wat hem in de meer of min bekrompen omstandigheden, waarin hij verkeert, zeer te stade komt, — verruilt hij Darmstadt met St. Goar en vestigt zich hier metterwoon. Hij slijt er, dikwijls in gezelschap van andere beroemde mannen, als Geitel, Hoffmann von Fallersleben, Hackländer, eenige gelukkige, kalme en aangename jaren, tot in 1844 de onrustige dagen — zijn “Sturm und Drangperiode” — aanbrenken. Dit jaar, waarin hij zich verplicht acht voor het door zijn vorst hem geschonken jaargeld te bedanken, is tevens de aanvang van zijn politieke werkzaamheid. Weldra, wanneer zijn stem wat al teforsch voor vrijheid en recht, en tegen bestaande misbruiken heeft geklonken, acht hij het geraden Duitschland te verlaten. Hij neemt eerst de wijk naar België, dan naar Zwitserland, eindelijk naar Londen, waar hij als correspondent van een bankiershuis optreedt en zoo in het onderhoud van zich en zijn gezin voorziet, terwijl zijn vrouw door les geven en vertalen de niet zeer groote inkomsten tracht te vermeerderen. Zijn oog blijft echter gericht op en zijn hart warm kloppen voor zijn vaderland. Ook blijven van uit den vreemde zijn liederen weerklinken. Dan komt de revolutie van 1848, en Engeland houdt hem niet meer. De omwenteling drijft hem naar het vaderland terug.

“Wir treten in die Reiseschuh’,
 Wir brechen auf schon heute!
 Nun, hell’ge Freiheit, tröste du
 Die Mütter und die Bräute!
 Nun tröste Weib, und tröste Kind,
 Die Wittwen und die Waisen —

Wie derer, die gefallen sind,
So unsre, will's das Eisen!"¹

Zoo zingt hij 25 Maart 1848, en weldra geeft hij gevolg aan zijn voornemen. Hij verlaat Londen en gaat naar Dusseldorf, neemt er ijverig deel aan de beweging der democratische partij, ja! haalt er zich spoedig door een zijner gedichten: "Die Todten an die Lebenden", een vervolging op den hals, die echter met zijn vrijspraak eindigt. Dan gaat hij naar Keulen en wordt mede-redacteur van de "Neue Rheinische Zeitung", wier uitgave evenwel spoedig van overheidswege verboden wordt. (Mei 1849.) Hij geeft haar zijn afscheidsgroet meê en roept zijn "Ade!" haar na:

"Nun Ade — doch nicht für immer Adel
Denn sie tödten den Geist nicht, ihr Brüder!
Bald richt' ich mich rassend in die Höh',
Bald keh'r ich reisiger wieder!"²

Na een vergeefsche poging om zich in ons land tegen eventuele vervolgingen te vrijwaren, vestigt Freiligrath; op de grenzen teruggewezen, zich andermaal te Dusseldorf, en maakt er zijne "Neuere Politische und Soziale Gedichte" voor den druk gereed. Hij blijft er tot Mei 1851. Dan, in zijn veiligheid wederom bedreigd, neemt hij voor den tweeden keer de wijk naar Londen, waar hij, na veel tobbens en zwoegens, zijn ouden arbeid op een kantoor hervat. In het jaar 1868 ziet hem het vaderland terug, en telt eerst Canstatt, dan Stuttgart, later weer Canstatt, hem onder haar burgers. In de laatste stad brengt hij het einde van zijn leven door; hier hervindt hij zijn kalmte; hier geniet hij

¹ "Neuere Politische und Soziale Gedichte", Berlin. *Lied der Amnestirten im Auslande.*

² Aldaar: *Abschiedswort der Neuen Rheinischen Zeitung*, 9 Mei 1849.

zijn *otium cum dignitate*, door zijn vrienden hem bereid. Hier sterft hij, hier ligt hij begraven:

„Auf deutscher Erde schlief der Dichter ein;
Im Vaterland ist seine Ruhestätte.
. . . . .
. . . . .
Schlaf sanft! Im deutschen Herzen lebt Dein Bild,
Das Bild des Volkstribunen und Poeten.”¹

Zijn vrienden zagen hun wensch vervuld. Zijn graf is niet in den vreemde geweest. Onlangs, 21 Juni j.l., hebben zij er een gedenkteeken onthuld. Een nis van zandsteen, gedragen door corinthische pijlers en versierd met zinnebeeldige figuren, bevat 's dichters borstbeeld van metaal, dat op een hoog granieten voetstuk prijkt.

Niet altijd moge Freiligrath's weg over rozen zijn gegaan, als dichter heeft hij zich over zijn volk niet te beklagen gehad. Van zijn eerste optreden af is hij gevierd en bewonderd. Zelf heeft hij het erkend, en niet te veel gezegd, toen hij schreef:

„Geliebt su sein von seinem Volke,
O, herrlichstes Poetenziel!
Loos, das aus dunkler Wetterwolke
Herab auf meine Stirne fiel!”²

In dit opzicht althans is „der Dichtung Flamm” voor hem geen vloek, is de poëzie niet zijn „Nero” geweest. Spoedig, reeds kort na zijn eerste optreden, leerde men zijn groote gaven kennen, en met de kennis ging de waardeering zijner talenten, zijner oorspronkelijkheid gepaard. Mannen als Chamisso en Schwab namen zijne liederen op in de door hen geredigeerde „Deutsche

¹ Emil Rittershaus, *An Ferdinand Freiligrath*. „Gartenlaube”, 1876 No. 14.

² „Neucres und Neuestes”: *Im Teutoburger Walde*.

Musen-Almanach". Cotta plaatste de voorbrengselen van 's dichters pen in het door hem uitgegeven "Morgenblatt", en Eduard Duller stelde zijn medewerking voor de "Phoenix" op hoogen prijs. Verscheiden dagbladen eindelijk maakten hem, door plaatsing van zijn werk, bij het publiek verder bekend. "Seitdem Dieser zu singen angefangen, sind wir alle Spatzen. Nehmen Sie's mit, lesen Sie, und Sie werden, wie ich, auf immer von weiterer Verse-macherei geheilt sein," sprak Chamisso, de dichter van „Frauenliebe und Frauenleben", die toch zelf wel iets meer dan een verzenmaker was, tot Beta, bij het overreiken van Freiligrath's eersten bundel gedichten. Waaraan hij dien opgang te danken had, zullen we later zien. Dit is zeker, dat hij opgang maakte, dat hij gelezen werd en nog wordt.

Zeer gevoegelijk kunnen we in zijn gedichten, naar gelang van hun inhoud, drie perioden onderscheiden, die geheel in overeenstemming zijn met den toestand van 's dichters inwendig leven, waarvan zij de afschaduwing mogen heeten. We zouden de eerste de fantastische, de tweede, welke de liederen bevat door Freiligrath onder den titel: "Zwischen den Garben", uitgegeven, de idyllische; de derde, die tot het jaar 1851 loopt, de politieke kunnen noemen. Wel zwijgt de dichter na gemeld jaar niet geheel, doch wat hij ons biedt is van zoo verschillenden inhoud, dat het moeilijk onder een bepaalde rubriek te brengen zou zijn. De meeste gedichten der verzameling, die tot opschrift draagt "Neueres und Neuestes", 1852—1870, zijn gelegenheidsgedichten en worden nader gekarakteriseerd door de omschrijving, welke de dichter zelf er van geeft bij de opgave der door hem behandelde onderwerpen: "Ernst und Scherz". "Haus und Welt". "Heimath und Fremde". "Krieg und Frieden". "Gelegentliches". Wij zouden een en ander "Nachklänge" willen noemen. Voor 't overige heeft Freiligrath zijn volk bekend gemaakt met tal van voortbrengselen uit den vreemde, van Fransche, Engelsche, Amerikaansche en

Italiaansche schrijvers. Zoo hebben Victor Hugo, de Lamartine, Barbier, Dupont, de Musset, Reboul, Ronsard, Shakespeare, Moore, Macaulay, Sidney, Drummond, Elliot, Lamb, Scott, Hood, Felicia Hemans, Longfellow, Tennyson, Manzoni en anderen, in hem meestal een gelukkigen, smaakvollen en getrouwen vertolker gevonden. Ja, hij heeft hier en daar, door zijn meesterschap over vorm en taal, de waarde van sommige hunner producten verhoogd.

Freiligrath bezat van nature een zeer levendige fantasie, gelijk vooral uit zijn eerste gedichten blijkt. Die verbeelding voelde zich voornamelijk aangetrokken door het vreemde en ongewone, door het groote en grootsche, 't welk ze in de natuur of het menschenleven ontmoette. Het liefst en het meest verwijft de dichter in vreemde landen, onder vreemde volken, in de woestijn en op de zee, in tropische gewesten, onder de wilde negerstammen van Amerika, in het woud en aan het strand. En hij weet zich in de toestanden, welke hij beschrijft, zoo te verplaatsen, dat we schier altijd den indruk krijgen, met berichten van een ooggetuige te doen te hebben. Vandaar de frisheid en levendigheid, die in zijn gedichten ons treffen, maar vandaar ook de bezieling en de gloed, waarvan ze tintelen. Vandaar tevens de opgang, die zijn liederen in den tijd der "Weltschmerzpoësie", door Heine uitgevonden en door diens naäpers in het leven gehouden, maakten. Een nieuwe wereld wist hij te ontsluiten voor allen, die van de heerschende richting in de poëzie overvoldaan en met de toestanden in het eigen vaderland tamelijk ontevreden waren. Reeds vroeg was die fantasie in hem gevoed, nu eens door lectuur van zeer verschillenden aard, dan weder door voorvallen uit het leven, door het zien van voortbrengselen uit den vreemde, door verhalen van zeevaarders of door de natuur zelve.

De oude prentbijbel in het huis zijner ouders, de vriend uit zijne kinderjaren, de bruine foliant, zoo dikwijls door de moe-

derhand voor hem geopend, verplaatst hem in de landen van het Oosten, ontsluit voor hem de poorten eener vreemde wereld, brengt hem in gezelschap der patriarchen, doet hem met Mozes den Nebo beklimmen, of bij de herders met hunne kudden verwijlen:

“Du Freund aus Kindertagen,
Du brauner Foliant,
Oft für mich aufgeschlagen
Von meiner Lieben Hand;

. . . . .
Dir Dank! durch dich begrüßte
Mein Aug' eine fremde Welt,
Sah' Palm, Kameel und Wüste
Und Hirt und Hirtenzelt!”¹

Een paardrijderstroep, die, toen hij nog knaap was, het kleine stadje zijner inwoning binnenrijdt, een troep fantastische gestalten, met een neger voorop, een meisje van zeven jaar en mannen en vrouwen in het gevolg, allen te paard gezeten, allen gekleed in prachtige costumes, doen hem zijn werk voor de school, zijn grieksche verba op *mi*, zijn Odyssee, alles, ja! alles vergeten, en eerst dan is hij voldaan, als hij ter neder zit in den circus, waar “die Wunder altes Land”, voorheen slechts uit boeken hem bekend, als voor zijne oogen getooverd worden.²

Het ijslandsch mos, dat hij tot herstel zijner gezondheid drinken moet, voert hem in zijn gedachten naar het schilderachtig schoone eiland met zijn Geiser en vuurspuwende bergen, met zijn sneeuwvlakten en heldere nachten, en legt hem den wensch op de lippen, dat eens zijn leven dit eiland gelijken moge:

“Ha! wenn dieser Insel Pflanzen
Mir den Lebensbecher reichen,

¹ “Vermischte Gedichte”: *Die Bilderbibel*.

² Aldaar: *Landrinette*.

Mög' ich dann in meinem ganzen
Leben dieser Insel gleichen!

Feuer lod're, Feuer zucke
Durch mich hin mit wildem Kochen;
Selbst der Schnee, in dessen Schmucke
Einst mein Haupt prangt, sei durchbrochen

Von der Flamme, die von innen
Mich verzehrt: . . . . ."¹

Ja! hij weet van alles partij te trekken en schier niets ontgaat zijn scherpen blik. Maar hij weet ook, wat hij zelf ziet, te verbinden met wat hij van anderen leerde, en het op zijn eigenaardige, meestal schilderachtige en altijd dichterlijke wijze voor te stellen en ten tooneele te voeren.

Hij ziet een neger op schaatsen, en een vergelijking tusschen 's mans verleden en heden ligt voor de hand, een vergelijking van het land, waar het bloed des panters vergoten en de alligator met giftige pijlen getroffen wordt, waar uit den gebersten boomstam het gele gummi vloeit en het stof der aarde de hoofden als verguldt, met dat, waar rijp en sneeuw het hoofd slechts verzilveren. Keer terug, heet het ten slotte, keer terug naar uwe tenten, met het eerste schip het beste, zoodra de wateren des noordens van den winterboei zijn ontslagen.²

Het grieksche meisje, dat hij op de kermis ontmoet, voert hem in zijn verbeelding naar het land, waar de "Wohlgerüche der Levante wehn", en plaatst hem als 't ware midden in "die Düfte von des Ostens Lenzen."³

Elders weer, in Keulen's dom, worden zijn gedachten van het prachtige monument, aldaar ter eere van een gesneuvelden gene-

¹ "Tagebuchblätter": *Moos-Thee*. 1826.

² Aldaar: *Der Schlittschuhlaufende Neger*. 1833.

³ Aldaar: *Die Griechin auf der Messe*. 1833.

raal opgericht, geleid naar de plek, waar "der Kühnste der Mairatten" door zijn gezellen aan de aarde is toevertrouwd, en wiens graf in de wildernis door een leeuw, den vorst der woestijnen, bewaakt wordt.¹

Maar ook het woud doet zijn dichterlijke taal hem hooren, en werkt op zijn verbeelding:

"Waldesruhe, Waldeslust,
Bunte Märchenträume,
O, wie labt ihr meine Brust,
Lockt ihr meine Reime!"²

Holland's strand geeft hem zijn "Sandlied" in de pen, en het heldentijdvak van onze geschiedenis brengt hem in gezelschap der Geuzen, wien hij in zijn "Geusenwacht", "Wassergeuse", "Lieve Heere" een gedenkteeken sticht.

Het gezicht van de zee doet hem denken aan al wat op en in de zee is. En zoo brengt hij zijne lezers in aanraking met de slachtoffers, die op haar bodem rusten;³ met de levenden, die haar wateren doorklieven;⁴ met de gevaren die zij biedt;⁵ met de wonderen die zij bevat;⁶ met al wat zij heeft verzwolgen en nog verzwelgt;⁷ met schepen van allerlei soort;⁸ met producten van allerlei aard:

"Du reichst den Purpur mir: mein Lied ist das Gewand,
Auf dem er glühen soll; ich tauche mit der Hand
In deine Flut, mein Lied zu färben."⁹

zoo zingt hij, en een ander maal vraagt hij in "Einem Ziehenden":

" . . . . . O Rede: weht nicht auch
Der Dichtung Hauch

¹ "Vermischte Gedichte": *Zwei Feldherrngräber.*

² Aldaar: *Im Walde.*   ³ Aldaar: *Die Todten im Meere.*

⁴ "Balladen und Romanzen": *Piratenromanze.*

⁵ "Alexandriner": *Schiffbruch.*   ⁶ Aldaar: *An das Meer.*

⁷ "Vermischte Gedichte": *Geisterschau.*   ⁸ Aldaar: *Die Schiffe.*

⁹ "Alexandriner": *An das Meer.*

Aus diesen Wassern? Schimmern glüh'nd und frisch
Nicht Liederkronen auf der Flut Gezisch?

. . . . .
Aus jeder Welle, die am Schiff sich bricht,
Ersteht ein Held dir, klingt dir ein Gedicht."¹

Ja! zijn voorliefde voor wat ver en vreemd, voor wat groot en grootsch is, maakt hem soms zelfs onbillijk tegenover wat hijzelf bezit, tegenover eigen land en eigen omgeving. De laatste toch, meent hij, belemmeren hem in wat zijn lust en leven zou zijn, beletten hem zijn vleugelen te ontplooien in al hun breedte, en weten hem niet naar waarde te schatten, gelijk de nomaden in de wildernis, gelijk de Bedouinen dat zouden doen, de Bedouïn, die, op zijn ros gezeten, zelf een fantastisch gedicht is. Dezen, ja dezen zouden, 's avonds voor hunne tenten verzameld, aan zijne lippen hangen en hem bewonderen. Maar helaas!

"Ich irr' auf mitternächt'ger Küste,
Der Norden, ach! ist kalt und klug.
Ich wollt', ich säng' im Sand der Wüste,
Gelehnt an eines Hengates Bug."²

Onbillijk wordt hij tegenover de zegeningen der *Cultur*, "der Thoren Ruhm", gelijk hij haar gelieft te noemen.

"Bietet Trotz, ihr Tätowirten,
Eurer *Feindin*, der *Cultur*!
Knüpft die Stirnhaut von scalpirten
Weiszen an des Gürtels Schnur!"

Laat u niet bekeeren, zoo roept hij; slaat toornig uwen zendingen het boek uit de handen; zij willen u temmen, u verstandig, u fashionable maken, en ach! ze ontrooven u — — uwe "Tiefe, Frische, Kraft."³

¹ "Tagebuchblätter": *Einem Ziehenden*. 1835.

² "Tagebuchblätter": *Wär ich im Bann von Melka's Thoren*.

³ "Vermischte Gedichte": *Andubon*. 1833.

Die vreemde wereld is zijn *Gedankenreich*. Zij schier alleen spreekt tot zijn gemoed, en zelden zet hij den voet buiten haar. Zij vervult zijn hoofd en hart beide. Zelf weet hij het wel. Als de herfst gekomen is, zijn lente en zomer ongemerkt voor hem voorbijgegaan en blijkt het, dat hij "träumerisch die Monden verpaszt" heeft. "Verpaszt" en waar? Hij heeft op het strand gedwaald, en door bloed gewaad, met de zon tot gids en den Oceaan tot ros, in de woestijn geleefd en onder nomadenvorsten verkeerd; hij is met ridders en baronnen uitgetrokken ten oorlog, heeft met schepen de zeeën doorkliefd en gedroomd van een eeuwige lente, ja! van een eeuwige lente:

*Die Lenze sah ich wohl; doch den, der mich umgeben,
Ich liesz ihn achtlos fliehn! Ich träumte statt zu leben!
Die Schwalben sammeln sich!
Ja, wieder ist es Herbst; er klirrt um meine Klause;
Er rüttelt mich: "Wach auf! keh' ein im eignen Hause!
Du Sinnender, besinne dich!"*¹

Te vergeefs! alles te vergeefs! En op de beschuldiging, die hij zich op den hals haalt van altijd te wandelen als een man, die droomend door het leven gaat, die telkens weer de tulband op de zwarte haren zet en de kameelen bestijgt, die steeds op nieuw in Ammon's vlakten zijn tenten opslaat en wiens beker overloopt van den "Taumelmohn des Ostens"; op de vermaning, tot hem gericht, om eindelijk eens oor te hebben voor de stemmen van den eigen grond, en oog voor het lief en leed van eigen land en eigen volk, om eindelijk het Oosten te verwisselen met "des Abends Landen" heeft hij geen ander antwoord dan:

*"O, könnt' ich folgen eurem Rath!
Doch düster durch versengte Halme*

¹ "Alexandriner": *Im Herbst*. 1836.

Wall' ich der Wüste dürren Pfad: —
Wächst in der Wüste nicht die Palme?"¹

Maar hij *wil* ook uit zijn droomen niet gewekt worden, in 't minst niet. Want al maken ze hem soms bevreesd, een andermaal troosten ze hem, en daarom schrijft hij lachend des Spanjaards woord op zijn deur: "O, wecke Keiner mich, Ihr Kämmerer und ihr Wessire!"²

Een en ander hangt ten nauwste samen met zijn opvatting van poëzie. Poëzie, ja! wat is poëzie? Poëzie is, zoo heet het in een zijner gedichten, poëzie is het, den woudeik te beklimmen en, op hetzelfde oogenblik dat men, in zijn top gezeten, aan de ver verwijderde geliefde denkt, den blik te werpen in het nest eener tortel. Poëzie is het, op de schouders van een visscher zich te laten dragen in de golven der zee, en op die schouders een Odyssee te zingen, zoo dat de drager niet goed weet wat hij van zijn last denken moet. Een wilden rit te maken met z'n drieën of vieren, terwijl de manen van de paarden in de aanzichten vliegen. Het eerste geluid te vernemen van het hoefijzer op de steenen na een rit over een lange houten brug. In de schemering met een bootje langzaam midden door een haven te varen, "und es gestattet, dasz der Kahn sich schmiegt an irgend een gewaltig Schiff." Den neger des avonds in het touwwerk te zien schommelen, hem zijn lied in de avondkoelte te hooren zingen, en bij een blik op het zwarte gelaat, zich het wit zijner oogen als een star te zien tegenfonkeren. En — *last not least* — poëzie zou 't zijn, als "dies schwarze Rosz von Dänenzucht", woest steigerend, den dichter slingerde tegen de rots, zoodat plotseling een donkere nacht zijn blikken omfloersde, en donker bloed uit zijn voorhoofd stroomde, "und wenn alsdann . . .

¹ "Vermischte Gedichte": *Meine Stoffe*.

² Aldaar: *La vida es sueño*.

Das treue Thier, als klagt' es um sein Weh', Gesenkten Halses
auf ihn niedersäh', Und warm in sein erkaltend Antlitz schnöbe." ¹

Geen wonder, dat hij een dergelijke opvatting van poëzie de
fantasie vrij spel heeft, maar dan ook die verbeelding den dichter
gedichten ingeeft, die iemand de haren te berge doen rijzen;
gedichten, die, moge de vorm vaak meesterlijk, de taal gespierd,
de detailschildering gelukkig zijn, nimmer hierdoor alleen kunnen
vergoeden wat aan behagelijken inhoud ontbreekt. Wie in zulk
een stemming zijn Pegasus bestijgt, bestijgt het "Wüstenrosz",
den "Wildling", waarvan het heet in Freiligrath's eigen taal:

"Wie es geschrieben steht, so ist dein Wisern: Hal
Ausschlagend, das Gebisz verachtend, stehst du da;
Mit deinem losen Stirnhaar buhlet
Der Wind; dein Auge blitzt, und deine Flanke schäumt:" — ²

In zulk een stemming teekent hij den vorst van Dahomey,
wien een legerhoofd het van bloed druipend hoofd zijns vijands
op een gouden schaal aanbiedt, en die vervolgens met dat don-
kere Dschaggasbloed tot koning over het land der overwonnenen
gezalfd wordt. ³

In die stemming voert hij een slaaf ten tooneele, die den rijk-
dom zijns meesters verheerlijkt en zijn heer gelukkig noemt, om-
dat deze alles bezit wat hij maar kan wenschen: plantages,
slaven, paleizen, schepen, een beeldschoone creoolsche vrouw,
honden van 't edelste ras; een tafel, die prijkt met de fijnste
wijnen en kostbaarste spijzen, i. e. w., wien niets, neen niets ont-
breekt dan slechts ééne lekkernij:

"Doch ein Gericht, o Herr, fehlt dir, dein Mahl zu krönen,
Kein andres kommt ihm gleich an Wohlgeschmack; die Sehnen
Stärkt es; o zürne nicht! — ich meine *Menschenfleisch!*" ⁴ (Sic!)

¹ "Vermischte Gedichte": *Der Reiter*.

² "Alexandriner": *Der Alexandriner*.

³ Aldaar: *Afrikanische Huldigung*.

⁴ Aldaar: *Scipio*.

Elders wordt de doodstrijd der zondares Brunhilde ons in al zijn afzichtelijkheid gemaald. We zien de vorstin gebonden aan een wilden hengst door de legerplaats slepen, met uitgerekte leden en loshangend haar voortsleuren, terwijl het licht der wachtvuren haar met bloed bedekt gelaat beschijnt, en het kameel, waarop ze 's morgens nog reed, met hare hersenen bespat wordt. Ten slotte wordt een en ander een beeld van het oordeel, dat eens de aarde, "die bejahrte Sünderin", treffen zal, als de fiolen van Gods toorn er over worden uitgestort. ¹

Dan weder brengt hij ons in "ein öd' und trüb' Gemach", waarin het portret van een beeldschoon meisje tegenover of naast een doodkist, die het lijk van een jongeling bevat, dat tot het hoofd met een laken bedekt is. "Zurück!" roept de dichter op eens:

"Zurück das Leichentuch! — Siehst du in seiner Hand
Den blut'gen Dolch? — Sei Mann, entferne das Gewand! —
Sein Herz die Scheide dieses Dolches!
Einmal betrachte noch dies lächelnde Gesicht,
Und dann dies schmerzliche! — Nun komm! doch frage nicht:
Um solch ein Angesicht, o Gott, warum ein solches." ²

Verder noodigt hij ons uit, met hem den "Teekbaum" te beklimmen en getuige te zijn van het gevecht tusschen tijger en luipaard om het lijk van een door den eerste vermoorden blanke gevoerd, een verwoed gevecht, dat eindigt door de verschijning van een reusachtige slang, die alle drie "umstrickt, zermalmt — Tiger, Leoparden, Weizen." ³

't Is die zin voor het excentrieke, welke zeer sterk spreekt in "der Wassergeuse". Een vrouw in den bloei der jaren staat op Frieslands kust en staart in de zee, of ze ook een zeil ziet naderen. Eensklaps ligt voor haar voeten een afgehouden hand, die

¹ Aldaar: *Anno Domini . . . ?*

² Aldaar: *Henry*.

³ "Vermischte Gedichte": *Unter den Palmen*.

zij door den zegelring aan een der vingers als de hand van haar echtgenoot herkent. Na haar vol siddering opgenomen, en in heur sluier verborgen te hebben, verlaat ze in wanhoop het strand.¹

En nog sterker komt die zin voor wat afgrijselijk is uit in "Die seidne Schnur". Een grootvizier zwelgt in den aanblik van zijn geliefde, die aan zijn borst rust, en terwijl hij zoo zwelgt, komt eensklaps de Aga der eunuchen, Jussuf, de neger uit Darfur, hem de zijden koord overhandigen. Hij, op zoo wreede wijze in zijn liefdesdroom gestoord, slingert vloekend de koord van zich af, knoopt de haren der geliefde vast om zijn hals, grijpt zijn dolk, stoot hem in de borst der schoone, en . . . .

"Sie zuekt empor; sie will entfliehn;

Die Haare — sie erdrosseln ihn!

Um seinen Mund spielt gräßlich Lächeln,

Dampf durch's Gemach schallt Beider Röcheln."²

Afgrijselijk, niet waar? Maar erger nog, wat meer is, wansmaak wordt het, verregaande wansmaak, wanneer ten overvloed de vreeselijke belachelijk gemaakt wordt door platheid. Dan streeft de dichter zijn doel ganschelijk voorbij. Ik heb het oog op zijn: "Die Todten im Meere". Er is sprake van een door de zee verzwolgen slachtoffer. Het sluimert op den bodem der wateren. Geen bloem siert zijn graf. Wat nood! Het doet er niet toe! Ook bevochtigt geen "Thränenregen" zijn aangezicht. Wederom wat nood! Wat komt het er op aan! En waarom komt het er niet op aan? Omdat, ja, 't staat er. . . "Es ist ja nasz genug!"

Neen! 't bevreedt ons niet, dat de dichter soms zelf is teruggeschrikt voor de geesten, die hij zelf eerst bezwoer, dat

¹ "Balladen und Romanzen": *Der Wassergeuse*.

² Aldaar: *Die seidne Schnur*.

³ "Vermischte Gedichte": *Die Todten im Meere*.

nu en dan een: "Wende dich, du düstre Schaar, Denn es fasset mich Entsetzen!"¹ van zijn lippen gevloeid is. Niet geheel ten onrechte, ook met het oog op sommige latere gedichten van zijn hand, heeft Julian Schmidt Freiligrath een man van bloed en ijzer genoemd. Maar zeer ten onrechte schreef hij: "hij kan alles zeggen wat hij wil en zooals hij het wil, maar — hij heeft niets te zeggen. Hij heeft nooit in zijn eigen hart gezien, nooit met deelnemende opmerkzaamheid het hart der menschen doorzocht, hij heeft over 't geheel weinig zelf doorleefd."

Neen! we willen niet ondankbaar zijn, ook al mogen we het minder goede in Freiligrath's muze niet prijzen. 't Is toch aan diezelfde fantasie, dat we zijn schoonste produkten uit deze periode te danken hebben. Een dichter, die, als hij, in "der Blumen Rache" het abstracte concreet weet te maken, het onpersoonlijke te verpersoonlijken, heeft aanspraak op waardeering van zijn talent. Beweegt hij zich hier op een terrein, waarop we hem in dit tijdvak slechts hoogst zelden ontmoeten, hij heeft het gedaan met uitstekend gevolg. De wraak der bloemen ligt in de geur, die de bloemen verspreiden. Een meisje slaapt in een kamer. Op de tafel staat een vaas met bloemen, uit wier kelken in de nachtelijke stilte "geistergleiche Duftgebilde" zweven. Uit de roos een slanke vrouw, uit de monnikskap een ridder met een helm op het hoofd, uit de lelie een meisje als spinrag zoo dun, uit de narcis een knaap met sombere blikken. Zij omgeven het meisje, om zich te wreken op de vermetele hand, die de bloemen van den stengel rukte en aan verwelken en sterven prijs gaf.

"Wir verblühh, doch eh' wir sterben,
Mädchen! trifft dich unsre Rachel!"

De zon begroet 's morgens een lijk, 't is dat der maagd:

¹ Aldaar: *Geisterschau*.

“Eine welke Blume selber,
 Noeh die Wange sanft geröthet”
 Ruht sie bei den welken Schwestern —
 Blumenduft hat sie getödtet.”¹

't Gaat natuurlijk niet aan, in een kort bestek als dit al de schoonheden en gebreken van Freiligrath's gedichten uit deze periode in 't breede te ontvouwen. Met sommige er van maakten wij reeds kennis. Zeer begrijpelijk is het, dat niet aller waarde dezelfde is, en tevens, dat de verschillende smaak der lezers vaak tot een zeer verschillend oordeel zal leiden, daar wat den een behaagt niet altijd ook den ander zal bekoren. Onder de goedgelukte mogen, naast “Die Bilderbibel” — een eerezuil voor de moeder, opgericht door het kind, dat zich de vriendelijke dagen zijner jeugd in het geheugen terugroept — zeer zeker de liederen gerekend worden, die aan de natuur zijn ontleend en schilderingen bevatten van natuurtooneelen of natuurverschijnselen. Zoo “Gesicht des Reisenden”, “Mirage”, “An das Meer”, “Leviathan”, allen in statigen versmaat geschreven. Zoo inzonderheid “Löwenritt”, een gedicht, waardoor hij zijn naam als dichter gevestigd heeft, en waarin vorm en inhoud met elkander om den voorrang wedijveren, ja! dat, naar het oordeel van een met Freiligrath's muze anders weinig ingenomen criticus, na aftrek van alle gebreken, “zoowel in enkele strophen als in zijn geheel echte en blijvende poëzie bevat.” In al zijn majesteit zien we hier den leeuw, den koning der woestijn, op een levenden troon gezeten, des nachts zijn gebied doorrennen, terwijl gier, hyena en panter met schrik van den woesten rit huns gebieders getuigen zijn:

“Zagend auf lebend'gem Throne sehn sie den Gebieter sitzen,
 Und mit scharfer Klaue seines Sitzes bunte Polster ritzen.

¹ “Balladen und Romanzen”.

Rastlos, bis die Kraft ihr schwindet, musz ihn die Giraffe tragen;
Gegen einen solchen Reiter hilft kein Bäumen und kein Schlagen.

Taumelnd an der Wüste Saume stürzt sie hin, und röchelt leise.
Todt, bedeckt mit Staub und Schaume, wird das Rosz des Reiters Speise.
Ueber Madagascar, fern im Osten, sieht man Frühlicht glänzen: —
So durchsprengt der Thiere König nächtlich seines Reiches Grenzen."

In de "Tagebuchblätter" verdienen onder meer andere: "Einem Ziehenden", "Leben des Negers", "Meerfahrt" en "Wäre ich im Bann von Mekkas Thoren!" de aandacht. De "Piratenromanze" biedt ons een tweetal zeer verschillende, doch goed geteekende, tooneelen uit het leven der zeeroovers. Vol gevoel en leven is het aandoenlijk verhaal van den "Mohrenfürst", aangrijpend vooral het slot. De weleer vrije en machtige heerscher, door de blanken overwonnen en als slaaf verkocht, dient later tot opluistering van een circus, aan welks ingang hij de met een leeuwenhuid bespannen turksche trom slaat. Als in een droom verricht hij zijn vernederend werk; "mit starrem, trockenem Auge schaut Der Mohr auf die zottige Löwenhaut." Zijn gedachten zijn elders, in zijn land, bij de zijnen, bij zijn grootsch en heerlijk verleden:

"Er denkt an den fernen, fernen Niger,
Und dasz er gejagt den Löwen, den Tiger,
Und dasz er geschwungen im Kampfe das Schwert,
Und dasz er nimer zum Lager gekehrt;

Und dasz Sie Blumen für ihn gepflückt,
Und dasz Sie das Haar mit Perlen geschmückt —
Sein Auge ward nasz, mit dumpfem klang
Schlug er das Fell, dasz es rasselnd zersprang."

Somber en ernstig van toon is "Banditenbegräbnisz"; diep gevoeld en met sympathie geteekend "Der Tod des Führers".

Doch genoeg om 's dichters werk uit deze periode te karakteriseeren! Lang heeft hij in die wereld zijner droomen geleefd, en

slechts een enkele maal verlaat hij haar, als een gelegenheids-gedicht in het album of bij den dood van een zijner vrienden aan zijn pen ontvloeit. Alleen hier en daar, doch hoogst zelden, zooals in zijn "Auswanderer", "Der ausgewanderte Dichter", Barbarossa's erstes Erwachen", "Die Tanne", blijkt, dat zijn vaderland hem niet zoo onverschillig is, als men wel zou vermoeden. 't Zou steeds duidelijker blijken.

Allengskens, ook al klinkt aanvankelijk nog zijn zin voor wat vreemd en ver is na¹, allengskens verliest het vreemde voor hem geheel en al zijn bekoorlijkheid. De wilde fantasie zwijgt en hij toont nog andere snaren op zijn lier te hebben en die te kunnen bespelen.

"Den Boden wechslend, die Gesinnung nicht,
Wählt er die rothe Erde für die gelbe!
Die Palme dorrt, der Wüstenstaub verweht: —
An's Herz der Heimath wirft sich der Poet,
Ein Anderer und doch Derselbe."²

Er komt een meer gemoedelijke toon in zijn liederen. "Zwischen den Garben", zoo heeft hij zelf, niet oneigenaardig, den bundel genoemd, waarin voor 't grootste deel gedichten van deze soort zijn opgenomen. Ze zijn de voorbereiding voor "Der zweiten Aernte Schnitt". De liefde en het vaderland doen zijn dichtvuur ontgloeien. Geen wonder voorwaar! Een en ander toch dateert uit den tijd zijner kennismaking met Ida Melos, en uit de dagen van zijn verblijf aan den Rijn. En welk poëet, die verliefd is, stort zijn verliefd hart niet in zangen uit! In welke hooge sferen onze dichter anders ook moge vertoeven, — moge hij zich gewoonlijk zeer weinig om wat alledaagsch is bekommeren, nu heeft hij oog voor het leven en is hij den nachtegaal gelijk, wiens snavel, ja!

¹ "Zwischen den Garben": *Klänge des Memnon* I. II.; *Ein Rit; Das Hospitalschiff*.

² Aldaar: *Freistuhl zu Dortmund*. (Zur Einleitung des maleischen und romantischen Westphalens.)

ook liederen zingt, maar tevens zich "aus Moos und Laub ein Nestchen zusammentragt".¹ Neen! hij zwijgt niet, hij zingt, hij zingt zijn schoonste liederen:

"So lasz mich sitzen ohne Ende,
So lasz mich sitzen für und für!
Leg deine beiden frommen Hände
Auf die erhitzte Stirne mir".

. . . . .
So bin ich fromm, so bin ich stille,
So bin ich sanft, so bin ich gut!
Ich habe dich, — das ist die Fülle
Ich habe dich — mein Wünschen ruht!²

En verder op 'schalkschen toon: "Du hast genannt mich einen Vogelsteller." Maar ook vol weemoed en vervuld van de gedachte aan zijn gestorven dierbaren: "O, lieb, so lang du lieben kannst!"

Wie kent het laatste niet! zoo niet het origineel, dan toch de vertaling! Als Freiligrath slechts deze liederen hadde gedicht, zou er reden zijn om hem dankbaar te wezen en genoegzame grond om hem het hoofd met een lauwerkrans te sieren.

En dan: welk dichter vertoeft ongestraft aan de oevers van den vorst onder Europa's stroomen! Wie ziet er de ruïnen, en denkt niet onwillekeurig aan de sagen en legenden; waarvan zij de vertegenwoordigers zijn! Wie blijft er buiten den invloed van de muze der romantiek! "Der Wein, der dort im Becher schäumt, ist die Romantik, ist die Minne!" Daar opent een andere wereld zich voor zijn oog; en ontsluit hem haar poorten:

"Zum Teufel die Kameele,
Zum Tenfel auch die Leu'n!
Es rauscht durch meine Seele
Der alte deutsche Rhein!

¹ Aldaar: *Antwort*.   ² Aldaar: *Ruhe in der Geliebten*.

Er rauscht mir um die Stirne
 Mit Wein-und Eichenlaub;
 Er wäscht mir ans dem Hirne
 Verjährtens Wüstenstaub." ¹

Als in 1840 de oude boog van Rolandseck door den storm is vernield, vat zijn dichterziel vuur. Hij kan niet dulden, dat een der vriendelijkste en schoonste plekjes aan den Rijn zijn kroon zal verliezen, en doet daarom in een lied, 't welk tintelt van liefde voor dat oude overblijfsel uit het grijs verleden, en dat, wat den vorm betreft, een meesterstuk is, een beroep op het hart van Duitschlands zonen en dochteren, die eens op den bergtop dweepten, en, wie weet! hoe vaak nog dwepen zullen.

"Noch einmal ruf' ich: Jeder einen Stein!
 Ich will des Ritters Seckelmeister sein!
 O, ehrt des Rheines wunderbarste Sage!
 Bei Lieb' und Schwur, bei Poesie und Kusz,
 Hört meine Mahnung: Euren Obolus!
 Bringt euer Felsstück -- Rolands Bogen rage!" ²

En "Rolands Bogen. ragt" weer. De dichter heeft zijn doel bereikt. Hij is, niet het minst ook door de bereidwilligheid van prinses Wilhelm van Pruisen, die hem haar eigendomsrecht afstond, in zijn pogen geslaagd. Tijdgenoot en nakomeling mogen hem dankbaar zijn voor zijn moeite. Het werk is bij uitnemendheid gelukt. "Slechts eenige jaren regen en wind, en ook een kenner zal zich bedriegen. Wie geen kenner is, zal reeds thans meenen nog altijd den ouden boog voor zich te hebben en er niet aan denken, dat op het oude fundament een nieuwe ruïne staat. Zelf immers zag ik, hoe een jeugdige Engelsche een steentje van

¹ Aldaar: *Auch eine Rheinsage*. An Karl Simrock.

² "Rolandseck". (Aufruf zur Wiederherstellung der eingestürzten Ruine. Januar 1840.)

den ter nauwernood weer opgemetselden westelijken pilaar afbrokkelde, het aan haar oudere gezellin, met de woorden: "I have a piece!"; triomfantelijk toonde, en vervolgens, waarschijnlijk om het mee te nemen over het Kanaal, goed ingepakt, aan haar korfje toevertrouwde. Ik moest lachen, maar toch deed het mij goed. Niet de steenen immers, niet de kalk en de tras, maar de geredde vorm van den boog, maar de vensternis, die op Nonnenwerth neerziet, doen de sage voortleven en zijn de lijst om de bleeke, sombere gestalte, die deze plek gronds geheiligd heeft. Als we nog slechts enkele jaren verder zijn, zullen storm en sneeuw en hagel, mos en klimop en varen wel het hunne doen. Dan wordt het weer de oude boog, grauw en ernstig, met de glorie des ouderdoms omgeven als weleer! Wie weet, hoe dikwijls en uit welke geleerde monden nog eens het woord zal klinken: "I have a piece!" Zoo schreef de dichter in de voorrede van zijn "Rolands-Album". Met een welgeslaagde "Bauredé" heeft hij zelf het herstelde monument ingewijd. Hij zelf. Wie zou het beter en met meer recht hebben gedaan?!

Naast Rolandseck geniet Keulen, des Rijnstrooms "reizend Weib" Freiligrath's bijzondere gunst. "Köln und der Rhein", luidt het opschrift boven een zijner zangen. Ook heeft hij in een aan zijn vriend Karl Simrock opgedragen gedicht, op uitstekende, onderhoudende en oorspronkelijke wijze, de bekende sage van Gryn, den moedigen burgemeester van Keulen, de "Löwen sage", behandeld en verwerkt.¹

Doch de tijd gaat voort en met den tijd het leven des dichters. Op de voorbereiding volgt werkelijk "der zweiten Aernte Schnitt". Maar welk een oogst, en hoe verschillend van het "Frühkorn", dat hij eenmaal maaide! Aan de romantiek wordt een vaarwel toegeroepen. Hoe bekoorlijk ze ook zij, en hoeveel aantrekkings-

¹ Aldaar: *Auch eine Rheinsage*. An Karl Simrock.

kracht ze voor zijn gemoed eens bezat en ten deele nog bezit, — haar rijk is uit. Een andere geest dan de hare regeert de wereld. En dien geest wil ook Freiligrath dienen. Het nieuwe roept hem en dringt zich aan hem op met onweerstaanbare kracht. "Zurück in 's Leben! Mächtig ruft das Neue!"¹ En de politiek neemt van dat oogenblik af de plaats der romantiek in.

Om te begrijpen hoe de dichter geworden is, wat hij sedert toonde te zijn, dienen we eenigszins bekend te wezen met den staatkundigen toestand van Duitschland. Na de vrijheidsoorlogen tegen Frankrijk hadden de verschillende staten en staatjes zich nauwer aaneengesloten en vereenigd tot den Duitschen bond, met den Bondsdag als dag van samenkomst, waarop aller belangen door afgevaardigden zouden worden behartigd. Aan het volk werden, ter belooning voor de in den krijg betoonde moed en dapperheid, een aantal vrijheden en een constitutie toegezegd. De meeste regeringen lieten het echter bij de belofte. De toegestane vrijheden stonden duidelijk op het papier omschreven; doch zie daar dan ook alles! En in de werkelijkheid was het als vroeger, en hadden de bevoorrechte standen, de adel, met de vorsten aan het hoofd, alle gezag en macht in handen. Het volk zelf werd onderdrukt en in zijn rechten verkort, de persvrijheid belemmerd, een strenge censuur ingesteld en vooral toegepast op de geschriften der oppositie. Ten overvloede was de eenheid van het duitche vaderland niet veel meer dan schijn, en geen der vorsten offerde zijn belangen op aan de welvaart van het geheel. Alleen de kleine staten moesten zich willens of onwillens de suprematie der grootere laten welgevalen.

Deze toestand duurde tot 1830, toen de Juli-revolutie in Frankrijk uitbrak en de meeste regeringen met schrik vervulde. Andermaal werd dezelfde comédie gespeeld. Wederom werden der oppositie be-

¹ "Ein Glaubensbekenntnis": *Ein Flecken am Rheine*.

loften gedaan, vrijheden en constituties beloofd. En wederom bleef het er bij, vooral ook door den invloed, dien Rusland op Oostenrijk en Pruisen wist uit te oefenen. En dit te meer, toen bleek, dat de beweging niet zoozeer van het volk in zijn geheel, als wel voornamelijk van een aantal ontevreden jongelieden en een betrekkelijk klein deel der beschaafden was uitgegaan. Zoo bleven de oude wanverhoudingen tusschen regeering en volk bestaan. Door gewelddadige middelen, soms ook ongeoorloofde, trachtte men voorts de oppositie te bedwingen. Tal van vonnissen werden gewezen, en de gevangenen werden vol van staatsmisdadigers. Velen, den druk en de vervolgingen moede, verlieten het land en zochten elders een veilig heenkomen, vooral in het naburige Zwitserland. Nu, meende de reactie, was de rust hersteld. Doch zij bedroog zich. Al meer en meer vonden de revolutionaire ideeën ingang, thans ook bij het volk, inzonderheid bij de lagere standen. Allereuwege was de wensch ontwaakt zoowel naar een constitutie, als naar een nauwere vereeniging der deutsche staten. Duitschland moet één worden! was de leuze. De hoop op meerdere vrijheid herleeftde, in Pruisen vooral, toen Frederik Wilhelm IV den troon beklom en aanvankelijk zich een weinig meer liberaal betoonde, zelfs verzekerde niet afkeerig te zijn van eene "gesinnungsvolle Opposition". Doch ook deze hoop bleek ten slotte ijdel te zijn, en de reactie nam hier en elders telkens grootere proportiën aan. De censuur, de politie, werden steeds scherper, de scheiding tusschen burgers en militairen werd voortdurend grooter, de bureaucratie immer drukkender. Door een en ander steeg de ontevredenheid in steeds hooger mate en werd de strijd tegen de regeeringen heftiger. Eindelijk, toen in 1848 in Frankrijk de omwenteling uitbrak, was dit het sein ook voor de vrijheidsvrienden in de naburige landen om hun slag te slaan. Van alle kanten kwamen er bij de verschillende regeeringen in Duitschland petitiën om persvrijheid, rechtbanken van gezworenen, volks-

wapening, betere volksvertegenwoordiging, gelijk recht voor alle godsdienstige gezindten, verantwoordelijkheid der ministers, onafhankelijkheid der rechters, enz. Met geweld zocht men voorts te verkrijgen wat niet goedschiks werd toegestaan. En de angst dreef vorsten en regeeringen, het laatst ook die in Pruissen en Oostenrijk, tot toegeven. Een algemeen parlement der deutsche staten werd te Frankfurt saamgeroepen. Daar werd gedebatteerd, gediscussieerd, doch met zeer schraal resultaat. Eindelijk werd de koning van Pruissen tot Duitsch keizer geproclameerd. Hij bedankte voor de eer, en de oude Deutsche bond met den Bondsdag bleef met al de haar aanklevende gebreken bestaan. De revolutie werd met geweld bedwongen, de reactie kreeg weer de overhand. Langen tijd heerschte een algemeene malaise, en de wensch naar meerdere eenheid en vrijheid bleef bestaan.

Ziedaar in vluchtige omtrekken den loop der geschiedenis sinds 1815. Welke rol heeft Freiligrath in deze gespeeld? Hoe stond hij tegenover de regeering, hoe tegenover de partijen? Aan welken kant heeft hij zich geschaard? Aan de zijde der reactie, dan wel aan die der oppositie? Op deze vragen geven zijn in 1844 uitgegeven "Glaubensbekenntnis" en zijn "Neuere und neueste politische und soziale Gedichte" het antwoord.

Aanvankelijk behoorde hij tot de kalmen in den lande. De staatkunde scheen hem koud te laten. Immers nog in 1841 was hij van oordeel, dat de dichter boven alle partijzucht verheven behoort te zijn, althans onafhankelijk moet wezen in de keuze zijner stof:

"Der Dichter steht auf einer höhern Warte,
Als auf den Zinnen der Partei."¹

Als hij niet meer zoo kalm staat tegenover de feiten, en de

¹ "Glaubensbekenntnis": I. *Aus Spanien*.

politiek ook hem belang gaat inboezemen, behoort hij eerst onder degenen die op betere tijden hopen. In 1843 hekelt hij in een brief de dwaze houding van Herwegh tegenover Pruisens koning, vooral echter diens aanval op Arndt, dien hij hem maar niet kan vergeven.¹ Doch tevens erkent hij dat de tijd voortspoedt, gelijk aan "Ein heiszes Weib, nach Freiheit lechzend."² Maar een vreedzame oplossing der hangende vragen wenscht hij, wenscht hij vurig en van harte:

"O, wenn eijst sie, wenn der gekränkte Geist
Der Menschheit einst auch drüben sich befreit;
Wenn seine Ketten jubelnd er zerreiszt,
Und seiner Hügel als ihr Herr sich frent —
O, nicht, wie ihr zerstörend ras' er dann;
Mit Jammer nicht die Erde füll' er an;
Mit Blut nicht, das in Menschenadern rann,
Befleck' er wild der Erde Lieblichkeit!"³

Neen, als de lente kome hij en breke hij zich baan, als de adem Gods zij zijne nadering! En al laat de zanger ook, met de woorden van Campbell, Engeland, het land der vrijheid, zijn vaderland vermanen om het juk der slavernij te verbreken en te ontwaken uit den slaap,⁴ en al drijft hij den spot met den oude-pruikentijd, dien hij terdege persifleert,⁵ hij is zeker, dat het "deutsches Land" eens "zu Stuhle kommen wird", en dat het oude keizerrijk weer zal worden opgericht.⁶ Maar tevens trekt hij reeds partij voor de klasse der onderdrukten, die hij er op

¹ Aldaar: *Ein Brief*.

² Aldaar: *Mit raschen Pferden jagt die Zeit*.

³ Aldaar: *Die Winde*.

⁴ Aldaar: II. *England an Deutschland*. (Nach Thomas Campbell.)

⁵ Aldaar: *Prinz Ludwig von Preussen. Und noch einmal der Zopf*.

⁶ Aldaar: *Der Königstuhl bei Rhense. Des Kaisers Segen*.

wijst, wat eigenlijk den mensch waarlijk tot mensch maakt. En mogen de tijden duister zijn en de wolken zich dichter samenpakken, moge menig strijder voor vrijheid en recht als slachtoffer vallen in dien strijd, vrijheid en recht zullen niet vergaan — neen nimmer!

“O, glaubt nicht, sie ruhe fortan bei den Todten,
 O, glaubt nicht, sie meide fortan dies Geschlecht,
 Weil muthigen Sprechern das Wort man verboten
 Und Nichtdelatoren verweigert das Recht!
 Nein, ob in's Exil auch die Eidfesten schritten;
 Ob, müde der Willkür, die endlos sie litten,
 Sich Andre im Kerker die Adern zerschnitten —
 Doch lebt noch die Freiheit, und mit ihr das Recht!
 -- Die Freiheit! das Recht!”²

Vergeefs gehoopt! Het jaar 44 komt en hij sluit zich onvoorwaardelijk bij de oppositie aan. Hij bedankt voor het hem wel-
 eer door den koning geschonken jaargeld, en geeft zijn “Glaubensbekenntnisz” uit. Hij kan, hij mag niet anders! Wie er hem om hard valle, en hoe men zijn daad ook beoordeele, zijn overtuiging staat pal. Het ergste, waarvan ze hem kunnen beschuldigen, zal ten slotte zijn, dat hij nu toch “von jener höhern Warte auf die Zinnen der Partei herabgestiegen ist.” “En daarin,” zoo zegt hij, “hebben ze gelijk. Vast en onwankelbaar sluit ik mij aan bij hen, die met hoofd en hart de reactie bestrijden! Geen leven meer voor mij zonder vrijheid! Welke ook het lot van dit boekje en het mijne zijn zal, — zoolang de verdrukking duurt, waaronder ik mijn vaderland zie zuchten, zal mijn hart bloeden en zich er tegen verzetten, zullen mijn mond noch mijn arm moede worden, mede te werken om een beteren

¹ Aldaar: *Tyotz alledem!* (Nach Robert Burns.)

² Aldaar: *Die Freiheit! Das Recht!*

tijd te doen geboren worden. Daartoe helpe mij, naast God, het vertrouwen van mijn volk. Mijn blik is naar de toekomst gericht!"¹

Als hij dezen stap heeft gedaan, roept hij zijn medeburgers een "goeden morgen" toe; eens hoopt hij hun een "goeden dag" te kunnen wenschen. Zijn leuze wordt van nu af: "*Mit dem Volke soll der Dichter gehen!*"² En dan trekt hij van leer. Hij wordt niet moede, hoevele malen hij ook hetzelfde moet herhalen. Hij blijft op hetzelfde aanbeeld slaan, telkens in anderen vorm. "Zorn'ge Strophen" laat hij "fiiegen"³ en onbarmhartig geeselt hij bestaande misbruiken; onomwonden spreekt hij uit wat zijns inziens noodig en nuttig is. "Deutschland und Freiheit über alles!" zoo heet het. En hij is vol van goede verwachting. "Am Baum der Menschheit drängt sich Blüth' an Blüthe."⁴ Menige knop verwelke, menig andere ontwikkelt zich en "springt voll und prächtig auf." Zoo "der Knospe Deutschland."

"Herr Gott im Himmel, welche Wunderblume
Wird einst vor allen dieses Deutschland sein!"⁴

Maar er ontbreekt nog veel aan, eer het zoover zal zijn! Een andere eeuw wil een anderen staat. Geen aristocratië meer! De nieuwe tijd wil wat anders dan verraad! "Reichstände! öffentlich Gericht! ein einig deutsch Gesetz! Und überall das freie Wort!" Opstaan moet "Ein neues Deutschland, frei und stark; ein Deutschland, grosz und eins!"⁵ Als maar eerst de oude staatskaros onklaar wordt, dan zal het wel beter gaan!⁶ Er moet nieuw leven komen in den koning, die eeuwig doorsluimert, zonder te hooren naar zijn volk, dat smeekend de handen tot hem omhoog heft. De beloften aan dat volk gedaan eischen de vervulling er van. Het volk wil recht, het wil zich niet langer met schoone woorden

¹ "Ein Glaubensbekenntnis": *Vorwort*. ² Aldaar: I. *Guten Morgen*.

³ Aldaar: II. *Feldmusik*. ⁴ Aldaar: II. *Am Baum*. etc. ⁵ Aldaar: *Im Himmel*. ⁶ Aldaar: *Von acht Rossen*.

laten paaien. ¹ Weg met de censuur, die de vrijheid van denken en spreken belemmert! ² De bond met Rusland worde verbroken, want:

“Ob die Monarchen Freundschaft treiben —
Die Völker werden Feinde sein,
Die Völker werden Feinde bleiben!”

Op den Rijnstroom, waar de vlag der Franschen en der Slaven vrijuit wappert, waai eindelijk ook “ein *Deutsches* Banner!”

Ein einig deutsches, das — bereit,
Wenn allzu frech der Hahne krächte! —
Stolz und beherzt zu gleicher Zeit
Des Russenadlers Gunst verschmähte!” ³

Wee over een jachtrecht, heet het verder, dat zelfs geen menschenleven heilig acht, als het zijn eigen akker verdedigt, ⁴ en eveneens wee over hen, die de arme wevers in het Silezische gebergte laten verhongeren! ⁵ En dan weer: “Deutschland moet opstaan!” “Deutschland ist Hamlet! Ernst und stumm In seinen Thoren jede Nacht Geht die begrabne Freiheit um.” ⁶ Ja! dreigend heft hij den vinger op, en waarschuwend klinkt tot de machthebbers zijn taal! ⁷ En als soms 's dichters moed verflauwt, dan roept hij zich zelf toe: Moed gehouden, frank en vrij gedaan wat de plicht gebiedt! ⁸ Voorwaarts, immer maar voorwaarts!

“Vorwärts denn — bis über's Grab!
Vorwärts — ohne Wanken!
Jede Rücksicht werf' ich ab.
Satt hinfort der Schranken!

¹ Aldaar: *Die weisze Frau. Vom süszen Brei.* ² Aldaar: *Wann? Im Irrenhause.* ³ Aldaar: *Zwei Flaggen. Kinderlied.* ⁴ Aldaar: *Vom Harze* (Wahre Geschichte. 1843.) ⁵ Aldaar: *Aus dem schlesischen Gebirge.* ⁶ Aldaar: *Hamlet.* ⁷ Aldaar: *Der Adler auf dem Mäuseturm. Das Fensterkreuz.* ⁸ Aldaar: *Hohes Wasser.*

Nur das Kühnste bind' ich an
 Meinen Simsonsfüchsen —
 Mit Kanonen auf den Plan,
 Nicht mit Schlüsselbüchsen!"¹

Ja! zijn hoofd en zijn hart zijn zoo vol van revolutionaire ideeën en plannen, dat hij er zelfs in een gedicht op zijner vrouws verjaardag niet van zwijgen kan, en de erica, die hij haar op dien dag toezendt, hem aanleiding geeft te zingen van den bezem, die Deutschland en de geheele aarde weldra zal reinigen en verlossen van alle gemeenheid en slavernij.²

Kalm en gematigd echter is dit alles bij wat nu volgt; licht de "vierundvierz'ger Asmannshäuser", vergeleken met den wijn, dien hij nu gaat schenken. Slechts geweerschoten vernamen we, thans zal de donder der kanonnen zich doen hooren. "Ça ira!" Er op los maar! "Frisch auf, das Deck bemannt!" Wel te verstaan het dek van het schip, dat *Revolutie* heet, die "einz'ge richt'ge Fähre," die de rotte staatshulk moet enteren, "Raketen" slingeren "in der Kirche scheinheil'ge Jacht," de kanonnen richten op "des Besitzes Silberflotten," opdat zoo de nieuwe aarde geboren worde, waarop recht en vrijheid heerschen, geen arme noch knecht zuchten zullen en de kudde zich zelve ten herder zal zijn!

"Frisch auf denn, springt hinein! Frisch auf, das Deck bemannt!
 Stoszt ab! Stoszt ab! Kühn durch den Sturm! Sucht Land und findet
 Land!"

Gij vraagt, wie die nieuwe aarde zal scheppen, wie . . . ? De proletariër, niemand anders! Hij toch draagt op zijn schouders,

¹ Aldaar: *An Hoffmann von Fallersleben.*

² "Neuere politische und soziale Gedichte": *Meiner Frau zum Geburtstage.* (Mit einer Erika). Dezember 1844.

³ *Ça Ira! For der Fahrt.* (Melodie der Marschallaise.)

als een tweede heilige Christophorus, den Christus van den nieuwen tijd; hij is de reus, die niet wankelt. Moge zijn tijd nog niet gekomen zijn, hij weet te wachten, zich te bedwingen, te spreken: "Heut, zornig Element, noch nicht!"¹ Maar zijn tijd zal komen en dan, als de nood op het hoogst is, dan zal hij zich zelf weten te redden, te kleeden en te wapenen; zal hij kort en goed nemen wat, wel beschouwd, hem van rechtswege behoort; nemen uit 's staats tuighuis "seinen eignen Hosensack und seinen eignen blauen Rock."

"Ja, *seinen* Rock! Wer faselt noch vom Rock des Königs? — Liebe Zeit!

Gabt *ihr* die Wolle doch dazu: geschorne Schafe, die ihr seid!

Du da — ist nicht die Leinwand hier der Flachs, den deine Mutter spann, Indesz vom kummervollen Aug' die Thrän' ihr auf den Faden rann?"

En voor alle zekerheid zullen hij en de zijnen er geweer en patronen bijnemen, om, als het soms noodig mocht zijn... Nu ja! Maar 't zal niet noodig wezen! Want al worden de linietroepen op de muiters afgezonden, zij zullen met de ruitery zich aansluiten bij de broeders; "die Adlerfahne" zal zich buigen "vor dem Bettelsack"! "So wird es kommen, eh' ihr glaubt!"²

Freiligrath ziet reeds in den geest dien tijd, den tijd, waarin de drukkers hunne letters zullen versmelten en omgieten tot kogels, om de verloren vrijheid te herwinnen.³ Maar hij ziet ook nog iets anders. Den eigen persoon verjaagd "von Dorf zu Dorf, von Stadt zu Stadt, von Land zu Land!" Doch wat nood! Als de heilige zaak er maar door wordt gebaat, is het hem om het even.

"Kein Zug des Schicksals setzt mich matt: —

Matt werden kann ja nur der König!"⁴

¹ Aldaar: *Von Unten auf!*

² Aldaar: *Wie man's macht!*

³ Aldaar: *Freie Presse.*

⁴ Aldaar: *Springer.*

En steeds weer, en altijd op nieuw worden de zoogenoemde proletariërs opgezweept en opgehitst, wordt er op hunne hartstochten gespeculeerd en gewerkt. Zij toch, zoo meent hij, zijn het zout der maatschappij. En als ge weten wilt wat hun als zoodanig toekomt, zal hij het u zeggen:

“Jedem Ehre, jedem Preis!
 Ehre jeder Hand voll Schwielen!
 Ehre jedem Tropfen Schweisz,
 Der in Hütten fällt und Mühlen!
 Ehre jeder nassen Stirn
 Hinter'm Pfluge! — doch auch Dessen,
 Der mit Schädel und mit Hirn
 Hungrend pflügt, sei nicht vergessen!
 . . . . .
 Er auch ist ein Proletar!
 Ihm auch heiszt es: “Darbe! borge!””¹

En wat is diër edelen deel? Ellende, niets dan ellende! Ze zijn “Herrenfleisch”.² Ze moeten eeuwig dóór “schaffen — schaffen — schaffen!” van den vroegen morgen tot den laten avond, 's zomers en 's winters, en dan nog honger lijden bovendien.³ Hun dochters worden bedrogen en onteerd, en ongestraft geschiedt dat alles.⁴ Zij schreien om brood, maar worden niet gehoord. Toch zullen ze blijven schreien, want de natuur heeft hun geboden:

“Den Schrei: Brot! Brot! Brot thut uns Noth!”⁵

Werken willen ze, maar de arbeid wordt hun onthouden. Zoo worden ze oneerlijk gemaakt.⁶

't Is altijd hetzelfde thema, dat nu behandeld wordt en later

¹ “Neuere politische und soziale Gedichte”, I. *Requiescat!*

² Aldaar: *Irland*. ³ Aldaar: *Das Lied vom Hemde*. (Nach Th. Hood.)

⁴ Aldaar: *Die Seufzerbrücke*. (Nach Th. Hood.)

⁵ Aldaar: II. *Brot*. (Nach Pierre Dupont.)

⁶ Aldaar: *Das Lied des Landproletariers*.

op nieuw, na '48, ter sprake komt in: "Der Dame Traum," in "Die Armenhaus-Uhr," in "Das Lied des Land-proletariers," in "Das Armen-Haus." Maar nooit, neen nooit! wordt gevraagd, in hoeverre die proletariërs zelve de schuld dragen van hun vaak zoo droevig lot, en nimmer bedacht, dat geweld en oproer slechte middelen zijn ter leniging van maatschappelijke nooden, dat zij wel verbitteren, maar niet verbeteren. Verbeteren toch kan alleen een zedelijke hervorming. Dit laatste schijnt door den dichter vergeten.

Achttien honderd acht en veertig komt! 1848 "ihr Herrn!" "Im Hochland fiel der erste Schusz — Im Hochland wieder die Pfaffen!" Drie landen staan in de wapens. Eerst Zwitserland; dan Italië! Ten laatste Frankrijk. De barricaden worden in Parijs opgeworpen. "Die Blouse siegt!" De Julikoning valt. Wat zal er verder van worden?

" . . . . . — noch harren wir!
Doch wird's die Freiheit werden!
Die Freiheit dort, die Freiheit hier,
Die Freiheit jetzt und für und für,
Die Freiheit rings auf Erden!

• • • • •
"Allons enfans" — Mourir, mourir,
Mourir pour la patrie!"¹

Geen vrijheid echter zonder republiek! Daarom "Vive la république!"²

Maar wat is vrijheid? Barricaden opwerpen, tuighuizen openbreken, zich wapenen, glazen ingooien, petitieën indienen, wat recht is als genade ontvangen? Geenszins!

"Die Freiheit ist die Nation,
Ist Aller gleich Gebieten! (sic!)
Die Freiheit ist die Auction

¹ Aldaar: I. *Im Hochland fiel der erste Schusz.*

² Aldaar: *Die Republik.*

Von dreiszig Fürstenhüten! (sic!)
 Die Freiheit ist die Republik!
 Und abermals: die Republik!
 Pulver ist schwarz,
 Blut ist roth,
 Golden flackert die Flamme!"¹

En als de republiek nu maar komt, dan is alles volmaakt! Ten strijde dus, ten strijde! Geen transigeeren meer! Tod gilt es oder Leben!" "Volk heiszt es oder Krone!" Duitschland moet vrij zijn, Duitschland moet één zijn! "Doch einig wird es nur, wenn frei, Und frei nur ohne Fürsten!"² Nu weten we het kort en goed.

Een en ander is geschreven te Londen en van over het Kanaal den Duitschen broeders toegeroepen — haast schreef ik: toegeschreeuwd. Maar Freiligrath keert in het vaderland terug, en hoogstwaarschijnlijk, met het oog op wat we uit zijn gedichten vernamen, zullen we hem daar ontmoeten aan het hoofd van een troep insurgenten, boven op een barricade, met het pistool of de sabel in de hand. We zouden ons zeer bedriegen. Maar daar is zijn plaats! zegt ge. "Meine Herren, nein, ich bin nicht zum General geboren; mir genügt die Stellung eines Trompeters der Revolution!" antwoordt ons de dichter. 't Is ook wel zoo gemakkelijk en verkieslijker tevens. "Doch können wir und wollen wir Die Schwerter für euch schleifen!"³ 't Is vriendelijk aangeboden en ten overvloede weinig "lebensgefährlich". Heeft hij wellicht zelf gevoeld, dat er iets ook aan zijn werk ontbrak, toen hij in zijn aangrijpend lied "Die Todten an die Lebenden" wilde duidelijk maken, dat de voor de revolutie gevallenen, de op de barricaden gesneuvelde niets meer van hun vrienden konden verwachten dan woorden alleen. Want het zijn dan toch eigenlijk niets dan

¹ Aldaar: *Schwarz. Roth. Gold.*

² Aldaar: *Berlin.* (Lied der "Amnestirten" im Auslande.)

³ Aldaar: *Berlin.*

grooten woorden, als men den volke verkondigt: "Die Hand ist uns die liebste, die Schwert und Lanze schwingt!" of ook: "Die Linke an die Scheide, die rechte Hand an's Heft! Die Linke an die Gurgel dem Sklaven und dem Schuft, Die Rechte mit der Klinge ausholend in der Luft!"¹ en zelf tevreden is alleen "Trompetter der Revolution" te zijn. Als trompetter heeft hij zijn werk met ijver verricht en niet opgehouden "Reveille" te blazen. Zoo in 1849, toen reeds de reactie haar overwinningen begon te behalen in een dood en verderf blazend, in een wraak ademend lied:

"Frisch auf zur Weise von Marseille!
 Frisch auf ein Lied mit hellem Ton!
 Singt es hinaus als die Reveille
 Der neuen Revolution!
 Der neuen Revolution!
 Der neuen, die mit Schwert und Lanze
 Die letzte Fessel bald zerbricht —
 Der alten, halben singt es nicht!
 Uns gilt die neue nur, die ganze!
 Die neue Rebellion!
 Die ganze Rebellion!
 Marsch, Marsch!
 Marsch, Marsch!
 Marsch — wär's zum Tod!
 Und uns're Fahne ist roth!"²

Maar de revolutie wordt al meer bedwongen. De geschriften der oppositiemannen worden verboden en onder deze ook de "Neue Rheinische Zeitung", waarvan, zooals wij boven zagen, Freiligrath mederedacteur was. Hoe het hem en zijn partij ook tegenloope, en welke teleurstellingen hem ook mogen treffen, hij verliest den

¹ Aldaar: *Wien*.

² Aldaar: II. *Reveille* (Für die Revolutionsfeier auf dem Gürzenich zu Köln, 19 März 1849.)

moed niet, en zijn hoop is onwrikbaar. Wat nog niet is, kan en zal komen! Wanneer? Eens! ja, eens! Eens, "Wenn die letzte Krone wie Glas zerbricht, Wenn das Volk sein letztes "Schuldig!" spricht, Dann stehn wir wieder zusammen." ¹

Merkwaardig, om 's dichters verwachting te leeren kennen, is vooral zijn: "Am Birkenbaum", waarin hij duidelijk, onomwonden en op plastische wijze zijn denkbeelden aangaande de toekomst ontvouwt. In een visioen ziet een boer, "der Hüter einer Kuh", de volken der aarde, in twee legerkampen verdeeld, den laatsten grooten strijd strijden. Die van het Westen, de vrijen, overwinnen die van het Oosten, de slaven, jagen hen op de vlucht en verdelgen hen. Alles valt, ten laatste ook het edelste van dezen slag. "Da!" en hiermede eindigt het gezicht:

"Da! — es stürzt! — das Edelste dieser Schlacht! —
 Der Geschleifte liegt todt im Farr'n!
 Und über ihn weg nun die wilde Jagd,
 Die Laffeten, die Pulverkarr'n! —
 Wer denkt noch an den? Wer unter den Wagen
 Risse den noch hervor? Was Bahre, was Sarg!
 Hört, Herr — doch dürft ihr es Keinem sagen! —
 So stirbt in Europa der letzte Monarch!"

Maar hoe vroolijk in den geest Freiligrath dien dag ook be-groette, hij verheelt zich niet, dat de naaste toekomst voor hem en de zijnen verre van rooskleurig is. De regeering zal hem niet met rust laten. In zijn "Weinachtslied für meine Kinder", een lied, dat getuigt van den weemoed, die zijn hart vervult, maar niet minder van liefde voor zijn kroost, stort hij zijn voorgevoel uit. En wat hij vermoedde is werkelijkheid geworden. In 1851 heeft zijn kerstboom niet meer op den vaderlandschen grond gestaan.

¹ "Neuere politische und soziale Gedichte": *Abschiedswort der Neuen Rheinischen Zeitung.*

Zoo er al een in zijn huis is geweest, stond hij op "Englands werther Boden" geplant.

Toch wanhoopt de dichter geenszins. Laat het kind der revolutie verbannen worden, de revolutie-zelf zal blijven. Zoo heet het in den zang, waarmede hij voorloopig aan zijn vaderland een vaarwel toeroept, en die tevens zijn politieke zwanezang is:

"Und ob ihr in 's Exil sie jagt, von Lande sie zu Lande hetzt;
Und ob sie fremde Herde sucht, und stumm sich in die Asche setzt;
Und ob sie wunde Sohlen taucht in ferner Wasserströme Lauf —
Doch ihre Harfe nimmermehr an Babel's Weiden hängt sie auf!

. . . . .
. . . . . Sie spricht mit dreistem Prophezei'n
So gut wie weiland euer Gott: Ich war, ich bin, — ich werde sein!"¹

En hiermede nemen wij afscheid van Freiligrath's politieke en sociale poëzie. Een onpartijdig oordeel er over te vellen, is zeer zeker niet gemakkelijk. Over den vorm zijn allen het eens. "Vele van zijn latere liederen, en wel de meest revolutionaire, zijn "von einer vollendeten Schönheit," schrijft Julian Schmidt naar waarheid. Welluidendheid, zangerigheid, kracht van dictie, goede woordenkeus wedijveren hier met elkander om den voorrang. Gaarne ook neem ik aan, dat liefde tot zijn vaderland en tot zijn volk, gevoel voor recht en vrijheid, den dichter zijn zangen hebben ingegeven, dat eigenbelang en bekrompen eerzucht verre van hem zijn geweest. Ik kan mij verder best begrijpen, dat vele ontevreden, die het ideaal des zangers deelden, in de opgewondenheid van het oogenblik, met instemming, ja, met hooge ingenomenheid naar die geharnaste woorden geluisterd en ze begroet hebben als het evangelie der democratische partij. Toch kan ik mij evengoed voorstellen, dat er onder de vrienden van vrijheid en recht ook zijn geweest,

¹ Aldaar: *Die Revolution*. 1851.

die gesproken hebben: "non tali auxilio, non defensoribus istis!" Ik althans zou tot de laatsten hebben behoord. Want hoeveel hulde ik ook aan den vorm breng, mijne ingenomenheid met de strekking dier politieke en sociale gedichten is daaraan niet evenredig. Ze zijn mij te wild, te revolutionair, i. e. w. te hartstochtelijk. En hartstocht is een slechte raadgever in alles, vooral in de politiek. Voorts brengen ze de hartstochten van anderen in beweging, meer dan nuttig en noodig is. Eindelijk ook coquetteeren ze m. i. te veel met de zoogenoemde proletariërs, op wier ijdelheid wordt gewerkt en bij wie allerlei verwachtingen worden opgewekt, verwachtingen die nooit kunnen bevredigd worden.

Gewis, Freiligrath koos het ware standpunt, toen hij zich voor vrijheid en recht verklaarde tegenover een regeering, die de vrijheid vermoordde en de volksrechten miskende. Maar de middelen, die hij aanpreeft om zijn ideaal te verwerkelijken, waren geenszins de ware. Ruw geweld is niet de weg om tot een beteren toestand te geraken. Moord, brand en barricaden zijn zeer ongeoorloofde, immers zeer onwettige petitiën, die door de tegenpartij gewoonlijk met gelijke munt worden betaald. De dichter had moeten bedenken, dat het goede, door elke revolutie tot stand gekomen, nooit *door* het geweld, maar altijd *trots* het geweld, in het leven geroepen en alleen het gevolg is geweest van de grootsche ideeën, die in het volk zelf sluimerden. Hij had ook kunnen weten, dat alle eenzijdige actie een nog sterkere reactie bij de tegenpartij uitlokt, dat hij, die zelf naar het oorlogswapen grijpt, dit wapen ook zijn tegenstanders in handen geeft en zoo een burgerkrijg doet ontstaan. Ten slotte had hij niet mogen vergeten, dat "de vrijheid nimmer een steunpunt moet zoeken in de volksverrukking of de volkswoede van één dag, maar in de degelijkheid, de verstandelijke beschaving en den zedelijken ernst van het volkskarakter."

Wie een en ander uit het oog verliest, loopt groot gevaar, ook al is het tegen zijn zin, zijn getrouwste aanhangers en vurigste ver-

eenders te krijgen onder lieden van zeer bedenkelijk gehalte, onder dezulken vooral, die vorstenmoord de grootste heldendaad achten. Met vuur te spelen is en blijft altijd gevaarlijk; aan kinderen vuur te geven is bepaald noodlottig.

Dat de dichter, tot kalmte gekomen en na meer bedaard overleg, een en ander later ook zelf heeft begrepen, vermoed ik, en niet geheel zonder grond. Althans in de voorrede voor zijn "Gesammelte Dichtungen", (1870) schrijft hij: "Wie fremd greift an die Herzen Manch Lied von dazumal!" Als de een of ander hem later aan zijn revolutionaire poëzie herinnert, spreekt hij: "Diese Sachen sind längst historisch geworden und sollen nicht mehr agitiren." En in zijn lied "Zur Feier von Guttenberg's 400jährigem Todestage" heet het: "Nein, andrer Waffen braucht' es im Kampf der neuen Zeit." Andere wapens nl. dan kruit en lood.

"In diesen letzten Tagen ist es des Mönches Geist,
Des alten Pulvermönches, den es zu bannen heiszt."

Hoe dit echter ook zij, ik onmoet Freiligrath liever op ander dan politiek terrein, in kalmer en meer gemoedelijke stemming, in oogenblikken, waarop de liefde tot zijn vaderland en zijn volk zich wat minder onstuimig openbaart. Mij grijpt de dichter meer in het hart, wanneer hij voor zijn vrienden "Hochzeitslieder"¹ dicht, of aan zijn vriendin Johanna Kinkel een graflied wijdt.² Liever luister ik naar zijn bezielde taal ter eere van Schiller,³ of naar zijn klaagzang over den duitschen broederkrijg in 1866.⁴ Aantrekkelijker zeer zeker is zijn persoon, als hij zijn vaderlijk gevoel onder woorden brengt bij de verloving zijner dochter;⁵

¹ "Neueres und Neuestes, Zwei Hochzeitslieder aus dem Exil."

² Aldaar: *Nach Johanna Kinkel's Begräbnisz.*

³ Aldaar: *Zur Schillerfeier. I. Festlied der Deutschen in London; II. Festlied der Deutschen in Amerika.* ⁴ Aldaar: *Westphälisches Sommerlied, 1866.* ⁵ Aldaar: *Für die Töchter, 1, II.*

bij het vertrek van zijn zoon Wolfgang naar het oorlogstooneel; ¹ bij het huwelijk van dienzelfden zoon; ² of als hij een beroep doet op de liefdadigheid zijner medemenschen ten behoeve van de weduwen en weezen "im schwarzen Land!" ³ Met welgevallen hooren we hem zijn vreugde betuigen, als hij de oude bergen van zijn vaderland weer begroeten, den vaderlandschen bodem weer betreden mag, ⁴ en we kunnen ons de geestdrift begrijpen, die in 1870 zijn "Hurrah, Germania!" onder zijn landgenooten wekte:

"Auf, Deutschland, auf, und Gott mit dir!
 In 's Feld! der Würfel klirrt!
 Wohl schnürt's die Brust uns, denken wir
 Des Bluts, das flieszen wird!
 Dennoch das Auge kühn empor!
 Denn siegen wirst du ja.
 Grosz, herrlich, frei, wie nie zuvor!
 Hurrah, Germania!
 Hurrah, Victoria!
 Hurrah, Germania!" ⁵

We twijfelen niet aan den weerklank, dien zijn krachtig en mannelijk woord: "So wird es geschehen!" ten dage des oorlogs in de gemoederen vond, en we deelen de smart, die hij deed komen in de harten der overgeblevenen door "Die Trompete von Gravelotte", waarin ter nagedachtenis van de voor het vaderland gevallen een eerzuil wordt opgericht.

In deze allen biedt hij zijn "Herbstgarben" ons aan. 't Zijn "Herbstgarten", ja! maar door een vriendelijken najaarszonnestral beschenen en getint.

Ziedaar de dichter Freiligrath. Dat hij, ook na aftrek van al

¹ *An Wolfgang im Felde.*   ² "Gartenlaube" 1876, n. 16:
Otto zu Wolfgang's Hochzeit.   ³ "Neueres und Neuestes", *Für's*
Schwarze Land.   ⁴ Aldaar: *Im Teutoburger Walde.*   ⁵ Aldaar:
Hurrah, Germania! 25 Juli 1874.

de gebreken zijner muze. een waardige plaats in de duitsche letterkunde van onzen tijd inneemt, zal geen onpartijdige ontkennen. Door zijn meesterschap over vorm en taal staat hij in de eerste gelederen der duitsche poëten; door zijn gezond realisme heeft hij een bolwerk opgeworpen tegen het voortwoekeren van een richting, die in ziekelijke sentimentaliteit het wezen der dichtkunst zocht.

En nu moge het waar zijn, dat zijn zin voor het vreemde hem soms parten speelt, dat zijn fantazie hier en daar wat al te weelderig is, dat zijn beelden niet altijd onberispelijk zijn, dat zijn vorm nu en dan gemaniëreerd, zijn rijm niet immer zuiver is, dat hij als revolutionair meer dan noodig is de groote trom geroerd en zich niet geheel vrij gehouden heeft van phrascologie, — een en ander willen we hem gaarne vergeven, met het oog op al het goede en schoone, dat we aan zijn muze te danken hebben. Talent kan en zal niemand hem ontzeggen, die van zijn arbeid een meer dan oppervlakkige kennis heeft genomen. Ten overvloede vindt de overdrijving, waaraan hij zich hier en daar schuldig maakt, haar verklaring in de omstandigheden en in den reactionairen geest van den tijd, waarin hij leefde, soms ook in zijn hartstochtelijk en vurig gemoed, dat op de keuze zijner stoffen geen geringen invloed uitoefende en hem de grens van het schoone wel eens deed overschrijden. Toch hebben zijn gedichten, zoowel zijn eerste, meer fantastische, als zijn latere, meer revolutionaire, hun diensten in menig opzicht bewezen, en hun goede zijde gehad.

Over 't algemeen kunnen we instemmen met het oordeel, door een onpartijdig en bevoegd criticus over hem en zijn werk geveld:

“Door zijn eerste gedichten heeft hij aan de lyrische poëzie nieuwe banen geopend. Hij heeft voor haar een nieuwe wereld ontsloten en nieuwe vormen geschapen. Verklaarde hij door zijn liederen, zoowel aan de *Weltschmerpoësie* als aan de gewone

natuur- en minnezangen zijner dagen den oorlog, zijn kernachtige en forsche taal deed de onhoudbaarheid en karakterloosheid der meeste toenmalige dichtstukken zoo helder uitkomen, dat men beide hoe langer zoo meer trachtte te overwinnen. Door zijn latere gedichten eindelijk heeft hij aan de politieke poëzie vaster grond en krachtiger gestalte verleend, haar verlost uit de boeien van abstractie en dwaze dweperij, die zich alleen in schitterende phrasen uitte, en niet minder hierdoor, dat hij feiten en toestanden even waarachtig als dichterlijk wist voor te stellen."

In allen gevalle staat zooveel ontwijfelbaar vast, dat Freiligrath behoort tot

De mannen van beteekenis in onze dagen!

LEOPOLD VON RANKE.

LEOPOLD VON RANKE.

Den 20sten Februari 1867 was de koningsstad aan de Spree meer dan ooit den naam waardig, dien elke Noord-Duitscher haar met zooveel welbehagen geeft, den naam: hoofdstad der intelligentie.

Met allen, die zich binnen hare muren aan de beoefening der wetenschappen wijdden, met velen, die, ofschoon in eene andere levensbetrekking geplaatst, van belangstelling voor wetenschap en beschaving gloeiden, was op dien dag een groot aantal geleerden uit bijna alle oorden van Duitschland daar met een bepaald doel vereenigd.

Ook vorstelijke personen, de koning en de koningin van Pruisen en de regeerende koning van Beijeren met zijne moeder, de koningin-weduwe, toonden op verschillende wijzen, hoezeer de zaak hun ter harte ging, die zoovele beroemde mannen naar Pruisen's hoofdstad had gelokt.

Geen congres voor taalkunde of geschiedenis, voor statistiek of gezondheidsleer — gelijk onze dagen zoo menigmaal zien verga-

wezen en onder den invloed van afwisselende gebeurtenissen en omstandigheden ziet, maar haar kortweg voor het voortbrengzel van die door geene hoogere macht beheerschte omstandigheden zelve, en alzoo, wèl bezien, voor de vrucht van het blinde toeval verklaart?

Wordt niet de geschiedschrijver een voorwerp niet van bewondering, maar van beklag in de schatting van een elk, die alleen een oog heeft voor de schaduwzijde der historische personen, die zelfs in het licht bij voorkeur naar vlekken zoekt, die bijna elke daad aan onedele beweegredenen toeschrijft, en voor wien derhalve de gansche geschiedenis niet anders is en niets anders wezen kan dan een hoogst onverkwikkelijk tafereel van menschelijke dwaasheid en boosheid?

Zij allen scharen zich, zij 't dan ook om verschillende redenen, ongetwijfeld tegenover de Duitsche geleerden, die den meester der geschiedbeschrijving hunne hulde brachten. Zij zeggen met den Franschen kardinaal: "vooral geene geschiedenis!"

Aan welke zijde is hier de waarheid?

Wanneer de vluchtige beschouwing van Ranke's persoon en werkzaamheid, in de volgende bladzijden vervat, op deze vraag een niet geheel onbevredigend antwoordt geeft, dan is de arbeid, daaraan ten koste gelegd, hoe gebrekkig ook, zeker geene dwaasheid. Mogen onze lezers daarbij bedenken, dat wij hier slechts eene schets, geen teekening leveren, slechts aanstippen, niet uitzetten kunnen.

Den 21sten December 1795 zag Leopold Ranke — zoo toch was zijn geslachtsnaam, voordat hij door den koning van Pruisen in den adelstand werd verheven — het levenslicht.

Zijn vaderland was het schoone Thüringen, zijne geboorteplaats het stadje Wiehe aan de Unstrut. Een zoon was hij van dien

krachtigen Saksischen stam, die zich door scherpzinnigheid, waarheidsdorst en diepte van gemoedsleven van oudsher zoo gunstig heeft onderscheiden, die zoowel aan deze als aan gene zijde van den Oceaan zooveel tot de beschaving van ons geslacht heeft bijgedragen, die — om maar één naam uit honderden te noemen — ook een Maarten Luther heeft voortgebracht.

Zijne eerste wetenschappelijke opleiding ontving Ranke eerst te Donadorf, daarna te Schulpforta. Deze laatste inrichting, niet ver van Merseburg aan de Saale gelegen, is eene van de drie vorstenscholen, waarin de bekende Maurits van Saksen ten jare 1543 even zoovele opgeheven kloosters herschiep. Door de landsvorsten trouw begunstigd, door herhaalde hervormingen met de eischen van den tijd telkens in overeenstemming gebracht, biedt zij nog heden aan ruim 150 kweekelingen eene uitmuntende en grootendeels kosteloze gelegenheid tot beoefening van de classieke letterkunde. Onder de meer dan 10,000 leerlingen, die in den loop van ruim drie eeuwen Schulpforta bezocht hebben, zijn vele mannen geweest, die later in de republiek der letteren en wetenschap een beroemden naam hebben gedragen. Wij betwijfelen het echter of er een geweest is, wiens roem een helderder glans op die plaats zijner voorbereiding voor de academische loopbaan doet afstralen, dan Leopold Ranke. Wanneer hij weldra voor onze oogen zal staan als de classiek gevormd geleerde in den edelsten zin des woords, als de man, die het bewijs heeft geleverd, dat althans op het gebied der geschiedbeschrijving het Oud-Grieksche ideaal niet geheel onbereikbaar is, ook bij het behoud van oorspronkelijkheid en eigenaardigheid, — dan heeft de wereld dit ongetwijfeld voor een goed deel te danken aan dat Schulpforta, hetwelk voor hem in waarheid de poort tot de groote school des levens geworden is. Van Schulpforta vertrok hij, na afloop zijner voorbereidende studiën, als student naar Leipzig. Op aansporing en onder de leiding van G. Hermann legde hij zich hier

vooral op de philologische kritiek toe, een arbeid, waardoor hij zijn vaardigheid in het schiften van het ware en onware, die hem later bij zijne bronnenstudie zulke uitnemende diensten zou bewijzen, zeker krachtig heeft ontwikkeld. Merkwaardig is de opgave van de trits der mannen, wier werken hij tot voorwerp zijner meer gezette studiën koos: Thucydides, Luther en Fichte! Thucydides, de meester-geschiedschrijver der Grieken, wiens werk ter hand genomen en bewonderd worden zal, zoolang zin voor het ware en schoone in een menschenborst zal wonen; Luther, de profeet van den nieuwen tijd, de baanbreker der godsdienstige vrijheid in de 16^e eeuw, wiens stoutmoedig optreden de gedaante der wereld heeft veranderd; Fichte, de diepzinnige wijsgeer en de vurige patriot, wiens *Rede an die Deutsche Nation* eens tot de wedergeboorte van zijn vernederd en rampzalig vaderland zoo veel had bijgedragen.

Wanneer we hier het Fransche spreekwoord toepassen: "zeg me met wie gij omgaat en ik zal u zeggen wie ge zijt," een woord, dat evenzeer van zulke vrienden geldt, die na hun dood nog uit hunne werken tot ons spreken als van hen, die nog met ons zijn — dan kunnen wij omtrent den jeugdigen Leipziger student niet anders dan eene hoogst gunstige meening opvatten.

Zoowel uit de onderwerpen, later door Ranke ter behandeling gekozen, als uit de wijze, waarop hij zijn werk heeft verricht, zal het ons blijken, dat hij aan deze zijne genegenheid tot den einde trouw is gebleven.

Toen reeds was het den jeugdigen beoefenaar der wetenschap geen geheim, waar zijne kracht was gelegen, op welk gebied hij zijne levenstent opslaan moest.

De geschiedenis trok hem boven alles aan. Gelukkig ontbrak het hem daarbij niet aan uitnemende voorgangers, waaruit hij, behalve Thucydides, voornamelijk Niebuhr en Savigny tot zijne gidsen koos.

Na ten jare 1817 den doctoralen graad verworven te hebben,

vertrok hij naar Frankfort a/Oder, waar hij als Oberlehrer aan het gymnasium verbonden werd.

Dat de eischen van het practische leven zijn zin voor wetenschappelijke studie niet uitgebluscht hadden, dat hij met dezelfde liefde als voorheen de geschiedenis beoefenen bleef, kwam weldra aan het licht.

In het jaar 1824 gaf hij twee werken uit, het eerste getiteld: *Geschichte der Romanischen und Germanischen Völker von 1494—1535*; het tweede: *Zur Kritik neuerer Geschichtschreiber*. Bewees het laatste, hoe ernstig hij nagedacht had over de eischen, den geschiedschrijver te stellen, het eerste toonde aan, dat hij zelf niet alleen gezind, maar ook volkomen in staat was om ze te bevredigen.

Oogenblikkelijk was de aandacht der wetenschappelijke wereld op hem gevestigd. Reeds in het jaar, dat op de uitgave zijner eerste geschriften volgde, werd hij, de gymnasiallehrer, op 30-jarigen leeftijd tot buitengewoon hoogleeraar in de geschiedenis te Berlijn benoemd.

Was die onderscheiding zelve hoogst streelend voor zijn gevoel, zij opende hem daarbij een bron van het reinst genot in den omgang met de uitstekendste mannen van zijn tijd, van wie wij hier slechts von Humboldt en Savigny willen noemen.

Doch ook in een ander opzicht zou dat verblijf te Berlijn eene bepaalde richting aan zijne studiën geven, ja hem tot een ontdekker maken op geschiedkundig gebied.

In het Berlijnsche archief maakte Ranke kennis met de ambtsberichten, door de gezanten der Venetiaansche republiek aan hunne regeering gezonden. Dewijl deze mannen, waartoe steeds de scherpzinnigsten en trouwsten werden uitgekozen, tengevolge van de eigenaardige positie, welke hunne republiek in het toenmalige statenverband van Europa innam, zoowel tot eene warme belangstelling in de Europeesche verwickelingen werden genoopt als tot eene

onpartijdige beschouwing van den loop der zaken in staat waren, bezitten hunne mededeelingen hooge waarde en werpen zij vaak een verrassend licht over menig duister punt.

Aan Ranke komt de verdienste toe, deze gedenkstukken uit het stof, waaronder zij begraven lagen, te voorschijn gebracht en hunne groote waarde in het licht gesteld te hebben. Hiertoe bepaalde hij zich evenwel niet. Nadat hij eenmaal dezen Ariadne-draad in handen had gekregen, waagde hij zich onverschrokken in de doolhoven der Europeesche diplomatie en rustte hij niet, voordat de beraadslagingen en plannen der Europeesche kabinetten klaar voor zijne oogen lagen.

Hadden zijne lessen als hoogleeraar terstond grooten opgang gemaakt, nog hooger steeg zijn roem, toen hij, als vrucht van zijne bovengenoemde nasporingen, in het jaar 1827 zijn: *Fürsten und Völker Süd-Europa's im 16^{en} und 17^{en} Jahrhundert* uitgaf, en daarin de Osmanen en Spanjaarden behandelde.

De kennismaking met de rapporten der Venetiaansche gezanten moest bij Ranke natuurlijk de begeerte wekken om diezelfde stukken ook in andere archieven op te sporen en te bestudeeren, vooral om de voormalige Koningin der Zeeën te bezoeken en te putten uit de rijke daar voorhanden mijn. Die begeerte werd bevredigd. De Pruisische regeering stelde hem door eene geldelijke ondersteuning in staat om eene vierjarige reis naar Weenen, Venetië, Florence en Rome te ondernemen. Met den ijver en de scherpzinnigheid hem eigen, doorsnuffelde hij de archieven der genoemde hoofdsteden, waaruit hij een schat van bouwstoffen voor zijn lateren arbeid verzamelde.

Toch bleef de man, die zoo met zijnen geest in het verledene leefde, niet onverschillig voor wat er in zijne eigene dagen voorviel. Dit getuigt de uitgave van zijn ten jare 1829 verschenen geschrift: *Die Serbische Revolution*. Wanneer een man als Niebuhr hiervan zeide, dat dit het beste geschiedkundige werk

uit den nieuweren tijd was, door een tijdgenoot der daarin verhaalde gebeurtenissen geschreven, dan zal men wel willen gelooven, dat Ranke ook hier meer dan vluchtige indrukken, dat hij de slotsom van ernstige nasporingen daarin gegeven heeft.

Als de meer onmiddellijke vrucht van zijn verblijf in Italië mogen wij twee met eenige tusschenruimte van tijd verschenen werken beschouwen, namelijk: *Die Verschwörung gegen Venedig in 1688* (verschenen in 1831) en *Vorlesungen Zur Geschichte der Italienischen poesie* (verschenen in 1837).

Strekte al deze geschiedkundige arbeid om den goeden dunk, dien de geleerde wereld in Duitschland van Ranke koesterde, te bevestigen, weldra zou hij een werk uitgeven, dat hem eene Europeesche vermaardheid verschaffen, ja zijn roem ook in Amerika verbreiden zou. Van 1834—1837 gaf hij zijn eerste hoofdwerk uit: *Die Römischen Päpste, ihre Kirche und ihr Staat*.

Zoo groot was de opgang, door dit werk gemaakt, dat het bijna onmogelijk scheen, dat Ranke door lateren arbeid zijn roem nog zou vermeerderen. Toch is dit inderdaad geschied, toen van 1839—1847 zijne *Deutsche Geschichte im Zeitalter der Reformation* verscheen.

Nadat hij hierop in zijne *Neun Bücher Preussischer Geschichte* (verschenen in 1848) de opkomst van het koninkrijk Pruisen onder de Hohenzollerns tot den vrede van Dresden, in 1745, geschilderd had, keerde hij weder tot het hoofd-onderwerp zijner studiën terug en vervolgde hij van 1857—1867 de reeks zijner hoofdwerken in zijne *Französische Geschichte im 16^{en} und 17^{en} Jahrhundert* en zijne *Englische Geschichte*, over hetzelfde tijdvak loopend.

Al is dit het laatste werk van grooten omvang, dat van zijne hand verschenen is, daarom hield Ranke niet op te werken. Integendeel, met een bewonderenswaardigen vlijt en een onuitputtelijk arbeidsvermogen toegerust, ging hij, in weerwil van het klim-

men zijner jaren, voort de historische wetenschap met de vruchten van zijn geschiedkundig onderzoek te verrijken. Blijkbaar was het zijn doel, zijn vroegeren arbeid aan te vullen, òf door sommige gedeelten van de door hem behandelde geschiedenis uitvoeriger te bespreken, òf door een vervolg op enkele zijner werken te leveren. Zoo wordt in zijne boeken, getiteld: *Zur Deutschen Geschichte vom Religionsfrieden bis zum dreissigjährigen Kriege* en *Geschichte Wallensteins*, zijne *Deutsche Geschichte im Zeitalter der Reformation* voortgezet. Andere werken, als zijn *Ursprung des Siebenjährigen Krieges*, *Zur Geschichte von Oestreich und Preussen zwischen den Friedensschlüssen von Aachen und Hubertsburg*, dienen tot aanvulling van hetgeen hij in zijne *Neun Bücher Preussische Geschichte* (door hem later tot 12 boeken uitgebreid) had meegegeeld.

Sedert het jaar 1867, waarin het laatste deel zijner Engelsche geschiedenis uitkwam, houdt hij zich bezig met de uitgave zijner gezamenlijke werken, die in 45 deelen te Leipzig het licht zien.

Te midden hiervan werd hij geroepen tot het volbrengen van eene taak, hem als staatsgeschiedschrijver van Pruisen opgelegd. De vorst von Hardenberg, Pruisisch minister onder Frederik Wilhelm III, had bij zijn dood, ten jare 1822, gedenkschriften nagelaten, die eerst na eene halve eeuw geopend en uitgegeven mochten worden. Dat tijdstip was in het jaar 1872 aangebroken en nu werd aan Ranke de taak opgedragen, de uitgave van dat werk te bezorgen en het met eene levensbeschrijving van Hardenberg en met ophelderende aantekeningen te voorzien. Zelfs op zijn hoogen leeftijd — hij telde, toen hij dat werk aanvaardde, 77 jaren — heeft hij zich op uitnemende wijze van die opdracht gekweten in het werk: *Denkwürdigkeiten des Staatskanzlers Fürsten von Hardenberg*, verschenen in 1877.

Deze werkzaamheid voor de pers, hoe omvangrijk ook, maakte toch Ranke's eenige arbeid niet uit. Zijn persoonlijke omgang,

gepaard aan het boeiende van zijn onderwijs, moest hem op de studenten, die het voorrecht hadden zijne lessen bij te wonen, een machtigen invloed doen verwerven. Een man als hij werd van zelf de stichter van eene historische school, waarvan Max Duncker en von Sybell — om slechts enkele namen te noemen — zeker niet de minst uitstekende vertegenwoordigers mogen heeten.

Werd hij door tegenstand van allerlei aard genoopt om de uitgave van zijn *Historisch-Politische Zeitschrift*, door hem in 1832 met Savigny op 't touw gezet, reeds in 1836 weer te staken, dewijl het doel, door hem beoogd, het stemmen van de openbare meening ten gunste van eene geleidelijke staatkundige ontwikkeling, gebouwd op eene nauwkeurige geschiedkundige kennis van het bestaande, toen in Duitschland geene waardeering vond, gelukkiger slaagde hij in eene andere poging om de beoefening van de geschiedenis onder zijn volk te bevorderen.

In het jaar 1837 legde hij den grond tot de *Jahrbücher des Deutschen Reichs unter dem Sächsischen Hause*, waarin opstellen van uitstekende jeugdige geschiedschrijvers opgenomen werden. Later werden deze *Jahrbücher* voortgezet en werd de regeering der keizers uit het Frankische Huis en dat der Hohenstaufen daarin behandeld.

Grooten steun genoot von Ranke van de zijde van koning Max van Beieren, die hem tot voorzitter van de "historische Commission" te München benoemde, en hem daardoor in de gelegenheid stelde om voor de bevordering der geschiedkundige wetenschap krachtig werkzaam te zijn. Hij heeft van die gelegenheid een trouw gebruik gemaakt. Aan zijn invloed is het voornaamste te danken van hetgeen die commissie tot bevordering van de kennis der historie heeft verricht.

Evenmin ontbrak het hem aan andere blijken van waardeering van vorstelijke zijde. Bij gelegenheid van zijn jubilé benoemde de koning van Pruisen hem tot ridder der orde van den Rooden

Adelaar, tweede klasse, terwijl de koning van Beieren hem het groot commandeurskruis der orde van den H. Michaël zond.

In 1834 werd hij tot gewoon hoogleeraar, in 1841 tot staats-geschiedschrijver van Pruisen benoemd en in 1866 in den adelstand verheven.

Zoo staat Leopold von Ranke voor onze oogen als het zeldzaam toonbeeld van een man, wiens proefstuk op 't gebied der wetenschap niet alleen een meesterstuk geweest is, maar die gedurende een zestigjarige loopbaan zijn roem geen oogenblik heeft zien tanen, die zich niet slechts in de eer- en gunstbewijzen van gekroonde hoofden, maar — wat zooveel meer beteekent — in den ongeveinsden eerbied van alle vrienden der wetenschap mag verheugen, ja, die door alle beoefenaars der geschiedenis onvoorwaardelijk als hun meester en voorganger wordt gehuldigd.

Waaraan heeft hij dit alles te danken?

Het kan de opmerkzaamheid van den belangstellenden lezer niet ontgaan zijn, dat Ranke's hoofdwerken met ééne uitzondering hetzelfde tijdperk der historie behandelen.

Gaf zijne benoeming tot geschiedschrijver van den Pruisischen staat hem aanleiding om in zijne *Neun Bücher Preussische Geschichte* een belangrijk gedeelte der geschiedenis van zijn vaderland in de 17e en 18e eeuw te behandelen, — in al zijne overige hoofdwerken vestigt hij den blik op de 16^e en 17^e eeuw. De geweldige ommekeer in geheel het leven der beschaafde wereld door de kerkhervorming der zestiende eeuw tot stand gebracht; de botsing tusschen den middeleeuwschen geest, die zich in kerk en staat krampachtig aan het bestaande vastklemde en den geest van vrijheid en vooruitgang, die zich op elk gebied openbaarde, poogde te dooden; de staatkundige verwickelingen en beroeringen, die hiervan het gevolg waren, zoodra — wat wel niet uitblijven kon — de stroom der kerkelijke beweging met dien der staat-

kruidige in één vloaide; de geduchte worsteling der Europeesche machten, eindelijk, waarbij niets minder op het spel stond dan de vraag, of het kerkelijk en staatkundig absolutisme dan wel de politieke en godsdienstige vrijheid in Europa de zegepraal behalen zou, — zietdaar het even belangwekkende als moeilijke onderwerp, waaraan Ranke van den beginne boven alles zijn aandacht en zijne krachten heeft gewijd.

Zou het te gewaagd eene gissing zijn, wanneer wij des schrijvers standvastige liefde voor zijn onderwerp in verband brengen met de studie van Luther's werken, reeds te Leipzig door hem aangevangen, hetzij hij toen reeds tot dat tijdperk der historie zich boven alles voelde aangetrokken en door die studie in den geest van dat tijdperk trachtte door te dringen, hetzij de lezing van Luther's geschriften zijne opmerkzaamheid het eerst op dien aanvang der nieuwe geschiedenis gevestigd heeft en het plan om dat gedeelte van het ruïne veld der historie te bearbeiten, bij hem deed geboren worden?

Hoe dit ook wezen moge — niemand, die deze keus niet hoogst gelukkig noemen zal. Niet slechts biedt dit tijdperk een rijkdom van afwisselende, aangrijpende tooneelen aan, maar de beginselen, die we daar met elkander in heftige worsteling aanschouwen, zijn dezelfde, welke nog heden ten dage het geheele leven der volken van Europa beheerschen, die wij nog heden met elkaar in botsing zien. Wie zijn eigen tijd begrijpen wil, mag in die dagen geen vreemdeling wezen.

Toch zouden wij hoogst eenzijdig en onbillijk oordeelen, wanneer wij den opgang, door Ranke in toenemende mate als geschiedschrijver gemaakt, uitsluitend of zelfs voor het grootste deel aan de keus van zijn onderwerp toeschreven.

Neen, de inhoud en de vorm zijner werken beiden zijn het, die hem den naam van eersten geschiedschrijver van onze dagen met volle recht hebben verschaft boven zooveelen als vroeger of

later hetzelfde deel der geschiedenis meer of minder uitvoerig hadden behandeld.

In de eerste plaats hebben wij hier te wijzen op Ranke's *bronnenstudie*.

Wie zijne talrijke werken met aandacht doorleest; wie bovenal het oog vestigt op die deelen, waarin hij opzettelijk rekenschap geeft van de door hem gebruikte bronnen en op grond daarvan de door hem gegeven voorstelling van de feiten rechtvaardigt; wie daarbij iets begrijpt van den tijd, de inspanning en de algemeene kennis op het gebied der historische wetenschap, reeds tot het verzamelen en schiften van zulk eene menigte bouwstoffen vereischt, — dien begint het waarlijk voor de oogen te schemeren.

Getrouw aan het beginsel, door hem reeds aan den aanvang zijner loopbaan uitgesproken, dat de waarde van een geschiedkundig werk allereerst van het bijeenbrengen en schiften van de bronnen afhangt, heeft Ranke aan dit gedeelte van zijne taak eene rustelooze werkzaamheid gewijd.

Niet alleen uit de staatsarchieven van Berlijn, Dresden, Weenen, Venetië, Florence en Rome heeft hij alles bijeenverzameld, wat over de te behandelen onderwerpen eenig licht verspreiden kon, — neen, zoodra hij bij dat onderzoek eene vingerwijzing ontving, dat elders nieuwe bronnen voor de kennis van eenig tijdperk vloeiden, rustte hij niet, eer hij zich ook van dien schat had meester gemaakt.

Bijzondere archieven, uitgegeven en onuitgegeven brieven, werken van hoofdpersonen der geschiedenis, spottichten, vlug- en schotschriften, alles, in één woord, ook het schijnbaar onbelangrijkste, heeft hij gelezen, opdat geen enkele trek van het beeld, dat hij wilde schetsen, aan zijn oog ontsnappen zou.

In waarheid duizelingwekkend is de arbeid, door Ranke gedurende ongeveer 60 jaren onafgebroken op dat gebied verricht.

Alleen die stalen vlijt, uit dorst naar kennis geboren, zou hem in onze dagen, waarin zoovelen den arbeid des geestes als een last in plaats van een lust beschouwen of althans minachtend neerzien op iedere werkzaamheid, die niet onmiddellijk stoffelijke voordeelen afwerpt, onzen diepsten eerbied waardig maken, ook al kon hij geene andere aanspraken daarop doen gelden.

Hoe heeft Ranke nu die bouwstoffen aangewend? Naar vorm en inhoud beide op eene wijze, die hem eene eerste plaats onder de geschiedschrijvers van alle volken waarborgt.

De geschiedenis der beschaving weet ons te verhalen van boekenverslinders en letterwroeters, die in hun hoofd een verbazingwekkende massa geleerdheid wisten te verzamelen, doch op wier ziel die berg van wetenschap als een verpletterende last drukte. In hun hoofd lag alles door elkaar, "wie Mausendreck und Coriander." Niet in staat om den omvang der opgegaarde stof te overzien en te schiften, konden zij hoogstens de steenblokken aanvoeren, waaruit anderen een beeld zouden beitelen, maar verder strekte hun vermogen en hunne verdienste zich niet uit.

Ranke daarentegen beheerscht zijne stof geheel. Niet vergeefs heeft hij te Leipzig onder Hermann's leiding zich met de borst op de philologische critiek toegelegd. Met de grootste scherpzinnigheid weet hij uit een tal van verschillende, somtijds zelfs tegenstrijdige berichten, de ware toedracht der zaken op te sporen en de oorzaak van het verschil dier mededeelingen aan het licht te brengen. Dat hij zelf in later jaren nog met de grootste dankbaarheid aan die critische oefeningen te Leipzig en aan zijn leermeester in dit vak gedacht, blijkt uit de woorden, door hem bij zijn 50-jarig jubilé gesproken:

"Toen ik tot doctor bevorderd werd, geschiedde dat met medewerking van den man, die toen de eerste kracht der universiteit op het gebied der klassieke oudheid was, Godfried Hermann.

Van geschiedkundige studiën in mijn geest was te dier tijde te Leipzig geen sprake, maar slechts van éne werkelijke studie, die der philologie; daaraan heb ook ik mij gewijd, daarvan ben ik uitgegaan. Voornamelijk in mijn kamertje in de Hainstrasse heb ik haar beoefend."

Veel is er geschreven, veel is er getwist over de onpartijdigheid, die van den geschiedschrijver gevorderd mag worden.

Van den éenen kant beweert men, dat hij bij het schilderen van personen, toestanden en gebeurtenissen zijne eigene gevoelens en aandoeningen, zijne ingenomenheid en zijn afkeer, geheel ter zijde moet stellen, zoodat daarvan in zijn verhaal niets te bespeuren valt, dat hij, den adelaar gelijk, die zweeft boven berg en vallei, van zijn verheven standpunt menschen en zaken volkomen objectief voorstellen moet.

Van den anderen kant wordt hiertegen ingebracht, dat zij, die zoo spreken, iets onmogelijks eischen, dat ook de geschiedschrijver een mensch blijft met zijne eigene overtuiging op maatschappelijk, godsdienstig en staatkundig gebied, welke hij des te minder zal kunnen verloochenen, naarmate hij meer een man van karakter is, en die op hare beurt weer de moeder wordt van sympathieën en antipathieën. Men vraagt zelfs, of zulk een beschrijving der geschiedenis, waarin alle waardeering van de feiten en karakters wordt gemist, waaronder men nooit een menschelijk hart voelt kloppen, wel eenige aantrekkingskracht op den lezer uitoefenen zal, ja, of daarvan — erger nog — niet een nadeelige invloed zal uitgaan, door den mensch onverschillig te maken aangaande goed en kwaad en zoo ten slotte zijn zedelijk gevoel te verstompen.

Ons komt het voor, dat Ranke dit vraagstuk aangaande des geschiedschrijvers onpartijdigheid eene goede schrede nader tot zijne oplossing heeft gebracht, dat hij voorshands aan elk, die zich op dat gebied beweegt, tot model mag dienen.

Duidelijk is het voor ieder, die slechts even met zijne werken kennis maakt, dat Ranke zich geene andere vraag ter oplossing heeft gesteld dan deze: "Wat is waarheid?" Nergens neemt hij eene bij andere geschiedschrijvers voorkomende en sinds eeuwen gangbare voorstelling der geschiedenis voetstoots over. Nooit rust hij, eer hij zoo veel mogelijk al de factoren eener gebeurtenis of van een karakter opgespoord, ontleed en in hunne samenwerking verklaard heeft.

Die grondigheid, uit waarheidsliefde geboren, leidt bij hem uit den aard der zaak tot eene groote mate van onpartijdigheid. Nergens treffen wij een zweem van hartstocht voor een persoon of eene partij in zijne geschriften aan. Hetzij hij monsters op zedelijk gebied of weldoeners der menschheid moet schetsen, altoos is het zucht naar waarheid, nooit voor- of tegeningenomenheid, die zijne pen bestuurt.

Doch daarom is hij niet de onaandoenlijke man, de onverbidde-lijke rechter, die met hetzelfde perkamenten gelaat vrijspreekt of veroordeelt. Duidelijk spreekt uit elken regel het mishagen of welbehagen, waarmee hij de feiten der historie boekt. Geen oogenblik brengt hij zijne lezers in twijfel, of hij een warm vriend is van het schoone en goede, of hij den mensch naar zijne uiterlijke omstandigheden dan wel naar zijn karakter beoordeelt, en of de eischen van het zedelijk leven voor hem eene absoluut bindende kracht hebben. Doch dit zijn persoonlijk gevoelen verleidt hem nooit om aan het beeld, zooals het tengevolge van zijne nasporingen voor zijn geestesoog staat, een enkelen trek toe te voegen of daarvan weg te laten. Nergens komt deze uitstekende hoedanigheid van den Duitschen geschiedschrijver krachtiger uit dan waar het de karakterbeschrijving van zulke personen geldt, met wier beginselen op staatkundig of godsdienstig gebied hij geen vrede kan hebben, die, zoo ze thans leefden, tot zijne verklaarde tegenstanders zouden behooren.

Ranke is, gelijk ieder weet, van zijne jeugd af uit overtuiging een volbloed protestant, die de gewetensvrijheid met zijne geheele ziel liefheeft. Sprekend van den terugkeer der Europeesche volken tot het godsdienstig geloof, na den roes der Fransche omwenteling in het begin dezer eeuw, laat hij de volgende merkwaardige woorden volgen: "De negentiende eeuw keerde terug tot de levensbronnen, waaraan de vroegere tijden zich hadden gelaafd. Zij keerde zelfs terug tot het confessioneele standpunt, hetwelk nu eenmaal de vorm voor de positieve godsdienst geworden was. Doch welk een misverstand, daarom de oude twisten, waaraan men voor weinig tijds gepoogd had te ontsnappen, of de aanspraak op kerkelijke alleenheerschappij te vernieuwen! De uit den aard der zaken voortvloeiende eisch is veeleer deze: het positieve in den godsdienst tot iets algemeen geldends uit te breiden, waarin alle partijen zich vereenigen kunnen, en intusschen wederkeerig dat deel van waarheid te erkennen, hetwelk in ieder der partijen gevonden wordt."¹

Onze lezers bemerken het: zoo beslist mogelijk verklaart Ranke zich hier tegen alles wat naar geloofsdwang zweemt, niet alleen in den boezem der roomsch-katholieke, maar ook der protestantsche kerk.

Wat moet er — zou men allicht vragen — onder de handen van zulk een man worden van dat groote tijdperk der geschiedenis, de 16de en 17de eeuw, dat getuige was van de reusachtige worsteling tusschen de oude moederkerk en het opkomend protestantisme? Zal hij bovenal de meest geschikte man zijn om de geschiedenis der pausen, hun staat en hunne kerk gedurende dat zelfde tijdvak te beschrijven? Staat het niet te vreezen dat des schrijvers protestantsche sympathieën hem parten zullen spelen, dat hij al het licht op de voorstanders der nieuwe godsdienstige be-

¹ "Neun Bücher Preussischer Geschichte."

weging al de schaduw op hunne bestrijders zal doen vallen, dat vooral, waar het de geschiedenis der pausen geldt, ieder beeld een karikatuur in plaats van een portret zal worden?

Nemen we, om een antwoord op die vraag te bekomen, Ranke's hoofdwerken ter hand, dan bespeuren we terstond dat onze vrees volkomen ijdel was.

Het is zoo, aan zijne beginselen blijft hij onwrikbaar trouw. Onverbiddeijk stelt hij een monster als Alexander VI aan de kaak, doch hij doet dat, door de welgestaafde feiten der historie te laten spreken, zonder dat één woord, door kerkelijken hartstocht ingegeven, dien misdadiger volgt in het door eigen toedoen gedolven graf.

Of is het mogelijk den dood van dien paus met onkreukbarer trouw aan de waarheid, maar tevens met grooter kalmte, zonder een innengsel van bitterheid, te beschrijven dan Ranke in de volgende woorden doet:

“Eens was hij van plan — gelijk maar al te zeker is — een der rijkste kardinalen door vergif uit den weg te ruimen; deze wist echter door geschenken, beloften en beden den pauselijken hofmeester te vermurwen; het gerecht, dat men voor den kardinaal gereed had gemaakt, werd den paus voorgezet; hij zelf stierf aan het vergif, waarmede hij een ander wilde ombrengen.”¹

Verder geen woord.

En overigens, hetzij het de opvolgers van Alexander VI, een Leo X, een Adriaan VI, een Clemens VII, of wien ook geldt, hetzij de karakters van een keizer Karel V, een Karel II en Jacobus II van Engeland, of van een Frederik den Wijze, een Johan den Standvastige, een Maurits van Saksen, een Cromwell en een Willem III van Oranje worden beschreven, — welk een

¹ Deze van de gewone voorstelling afwijkende beschrijving van Alexander's dood heeft Ranke in zijn laatste deel (aanhangsel) opzettelijk gerechtvaardigd.

streven om tegenover allen rechtvaardig te zijn! Noch duivelen, noch engelen, — menschen schildert hij, menschen met hunne kracht en hunne zwakheid, met hunne licht- en hunne schaduwzijden.

Een enkel voorbeeld ten bewijze. Dat Ranke van heeler harte de zegepraal toejuicht, door de protestantsche mogendheden onder de leiding van Willem III van Oranje op de door Lodewijk XIV aangevoerde katholieke staten behaald, behoeft wel geen betoog. Evenmin valt het te betwijfelen, of hij de vestiging van een gezond constitutioneel staatsleven in Engeland als een zegen voor dat rijk en, in zijne gevolgen, voor geheel Europa beschouwt. En toch — hoe billijk is hij ook hier in zijn oordeel. Hoe rust hij niet, eer hij in het begrijpen van mannen als Karel II, Lodewijk XIV en Jacobus II zich zelf heeft voldaan! Waar anderen in de daden dier beide vorsten niets kunnen zien dan de vrucht van despotische neigingen of van kerkelijke dweeppzucht, daar ontleedt Ranke voor ons hun zieleleven en wijst hij ons als met den vinger de roerselen hunner daden aan.

Terwijl een Macaulay ¹ het sluiten van de Tripple Alliantie, zoo

---

¹ Onmogelijk is het over Ranke te spreken, zonder aan Macaulay te denken; niet alleen omdat beiden het belangrijke tijdperk der Engelsche geschiedenis, waarvan Engeland's vrijheid en grootheid dagteekent, behandeld hebben, maar ook omdat beiden zich door hunne werken zulk een grooten roem hebben verworven.

Ten jare 1867 gaf C. van Noorden in het "Historische Zeitschrift" van von Sybel (Dl. XVII, blz. 87—138) een studie over Ranke en Macaulay, waarin, bij al den lof, den Engelschen geschiedschrijver naar verdienste toegezwaard, Ranke's meerderheid toch op bondige wijze in het licht gesteld wordt. In de Gids van Mei en Juni 1877 bood Prof. Dr. A. Pierson aan het Nederlandsche publiek onder denzelfden titel "Ranke en Macaulay" eene dergelijke studie aan, waarin hij bovengenoemd opstel van den Duitschen geleerde aanvult en bovendien door gelukkig

kort daarop door de oorlogsverklaring aan de Nederlandsche republiek in- vereeniging met Frankrijk gevolgd, eenvoudig een uitvloeisel noemt van Karel's lichtzinnig, wisselziek, verraderlijk karakter, ja, hem in 't algemeen alle gevoel voor Engeland's grootheid ontzegt en alleen de zucht toeschrijft om door middel van Fransch geld en Fransche troepen het parlement machteloos te maken en eene absolute monarchie te stichten, werpt Ranke op het karakter van dezen vorst een geheel ander en veel helderder licht, hetwelk ons een veel scherper blik vergunt in de diepten van zijn karakter.

Bij hem is zoowel die aansluiting aan de vereenigde provinciën als de latere aanval op de republiek een gevolg van hetzelfde streven, namelijk om de aansluiting van de republiek bij Frankrijk, waartoe vele invloedrijke mannen in de Nederlanden toen overhielden, te beletten. Bij hem denkt Karel, hoe tuk ook op genot, niet uitsluitend aan de verhooging van zijne eigene macht en aan de bevrediging van zijne zinlijke lusten, maar ongetwijfeld ook aan Engeland's macht als zeemogendheid. Bij hem eindelijk wordt Karel's strijd met het parlement niet slechts de poging van een heerschzuchtig vorst om de vrijheid des volks aan banden te leggen, maar de uit de tijdsomstandigheden voortvloeiende strijd om het evenwicht — een strijd die eerst onder Willem III tot beslissing zou komen — tusschen twee in het regeeringsstelsel even onmisbare, maar nog niet scherp genoeg omschreven machten: de kroon en het parlement. Prachtig is vooral zijne karakterschildering van dezen vorst.

“De wijze, waarop Karel II het leven opvatte en genoot,” zoo schrijft hij aan het eind van Karel's leven in zijne geschie-

---

gekozen voorbeelden den lezer tot een meer zelfstandig oordeel in staat stelt.

We meenen het er voor te mogen houden, dat deze artikelen van Dr. Pierson den meesten onzer lezers bekend zullen zijn.

denis van Engeland, "doet ons denken aan de door Göthe geschetste karakters. Een voor ontwikkeling vatbaar en ook inderdaad ontwikkeld man, met een open oog voor al het nieuwe in de natuur, de wetenschap en de kunst; evenzeer te huis in zijn laboratorium als op de renbaan; een groot voorstander van het tooneel, de bouwkunst en de muziek; uitstekend geschikt als leider der fatsoenlijke, van liefde voor de letterkunde blakende, uitwendig beschaafde, maar zedelijk bedorven samenleving der hoofdstad; hij zelf in een tal van liefdesgeschiedenissen gewikkeld, van welke ieder een ander karakter droeg, doch de eene de andere niet uitsloot. Voornamelijk was hij op een aangenamen omgang gesteld; nooit voelde hij zich behagelijker dan onder zijne dames, terwijl de een of andere Fransche zanger vroolijke liedjes zong en de cavaliërs van het hof rondom de tafel stonden, waar voor de hartstochtelijke spelers bank gehouden werd; de tafel was met goud bedekt. Toch weet men, dat genot en verstrooïing voor begaafde mannen geen hinderpaal is om al hunne oplettendheid aan hunne zaken te wijden. Het was eene zonderlinge samenkoppeling: deze vorst, dien de natuur voor een Oosterschen troon in de middeleeuwen scheen bestemd te hebben, waarop hij eene schitterende rol zou hebben gespeeld — en het land van oud-Germaansche vrijheid en zelfstandig kerkelijk leven, dat hem uit de ballingschap teruggeroepen had, doch hem daarna aan de voorwaarden van zijn in de vroegere ontwikkeling des volks wortelend leven poogde te onderwerpen! Tegen Karel II kwamen dergelijke machten in verzet als die, welke zijn vader ten val gebracht hadden; hij heeft met haar zijn leven lang geworsteld en deed dat, hoe weinig hij daarvan den schijn ook aannam, met groot beleid en in stormachtige tijden met toenemende krachtsinspanning. Wel wenschte hij menigmaal de onaangename zaken zich uit het hoofd te zetten, doch wat hij des avonds poogde te vergeten, vervolgde hem gedurende den nacht: in zijne droomen riep hij somtijds de

namen zijner tegenstanders uit, aan de zijde zijner bijzit. Spoedig vergat hij oude vrienden; zijnen vijanden droeg hij geen onverzoenlijken haat toe. Het is zoo, tegenover mannen als Henry Vane en William Russell kende hij geen genade; hij meende met hen hunne staatkundige beginselen te vernietigen, naast welke zijne koninklijke waardigheid niet bestaan kon; doch in den regel liet hij genade boven recht gelden, al was het ook, gelijk men meende, alleen daarom, dat hij niet wist of hij den tegenstander van heden niet morgen te hulp zou moeten roepen. Wie toch had in den onafgebroken strijd der partijen vooraf daarvoor kunnen instaan, welke partij in de naaste toekomst de overhand verkrijgen zou? Toch was hij ook van nature tot vergeten en vergeven geneigd. Wellicht is het hem zelve ten goede gekomen, dat hij zoo zeer gesteld was op zijne ontspanningen: zijn zorgeloos, vroolijk en innemend karakter prikkelde niet tot heftige vijandschap. Verheven bedoelingen, zedelijke beginselen zoeken wij bij hem te vergeefs. Boyen alles streefde hij naar de handhaving van zijne macht. Hij leefde geheel voor het tegenwoordige oogenblik. Zelf heeft hij verklaard, dat hij zich niet kon bekommeren om hetgeen er na hem komen zou."

En wat Willem III tegenover Jacobus II betreft, schitterend komt ook hier weder des schrijvers onpartijdigheid uit in de volgende tegenstelling tusschen deze beide vorstelijke personen, welke hij aan zijne beschrijving van Willem's overtocht over de Boyne vastknoopt:

"Zoo behield Willem III in Ierland de overhand op Jacobus II. Wat was in dezen strijd het voornaamste persoonlijke onderscheid tusschen beiden? Jacobus II ontbrak het niet geheel aan zielskracht en geestverheffing, maar hij leefde onophoudelijk in eene hersenschimmige wereld en streefde naar onmogelijke dingen. Gedurende zijne regeering wilde hij zijne uit liefde voor het katholicisme voortvloeiende verdraagzaamheid verzoenen met den parle-

mentairen regeeringsvorm, die met het uitsluitend recht van het protestantisme op 't nauwst verbonden was; gedurende zijne ballingschap het belang van Frankrijk met dat van Engeland, hoewel ze met elkander in onverzoenlijken strijd waren; eindelijk de begunstiging van de inboorlingen van Ierland met het plan om de Engelschen te winnen, die op 'hunne beurt aan niets anders dachten dan aan de onderdrukking der eersten. Wie kan het gelooven? Hij haastte zich, Ierland te verlaten, om het juiste oogenblik niet te missen, waarop het overwicht der Fransche marine hem naar Engeland kon terugvoeren.

“Willem III daarentegen hield te midden van de moeilijke, den geest verbijsterende omstandigheden, waarin hij zich bevond, altijd de groote gedachte zijns levens voor oogen. Zijn beslist en krachtig handelen op elk gegeven oogenblik was het gevolg daarvan, dat hij slechts één doel nastreefde, hem door den loop der zaken geboden. Jacobus meende dat hij zijn doel bereiken kon, zelfs zonder Ierland. Voor Willem was de verovering van Ierland eene levensvraag.”

Is er, wel bezien, voor den nadenkenden lezer meer noodig om de oorzaken van Jacobus' val en Willem's zegepraal te begrijpen dan deze korte maar scherpe tegenstelling, waarbij toch de een niet in de hel neergestooten, de ander niet tot den hemel toe verhoogd wordt?

Is die onschatbare hoedanigheid van rechtvaardigheid en onpartijdigheid bij Ranke in de eerste plaats de vrucht van zijne waarheidsliefde, die hem verbiedt, toe te laten dat de kleuren op zijn palet door voor- of tegeningenomenheid gemengd worden, ze staat evenwel nog met iets anders, met des schrijvers wijsgeerige opvatting van de geschiedenis in verband.

Daar zijn geschiedschrijvers, die ten koste van een ontzaglijken arbeid tot de bijzondere levensomstandigheden, het karakter, de werkzaamheid, ja, de lichamelijke en geestelijke eigenaardigheden

van de door hen ten tooneele gevoerde personen trachten door te dringen. Ongetwijfeld hebben zij in vele opzichten aanspraak op onzen dank. Niet alleen ontleent hun verhaal daaraan eene groote mate van aanschouwelijkheid, zoodat het zich even aangenaam laat lezen als een roman, maar het stelt ons ook in staat om als 't ware met die personen mee te leven.

Toch ligt er in die wijze van behandeling der historie eene groote verzoeking opgesloten. De schrijver, die haar huldigt, loopt licht gevaar, niet genoeg aandacht te schenken aan den tijd waarin, de omstandigheden te midden waarvan zijne personen leven, aan den invloed, door dien tijd en die omstandigheden op die karakters zoowel bij hunne goede als bij hunne verkeerde daden uitgeoefend en zoo, in één woord, om het bijzondere het algemeene, om de afzonderlijke boomen het bosch voorbij te zien. In zulk een verhaal wordt aan de anecdote in den regel eene te groote plaats ingeruimd. De schrijver dringt, ook bij den besten wil en met den grootsten ijver, niet tot den diepsten grond der gebeurtenissen en karakters door; het gelukt hem ten slotte niet, zijn lezer het door hem geschetste tijdperk volkomen te doen begrijpen. Zonder het vaak zelf te weten, maakt hij zich schuldig aan partijdigheid. Dat dit b. v. eene der schaduwzijden van den grooten Macaulay is, hebben en de heer van Noorden en de heer Pierson ¹ voldingend aangetoond.

Daar zijn ook geschiedschrijvers, die, deze klip vermijdende, op eene andere stranden. Terecht gaan zij, in overeenstemming met het beroemde woord van Carl Hase: "de wereld wordt meer door ideeën dan door zwaarden geregeerd", van het beginsel uit, dat men de gebeurtenissen en personen van eenig tijdperk der geschiedenis nooit kan begrijpen, wanneer men niet den geest, de denkbeelden kent, waardoor zulk een tijdperk wordt bestuurd.

---

¹ Zie de noot op blz. 323.

Zij sporen dien geest, die heerschende denkbeelden met de grootste nauwgezetheid op en stellen zich dan ten doel, de ontwikkeling dier idee zoowel in den strijd met vijandige machten als onder de begunstiging van bepaalde invloeden, volgens de ook op geestelijk gebied heerschende wetten, den lezers voor de oogen te stellen.

Wie zal niet erkennen, dat deze behandeling van de historie op groote waardeering aanspraak maken mag, dat zij getuigt van eene juiste en ernstige opvatting van de taak des geschiedschrijvers? Intusschen, ook hier dreigt gevaar. Zij, die deze methode volgen, blijven weer allicht te veel bij het algemeene stilstaan. Het bijzondere en persoonlijke komt bij hen te weinig tot zijn recht. De menschen behouden bij hen iets schimachtigs, ze zijn te weinig wezens van vleesch en bloed. Het is vaak, alsof men de gebeurtenissen door een nevel ziet, zoodat men wel het algemeene opmerken, maar niet de handelende personen scherp onderscheiden kan. Deze toch blijven voor de bewustheid der schrijvers zelve meer de dragers van zekere ideeën, die in hen als 't ware belichaamd zijn, dan menschen met menschelijke neigingen en hartstochten, nu eens luisterende naar eene edele aandrifft, dan weer door de verleiding meegesleept. Van medeleven met de opgevoerde personen, is bij de lezers van zulke geschiedkundige werken bijna geen sprake.

Hier worden om het bosch al te vaak de boomen voorbijgezien.

Wie met de werken van den terecht beroemden kerkhistoricus Baur bekend is, zal deze woorden begrijpen, omdat hij, bij al zijne bewondering voor des schrijvers reusachtige geleerdheid en diep wijsgeerige opvatting, toch meer dan eens zulke indrukken, als wij boven onder woorden trachtten te brengen, zelf ondervond. En Ranke? Dat hij zelf getuige, hoe hij over de wijsgeerige opvatting der historie denkt.

“Ik geloof niet, dat ik mij bedrieg of de grenzen der geschie-

denis overschrijd, wanneer ik meen hier eene algemeene wet des levens waar te nemen.

“Ontwifelbaar zeker is het: altijd zijn het krachten van den levenden geest, die de wereld tot in hare diepste diepte in beweging brengen. Voorbereid door de voorafgegane eeuwen, verheffen zij zich op haren tijd, opgeroepen door sterke, innerlijk machtige karakters, uit de onnaspeurlijke diepten van den menschelijken geest. Het ligt in hare natuur, dat zij de wereld pogen mee te sleepen, te overweldigen. Hoe meer haar dit gelukt, hoe grooter de kring wordt dien zij omvatten, des te meer komen zij in aanraking met het eigenaardige, zelfstandige leven, hetwelk zij niet geheel en al overmeesteren, in zich oplossen kunnen. Daardoor gebeurt het — want onophoudelijk moeten zij werkzaam blijven — dat die krachten zelve eene verandering ondergaan. Terwijl zij het vreemdsoortige omvatten, nemen zij daarvan reeds een deel in zich op. Er ontwikkelen zich in haar richtingen, factoren van haar bestaan, die niet zelden in strijd zijn met haar oorspronkelijk karakter. Het kan niet missen, of in de algemeene ontwikkeling moeten ook deze in wasdom en omvang toenemen. Daarop slechts komt het aan, dat zij niet het overwicht verkrijgen, anders zouden zij de eenheid en haar eigen levensbeginsel ten eenemale verstoren.

“Wij zagen reeds, welke krachtige en scherpe tegenstellingen, ja, welk een strijd van beginselen er in den boezem van het pausdom ontstonden, terwijl het arbeide aan de herstelling van zijne macht. Toch behaalde de leidende gedachte de zegepraal; de hoogere eenheid namelijk, hoewel niet langer met hare oude, alles omvattende macht, behield de overhand, en schreed onophoudelijk, reeds te midden van dien innerlijken strijd, tot welken zij daaruit weder nieuwe krachten putte, tot nieuwe overwinningen voort.”

Zoo schrijft Ranke in zijne geschiedenis der roomsche pausen.

Niemand, die aan deze opvatting van de historie wijsgeerige diepte ontzeggen zal. Is het niet, alsof deze bladzijde aan een van Baur's werken ontleend was?

Doch hooren wij hem verder.

“Heden ten dage” — luidt het in hetzelfde werk — “schenkt men maar al te dikwijls te veel aandacht aan de bedoelingen en den invloed van hooggeplaatste personen, van vorsten en regeeringen; hunne nagedachtenis moet niet zelden boeten voor hetgeen de gansche samenleving misdeed; somtijds evenwel schrijft men hun ook toe wat inderdaad uit vrije beweging van de geheele samenleving uitging.”

Maar is Ranke nu ook op de tegenoverliggende klip gestrand?

“De openbare aangelegenheden nemen in hen, die bestemd zijn ze te leiden, als het ware eene persoonlijke gestalte aan. In de botsing van het algemeene en het persoonlijke, of in hunne vereeniging, bestaat de levende beweging der menschenwereld.”

Deze woorden zijn aan zijne Geschiedenis van Engeland ontleend.

Kan een schrijver het duidelijker uitdrukken hoe hij zich de betrekking voorstelt tusschen het algemeene en het bijzondere, tusschen de denkbeelden, die de wereld beheerschen, en de personen, die ze vertegenwoordigen? Welnu, aan die beginselen is onze schrijver overal onkreukbaar trouw gebleven. Zoowel het algemeene als het bijzondere komt bij hem volkomen tot zijn recht. Menschen van vleesch en bloed, met hunne deugden en gebreken, met hunne kracht en hunne zwakheid, met een karakter, dat zich onder den invloed der heerschende denkbeelden van hunnen tijd en van hunne eigene lotgevallen geleidelijk ontwikkelt, doch tevens, of liever juist daarom, de vertegenwoordigers, de dragers van de met elkander worstelende beginselen op kerkelijk of staatkundig gebied, hetzij in de eene of in de andere legerplaats, — zietdaar wat de hoofdpersonen in Ranke's geschiedenis zijn.

Bij hem ziet men èn het bosch èn de boomen.

Daardoor alleen is de schrijver in staat zich volkomen in den toestand dier handelende personen te verplaatsen en hen van hun eigen standpunt te beoordeelen.

Nog op een derden grond van Ranke's onomkoopbare rechtvaardigheid in het voorstellen van personen en gebeurtenissen hebben wij te wijzen. Niet alleen gunt zijne dorst naar waarheid hem geen rust eer hij de werkelijkheid op het spoor is gekomen, voor zoo ver dat op zulk een afstand van tijd voor een mensch mogelijk is; niet alleen ziet hij in elken persoon; bij alle waardeering van zijne individualiteit, een kind van zijn tijd en van zijn volk, een vertegenwoordiger van denkbeelden en beginselen, aan wier macht hij zich niet kan onttrekken, die hem voor hun deel maken tot hetgeen hij is; — Ranke is bovendien diep doordrongen van het geloof aan menschenwaarde en aan de bestemming van ons geslacht tot voortgaande zedelijke ontwikkeling, onder den invloed eener zedelijke wereldorde. Dat geloof, wel verre van zijn oog te verblinden, scherpt zijn blik. Het doet hem het echt menschelijke zelfs daar bespeuren, waar het voor anderer oog onder zonden en gebreken verscholen is, maar tevens onverbiddelijk alles brandmerken wat met de waarde, den aanleg en de roeping van een mensch in strijd is.

Zoo wordt zijne geschiedenis eerst waarlijk den naam van geschiedenis waardig. Bij hem wordt de mensch niet, gelijk bij Buckle, eene plant van den bodem, die hem draagt, een natuurvoortbrengsel van dezelfde soort, maar alleen van eene hoogere orde als plant en dier; bij hem zijn de daden der menschen en ten slotte de wereldgebeurtenissen niet maar de vrucht van 's menschen bloedmenging, somtijds van zijne dierlijke opwellingen, al brengt hij die factoren ongetwijfeld mede in rekening; bij hem wordt de mensch nog veel minder het werktuig en de speelbal eener daemonische macht, — neen, bij Ranke is de mensch ten

volle een redelijk en zedelijk, voor zijne daden verantwoordelijk wezen, dat zich nooit tot verontschuldiging van eenige daad, met het geweten in strijd, op eenige uiterlijke omstandigheden beroepen mag.

Inderdaad, verkwikkend is het voor een ieder, in wiens oog het menschelijk geslacht onherstelbaar bankroet zou maken, indien het geloof aan 's menschen adeldom en bestemming en aan de werkelijkheid zijner hoogste idealen verloren moest gaan, in onze dagen van scepticisme en pessimisme (bij zooveel de vrucht van oppervlakkigheid of van gebrek aan zedelijken ernst), van een man als Ranke, die de geschiedenis tot in hare geheimste gangen en diepste schuilhoeken bespied heeft, die, terwijl hij de wereld der levende menschen met onbenevelden blik gadeslaat, tegelijk met de gestorvenen door middel van hunne geschriften of van de onmiskenbare sporen, welke zij in de wereldgeschiedenis hebben achtergelaten, gedurende ruim 60 jaren als 't ware vertrouwelijk heeft omgegaan — verkwikkend is het van zulk een man de volgende woorden te vernemen: “Het goddelijke of godeverwante in de menschelijke natuur trachten wij zonder dweepzucht of willekeur, al vorschend en der waarheid eere gevend, terug te vinden.”¹ En niet minder dat andere woord: “De grondslag van alle godsdienst bestaat hierin, dat men het Heilige, de zedelijke geheimnis der schepping erkent, en het niet waagt, daarop uit eenige beweegredenen van wereldschen aard, welke ook, inbreuk te maken.”²

Men meene daarom niet, dat Ranke nu en dan de rol van historieschrijver met dien van zedeleeraar verwisselt. Hij zelf preekt nooit, hij laat de feiten prediken. Als een weldadige ademtocht waait die geest uit al zijne werken zijn lezers tegemoet.

¹ “Franz. Gesch. im 16de u. 17de Jahrhundert.”

² “Deutsche Gesch. im Zeitalter der Reformation.”

Zonder dat beginsel zou het hem niet mogelijk zijn geweest, zoo diep in de ziel van meer dan één hoofdpersoon der geschiedenis door te dringen, want "de mensch begrijpt slechts den geest, wien hij gelijkt."

Tot verduidelijking van onze meening diene eene enkele proeve, namelijk de beschrijving van het sterfbed van Frederik den Wijze:

"Welk eene tegenstelling met de oorlogswoede, die Duitschland vervulde, vormde het stille vertrek te Lochau, waar Frederik, gelaten ook te midden zijner felste smarten, den dood verbeidde!

"Ge doet wel," zeide hij tot zijn prediker en geheimschrijver Spalatinus, die na langdurige aarzeling moed had gevat om zich bij hem te laten aandienen, "dat ge tot mij komt; den zieke moet men bezoeken." Hij liet den lagen stoel, waarop hij zat, naar de tafel rollen, legde zijne hand in die van den vertrouwde zijner laatste levensjaren en sprak nog eenmaal met hem over de dingen dezer wereld, over den boerenopstand, over Dr. Luther, en over zijn nabijzind sterven. Hij was voor zijne arme lieden een mild en zachtmoedig heer geweest; ook thans vermaande hij zijnen broeder, omzichtig en toegevend te werk te gaan. Voor het gevaar, dat de boeren de overhand zouden verkrijgen, was hij niet bevreesd, hoe ernstig hij het zich ook voorstelde; want zoo het Gods wil niet was, dan zou het toch niet gebeuren. Deze overtuiging, die hem gedurende de beweging, door Luther's optreden verwekt, bestuurd en bemoedigd had, koesterde hij met verdubbeld vertrouwen in zijne laatste oogenblikken. Hij had geene bloedverwanten; niemand dan zijne dienaars om zich heen.

"Hier was de tweespalt niet doorgedrongen, die anders overal heeren en dienaren tegen elkaar in 't harnas joeg. "Lieve kinderen," zeide de vorst, "heb ik iemand van u beleedigd, dan smee ik u, mij dat om Gods wil te vergeven; wij vorsten doen den armen lieden dikwijls iets aan dat niet goed is." Er was slechts sprake van God, van den trouwen God, die de stervenden

troost. Voor de laatste maal spande Frederik het wegstervend licht zijner oogen in, om eene vertroosting van zijn Spalatinus te lezen. Hierop ontving hij van een geestelijke, dien hij liefhad, het avondmaal onder beide gestalten. In hem was de nieuwe leer, die onder zijne voorzichtige hoede tot wasdom was gekomen, reeds niet langer de wereldmacht, die zich in den strijd om haar bestaan moet handhaven en eene nieuwe toekomst aankondigt, voor hem was zij slechts de waarachtige blijde boodschap, christelijk bewustzijn, overgave aan God, troost der ziel. De mensch laat de wereld aan haar zelve over en bepaalt zich uitsluitend tot zijne persoonlijke betrekking tot het oneindige, tot God en de eeuwigheid. Zoo stierf hij den 3den Mei 1522. "Hij was een kind des vredes," zeide zijn arts, "in vrede is hij heengegaan."

Met dien inhoud van Ranke's werken nu is de stijl geheel in overeenstemming. Hij heeft van den beginne getoond, doordrongen te zijn van het besef, dat een geschiedkundig werk een kunstwerk behoort te zijn, dat de belangrijke stof in boeienden vorm moet worden voorgedragen. Met eene volkomen meesterschap over stof en vorm beide schetst hij ons het beeld van den persoon, van de gebeurtenis, van het tijdperk, door hem ter behandeling gekozen, zoodat het in volle klaarheid voor onze oogen staat. Hetzij hij ons binnenleidt in de kabinetten der vorsten en staatslieden, hetzij hij ons meevoert naar het slagveld, hetzij hij ons een blik doet werpen in eene menschelijke ziel met al hare raadselen, hetzij hij den strijd der beginselen schetst, die een tijdperk kenmerkt en beroert, altijd geschiedt dit in een even helderen en bondigen als sierlijken stijl, die, wars van alles wat naar declamatie zweemt, aan de sobere schoonheid der oude klassieken doet denken, die toont dat Ranke ook in dit opzicht niet vruchteloos bij Thucydides ter schole is geweest. Al jaagt hij zijne lezers niet ademloos voort naar het einde, al noopt hij hen —

gelijk de heer Pierson zoo juist heeft opgemerkt ¹ — telkens om het boek eene wijle peinzend uit de hand te leggen, toch houdt hij hen onophoudelijk geboeid en maakt hij hun de lezing zijner werken tot een genot.

De beperkte ruimte ons toegestaan, zoowel als de moeielijkheid eener keuze, weerhoudt ons hier van het leveren eener proeve. Anders zouden we gaarne aan de karakterschets van Karel II van Engeland en de beschrijving van het sterfbed van Frederik den Wijze, die ook uit een oogpunt van stijl Ranke's schrijftrant geheel kenschetsen, nog eene bladzijde van geheel anderen inhoud, namelijk de beschrijving van den slag bij Hohenfriedberg (uit zijne *Neun Bücher Preussische Geschichte*) of die van het door de Wederdoopers bemachtigde Munster, toevoegen.

Boezemt een man als Ranke ons om al deze redenen eene ongeveinsde bewondering in, toch wordt evenmin bij hem als bij eenig sterveling het volmaakte gevonden. Hij zelf is, blijkens de woorden, door hem op zijn jubilé gesproken: "wanneer ik onze geschiedbeschrijving met die van andere volken vergelijk, dan zie ik, dat de laatste nog altijd in menig niet onbelangrijk opzicht de onze overtreft," de eerste om dat toe te stemmen.

Goschall en Scherr hebben beiden in hun werk over de Duitse letterkunde de opmerking gemaakt, dat Ranke over het algemeen te veel bij de vorsten en regeeringspersonen blijft stilstaan, te weinig aandacht aan het volk zelf schenkt. Om hun bezwaar zoo kort mogelijk met onze eigen woorden weer te geven: zij oordeelen, dat Ranke in de plaats van de vroegere *histoire bataille* eene *histoire cabinet* gegeven heeft.

Wat is hiervan aan?

Hoe hoog wij ook met Ranke zijn ingenomen, toch zouden wij die opmerking niet gaarne als geheel uit de lucht gegrepen af-

¹ Zie de *Gids* van Mei 1877, blz. 225.

wijzen. Waarheid is het, dat in zijne werken het oog zoo niet uitsluitend dan toch grootendeels op de regeerende personen, welken titel zij ook voeren mogen, weinig daarentegen op het volk zelf wordt gericht. Vooral komt dit uit bij eene vergelijking van zijne *Englische Geschichte* met Macaulay's *History of England*. Heeft men den Engelschen geschiedschrijver niet ten onrechte verweten, dat hij de historie beschreven heeft als een volbloed Whig, ja, dat hij als 't ware den strijd der partijen, welken hij beschrijft, als partijman medemaakt, met dat al kan het toch niet ontkend worden, dat de lezer bij hem een veel duidelijker beeld ziet ontworpen van het Engelsche volk dan bij Ranke.

Doch laat ons billijk zijn en allereerst vragen: is dat eigenaardige in Ranke's werken een gevolg van een onwillekeurig verzuim of van de richting, door hem van meet aan met zelfbewustheid ingeslagen, van het bepaalde doel, dat hij zich voor oogen heeft gesteld?

Wij voor ons aarzelen niet, het laatstgenoemd gevoelen te omhelzen. Nadat Ranke eerst te Berlijn en later in vele andere hoofdsteden van Europa de staatsarchieven onderzocht en bestudeerd had, vatte hij het plan op om het licht, dat uit die bewaarplaatsen voor hem zelven was opgegaan, te doen stralen over dat belangrijk tijdperk der historie, hetwelk van den beginne bovenal zijne aandacht had getrokken. Zonder daarom nog iets te koesteren wat naar minachting voor het eigenlijke volk zweemt, werd zijn oog door den aard zijner studiën zelve bij voorkeur op de vorsten en staatslieden gericht. Hieruit, niet uit onachtzaamheid of willekeur, meenen wij ook den eigenaardigen titel zijner werken te moeten verklaren, waarin hij althans nooit meer heeft beloofd dan hij gegeven heeft. Zijne werken toch heeten niet: Geschiedenis van Duitschland, Frankrijk, Engeland, Pruisen, veel minder nog: Geschiedenis van het Duitsche, Fransche, Engelsche, Pruisische volk, maar Duitsche, Fransche, Engelsche, Pruisische Geschiedenis.

Vergeten we daarbij niet, wij Nederlanders vooral, dat er in het tijdperk, door Ranke behandeld, slechts twee volken waren, die zelf hunne geschiedenis hadden gemaakt, namelijk Engeland en de Vereenigde Nederlanden, dat bij de overige natiën de geschiedenis door hare vorsten en staatslieden gemaakt werd, (gelijk nog kort geleden niet het Duitsche volk, maar Wilhelm I door middel van Von Bismarck en Von Moltke de Duitsche eenheid heeft tot stand gebracht), en dat alzoo bij haar de geschiedenis des volks grootendeels in de geschiedenis dier hooggeplaatste personen opgaat. Het was niet louter vorstelijke opgeblazenheid, die een Lodewijk XIV het welbekende, in onze ooren terecht zeer wanluiddende: "l'état c'est moi" op de lippen legde.

Mogen wij Ranke er alzoo geen verwijt van maken, dat hij de geschiedenis uit een bepaald oogpunt, of wil men, binnen zekere grenzen beschreven heeft, dit neemt niet weg, dat de beoefenaar der historie naast zijne werken ook de vrucht van anderer arbeid leggen moet, om een volledig beeld te aanschouwen, en dat de waarde van Ranke's werken zeker nog zou zijn verhoogd, wanneer ze, bij de *histoire cabinet*, die ze bevatten, nog iets meer gaven van 't geen de Duitschers *Culturgeschichte* noemen, indien de ontwikkeling van het geestesleven der volken zelve bij hem meer tot zijn recht kwam.

We hebben in dit opstel Ranke's groote onpartijdigheid geroemd en getracht, dien lof door bewijzen te staven. Toch mogen wij niet verzwijgen, dat naar onze meening die onpartijdigheid, die objectiviteit minder sterk uitkomt, waar het de geschiedenis van Pruisen geldt. Hoe vele schitterende verdiensten dit werk ook bezitte, hoe helder een licht daarin ook over menig duister punt verspreid worde, toch meenen wij te moeten vragen, of des schrijvers oordeel over de Pruisische vorsten, met name over een Frederik II en Frederik Willem III, wel juist zoo zou zijn uitgevallen, wanneer ze geene Pruisische koningen waren geweest. Over den

strijd tusschen de beginselen, door Frederik den Grooten als kroonprins in zijn *Anti-Macchiavelli* uitgesproken, en vele zijner latere handelingen als koning wordt daar naar ons gevoelen te vluchtig heengegleden. Evenmin komt daarin genoeg uit, hoe Ranke oordeelt over een vorst, die klaarblijkelijk niet — gelijk een Gustaaf Adolf en een Willem III — door een verheven beginsel, maar door persoonlijke eerezucht, door den wensch naar verheffing van zijn huis en naar uitbreiding van zijn rijk gedreven, herhaaldelijk de jammeren van den oorlog over een deel van Duitschland uitstort. Niet, dat Ranke de feiten geweld aandoet of ook maar iets verzwijgt, — daartoe staat hij te hoog; — maar wij kunnen het vermoeden niet van ons weren, dat diezelfde feiten wellicht in andere bewoordingen zouden meegedeeld zijn, wanneer het een anderen vorst dan Frederik II van Pruisen gegolden had. En wat Frederik Willem III aangaat, is er, meenen we, terecht op gewezen, ¹ dat Ranke daar te veel op rekening van de omstandigheden stelt, wat grootendeels een gevolg van 's konings gebrek aan staatkundig doorzicht en van diens weifelend karakter was.

Kon Ranke wellicht, als staatsgeschiedschrijver van Pruisen, zich hier minder vrij bewegen dan wel elders?

We zouden gewis niet in Ranke's geest handelen, wanneer we deze opmerkingen terughielden, want dit laatste zou in strijd zijn met de brandende liefde tot de waarheid, die den schrijver en zijne werken zoo aantrekkelijk maakt. Voor onze lezers mogen ze ten bewijze strekken dat, zoo deze vluchtige schets op menige plaats tot eene lofreden geworden is, de oorzaak daarvan niet in een vooraf beraamd opzet, maar in ons onderwerp zelf is te zoeken.

En nu, waarin ligt de beteekenis van een man als Ranke in onze dagen?

¹ Door J. A. Sillem, in *de Gids* van December 1877, blz. 473.

Niet alleen in het letterkundig genoegen, dat de lezing zijner werken schenkt; niet alleen in 't genot, dat het vermeederen van kennis elken waarachtig beschaafde aanbiedt, neen, vooral in de winst voor ons zedelijk leven, welke uit die lezing te garen is.

Terecht heeft reeds een beroemd Romein de geschiedenis de leermeesteres der volken en de leidsvrouw des levens genoemd.

Zonder de kennis van het leven der volken in 't verleden, is het onmogelijk hun leven in onzen eigen tijd te verstaan.

Zonder de kennis van de wetten, die ook de zedelijke wereld beheerschen, is het niet mogelijk een voor staat en maatschappij waarlijk vruchtbaar leven te leiden.

Wee den vorst, wee den burger, die geene geschiedenis kent!

Beiden veronachtzamen een onmisbaar hulpmiddel om zich overeenkomstig hunne roeping te ontwikkelen. Maar alles hangt natuurlijk af van de wijze, waarop die geschiedenis wordt beoefend. Wie niet tot den grond der feiten doordringt en den samenhang der gebeurtenissen, de karakters der handelende personen niet begrijpt, wie zich dus bepaalt tot het in 't geheugen prenten van meer of minder belangrijke feiten, hem heeft de muze der historie niets te zeggen.

Slechts zeer weinigen is het gegeven, zelf aan de borst dier muze te rusten en hare geheimen op te vangen. Verreweg de meesten, tienduizenden tegenover één enkele, behoeven een tolk, die hare taal hun overbrengt.

Van de waarde van zulk een tolk hangt alles af. Zoo hij de meening der godesse niet verstaat, hoe zal hij anderen die verklaren?

Gelukkig daarom zulke bevoorrechten als Ranke. Maar ook, gelukkig wie van zulk een man leeren mag. Hij ziet de som zijner kennis vermeederd, zijn levenswijsheid niet alleen, maar ook zijne levenskracht en dus de waarde zijner persoonlijkheid voor dat groot geheel, waartoe hij behoort, verhoogd. Hij blijft, waar hij in menschenkennis toeneemt, voor menschenhaat bewaard.

Hij werkt, in het geloof aan de waarde en aan de roeping van ons geslacht, in den kring, waarin hij geplaatst werd, met onverdroten ijver tot zijns levens avondstond.

Zoo iemand, dan mag een man als Leopold von Ranke, wiens arbeid zulk een invloed op zijne medemenschen uitoefent, ongetwijfeld ook in onze dagen een man van beteekenis heeten.

In de volledige uitgave van Ranke's werken, die te Leipzig bij Duncker & Humblot, in 45 deelen, à 5 Mk per deel, verschijnt, hebben tot heden het licht gezien de volgende deelen:

Band 1—6: Deutsche Geschichte im Zeitalter der Reformation. Fünfte Auflage. 6 Bände. Band 7: Zur deutschen Geschichte. Vom Religionsfrieden bis zum 30-jährigen Kriege. Zweite Auflage. 1 Band. Band 8—13: Französische Geschichte im 16ⁿ und 17ⁿ Jahrhundert. Vierte Auflage. 6 Bände. Band 14—22: Englische Geschichte, vornehmlich im 16ⁿ u. 17ⁿ Jahrhundert. Vierte und dritte Auflage. 9 Bände. Band 23: Geschichte Wallensteins. Dritte Auflage. 1 Band. Band 24: Verhandlungen Versuche. I. Sammlung. Zweite Auflage. 1 Band. Band 25—29: Zwölf Bücher preusz. Geschichte. 5 Bände.	Band 30: Zur Geschichte von Oesterreich und Preussen zwischen den Friedensschlüssen von Aachen und Hübertusburg, 1 Band. Band 31—32: Die deutschen Mächte und der Fürstenbund. Zweite Ausgabe. Doppelband. Band 33—34: Geschichten der romanischen und germanischen Völker. — Zur Kritik neuerer Geschichtschreiber. Zweite Auflage. Doppelband. Band 35—36: Die Osmanen und die spanische Monarchie. Vierte, sehr vermehrte Auflage. Doppelband. Band 37—39: Die römischen Päpste in den letzten vier Jahrhunderten. Sechste Auflage. 3 Bände. Band 40: Cardinal Consalvi. — Don Carlos. 1 Band.

Meer dan een zijner werken is in eene vreemde taal overgebracht, o. a. zijne *Römische Päpste* in het Nederlandsch, Fransch en Engelsch; zijne *Französische Gesch.* in het Fransch en Engelsch; zijne *Deutsche Gesch. im Zeitalter der Ref.* en zijne *Zwölf Bücher Preusz. Gesch.* in het Engelsch.